

सूचीपत्र ।

संहिता			पृष्ठा
याज्ञवल्कर	...	...	१
हारीत	...	...	८१
उशना	...	...	१११
अङ्गिरा	...	...	१६५
यम	...	...	१७३
अत्रि	...	...	१८१
संवत्स	...	...	२१५
कात्यायन	...	..	२३५
बृहस्पति	...	...	२८३
दक्ष	...	...	२८१
शातातप	...	...	३११
लिखित	...	...	३३३
शङ्ख	...	...	३४१
गीतम	...	...	३७०
आपस्तम्ब	...	...	४०५
असिद्ध	...	...	४२५

याज्ञबल्क्य संहिता ।

—:0:—

प्रथमोऽध्यायः ।

योगोच्चरं याज्ञबल्क्यं बभूवुः मनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मानशेषतः ॥ १
मिथिलास्यः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् ।
यस्मिन् देशे ऋगः कृष्णस्तास्मिन् धर्मात्रिवोधत ॥ २
पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ ३
मन्वत्रिविशुहारीतयाज्ञबल्क्योऽग्रोऽङ्गिराः ।
यमापस्तम्बसंघर्षाः कात्यायनवृहस्पती ॥ ४
पराशरव्यासश्च लिखिता इक्ष्वाकृतमौ ।
शातातपो वसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥ ५
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ६
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्ख्यजः कामो, धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥ ७
इत्याचारदमाहिंसा दानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मो यद्वर्षीगेतास्तदर्शनम् ॥ ८

चत्वारो वेदधर्मज्ञाः परंपदत्रैविद्यमेव वा ।
 क्षा ब्रूते यत् स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥ ९
 ब्रह्मक्षत्रियविद्विशूद्रा वर्णास्वाद्यास्तयो द्विजाः ।
 त्रिषेकादिश्रनान्तास्तेषां वै मन्वतः क्रियाः ॥ १०
 गर्भाधानश्रुतौ पुंसः सवनं शब्दनात् पुरा ।
 षष्ठेऽष्टमे वा लीजन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११
 अष्टमेकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।
 षष्ठेऽष्टमाशने मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२
 एवमेव श्रमं याति वीजगर्भसमुद्भवम् ।
 तुष्णोमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तु समन्वतः ॥ १३
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 राज्ञामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४
 उपनीय गुरुः शिष्यं महाध्याह्वतिपूर्वकम् ।
 वेदमध्यापयेदेनं शीवाचारांश्च शिष्ययेत् ॥ १५
 दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थत्रह्मसूत्रं उदक्षुष्यः ।
 कुर्यान्मंत्रपुरोषे तु रात्रौ चेहक्षिष्यामुखः ॥ १६
 गृहीतशिष्यस्योत्थाय सृङ्गिरप्युद्धतैर्जलैः ।
 गर्भलेपत्रयकरं कुर्याच्छीचमर्तान्मतः ॥ १७
 अन्तर्जानुः शूचो देशे उपविष्ट उदक्षुष्यः ।
 प्राग्वा ब्राह्मणेण तीर्थेन द्विजो नित्यसुपसृज्येत् ॥ १८
 कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठसूलान्धर्मं करस्य च ।
 प्रजापतिपिष्टब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रामात् ॥ १९
 त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्व खान्धनिः समुपसृज्येत् ।
 अङ्गिस्तु प्रकृतिस्याभिर्हीनाभिः फेनबुद्बुदेः ॥ २०

ऋत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासङ्ग्रं द्विजातयः ।
 शुधेरन् स्त्री च शुद्रश्च सकृत्सृष्टाभिरन्ततः ॥ २१
 स्नानमर्द्धैवतैर्धन्वैर्माज्जनं प्राणसंयमः ।
 सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्या प्रत्यहं जपः ॥ २२
 गायत्रीं शिरसा साङ्गं जपेद्ग्राह्यतिपूर्विकाम् ।
 प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ २३
 प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य ऋचेनार्द्धैवतेन तु ।
 जपन्नासोत सावित्रीं प्रत्यगा तारकोदयात् ॥ २४
 सन्ध्यां प्राक्प्रातरवेह तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ।
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सन्ध्योरुभयोरपि ॥ २५
 ततोऽभिवाद्येद्दृष्टवानसावहमिति ब्रुवन् ।
 गुरुश्चैवापुत्रपासोत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥ २६
 आहूतश्चाप्यधीयीत लम्बश्चास्मै निवेदयेत् ।
 इदितश्चास्वाचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्म्मभिः ॥ २७
 कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।
 अध्याप्या धर्मतः साधुशक्तास्तज्ज्ञानवित्तदाः ॥ २८
 दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाश्चैव धारयेत् ।
 ब्राह्मणेषु चरेन्नैवमनियेष्वालम्बयेत् ॥ २९
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३०
 कृतान्निकार्यो भुञ्जीत वाग्यतो गुर्वनुज्ञया ।
 आपोशान्नुक्रिया पूर्व्यं सत्कृत्वात्मकृतसयन् ॥ ३१
 ब्रह्मचर्यं स्थितौ नैकमन्नभद्यादनापदि ।
 ब्राह्मणः काममश्रोयाच्छास्त्रे ब्रतमपौड्यन् ॥ ३२

मधुमांसाञ्जनोच्छिष्टशुक्लस्त्रीप्राणिद्विसनम् ।
 भास्करालोकनाञ्जीलपरिवादांश्च वर्जयेत् ॥ ३३
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनीय दद्वेदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४
 एकदेशमुपाध्याय ऋत्विग्यज्ञकदुच्यते ।
 एते मान्या यथापूर्वमेभ्यो माता गरीयसी ॥ ३५
 प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।
 ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव षोडशे ॥ ३६
 आ षोडशाब्दाद्द्विंशच्चतुर्विंशच्च वत्सरात् ।
 ब्रह्मचरविशां काल श्रीपनायनिकः परः ॥ ३७
 अतः ऊर्ध्वं गच्छन्ते ते चर्म्मवद्विष्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्या ब्राह्म्यस्त्रीमाहते क्रतोः ॥ ३८
 मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्चिवन्धनात् ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९
 यज्ञानां तपसाश्चैव शुभानाश्चैव कर्मणाम् ।
 वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४०
 मधुन, अयसा चैव स देवांस्तपयेद्विजः ।
 पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१
 यजुंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स धृतामृतैः ।
 प्रीणाति तेषां ज्येष्ठेन मधुना च पितृंस्त्वया ॥ ४२
 स तु सोमघृतैर्देवांस्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
 सामानि वृत्तिं कुर्याच्च पितृणां मधुसर्पिणा ॥ ४३
 मेदसां तर्पयेद्देवानथर्वाङ्गिरसः पठन् ।
 पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितो द्विजः ॥ ४४

वाक्रोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्वगाथिकाः ।
इतिहासांस्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५
मांसद्वौरीदनमधुतर्पणं स दिवीकसाम् ।
करोति षसिञ्च तथा पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४६
ते षप्तास्तर्पयन्त्येनं सर्व्वकामफलैः शुभैः ॥
यं यं क्रतुमधोयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७
त्रिर्व्वित्तपूर्णं पृथिवीदानस्य फलमश्नुते ।
तपसश्च परस्त्रेहः नित्यं साध्यायवान् द्विजः ॥ ४८
नैष्ठिको ब्रह्मचारीः तु वसेदाचार्य्यसन्निधौ ।
तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९
अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति न चेह जायते पुनः ॥ ५०
गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
वेदं व्रतानि वा पारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१
अविभूतब्रह्मचर्य्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् ।
अनन्यपूर्व्विकां कान्तामसपिण्डां यवीयसौम् ॥ ५२
अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्धगोत्रजाम् ।
पञ्चमात्सप्तमादूर्ध्वं माहृतः पितृतस्तथा ॥ ५३
दशपुरुषविख्याताश्चोद्वियाणां महाकुलात् ।
स्त्रोतादपि न सञ्चारिरोगदोषसमन्वितात् ॥ ५४
एतैरेव गुणैर्युक्ताः सवर्णः श्रीचर्या वरः ।
यन्नात् परीक्षितः पुंस्त्रे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५
यदुच्यते द्विजातीनां तद्ग्राह्यारोपसंग्रहः ।
न तन्मम मतं यन्नात्तन्नाकां जायते स्त्रियम् ॥ ५६

तिस्रो वर्णानुपूर्वेषु हे तथेका यथाक्रमम्
 ब्राह्मणक्षत्रियविशांभार्या स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७
 ब्राह्मो विवाह आह्वय दीयते शक्तान्तङ्गता ।
 तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८
 यज्ञस्थायत्विजे देव आदायाषेस्तु गोद्वयम् ।
 चतुर्हंश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५९
 इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सह या दीयतेऽर्थिने ।
 स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड् वंशान् सहात्मना ॥ ६०
 आसुरो द्रविणादानान्नान्धर्व्यः समयान्मिथः ।
 राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचं कान्धाकाञ्चलात् ॥ ६१
 पाण्डुर्याह्नः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया श्वरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्देने स्वधजः ॥ ६२०
 पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जगनी तथा ।
 कन्यप्रदः पूर्वनामि प्रकृतिस्थ परः परः ॥ ६३
 अप्रयच्छन् समाप्नोति भूणश्चत्वाष्टतावृती ।
 गम्यस्वभावे दातृर्ण कन्या कुर्व्यात् स्वयंवरम् ॥ ६४
 सज्जत् प्रदीयते कन्या हरंस्तां चौरदण्डभाक् ॥
 दत्तामपि हरित् पूर्वाञ्छ्रियांश्चेत्त आत्रयेत् ॥ ६५
 अनास्थाय ददद्दीर्घं दण्डैः सत्तमसाञ्चलः ।
 अदुष्टाश्च त्यजन् कान्धां भूषयञ्च मृषा शतम् ॥ ६६
 अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पूनः ।
 खैरिणी या प्रतिं हित्वा सवर्षं कामतः कथीत् ॥ ६७
 अपुत्रां गुर्वन्तुभ्रातो देवरः पुत्रकाम्यया ।
 सपिण्डो वा सगोत्रो वा ह्युताभ्यक्त क्षताधियात् ॥ ६८

'मा गर्भसम्भवाद्दृच्छेत् पतितस्वन्यथा भवेत् ।
 अनेन विधिना जातः क्षेत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६८
 हृताधिकारां मल्लिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
 परिहृतामधः शय्यां वासवेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ७०
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् ।
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मेध्या वै योषितो ह्यतः ॥ ७१
 व्यभिचाराद्धतौ शुद्धिर्गर्भं त्यागो विधीयते ।
 गर्भभर्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२
 सुरापौ व्याधिता धूर्त्वा वन्यार्थघ्नप्रियंवदा ।
 स्त्रीप्रसूखाधिवेसैव्या पुरुषहेषिणी तथा ॥ ७३
 अधिविद्धा तु भर्तृव्या महदेनाऽन्यथा भवेत् !
 यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्णते ॥ ७४
 मते जीवति वा पत्न्यौ या नान्यसुपगच्छति ।
 सेह कौर्त्तिमवाप्नोति मोदतेऽचोमया सह ॥ ७५
 आज्ञासम्पादिनीं दक्षां वीरसुं प्रियवादिनीम् ।
 स्वजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६
 स्त्रीभिर्भर्तृवचः कार्यमेव धर्मः परः स्त्रियाः ।
 आ शुद्धेः सम्प्रतीक्ष्यो हि महापतकद्रुषितः ॥ ७७
 लोकानन्धं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रवैः ।
 यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेव्या भर्तृव्याश्च सुरक्षिताः ॥ ७८
 षोडशर्तूनिशाः स्त्रीणां तामु युग्मासु संविशेत् ।
 ब्रह्मचार्यं च पर्वाण्याद्याश्चतसस्तु वर्जयेत् ॥ ७९
 एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां मूलश्च वर्जयेत् ।
 शस्त इन्दौ सक्तत् पुत्रं सचक्ष्यं जनयेत्प्रमान् ॥ ८०

यथाकामो भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।
 स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियो रक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१
 भर्तृभ्रातृपितृन्नातिश्वश्रूश्वशुरदेवरैः ।
 वन्धुभिश्च स्त्रियः पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः ॥ ८२
 संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराश्चुखौ ।
 कुर्याच्छ्वशुरयो पादवन्दनं भर्तृतत्परा ॥ ८३
 क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।
 हास्यं परगृहे यानं त्यजेत् प्रोषितभर्तृका ॥ ८४
 रक्षेत् कन्यां पिता विद्वां पतिः पुत्रास्तु वार्षिके ।
 अभावे ज्ञातयस्त्रेषां स्वातन्त्र्यं न कश्चित् स्त्रियाः ॥ ८५
 पित्रमातृसुत भ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुसैः ।
 ह्यौना न स्याद्दिना भर्ता गर्हणीयान्यथा भवेत् ॥ ८६
 पतिप्रियङ्गिते युक्ता स्वाधारा संयतेन्द्रिया ।
 इह कोर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७
 सत्यामन्यां सवर्णायां धर्मकार्यं न कारयेत् ।
 सवर्णासु विधौ धर्मं ज्येष्ठया न विनेतराः ॥ ८८
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः ।
 अह्नुरेद्विधिवद्वारानग्नीहोत्राविलम्बयन् ॥ ८९
 सवर्णभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।
 अनिन्देषु विवाहेषु पुत्राः सन्धानवर्द्धनाः ॥ ९०
 विप्रान्मृगाभिविक्रौ हि क्षत्रियाणां विद्मः स्त्रियाम् ।
 अम्बष्ठः शूद्रां निषादो जातः पारशबोऽपि वा ॥ ९१
 वैश्याशूद्रोस्तु राजन्यान्माहिन्बोधौ सुतौ स्मृतौ ।
 वैश्यास्तु करणः शूद्रां विनास्त्रेष विधिः स्मृतः ॥ ९२

ब्राह्मणां क्षत्रियात् सूतो वैश्याहैदेहकस्यथा ।
 शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ८३
 क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु ।
 शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ॥ ८४
 माहिषेण करणान्तु रथकारः प्रजायते ।
 असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ८५
 जात्युत्कर्षी युगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
 व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्व्वञ्चोत्तराधमम् ॥ ८६
 कर्म स्नात्तं विवाहाग्नी कुर्व्वीत प्रत्यहं गृह्णो ।
 दायकालकृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥ ८७
 शरीरचिन्तां निर्व्वर्त्तय कृतशौचविधिर्हिजः ।
 प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ८८
 ह्रुत्वानीन् सूर्य्यदैवत्वान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः
 वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ८९
 उपेयादीश्वरश्चैव योगक्षेमार्थं सिद्धये ।
 स्नात्वा देवान् पितृंश्चैव तर्पयेदर्शयेत्तथा ॥ ९०
 वेदाथर्व्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
 जपयन्नप्रसिद्धयं विद्याञ्चाध्यात्मिकौञ्जपेत् ॥ ९१
 वलिकर्मस्त्रधाहोमस्त्राध्यायातिथिसत्क्रियाः ।
 भूतपितृमरुद्ब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ ९२
 देवेभ्यश्च ह्यतादृक्काच्छेषाङ्गूतवलिं हरेत् ।
 ऋद्धं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निक्षिपेत् ॥ ९३
 ऋद्धं पितृमनुष्येभ्यो देयसप्यन्वहं ऋद्धम् ।
 स्वाध्यायसम्बहं क्षुर्य्यान्न पचेदन्नमात्मने ॥ ९४ ।

वाजं सुवासिनोवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यकाः ।
 सन्धोऽन्यातिथिभृत्यांश्च दम्पोत्योः शेषभोजनम् ॥ १०३
 आपोशानेनोपरिष्ठादधस्तादश्रता तथा ।
 अनग्नममृतञ्चैव कार्यमन्नं द्विजम्नाना ॥ १०६
 अतिथित्वेन वर्षेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्वशः ।
 अप्रणोद्योऽतिथिं सायमपि वाग्भूत्षणोदकैः ॥ १०७
 सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या सत्रताय च ।
 भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिवान्धवान् ॥ १०८
 महोक्षं वा महाजं वा त्रिविधायोपकल्पयेत् ।
 सत्क्रियान्वासनं स्वादु भोजनं सूतृतवचः ॥ १०९
 प्रतिसंवत्सरन्वर्ध्याः स्नातकाचार्य्यपार्थिवाः ।
 प्रियो विवांश्च तथा यज्ञं प्रत्नृत्विजः पुनः ॥ ११०
 अध्वनौनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलीकमभोषतः ॥ १११
 परपाकरुचिर्नस्यादनिन्द्यामन्त्रणादृते ।
 वाक्पाणिपादचापस्थं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥
 अतिथिं श्रोत्रियं द्दसमासौमान्तमनुव्रजेत् ।
 अहःशेषं सहासीत शिष्टैरिष्टैश्च वन्धुभिः ॥ ११२—१३
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नीन्दानुपास्य च ।
 मृत्येः परिव्रतो भुक्त्वा नातिदृप्तोऽथ संविशेत् ॥ ११४
 ब्राह्मे मूर्द्धन्ते उत्याय चिन्तयेदात्मनो हितम् ।
 धर्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न चापयेत् ॥ ११५
 विद्यां क्रमैवशोवन्धुवित्तैर्भान्या यथाक्रमम् ।
 एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वार्धके मानमर्हति ॥ ११६

वृद्धभारिन्पस्नातस्त्रोरोगिवरचक्रिणाम् ।
 पत्या देयो नृपस्त्रेषां मान्यः स्नातस्तु भूपतेः ॥
 इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च ।
 प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा ॥ ११७—१८
 प्रधानं क्षत्रिये कर्म प्रजानां परिपालनम् ।
 कुषीदङ्गभिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥ ११८
 शुद्धस्य द्विजशुश्रूषा तयाजोवन् वणिग्भवेत् ।
 शिखेर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥ १२०
 भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता श्राद्धक्रियारतः ।
 नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न हापयेत् ॥ १२१
 अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 दानं दया दमः क्षान्तिः सर्व्वेषां धर्मसाधनम् ॥ १२२
 वयोवृद्धार्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्मणाम् ।
 आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिह्वामशठां तथा ॥ १२३
 चैवार्षिकाधिकान्नो यः स तु सोमं पिवेद्विजः ।
 प्राक्सौमिकीः क्रियाः कुर्य्यद्दयस्यासं वार्षिकं भवेत् ॥ १२४
 प्रतिसंवत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
 कर्त्तव्याग्रयणेष्टिस्र चातुर्मास्यानि चैव हि ॥
 एषामसम्भवे कुर्य्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
 शीनकल्पं न कुर्वीत सति द्रव्येऽफलप्रदम् ॥ १२५—२६
 चण्डालो जायते यज्ञकरणाच्छूद्रभिचितात् ।
 यन्नार्थं लब्धमददन्नासः काकोऽपि वा भवेत् ॥ १२७
 कुशुलकुम्भीधान्यो वा चैरद्विकोऽश्वस्तनोऽपि वा ।
 जीवेद्वापि शिलोष्मेन श्रेयानेषां परः परः ॥ १२८

याज्ञवल्क्य संहिता ।

न साध्याविरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
 न विरुद्धप्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥ १२९
 राजान्तेवासियाज्येभ्यः सोदन्नच्छेदनं क्षुधा ।
 दम्भिहेतुकपाषण्डवकवृत्तींश्च वर्जयेत् ॥ १३०
 शुक्ताम्बरधरो नीचवेशश्मश्रुनखः शुचिः ।
 न भार्यादर्शनेऽश्रोयान्नैकवासा न संस्थितः ॥
 न संशयं प्रपद्येत नाकस्मादप्रियं वदेत् ।
 नाहितं नावृतञ्चेव न स्तो नः स्यान्नवार्द्धूषिः ॥ १३१—३२
 दाक्षायणी ब्रह्मसूची वेणुमान् सकमण्डलुः ।
 कुर्व्यात् प्रदक्षिणं देवमृत्तोविप्रवनस्पतीन् ॥ १३३
 न तु मेहेन्नदीच्छायावर्त्मगोष्ठाम्बुभस्मसु ।
 न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बुस्त्रीद्विजन्मनः ॥ १३४
 नेचेताकं न नग्नां स्त्रीं न च संसृष्टमैथुनाम् ।
 न च मूत्रपुरीषं वा नाशुची राहुतारकाः ॥ १३५
 अयं मे वज्रं इत्येवं सर्वमन्त्रमुदारयन् ।
 वर्षं त्स्वप्रावृत्तो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक्शिरा न च ॥ १३६
 शोवनासृक्शङ्खमूत्रेतांस्यसु न निक्षिपेत् ।
 पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ न चैनमभिलङ्घयेत् ॥ १३७
 जलं पिबेन्नाङ्गलिना शयानं न प्रवोधयेत् ।
 नाचैः क्रोडेन्न धर्मोर्ध्वं प्राधितैर्व्यां न संविशेत् ॥ १३८
 विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
 केशभस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम् ॥ १३९
 नाचक्षीत घयन्तीं गां नाहारिणं विशेत् क्षाचिन् ।
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयात्तद्व्यस्योच्छ्वास्त्रवर्त्मिनः ॥ १४०

प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवेश्यानराधिपाः ।
 दुष्टा दशगुणं पूर्वात् पूर्वादेते यथोत्तरम् ॥ १४१
 अध्यायानामुपाकर्म आवर्ण्यां अवर्णेन वा ।
 हस्तोनीषधिभावे वा पञ्चम्यां आवर्णस्य तु ॥ १४२
 सौरमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जलान्ते च्छन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गविधिं वह्निः ॥ १४३
 व्रह्मं प्रोतेष्वनध्यायः शिष्यत्विग्गुरुवन्दुषु ।
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रीत्रिये मृते ॥
 सन्ध्यागर्जितनिर्घातभूकम्पोल्कान्निपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४४—४५
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतूसन्धिषु भुक्त्वा वा आक्षिकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६
 पशुमण्डुकनकुलमार्जारश्वाह्निमुशिकैः ।
 कृतेऽन्तरे अहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७
 श्वक्रोष्टुर्गर्हभोल्कसामवाणात्तानिस्वने ।
 अमेध्यग्नवशूद्रान्यश्मशानपतितान्तिके ॥ १४८
 देशेऽशुचावात्मनि च विद्युत्स्तानितसंभवे ।
 भुक्त्वाद्र्पाणिरम्भोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ॥ १४९
 पांशुवर्षं दिशां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
 धावतः पुतिगन्धे च शिष्टे व गृहमागते ॥ १५०
 खरीष्ट्रयानहस्त्यश्वनीवृत्तेरिणरोहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान् विदुः ॥
 देवत्विकस्नातकाचार्यराज्ञां छायां परस्त्रियाः ।
 नाक्रामेद्रज्जविष्मृद्धीवन्नोद्गर्तनादि च ॥ १५१—५२

विप्रा हि क्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन ।
 आमृत्योः श्रियमाकाङ्क्ष कश्चिन्मर्माणि स्पृशेत् ॥ १५१
 दूरादुच्छिष्टविष्णुत्रपादान्भांसि समुत्सृजेत् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् नित्यमाचारमाचरेत् ॥ १५४
 गोब्राह्मणानलान्मानि नोच्छिष्टानि पदा स्पृशेत् ।
 न निन्दाताडने कुर्यात् सुतं शिष्यश्च ताडयेत् ॥ १५५
 कर्मणा मनसा वाचा यद्वाङ्ममं समाचरेत् ।
 अस्रग्धं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेत् तु ॥ १५६
 मादृपिचतिथिभ्रातृजामिसम्बन्धिमातुलैः ।
 वृद्धबालातुराचार्यवेद्यसंश्रितवान्धवैः ॥ १५७
 ऋत्विक् पुरोहितापत्यभार्यादाससनाभिभः ।
 विवादं वर्जयित्वा तु सर्वान् लोकान् जयेद्गृह्णी ॥
 पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु ।
 स्नायात्तद्देवखातगर्तप्रसवणेषु च ॥ १५८—५९
 परशय्यासनोद्यानगृह्यानानि वर्जयेत् ।
 अदत्तान्यग्निह्वोनस्य नाम्नमद्यादनापदि ॥ १६०
 कदर्थ्यवद्धचौराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम् ।
 वैशाभिश्चस्तवार्धु, पिगणिकागणदीक्षिणाम् ॥ १६१
 चिकित्सकातुरक्रुद्धपुंश्लीमस्तविद्विषाम् ।
 क्रूरोग्रपतितव्रात्यदाश्विकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥ १६२
 अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितग्रामयाजिनाम् ।
 शस्त्रविक्रयिकर्मारतुअवायश्चजीविनाम् ॥ १६३
 नृशंसराजरजककतन्नवधजीविनाम् ।
 चैलघावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम् ॥ १६४

पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ।
 एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५
 अर्चितं वृथामांसं केशकीटसमन्वितम् ।
 शुक्तं पर्युषितोच्छिष्टं श्वसृष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६
 उदक्यासृष्टसङ्घुष्टं पर्यायान्नञ्च वर्जयेत् ।
 गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा सृष्टञ्च कामतः ॥ १६७
 शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसौरिणः ।
 भोज्यान्नानापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
 अस्नेहा अपिगोधूमयवगोरसविक्रियाः ॥ १६८—६९
 सन्धिन्यनिर्द्वावत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
 औष्ट्रं सैकशफं स्त्रैणमारण्यकमथाविकम् ॥ १७०
 देवतार्थं हविः शिशुं लोहितान् ब्रह्मनांस्तथा ।
 अनुपाकृतमांसानि विड्जानि कवकानि च ॥ १७१
 क्रथ्यादपक्षिदात्यूहशुकप्रत्युदटिड्ढिभान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्व्यांश्च ग्रामवासिनः ॥ १७२
 कोर्यष्टिप्लवचक्राह्वलाकावर्कावष्किरान् ।
 वृथाश्रसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७३
 कालविड्गं सकाकोलं कुरवं रज्जुदालकम् ।
 जालपादान् खञ्जरीटानञ्जातांश्च सृगहिजान् ॥ १७४
 चाषांश्च रत्तापादांश्च सीनं वज्रूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतो जम्घ्ना सोपवासस्यहं वसेत् ॥ १७५
 पलाण्डुं विड्वरहाश्च ष्ण्वाकं ग्रामकुङ्कुटम् ।
 लगुनं गृह्णन्श्चैव जम्घ्ना चान्द्रायनं चरेत् ॥ १७६

भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधकच्छपश्लकाः ।
 शगश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ॥ १७७
 तथा पाठीनराजोवसशल्काश्च द्विजातिभिः ।
 अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७८
 प्राणान्त्यये तथाश्चाह्वे प्रोक्षितं द्विजकाश्यया ।
 देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १७९
 वनेत् स नरके घोरि दिनानि पशुरोमभि ।
 सन्धितानि दुराचारो यो हन्याविधिना पशून् ॥ १८०
 सर्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेषफलं तथा ।
 गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१
 •सौवर्णराजताव्रानामूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् ।
 शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्मनाम् ॥
 पात्राणां चमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
 चरुशुक्लवसस्त्रे हपात्राण्युष्णेन वारिणा ॥ १८२—८३
 स्फुरशूर्पाजिनधान्यानां मूषलोदूखलानसाम् ।
 प्रोक्षणं संहतानाञ्च वङ्गनाञ्चैव वाससाम् ॥ १८४
 तन्नं दारुशृङ्गास्थ्यां गोवालैः फलसम्भुवाम् ।
 मूर्जानं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥ १८५
 सोषेरुदकगोमूत्रैः शुध्यत्याविककौशिकम् ।
 सश्रीफलैरंशुपट्टं सारिष्टैः कुतपन्तथा ॥ १८६
 सगौरसर्षपैः क्षीमं पुनःपाकाम्बहीमयम् ।
 कारुहस्तः शुचिः पण्य भैक्षं योषिन्मुखन्तथा ॥ १८७
 भूशुद्धिर्मूर्जानाद्वाहात् कालाङ्गोक्रमणात्तथा ।
 सेकादुल्लेखनात्ते पादगृहं मार्जानलेपनात् ॥ १८८

गीघ्रातेऽन्ने तथा कीटमक्षिकाकिशदूषिते ।
 सलिलं भस्मसृष्टारि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॥ १८९
 अणुसीसकताम्नाणां चाराण्णोदकवारिभिः ।
 भस्माङ्गिः कांस्यलौहानां शुद्धिः प्लावो द्रवस्य च ॥ १९०
 अमेध्याक्तस्य मृत्योयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।
 वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमन्नातश्च सदा शुचि ॥ १९१
 शुचि गोदमिक्ततोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।
 तथा मांसं श्वचाण्डालक्रव्यादादिनिपातितम् ॥ १९२
 रश्मिरग्नी रजश्छाया गौरश्वोवसुधानिलः ।
 विप्रुषो मक्षिकासर्षे वत्सः प्रस्रवणे शुचिः ॥ १९३
 अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः ।
 पत्नानश्च विशुध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारूढैः ॥ १९४
 मुखजा विप्रुषो मेध्यास्तथाचमनविन्दवः ।
 श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्ता ततः शुचिः ॥ १९५
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते मुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥ १९६
 रथ्याकर्हमतीयानि स्पृष्टान्यन्वश्ववायसैः ।
 मारूतेनैव शुध्यन्ति पक्के ष्टकचितानि च ॥ १९७
 तपस्तप्तासृजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
 ह्यस्यार्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षनाय च ॥ १९८
 सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।
 तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ १९९
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ २००

निमन्त्रयौत पूर्वद्युर्ब्राह्मणानात्मवाञ्छुचिः ।
 तैश्चापि संयतैर्भाष्यं मनोवाक्कायकर्माभिः ॥ २२५
 अपराङ्गे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६
 युग्मान् दैवे यथाशक्ति पित्रेऽयुग्मांस्तथैव च ।
 परिश्रिते शुचौ देशे दक्षिणाङ्गवने तथा ॥ २२७
 द्वौ दैवे प्राक् त्रयः पित्रे उदगेकैकमेव वा ।
 मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८
 पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ।
 आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवा स इत्यृचा ॥ २२९
 यवेरन्ववकौर्य्याय भाजने सपवित्रके ।
 शन्नोदेश्या पयः क्षिप्त्वा यबोऽसीति यवांस्तथा ॥ २३०
 या दिव्या इति मन्त्रेण हृस्ते ष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ।
 दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं घूपं वासः सदीपकम् ॥ २३१
 तथाच्छादनदानञ्च करशीचार्थमम्बु च ।
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणामप्रदक्षिणम् ।
 द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा ह्युग्रशन्तस्तोत्यृचा पितृन् ॥ २३२
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 यवार्थास्तु तिलैः कार्थ्याः कुर्थादध्यादि पूर्व्ववत् ॥ २३३
 दत्त्वार्घ्यसंज्ञवास्तोषां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
 पितृभ्यः स्थानमसीति न्युञ्जं पात्रं करौत्यधः ॥ २३४
 अग्नौ करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं हृतम्भुतम् ।
 कुरुष्व त्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नीं पितृयज्ञवत् ॥ २३५

हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
 यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशिषतः ॥ २३६
 दत्तान्नं पृथिवोपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निविशयेत् ॥ २३७
 सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति ऋचम् ।
 जम्बा यथासुखं वाच्यं भुञ्जोरंस्ते ऽपि वाग्यताः ॥ २३८
 अन्नमिष्टं हविषश्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।
 आ तप्तेषुस्तु पवित्राणि जम्बा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९
 अन्नमादाय तप्ताःस्थ शेषं चैवानुमन्य च ।
 तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४०
 सर्वमन्नमूपादाय सतिलं दक्षिणामुखः ।
 उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१
 मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः ।
 स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्वा स्वधाकारमुदाहरेत् ।
 वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३
 म्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चततो जलम् ।
 विश्वं देवाश्च प्रोयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४
 दातारो नोऽभिवर्षन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अन्ना च नो मा व्यगमहद्दु देयश्च नोऽस्त्विति ॥ २४५
 अन्नश्च नो वद्दु भवेदतिथीश्च लभेमहि ।
 याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्य कश्चन ॥ २४६
 इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
 वाजीवाजे इति प्रोतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७

यस्मिंस्ते संस्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।
 पित्रपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८
 प्रदक्षिणमनुब्रज्य भुञ्जीत पित्रसेवितम् ।
 ब्रह्मचारौ भवेत् तान्नु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९
 एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन् ।
 यजेत दधिकर्कन्धूमिश्रान् पिण्डान् यवैः क्रिया ॥ २५०
 एकोद्दिष्टं देवहीनमेकार्घ्यं कपवित्रकम् ।
 आवाहनाग्नीकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१
 उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने ।
 अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्ते ऽभिरताः स्म ह ॥ २५२
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम् ।
 अर्घ्याथं पित्रपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २५३
 ये सामाना इति हाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 एतत्सपिण्डोकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४
 अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सरं विवेत् ।
 तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजे ॥ २५५
 मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रदक्षिणं वत्सरम् ।
 प्रोक्तसंवत्सरश्चैव आद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६
 पिण्डांस्तु गोऽजग्निभ्यो दद्यात्सोऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोऽष्टममार्जयेत् ॥ २५७
 हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
 मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनश्चागपार्षतैः ॥ २५८
 ऐश्वरीरववाराहशार्ङ्गैर्मां सैर्यथाक्रमम् ।
 मासहृत्त्रा हि ह्यप्यस्ति दत्तैरिह पितृभ्यः ॥ २५९

खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च ।
 लोहामिषं महाश्राकं मांसं वाङ्गीणसस्य च ॥ २६०
 यद्दाति गयास्यश्च सर्वमानस्यमुच्यते ।
 तर्षा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१
 कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् सुख्यान् सुतानपि ।
 द्यूतं कृषिञ्च वानिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ॥ २६२
 ब्रह्मवर्षस्त्रिनः पुत्रान् स्वर्णरुध्ये सकुप्यके ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं सर्वकामानाप्नोति आह्वदः सदा ॥ २६३
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्ज्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 शस्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्त्रत्र प्रदीयते ॥ २६४
 स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शीर्यं क्षत्रं वलं तथा ।
 पुत्रान् श्रेष्ठश्च सौभाग्यं समृद्धिं सुख्यतां तथा ॥ २६५
 अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ २६६
 धनं विद्यां भिषक् सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविक्रमम् ।
 अश्वानायूश्च विधिवद्दयः आह्वं सम्प्रयच्छति ॥ २६७
 कृत्तिकादि भरण्यन्तं स कामानामुयादिमान् ।
 आस्तिकः अहधामश्च क्यपितमदमत्सरः ॥ २६८
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् आह्वेन तर्पिताः २६९ -
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ २७०
 विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः ।
 गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २७१
 तेनोपसृष्टो यस्त्रस्य लक्षणानि निबोधत् ।
 स्वप्ने ऽवगाहतेऽत्वर्यं जलं सुखाच्च पश्यति ॥ २७२

काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।
 अन्यजैर्गर्हभेरुष्टैः सहैकचावतिष्ठते ॥ २७३
 ब्रजन्तञ्च तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।
 विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ २७४
 तेनोपसृष्टौ लभते न राज्यं राजनन्दनः ।
 कुमारौ न च भर्तारमपत्यं न च गर्भिणी ॥ २७५
 आचार्य्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ।
 वणिग्लाभं न चाप्नोति कृषिञ्चैव कृषीवलः ॥ २७६
 स्नपनं तस्य कर्त्तव्यं पूर्वेऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 गौरसर्षपकल्के न साज्ये नैस्त्सामदेत्यत्र च ॥ २७७
 सर्व्वीषधैः सर्व्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा ।
 भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजाः शुभाः ॥ २७८
 अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्बल्लोकात् सङ्गमाद्भद्रात् ।
 मृत्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुञ्चाप्सु निक्षिपेत् ॥ २७९
 या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्द्वादशैः ।
 चर्मस्थानदुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८०
 सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।
 क्षेत्रं ब्रामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ २८१
 गगने वरुणो राजा भगं सूर्य्यो वृहस्पतिः ।
 भगमन्त्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो दंढुः ॥ २८२
 यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सौमन्ते यश्च सूर्ध्वनि ।
 ललाटे कर्णयोरक्षोरापस्ताद्भ्रन्तु सर्व्वदा ॥ २८३
 स्नातस्य सार्षपं तैलं सुषिपोडुम्बरेण च ।
 जुहुयान्मूर्ध्वनि कुशान् सव्ये न परिगृह्य च ॥ २८४

भित्तश्च समित्तश्चैव तथा शालकटङ्कटः ।
 कुष्माण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः ॥ २८५
 नामभिर्वलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ।
 दद्याच्चतुष्यथे शूर्पे कुशानास्तौर्था सर्व्वतः ॥ २८६
 कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललीदनमेव च ।
 भत्स्थान पक्तांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥ २८७
 पुष्यं चित्रं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधामपि* ।
 भूलकं परिकापुपांस्तथैवोण्डेरक स्रजम् ॥ २८८
 दधन्मं पायसञ्चैव गुड़पिष्टं समोदकम् ।
 एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा तत शिरः† ॥ २८९
 विनायकस्य जननौमुपतिष्ठे त्ततोऽम्बिकाम् ।
 दूर्व्वीसर्षपपुष्पाणां दत्त्वाप्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९०
 रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति‡ देहि मे ।
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वान् कामांश्च देहि मे ॥ २९१
 ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लागन्धानुलेपनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्यद्याहस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२
 एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।
 कर्मणां फलमाप्नोति श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३
 आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।
 महागणपतेश्चैव कुर्व्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४

* The Bombay text reads विविधामपि ।

† The last line of the couplet does not occur in the Bombay Edition.

‡ Another reading is क्लृप्तं भवति ।

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।
 वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नरौन् ॥ २८५
 सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो वृहस्पतिः ।
 शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २८६
 ताम्रकात् स्फटिकाद्भक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ ।
 रजनादयसः सीसात् कांस्यः कार्या ग्रहाः क्रमात्* ॥ २८
 स्वर्णैर्वर्णा पटे तेषां अक्षयिण्डलकेऽथवा ।
 यथाव ऽं प्रदेयानि वासांति कुसुमानि च ॥ २८८
 गन्धाश्च वलयश्चैव धूपो द्येषश्च गुग्गुलुः ।
 कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ २८९
 आकृष्णेन इमं देवा अग्निर्भूर्धा दिवः ककुत् ।
 उद्वुध्यस्वेति च ऋचो यथासङ्घ्रं प्रकीर्त्तिताः ॥ ३००
 वृहस्पते अत्यदर्थ्यस्तथैवान्नात् परिसृतः ।
 शन्नो देवीस्तथाकाण्डात् क्रैतुं कृण्वन्निमाः क्रमात्† ॥ ३०
 अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
 उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ ३०२
 एकैकस्याष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
 ह्योतव्या मधुसर्पिर्भ्रां दध्ना क्षीरेण वा युताः ॥ ३०३

* Another reading is :—

भाष्कराङ्गारकौ रक्तौ शुक्लौ शुक्र निशाकरौ ।
 सोमपुत्रोगुरुश्चैव तावुभौ पीतकौऋती ।
 कृष्णंशनैश्चरं विद्यात् राहुं केतुं तथैव च ॥

† The Bombay edition reads अपि ।

‡ The Bombay reading is संयुताः ।

गुडौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्ठिकम् ।
 दध्यौदनं हविष्यपूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च* ॥ ३०४
 दद्याद्द्वयहक्रमादेतद्विजेभ्यो भोजनं वुधः ।
 शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ३०५
 धेनु शङ्खस्तथानड्वान् हेमयासो हयस्तः ॥ ३०६
 कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ ३०६
 यश्च यश्च यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
 ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ ३०७
 ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छायाः गतनाशिन च ।
 भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमाः ग्रहाः ॥ ३०८
 महोत्साहः स्थूललक्ष्यः कृतज्ञो वृद्धसेवकः ।
 विनीतः सत्त्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ ३०९
 अदीर्घसूत्री स्मृतिमानक्षुद्रोऽप्यरुणस्तथा ।
 धार्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रङ्गस्यवित् ३१०
 स्वरन्ध्रगोसाग्वीक्षिकां दृष्ट्वा तथैव च ।
 विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याश्चैव नराधिपः ॥ ३११
 समन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्रज्ञान् भौतान् स्थिरान् शुचीन् ॥
 तै साङ्गं चिन्तयेद्राज्यं विप्रणायकततः स्वयम् ॥ ३१२

* The Bombay text is दध्यौदनं घृताङ्गं च कृसरामिष चित्रकम् ।

† Another reading is क्रमात् क्रमात् क्रमात् and स्मृता for क्रमात् ।

‡ In some texts the following stanza occurs.

ग्रहणाभिदमातिथ्यं कुर्यात् संवत्सरादपि ।

आरोग्यवन्न संपन्नो जीवेन्न शरदः शतम् ॥

पुरीहितञ्च कुर्वीत देवज्ञमुदितोदितम् ।
 दण्डतीत्याञ्च कुशलमथर्वारिसे तथा ॥ ३१३
 त्र्योतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणुयादृत्विजस्तथा* ।
 यज्ञाञ्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भिरिदक्षिणान् ॥ ३१४
 भोगाञ्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।
 अन्नयोऽयं निधी राज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५
 अस्कन्नमव्यथञ्चैव प्रायश्चित्तैरदूषितम् ।
 अग्नेः सकाशाद्विप्राम्नौ हृतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६
 धर्म्यालब्धमोहेतुं लब्धं यत्नेन पालयेत् ।
 पालितं वर्षेद्यन्तीत्या वृद्धं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ ३१७
 दद्याद्भूमिं निवन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत् ।
 आगामिभद्रन्तृपतिपरिज्ञानाय धार्थिवः ॥ ३१८
 पटे वा ताम्रपटे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् ।
 अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानञ्च महीपतिः ॥ ३१९
 प्रतिग्रहपरोमाणं दानाच्छेदोपवर्णनम् ।
 स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥ ३२०
 अन्धं पशव्यमाजौष्यं जाङ्गलं देशमावसेत् ।
 तत्र दुर्गाणि कुर्वीत जनकोशात्मगुप्तये ॥ ३२१
 तत्र तत्र च निष्पातानध्यक्षाम् कुशलान् शुचौन् ।
 प्रकुर्यादायकर्मन्तव्ययकर्मसु चीद्यतान् ॥ ३२२

* The Bombay reading is with the variation :—वृणुयादेव च त्विज ।

† The Bombay text is अलब्धमोहेतुर्धर्मण ।

नातः परतरो धर्मो नृपाणां यदुपार्जितम्* ।
विप्रेभ्यो दौयते द्रव्यं प्रजाभ्यश्चाभयं तथा (सदा) ॥ ३२३
य आह्वेषु युध्यन्ते भूस्यर्थमपरान्मुखाः ।
अकूटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४
पदानि क्रतुतुल्यानि अग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
राजा सुकृतमादत्तेहृतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५
तवाह्वादिनं क्लीवं निर्हेतिं परसङ्गतम् ।
न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६
कतरत्नः समुत्थाय पश्ये दायव्ययी स्वयम् ।
व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा ज्ञात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७
हिरण्यं व्याघृतानीतं भाण्डागारेषु निक्षिपेत्† ।
पश्ये चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः (संगतः) ॥ ३२८
ततः खैरविहारौ स्यान्मन्त्रिभिर्व्या समागतः ।
बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ३२९
सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम् ।
गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३०
संविशेत् तुर्यघोषेण प्रतुवुध्येत्तथैव च ।
शास्त्राणि चिन्तयेद्बुद्ध्या सर्वकर्तव्यतास्तथा ॥ ३३१
प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम् ।
ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यै राशौर्भिरभिनन्दितः ॥ ३३२
दृष्ट्वा ज्योतिर्विंदो वैद्यान् दद्याद्वाः काश्चनं महीम् ।
नैवेशिकानि च तथा आत्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३

* The Bombay reading is यदुवणार्जितम् ।

† The Bombay Text reads :—न्यासेत्ततः ।

ब्राह्मणेषु क्षमी स्निग्धेष्वजिह्वाः क्रोधनोऽरिषु ।
 स्वाद्राजा भृत्यवर्गे च प्रजासु च यथा पिता ॥ ३३४
 पुण्य षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
 सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥ ३३५
 चाटतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
 पौष्यमानाः प्रजा रक्षेत कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६
 अरक्ष्यमाख्याः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् क्लिष्टं प्रजाः ।
 तस्माच्च नृपतेरर्द्धं यस्माद्गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७
 ये राष्ट्राधिकृतास्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
 साधून् सम्पालयेद्राजा विपरीतास्तु घातयेत् ॥ ३३८
 उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा विवारयेत् ।
 सम्मानदानसत्कारैः* श्रीत्रियान् वासयेत् सदा ॥ ३३९
 अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकीयं योऽभिवर्द्धयेत् ।
 सोऽचिराद्गतश्रीको नाशमेति सवान्धवः ॥ ३४०
 प्रजापीडनसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।
 राज्ञः कूलं । अयं प्राणान् नादग्ध्वा विनिवर्त्तते ॥ ३४१
 य एव धर्मो नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
 तस्मै कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३४२
 यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
 तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशसुपागतः ॥ ३४३
 मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ।
 कुर्व्याद्यथान्ये† न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥ ३४४

* The Bombay Text reads :—सदानमान सत्कारा ।

† The Bombay Text reads :—यथास्य ।

अरिमित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः ।
 क्रमशो मण्डलं चिन्त्यं सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ३४५
 उपायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव च ।
 सम्यक् प्रयुक्ताः सिध्येयुर्दण्डस्वगतिकागतिः ॥ ३४६
 सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा ।
 द्वैधीभावं गुणानि ज्ञान् यथावत् परिक्खयेत् ॥ ३४७
 यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ।
 परश्च हीन आत्मा च हृष्टवाहनपुरुषः ॥ ३४८
 दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धि र्व्यवस्थिता ।
 तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्व्वदैहिकम् ॥ ३४९
 केचिद्द्वैवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः ।
 संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलवृद्धयः* ॥ ३५०
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 पवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३५१
 हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्वरा यतः ।
 अतो यतेत तत्प्राप्तौ रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥ ३५२
 स्वाम्यमात्यौ जनो दुर्गं कोषो दण्डस्तथैव च ।
 मित्रार्थे ताः प्रकृतयो राज्यं समाङ्गमुच्यते ॥ ३५३
 तदवाप्य नृपो दण्डं दुर्वृत्तेषु निपातयेत् ।
 धर्मो हि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४

* The following is the Bombay reading :—

केचित् दैवात्ऽटात् केचित् केचित् पुरुष कारतः ।
 सिध्यन्वर्थ्या मनुष्याणां तेषां योनिस्तु पौरुषम् ॥

स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धो नाकृतवृद्धिना ।
 सत्यसम्भेन शुचिना सुसहायेन धीमता ॥ ३५५
 यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम् ।
 जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६
 अधर्मादण्डनं स्वर्गकोर्त्तिलोकविनाशनम् ।
 सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकोर्त्तजयावहम् ॥ ३५७
 अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा शशुरो मातुलोऽपि वा ।
 नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात् ॥ ३५८
 यो दण्ड्यान् दण्डयेद्राजा सभ्यं वध्यांश्च घातयेत् ।
 इष्टं स्यात् क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदानैः ॥ ३५९*
 इति सञ्चिन्थ नृपति क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।
 व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ ३६०
 कुलानि जातौः श्रेणोश्च गणान् जनपदांस्तथा ।
 स्वधर्मचलितान् राजा विणोय स्यापयेत् पथि ॥ ३६१
 जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजःस्मृतम् ।
 तेऽष्टो लिङ्गात् तास्तिस्त्रो राजसर्षप उच्चते ॥ ३६२
 गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यतो मध्यस्तु ते त्रयः ।
 कृष्णलः पञ्च ते माषस्तु सुवर्णस्तु षोडश ॥ ३६३
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम् ।
 द्वे कृष्णले रौप्यमाशौ धरणं षोडशैव ते ॥ ३६४
 शतमानंतु दशभिर्धरणैः पलमेव च ।
 निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्ष्णिकस्त्रास्त्रिकः पणः ॥ ३६५

* The Bombay Text reads:—समाप्तवरदक्षिणैः ।

क्षात्रीतिः पणसाहस्री दण्ड उत्तमसाहसः ।
 तदर्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्धमधमः स्मृतः ॥ ३६६
 धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो वधस्तथा ।
 योज्या व्यस्ताः समस्ता या अपराधवशादिभिः ॥ ३६७
 ज्ञात्वापराधं देशञ्च कालं बलमथापि वा ।
 वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं दण्डोषु पातयेत् ॥ ३६८
 इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे आचारो ।
 नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्विर्ब्राह्मण्यैः सह ।
 धर्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविवर्जितः ॥ १
 श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञैः सत्कृतैः ।
 राज्ञा समासदः कार्यैः रिषी मित्रै च ये समाः । २
 अपश्यता कार्यवशाद्भवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्यैः सह नियोज्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित् ॥ ३
 रागाभोभाङ्गयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः ।
 सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाङ्गिणं दमम् ॥ ४
 स्मृत्याचारव्यापेतेन मार्गेषाऽधर्मितः परैः ।
 आवेदयति चेद्वाज्ञे व्यवहारपदं हि ततः ॥ ५

प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 ससामासतदर्शाहर्नामजात्यादि चिरितम् ॥ ६
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावादकसन्निधौ ।
 ततोऽर्थी लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् ॥ ७
 तत्सिद्धौ सिद्धिभाप्रोक्ति विपरीतमतोऽन्यथा ।
 चतुष्पादप्रवहारोऽयं विवादिषुपदर्शितः ॥ ८
 अभियोगमनिस्त्वोर्थ्यैः नैनं प्रत्यभियोजयेत् ।
 अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकर्षात् नयेत् ॥ ९
 कुर्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये ॥ १०
 निह्वये भावितो दद्याद्धनं राज्ञे च तत्समम् ।
 मिथ्याभियोगौ द्विगुणमभियोगाद्धनं हरेत् ॥ ११
 साहसस्त्रे यपारुथगोमिश्रापात्यये स्त्रियाम् ।
 विवादयेत् सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः ॥ १२
 देशाद्देशान्तरं याति स्त्र्याङ्गणो परिर्लोढ च ।
 ललाटं स्त्रियते चास्य सुखं वैवर्ण्यमिति च ॥ १३
 परिशुष्यत् स्त्रललाटो विरुद्धं बहु भाषते ।
 वाक्चक्षुः पूजयति नो तथौष्ठौ निर्भुजत्यपि ॥ १४
 स्वभावाद्दिक्रान्तिं गच्छेन् मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकीर्तितः ॥ १५
 सन्दिग्धाथं स्वतन्दो यः साधयेद्दयस्य निष्पतेत् ।
 न चाह्नतो वदेत् किञ्चिद्भौजो दण्डप्रसक्तः स्मृतः ॥ १६
 साक्षिभूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
 पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्पुरत्तरवादिनः ॥ १७

सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
 दण्डश्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १८
 क्लृप्तं निरस्य भूतेन व्यवहारान् नयेन्नृपः ।
 भूतमप्यनुपन्यस्तं ह्यीयते व्यवहारतः ॥ १९
 निष्कवे लिखितेऽनेकमेकदेशविभावितः ।
 दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्वनिवेदितः ॥ २०
 स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।
 अर्थशास्त्रार्तुं बलवद्वर्माशास्त्र मितिस्थितिः ॥ २१
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कौर्त्तितम् ।
 एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २२
 सर्वेष्वत्र विवादेशु बलवत्युत्तरा क्रिया ।
 आधौ प्रतिग्रहे क्रौते पूर्वा तु बलवत्तरा ॥ २३
 पश्यतोऽब्रुवतो भूमेर्दानिविश्रतिवार्षिकीं ।
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २४
 आधिसीमोपनिक्षेपजडबालधनैर्विना ।
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्चोत्त्रियाणां धनैरपि ॥ २५
 आध्यादीनां निहन्तारं धनिने दापयेन्नमम् ।
 दण्डश्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्षमथापि वा ॥ २६
 आगमोऽत्यधिको भोगाद्दिना पूर्व्वक्रमागतात् ।
 आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकापि यत्र नो ॥ २७
 आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
 न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसौ ॥ २८
 योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्थी तमुद्धरेत् ।
 न तत्र कारुषं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९

आगमेन विशुद्धेन भोगः याति प्रमाणताम् ।
 अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति* ॥ ३०
 नृपोणाधिकताः पूगाः श्रेण्योऽथ कुलानि च ।
 पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१
 बलोपाधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान् निवर्त्तयेत् ।
 स्त्रीनक्तमन्तरागारबहिःशत्रु कुलांस्तथा ॥ ३२
 मत्तोश्चत्तार्त्तव्यसनिद्वालभीतादियोजितः ।
 असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥ ३३
 प्रनष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
 विभावयेन्न चेत्किञ्चैस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४
 राजा लब्धा निधिं दद्याद्विजिभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः ।
 विद्वानश्रेष्ठमादद्यात् स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५
 इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
 अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्त्रं दण्डमेव च ॥ ३६
 देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु ।
 अददद्भि समाप्नोति किञ्चिन्नयस्य तस्य तत् ॥ ३७
 इत्यसाधारणव्यवहार मातृका प्रकारणम् ।
 अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ।
 वर्षक्रममाच्छतं द्विस्त्रिंशत्तुःषष्टकमन्यथा ॥ ३८
 कान्वात्स्यारः दशकं सामुद्रा विशकं शतम् ।
 द्युर्वा स्रक्ततां ह्रीं सर्वं सर्वांसु जातिषु ॥ ३९
 सन्ततिस्तु पञ्चस्त्रीणां रसस्याद्यगुणा परा ।
 वज्रधान्यद्विरस्याः । चतुस्त्रिंशद्गुणाः स्याताः ॥ ४०

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।
 साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्डो दाप्यश्च तद्धनम् ॥ ४१
 ग्रहोतानुक्रमाद्दाप्यो धनिनामधमर्णिकः ।
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२
 राज्ञाधमर्णिको दाप्यः साधिताद्दण्डकं शतम् ।
 पञ्चकंच शतं दाप्यः प्रासार्थो ह्युत्तमर्णिकः ॥ ४३
 हीनजातिं परिक्षीणशृणुष्वं कर्म कारयेत् ।
 ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्हाप्यो यथोदयम् ॥ ४४
 दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।
 मध्यस्थस्थापितं तत् स्याद्दृष्टं न ततः परम् ॥ ४५
 अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यदृणश्च कृतं भवेत् ।
 दद्युस्तदृक्धिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ४६
 न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।
 दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ४७
 सुराकामद्युतकृतं दण्डशस्त्रावशिष्टकम् ।
 वृथादानं तथैवेह पुत्रो ददग्राह पैदकम् ॥ ४८
 गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम् ।
 ऋणं दद्यात् पतिस्तेषां यस्मात्पुत्रिस्तदाश्रया ॥ ४९
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्न्या वा सह यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥ ५०
 पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिभ्रुतेऽथवा ।
 पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्वये साधिभाषितम् ॥ ५१
 ऋक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राहस्तथैव च ।
 पुत्रोऽनन्त्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनश्च ऋक्धिनः ॥ ५२

भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
 प्रातिभाव्यवृणं साध्यमविभक्तो न तु स्मृतम् ॥ ५३
 दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते ।
 आद्यै तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥ ५४
 दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।
 न तत्पुत्रा ऋणं दद्युर्द्व्युर्द्दानाय ये स्थिताः ॥ ५५
 बहवः स्युर्यदि स्वांगैर्द्व्युः प्रतिभुवो धनम् ।
 एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६
 प्रतिभूर्द्वापितो यत्र प्रकाशं धनिने धनम् ।
 द्विगुणं प्रतिदातव्यवृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७
 सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च ।
 वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८
 आधिः प्रणश्येद्विगुणे धने यदि न मोक्षते ।
 काले कालकृतो नश्येत् फलभोग्यो न प्रश्नति ॥ ५९
 गोप्याधिभोगी नो ह्यधिः सोपकारेऽथ ह्यपि ते ।
 नष्टो देवो विनष्टश्च दैवराजकृतादृते ॥ ६०
 आधिः स्त्रीकरणात् सिद्धी रक्षमानोऽप्यसारताम् ।
 यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥ ६१
 चरित्रबन्धककृतं सवृत्तया दापयेत्तन्म ।
 सत्यङ्कारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२
 उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिःस्तेनोऽन्यथा भवेत् ।
 प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यस्याऽधिमाप्नुयात् ॥ ६३
 तत्कालकृतमुष्यो वा तत्र तिष्ठेद्वृत्तिकः ।
 विना धारणकाहापि चिकीर्षीत ससाधिकात् ॥ ६४

यदा तु द्विगुणोभूतसृणमाधौ तदा खलु ।
मोक्ष आधिस्तादुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ ६५
इति ऋणादानप्रकरणम् ।

वासनस्थमनाख्याय हस्तोऽन्यस्य यदर्पितम् ।
द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ ६६
न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतस्करैः ।
भ्रष्टश्चेन्मार्गितोऽदत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समम् ॥ ६७
आजीवन् स्वेच्छया दण्डो दाप्यस्तच्चापि सोदयम् ।
याचितां वाहितन्यासनक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ ६८
इति निक्षेपादिप्रकरणम् ।

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यचादिनः ।
धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६९
श्रवराः साक्षिणो ज्ञेयाः श्रौतस्मार्त्तक्रियारताः ।
यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ ७०
श्रोत्रियास्तापसा वृद्धा ये च प्रव्रजितादयः ।
असाक्षिणस्ते वचनान्नात्र हेतोर्बुदाहृतः* ॥ ७१
स्त्रीवृद्धवालकितबमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तकाः ।
रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकृद्दिकलेन्दियाः ॥ ७२
पतिताश्वर्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।
साहसो दृष्टदोषश्च निर्धूतशेथैसाक्षिणः ॥ ७३
उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।
सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्थ्य पादुष्य साहसि ॥ ७४

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान् ।
 ये च पापकृतां लोका महापातकिनां तथा ॥ ७५
 अग्निदानाश्च ये लोका ये च स्त्रीवालघातिनाम् ।
 स तान् सर्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमन्वृतं वदेत् ॥ ७६
 सुकृतं यत्त्वया किञ्चिजन्मान्तरप्रतैः कृतम् ।
 तत् सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७
 अद्रुवन् हि भरः साक्ष्यमृषं स दशवन्धकम् ।
 राक्ष्वा सर्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशत्तमेऽहनि ॥ ७८
 न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि मराधमः ।
 स कूटसाक्षिणां पापैस्तुष्टी दण्डेन चैव हि ॥ ७९
 द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनात्तथा ।
 गुणिवैधे तु वचनं ग्राह्यं ये गुणवत्तमाः ॥ ८०
 यस्वीचुः साक्षिणः सत्त्वां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।
 अन्वधावादिनी यस्य भ्रुव स्तस्य पराजयः ॥ ८१
 उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः ।
 द्विगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२
 पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृतसाक्षिणस्तथा ।
 विवादादिगुणं दण्डं विवास्वो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३
 यः साक्ष्यं आवितोऽन्येभ्यो निष्कृते तत्समीहृतः ।
 स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणः विवासधीत् ॥ ८४
 वर्षिणान्तु कधी यत्र तत्र साक्ष्यमन्वृतं वदेत् ।
 तत्पावनाय निर्व्याप्यश्चरुः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५
 इति साक्षिप्रकरणम् ।

अथः कश्चिदर्थी निष्णातः स्वरूपा तु परस्परम् ।
 लेख्यन्तु साक्षिमत् कार्य्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८६
 समामासतद्वैाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः ।
 अक्रान्ताचारिकात्मीयपिटनामादिचिह्नितम् ॥ ८७
 समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत् ।
 मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलिखितम् ॥ ८८
 साक्षिणश्च स्वहस्तेन पिटनामकपूर्वकम् ।
 अत्राहममूकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८९
 उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना ।
 लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ९०
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत् ।
 तत् प्रमाणं स्मृतं लेख्यं बलोपाधिकतादृते ॥ ९१
 ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
 आधिस्तु भुज्यते तावदयावत्तन्न प्रदीयते ॥ ९२
 देशान्तरस्य दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे ह्यते तथा ।
 भिक्षे दग्धेऽथवा च्छिन्ने लेख्यमन्यन्तु कारयेत् ॥ ९३
 सन्दिग्धलेख्येशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितार्दिभिः ।
 युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४
 लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेद्वत्त्वा धनं ऋणी ।
 धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ ९५
 दत्तृषुं पाठयेत्तु खरं शुद्धरै वान्यन्तु कारयेत् ।
 साक्षिमच्च भवेदयद्वा तद्दातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ९६
 इति लेख्यप्रकरणम् ।

तुलाग्नापोविषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
 महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्तेऽभियोगाणि ॥ ९७
 रुधा वान्धतरः कुर्यादितरो पार्थिवच्छिरः ।
 विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातले ॥ ९८
 सचैल ज्ञानमाह्वय स्योदय उोपितम् ।
 कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ९९
 तुला लोवःलहसान्धपङ्कब्राह्मणरोगिणाम् ।
 अग्निर्जलं वा शुद्धस्य यवाः सप्त विषम्य च ॥ १००
 नासहस्राद्धरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
 नृपार्थेष्वभियोगे च वहेयुः शुचयः सदा ॥ १०१
 तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलायितः ।
 प्रतिमानसमीभूतो रेखाः कृत्वायतारितः ॥ १०२
 त्वं तुले सत्यधामासि पुरा देवैर्विनिर्म्मिता ।
 तत् सत्यं वद कल्याणि संशयान्मां विमोचय ॥ १०३
 यद्यस्मि पापकृन्नातस्ततो मां त्वमधीनय ।
 शुद्धश्चेन्नमयोऽहं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ १०४
 करौ विमृदितत्रौहीर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
 सप्तचाख्य पत्राणि तावत्सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १०५
 तमन्त्रे सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ।
 साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं कवे मम ॥ १०६
 तस्येत्युक्तवतो लीहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
 अग्निवर्णं न्यसेत् पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ १०७
 स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्ब्रजेत् ।
 षोडशाङ्गुलिकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८

मुक्ताग्निं सृदितब्रौहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०८
 सत्येन माभिरक्षस्व वरुणेत्वाभशास्यकम् ।
 नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृह्णीत्वोरु जलं विञ्चेत् ॥ ११०
 समकालमिषुं सुक्तमानयेद्यो जवौ नरः ।
 गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्येच्चैच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११
 त्वं विष ब्राह्मणः पुत्र सत्यधर्मो व्यवस्थितः ।
 चायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२
 एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्विमशैलजम् ।
 यस्य वैगैर्बिजा जीर्णतस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ११३
 देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
 संश्राव्य पाययेत्तस्माज्जलन्तु प्रसृतित्रयम् ॥ ११४
 अर्वाक् चतुर्दशदङ्गो यस्य नो राजदैविकम् ।
 व्यसनं जायते घोरं स शुभ्रः स्यान्नसंशयः ॥ ११५

इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागञ्चेत् पिता कुर्व्यात् स्त्रेच्छया विभजेत् सुतान् ।
 ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागिन सर्व्वं वा स्युः समांशिनः ॥ ११६
 यदि कुर्व्यात् समानंशान पत्न्यः कार्य्याः समांशिकाः ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्ता वा स्वशुरेण वा ॥ ११७
 शक्तस्त्रानौहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक् क्रिया ।
 न्यूनधिकविभक्तानां धर्मप्रः पितृकृतः स्मृतः ॥ ११८
 विभजेरन सुताः पित्रोरुर्द्ध्वं मृक्यमृणं समम् ।
 मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९

पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्जिं तम् ।
 मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायदानानां न तद्भवेत् ॥ १२० ॥
 क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेत् तु यः ।
 दायदेभ्यो न तद्द्रादुविद्रया लब्धमेव च ॥ १२१ ॥
 यत्किञ्चित् पितरि प्रो ब्रू धनं ऋद्धोऽधिगच्छति ।
 भागो यवीयसां तत्र यदि विद्रान्तुपालिनः ॥ १२२* ॥
 सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ।
 अनेकपितृकाणान्तुः पितृतो भागकल्पना ॥ १२३ ॥
 भूर्या पितामहोपात्ता निवन्धो द्रव्यमेष वा ।
 तत्र स्यात् सदृशं स्वाभ्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥ १२४ ॥
 विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णयां विभागभाक् ।
 दृशाद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशोधितात् ॥ १२५ ॥
 पितृभ्यां यस्य यद्दत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 पितुरुर्द्धं विभजतां माताप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६ ॥
 असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः ।
 भगिन्यश्च निजादंशाद्वत्त्वांशन्तु तुरीयकम् ॥ १२७ ॥
 चतुर्द्विद्वेकभागाः स्युर्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः ।
 द्वित्रिजास्त्रिद्वेकभागा विड्जौ तु द्वे कभागिनः ॥ १२८ ॥
 अन्योन्यापहृतं द्रव्यं विभक्ते तत्सु दृश्यते ।
 तत् पुनस्ते समैरंशैर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२९ ॥
 अपुत्रेण परचेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
 उभयोरप्यसौरिक्यीः प्लिण्डदाता च धर्मतः ॥ १३० ॥

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पूचिकासुतः ।
 क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सर्गोत्रे षेतरैण वा ॥ १३१
 गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतो मतः ।
 कान्तीनः कन्यकाजातो मातामहस्तुतो मतः ॥ १३२
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
 दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १३३
 क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयंक्षतः ।
 दत्तात्मा तू स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सञ्जीवजः ॥ १३४
 अशुष्टो गृह्यते यस्तु सौऽपविद्धो भवेत् सुतः ।
 पिण्डदोऽशहरश्चैषांपूर्वाभावे परः परः ॥ १३५
 सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।
 जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽशहरो भवेत् ॥ १३६
 सृते पितरि कुर्युस्तु भ्रातरस्वर्द्धभागिकम् ।
 अभ्रातृको हरेत् सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ १३७
 पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
 तत्सुतो गोत्रजो वन्तुः शिष्यः सन्नह्यचारिणः । १३८
 एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
 स्वर्थातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३९
 वानप्रस्थयतिब्रह्मचारेणाशुभ्यभागिनः ।
 क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रे कतीर्थिनः ॥ १४०
 संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
 दद्यादपहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१
 अन्योदर्थस्तु संसृष्टी नान्योदर्थं धनं हरेत् ।
 असंसृष्टपि चाद्दद्यात् संसृष्टो नान्यमाह्वजः ॥ १४२

क्लीवोऽथ पतितस्तज्जः पङ्कुरन्मत्तको जङ्घः ।
 अन्वोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्या स्युर्भिरंगकाः ॥ १४३
 श्रीरसाः क्षेत्रजास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः ।
 सुताश्चैषां प्रभर्त्तव्या यावद्वै भर्त्तृसात्कृताः ॥ १४४
 अपुत्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः ।
 निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकुलास्तथैव च ॥ १४५
 पित्रमाहृपतिभ्राहृदन्तमध्यग्न्युपागतम् ।
 आधिवेदनिकं चैव स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम् ॥ १४६
 वन्मुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव वा ।
 अप्रजयामतौतायां वान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७
 अप्रज स्त्रीधनं भर्त्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्ष्वपि ।
 दुहितृणां प्रसूता चेत् शेषेषु पित्रगामि तत् ॥ १४८
 दत्त्वा कन्यां हरन दण्डोव्ययं दद्याच्च सोदयम् ।
 मृतायां सर्वमादद्यात् परिशोध्योभयव्ययम् ॥ १४९
 दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च व्याधौ सम्प्रतिरोधके ।
 गृह्यौतं स्त्रीधनं भर्त्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ १५०
 अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वद्धं प्रकीर्त्तितम् ॥ १५१
 वेभागनिह्वये ज्ञातिवन्धुसाह्यभिलेखितैः ।
 वेभागभावना ज्ञेया गृह्यक्षेत्रैश्च यौतकैः ॥ १५२
 इति रिक्त्यभागप्रकरणम् ।
 तौत्रो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः ।
 तोषा सौमाकृषाणां ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३

नयेयुरेते सीमानं स्थन्नाङ्गारस्तुषद्रुमेः ।
 सेतुवल्सीकनिम्नास्थिचैत्याद्यैरूपलक्षिताम् ॥ १५४
 सामन्ता वा समाग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।
 रक्तस्रग्धसनाः सोमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५
 अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।
 अभावे ज्ञाढचिह्नानां राजा सौम्यः प्रवर्त्तकः ॥ १५६
 श्वारामायतनग्रामनिपानोव्यानविश्रमसु ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहादिषु ॥ १५७
 मर्द्यादायाः प्रभेदे तु सीमातिक्रमणे तथा ।
 क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः ॥ १५८
 न निषेध्योऽल्पवाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।
 परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो वङ्गदकः ॥ १५९
 स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।
 उत्पन्नो स्वामिनो भोगस्तदभावेऽमहीपतेः ॥ १६०
 फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् ।
 तत् प्रदाप्या कृष्टशदं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१
 इति सीमाविवादप्रकरणम् ।
 माधानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी ।
 दण्डनोया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धमजाविकम् ॥ १६२
 भक्षयित्त्वोपविष्टानां यथोक्ताद्भिगुणो दमः ।
 सममेषां विव्रीतेऽपि खरोद्भ्रं महीषीसमम् ॥ १६३
 यावच्छस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेत्रिणः फलम् ।
 गोपस्ताड्यस्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४

पथि ग्रामविवोतान्ते क्षेत्रे दोषो न विद्यते ।
 अकामतः कामचारे चौरवद्दण्डमर्हति ॥ १६५
 महोच्चोत्सृष्टपशवः सूतिकागन्तुकादयः ।
 पालो येषान्तु ते माच्या देवराजपरिप्लुताः ॥ १६६
 यथापिंलान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत् तथा ।
 प्रमादसृतनष्टांश्च प्रदाप्यः क्षतवेतनः ॥ १६७
 पालदोषविनाशे च पाले दण्डो विधीयते ।
 अर्धत्रयोदशपणः स्वामिने द्रव्यमेव च ॥ १६८
 ग्रामेच्छ्या गोप्रचारोःभूमिराजत्रयेन वा ।
 द्विजस्तृणैधःपुष्याणि सर्व्वतः समुपाहरेत् ॥ १६९
 धनुःशतं परीहारो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् ।
 हे शते खर्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७०
 इति स्वामिपालविवादप्रकरणम् ।
 खं लभेतान्यविक्रोतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते ।
 हीनाद्रहो हीनमूल्ये विलाहीने च तस्करः ॥ १७१
 नष्टापहृतमासाद्य हर्तारं ग्राहयेन्नरम् ।
 देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२
 विक्रेतुर्ईशनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् ।
 क्रोता मूल्यमवाप्नोति तस्माद्यस्तस्य विक्रयी ॥ १७३
 आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।
 पञ्चवन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते ॥ १७४
 हृतं प्रनष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् ।
 अनिविद्य नृपे दण्डः स तु षण्णवतिं पणान् ॥ १७५

शीलिक्रमैः स्थानपालैर्वा नष्टापहृतमाहृतम् ।
 अर्चाक् संवत्सरात् स्वामी हरेत् परतो नृपः ॥ १७६
 पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे ।
 महिषोद्भवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके ॥ १७७
 इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम् ।

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते ।
 नान्वये सति सर्व्वस्वं यच्चान्यस्यै प्रतिश्रुतम् ॥ १७८
 प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विघ्नेषतः ।
 देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ॥ १७९
 इति दत्ताप्रदानिकं प्रकरणम् ।

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्द्धमासिकम् ।
 वीजायोवाह्वारत्नस्त्रौदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ १८०
 अग्नौ सुवर्णमक्षौणं रजते द्विपलं शते ।
 अष्टौ त्रिपुणि मौसे च तामे पञ्चदशयस्त्रि ॥ १८१
 शते दशपला वृद्धिरीर्णे कार्पाससौत्रिके ।
 मध्ये पञ्चपला सूत्रे सूत्रे तु त्रिपला मता ॥ १८२
 कार्मिके रोमबद्धे च त्रिंशद्भागक्षयो मतः ।
 न क्षयो न च वृद्धिः स्यात् कौषिये वल्कलेषु च ॥ १८३
 देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे वलावलम् ।
 द्रव्याणां कुशला ब्रूयुर्यत्तहाप्या असंशयम् ॥ १८४
 इति क्रोतानुशयप्रकरणम् ।

बलाहासीकृतस्त्रीरेर्विक्रीतञ्चापि मुच्यते ।
 स्वामिप्राणप्रदो भक्तस्वागात्तन्निष्कृयादपि ॥ १८५

प्रव्रज्यावमितो राज्ञो दामश्चामरणात्तिकः ।

वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलीमतः ॥ १८३

कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।

अन्तेवासो गुरुप्राप्तभाजनस्तत्फलप्रदः ॥ १८७

इत्यभ्युपेत्य शश्रूषाप्रकरणम् ।

राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्नाम्य तत्र तु ।

त्रैविद्यां हत्तिमद्ब्रूयात् स्वधर्माः पात्यातामिति ॥ १८८

निजधर्माविरोधेन यस्तु सामारिको भवेत् ।

सोऽपि यत्नेन मरुत्या धर्मांराजकृतश्च यः ॥ १८९

गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लङ्घयेच्च यः ।

सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ १९०

कर्त्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।

यस्तत्र विपरोतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ १९१

समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विसर्जयेत् ।

स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महोपतिः ॥ १९२

समूहकार्यप्रहितो यत्नमेत तदर्पयेत् ।

एकादशगुणं दाप्यो यद्यमौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३

धर्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्याचन्तकाः ।

कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहितवादिनाम् ॥ १९४

श्रेष्ठिनैगमपाषाण्डिगणानामप्ययं विधिः

भेदज्ञैषां नृपो रक्षेत् पूर्व्ववृत्तिश्च पालयेत् ॥ १९५

इति संविद्व्रतिक्रमप्रकरणम् ।

गृहोतवेतनः कर्मा त्यजन द्विगुणमावहेत् ।

अगृहोतै समं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्कारः ॥ १९६

दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशसस्यतः ।
 अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १८७
 देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा ।
 तत्र स्यात् स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १८८
 यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।
 उभयोरप्यसाध्यञ्चेत् साध्यं कुर्यादयथाश्रुतम् ॥ १८९
 अराजदैविकान्नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।
 प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ २००
 प्रक्रान्ते सममं भागं चतुर्थं पथि सन्त्यजन् ।
 भृतिमर्द्धपथे संर्वां प्रदाप्यस्याजकोऽपि च ॥ २०१
 इति वेतनादानप्रकरणम् ।
 ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।
 गृह्णीयाद्भूर्त्तकितवादितरादृशकं शतम् ॥ २०२
 स सम्यक् पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।
 जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात् सत्यं वचः क्षमौ ॥ २०३
 प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्त्तमण्डले ।
 जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ २०४
 द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ।
 राज्ञा सचिह्नं निर्वास्याः कूटाक्षोपधिर्देविनः ॥ २०५
 द्यूतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राण्णिद्यूतं समाह्वये ॥ २०६
 इति द्यूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।
 मत्स्यासत्यान्यथास्तौलैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् ।
 क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्द्धत्रयोदशान् ॥ २०७

अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।
 शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८
 अर्द्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च ।
 दण्डप्रणयणं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ २०९
 प्रातिलोमापवादिषु दिगुणास्त्रिगुणा दमाः ।
 वर्णानामानुलोभ्येन तस्मादर्द्धैर्द्विहानितः ॥ २१०
 वाहुग्रोवानेत्रसकृथिविनाशे वाचिके दमः ।
 शल्यस्ततोऽर्द्धिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ २११
 अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
 यथाशक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२
 पतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
 उपपातकयुक्ते तु पाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३
 वैविद्यन्तुपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
 मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४

इति वाक्पाकूथप्रकरणम् ।

असाक्षिके हते चिह्नैर्युक्तिभिस्त्रागमेन च ।
 द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकृतो भयात् ॥ २१५
 भक्तपङ्करजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठप्रुतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६
 समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूत्तमेषु च ।
 ह्योनेष्वर्द्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७
 विप्रपीडाकरं हेथमङ्गमत्राज्ञाणस्य तु ।
 उदगूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिकः ॥ २१८

जद्गूर्णं हस्तपादे च दशविंशतिकी दमौ ।
 परस्परन्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसः ॥ २१९
 पादकेशांशुककराल्लूक्नेषु पणान् दश ।
 पीडाकर्षांशुकावेश्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२०
 शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः ।
 द्वात्रिंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ॥ २२१
 करपाददन्त भङ्गे च्छेदने कर्णनासयोः ।
 मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२
 चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादि प्रतिभेदने ।
 कन्धरावाहुसक्थाच्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३
 एकं घ्नतां वह्नाच्च यथोक्ताद्विगुणो दमः ।
 कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४
 दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानधनव्ययम् ।
 दाप्यो दण्डश्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥ २२५
 अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
 पणान् दाप्यः पञ्चदश विंशतिन्तद्वयं तथा ॥ १२६
 दुःखोत्पादि मृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरं तथा ।
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमन् ॥ २२७
 दुःखे च शोणितोत्पादे शास्त्राङ्गच्छेदने तथा ।
 दण्डयः क्षुद्रपशूनाञ्च द्विपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८
 लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यो मध्यमो मूल्यमेव च ।
 महापशूनामिदेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२९
 प्ररोहिशास्त्रिणां शास्त्रास्त्रसर्वविदारणे ।
 उपजीव्यद्गमाणाञ्च विंशतिद्विगुणो दमः ॥ २३०

चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।
जातद्रमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विभ्रुते ॥ २३१
गुल्मगुच्छद्वपलताप्रतानीषधिवीरूधाम् ।
पूर्वस्मृतादर्घदण्डः स्थानियुक्तेषु कर्तने ॥ २३२

इतिदण्डपारुष्यप्रकरणम् । •

सामान्यद्रव्यप्रसमहरणात् साहसं स्मृतम् ।
तन्मुल्याद्विगुणो दण्डो निह्वेवे तु चतुर्गुणः ॥ २३३
यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
यश्चैवमुक्त्वाहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४
अर्ध्याक्रोशातिक्रमकदम्भादभार्या प्रहारकः ।
सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहमेदकत् ॥ २३५
सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।
पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २३६
स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टे नाभिधावकः ।
अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥ २३७
शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च देवे पित्रे च भोजकः ।
अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्योयोग्यकर्मकत् ॥ २३८
वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्वस्य प्रतिघातकत् ।
साधारणस्यापलापी दासौगर्भविनाशकत् ॥ २३९
पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्य्यशिष्यकाः ।
एषामभतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २४०

इति साहसप्रकरणम् ।

वसानस्त्रीन् पणान् दण्डो नेजकस्तु परांशुकम् ।
विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ २४१

पैतापुत्रविराधे तु साक्षिणां त्रिपणी दमः ।
 प्रन्तरे च तयोर्यः स्यात्तस्याप्यष्टगुणो दमः ॥ २४२
 गुलाशासनमानानां कूटकनाणकस्य च ।
 रभिश्च व्यवहर्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३
 प्रकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
 ३ नाणकपरोक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४
 भिषङ्भिथ्याचरन् दाप्यस्त्रिंशत् प्रथमं दमम् ।
 मानुषे मध्यमं राजमानुषेषुत्तमं दमम् ॥ २४५
 अवन्ध्यं यश्च बध्नाति वन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
 अप्राप्तव्यबहारश्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६
 मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत् ।
 दण्डं स दाप्यो द्विशतं वृद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥ २४७
 भेषजस्य हलवण-गन्धधान्यगुडादिषु ।
 पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४८
 मृच्चर्म-शोण-द्वयःकाष्ठबल्कलवाससाम् ।
 अजाती जातिकरणे विक्रोयाष्टगुणो दमः ॥ २४९
 समुद्रपरिवर्तञ्च सारभाण्डञ्च कल्पिमम् ।
 आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २५०
 भिन्ने पणे तु पञ्चाशत्पणे तु शतमुच्यते ।
 द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५१
 सभूय कुर्वतामर्घ्यं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
 अर्घ्यस्य क्वासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥ २५२
 सभूयवणिजां पण्यमनर्घ्योपरुन्वताम् ।
 विक्रोणतामभिहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २५३

राजभिः स्थापयते योऽघ्नः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
 क्रयो वानिःस्रवस्तन्माद्वणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥ २५४
 स्वदेशपंग्ये तु शतं वणिगृगृह्णोत पञ्चकम् ।
 दशकं पारदेश्य तु यः सद्यः क्रयविक्रयो ॥ २५५
 पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यममुद्भवम् ।
 अर्ध्याऽनुग्रहकृत् कार्यैः क्रोतुर्विक्रोतुरेव च ॥ २५६
 गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रोतुर्नैव प्रयच्छति ।
 सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्ग्लाम्भावा दिगागते ॥ २५७
 विक्रोतमपि विक्रयं पूर्वक्रोतय्यगृह्णति ।
 हानिश्चेत् क्रोतदोषेण क्रोतुरेवाह सा भवेत् ॥ २५८
 राजदैवोपघातेन पण्यदोषं उपागते ।
 हानिर्विक्रोतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः ॥ २५९
 अन्यहस्ते च विक्रोतं दुष्टं वा दुष्टवदयति ।
 विक्रोणोते दमस्तत्र मूल्यात् तु द्विगुणो भवेत् ॥ २६०
 क्षयं वृद्धिं च वणिजा पण्यानामविजानता ।
 क्रोत्वा नानुशयः कार्यैः कुर्वन् षड्भागदण्डभाक् ॥ २६१
 इति विक्रौयासम्प्रदानप्रकरणम् ।

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम् ।
 लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा क्षती ॥ २६२
 प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादात्पञ्च नाशितम् ।
 स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षिताद्दशमांशभाक् ॥ २६३
 अर्घ्यप्रक्षेपणादिंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत् ।
 व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रोतं राजगामि तत् ॥ २६४

मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।
 दाप्यस्वष्टगुणं यच्च सव्याजक्रयविक्रयी ॥ २६५
 तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश ।
 ब्राह्मणप्रतिवेशानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६
 देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्भवाः ।
 ज्ञातयो वा हरियुस्तदागतास्तौ विना नृपः ॥ २६७
 जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।
 अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कर्मककर्म्मिणाम् ॥ २६८
 इतिसम्भूयसमुत्थानम् ।

ग्राहकैर्गृह्यते चौरो लोभ्रुणाथ पदेन वा ।
 पूर्वकर्मापराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥ २६९
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या ज्ञातिनामादिनिङ्गवैः ।
 द्यूतस्त्रीपानशक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७०
 परद्रव्यगृहाणाञ्च प्रच्छंकागूढचारिणः ।
 निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१
 भृहीतः शङ्कया चौर्य्यं नात्मानं चेद्विशोधयेत् ।
 दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ २७२
 चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्व्यधैः ।
 सच्चिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ २७३
 घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते ।
 विवौतभर्तुस्तु पथि चौरोऽर्तुरवीतके ॥ २७४
 स्वसोन्नि दद्याद्ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
 पञ्चग्रामो वह्निःक्रोशाद्ग्राम्यथवा पुनः ॥ २७५

वन्दिग्रहंस्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणः ।
 प्रसङ्घातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् ॥ २७६
 उत्क्षेपकग्रन्थिभेदी करसन्दंशहीनकौ ।
 काथ्यौ हितौयापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७
 क्षुद्रमध्यमहाद्रव्यहरणे मारतो दमः ।
 देशकालवयःशक्ति सञ्चिन्त्य दण्डकर्मणि ॥ २७८
 भक्तावकाशान्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान् ।
 दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानतो दम उत्तमः ॥ २७९
 शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तम दमः ।
 उत्तमो बाधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ २८०
 विप्रदुष्टां स्त्रियंभ्रुण पुरुषघ्नीमगर्भिणौम् ।
 सेतुभेदकरीञ्चाप्सु शिलां वद्धा प्रवेशयेत् ॥ २८१
 विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् ।
 विकर्णकरनासौष्ठ्रीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥ २८२
 अविज्ञातहतस्याशु कलहं सुतवान्धवाः ।
 प्रष्टव्या योषितश्चास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २८३
 स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह ।
 मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः ॥ २८४
 क्षेत्रवेश्मन्नशामविवोतखलदाहकाः ।
 राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ॥ २८५
 इति स्त्रेयप्रकरणम् ।
 तुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशार्कोश परस्त्रियाः ।
 सद्यो वा कामजैस्त्रिङ्गैः प्रतिपत्तौ हयोस्तथा ॥ २८६
 नौवोस्त नप्रावणसक्थिकेशाभिमर्शनम् ।

अदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७
 स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्विशतन्तु दमं पुमान् ।
 प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २८८
 स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।
 प्रातिलोम्ये वधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९
 अलङ्कृतां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।
 दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये वधः स्मृतः ॥ २९०
 सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।
 दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां वधस्तथा ॥ २९१
 शतं स्त्रीदूषणे दद्याद्द्वे तु मिथ्याभिर्शंसिता ।
 पशून् गच्छञ्छतं दाप्यो ह्रीनांस्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ॥ २९२
 अवरूढासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।
 गम्यास्त्रिपुमान्दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥ २९३
 प्रसङ्ग दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 बहूनां दयकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २९४
 गृहीतवेतना वैश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २९५
 अयोनी गच्छतो योषां पुरुषं चाधि मेहतः ।
 चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २९६
 अन्याभिगमने त्वाङ्ग कवन्धेन प्रवासयेत् ।
 शूद्रस्तथाङ्ग एव स्यादन्यस्यार्थागमे वधः ॥ २९७
 इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ।
 उनं वाप्यधिकं वापि लिखेद्व्यो राजशासनम् ।
 पारदारिकचौर वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ २९८

अभक्ष्येण द्विजं दुष्यन् दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
 क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्षकम् ॥ २९८
 कूटस्वर्णव्यवहारो विमांसस्य च विक्रयो ।
 ब्रह्महो नन्तु कर्त्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम् ॥ ३००
 चतुष्पादकृतो दोषो नापैहीति प्रजल्पतः ।
 काष्ठलोष्टेषु पाषाणवाहुयुग्यकृतस्तथा ॥ ३०१
 क्लिन्नस्येन यानेन तथा भग्नयुगादिना ।
 पञ्चाञ्चैवापसरता हिंसने स्वाम्यदोषभाक् ॥ ३०२
 शक्तो ह्यमोक्षयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा ।
 प्रथमं साहसं दद्याद्विकुष्टे द्विगुणं ततः ॥ ३०३
 जारं चौरित्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम् ।
 उपजौव्यधनं मुञ्चंस्तदेवाष्टगुणीकृतम् ॥ ३०४
 राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशकारिणम् ।
 तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं जिह्वां क्लिप्त्वा प्रवासयेत् ॥ ३०५
 मृताङ्गलग्नविक्रोतुर्गुरीस्ताडयितुस्तथा ।
 राजथानासनारोदुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ ३०६
 द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।
 विप्रत्वेन च शूद्रस्य जौवनीऽष्टशतो दमः ॥ ३०७
 दुर्दंष्टांस्तु पुनर्दंष्ट्रा व्यवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥ ३०८
 यो मन्थेताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः ।
 तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्द्विगुणं दमम् ॥ ३०९

राज्ञान्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरूणाय तम् ।
निवेद्य दद्याद्द्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥ ३१०
इति श्रीयाज्ञवल्करीये धर्मशास्त्रे व्यावहारो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उनद्विवर्षं निखनेन कुर्यादुदकं ततः ।
आ श्मशानामनुव्राज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः ॥ १
यमसूक्तं यमीं गाथां जंपङ्गिलीकिकाग्निना ।
स दग्दव्य उपेतश्चेदाहिताग्नाह्वतार्थवत् ॥ २
सप्तमाहृशमाहापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
अपनः शोशुचदघमनेन पितृदिञ्चुखाः ॥ ३
एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्त्रीयश्चश्रुर्त्विजाम् ॥ ४
सकृत् प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा ॥ ५
पाषण्डानाश्रिताः स्तेना भर्तृघ्नः कामगादिकाः ।
सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ॥ ६
कृतोदकान् समुत्तीर्णान् ऋदुशाइलसंस्थितान् ।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७
मानुष्ये कदलीस्तम्बनिःसारि सारमार्गणम् ।
यः करति स सन्मुदो जलवुद्बुदश्चिमे ॥ ८

पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ८
 गन्त्री वसुमतौ नाशमुदधिर्द्वैवतानि च ।
 क्रानप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ १०
 श्लेष्माशु वान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोऽवशः ।
 अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्य्याः स्वशक्तितः ॥ ११
 इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बाह्यपुरःसराः ।
 विदश्य निम्बपत्राणि नियताहारि वैश्रमनः ॥ १२
 आचम्याम्नरादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
 प्रविशेयुः समालभ्य दत्त्वाश्मनि पदं शनै ॥ १३
 प्रवेशनादिक्रं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि ।
 इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४
 आचार्यपित्रु पाध्यायान्निहृ त्यापि व्रती व्रती ।
 सकटान्नं न चाग्नीयान्न च तैः सह संवसेत् ॥ १५
 क्लौतलव्वाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक् ।
 पिण्डयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६
 जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च सृज्यते ।
 वैतानोपासनाः कार्य्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥ १७
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा श्रावमाशीचमुच्यते ।
 उनद्विवर्षमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८
 पित्रोस्तु सूतकं मातुस्तदष्टगदर्शनाद् भ्रुवम् ।
 तदहनं प्रदुष्येत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९
 अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिविशुध्यति ।
 गर्भसावे मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणम् ॥ २०

हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षन्नात्मघातिनाम् ।
 प्रीषिते कालशेषः स्यात् पूर्णं दत्त्वोदकं शुचि ॥ २१
 जत्रस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु ।
 त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्तिनः ॥ २२
 आ दन्तजन्मनः सद्यं आ चूडात्रैशिको स्मृता ।
 त्रिरात्रं मा व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३
 अहस्त्वदत्तकन्यासु वालेषु च विशोधनम् ।
 गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु च ॥ २४
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५
 ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
 अनुगम्याग्भसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभुक् शुचिः ॥ २६
 महीपतौनां नाशीचं हतानां विद्युता तथा ।
 गोब्राह्मणार्थं संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७
 ऋत्विजां दौक्षितानाञ्च यन्नियं कर्म कुर्वताम् ।
 सन्निव्रतिब्रह्मचारिदाहब्रह्मविदां तथा ॥ २८
 दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
 आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शीचं विधौयते ॥ २९
 उदक्याशीचिभिः क्षयात् संस्पृष्टस्तरूपस्पृष्टैत् ।
 अवलिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सकृत् ॥ ३०
 कालोऽग्निः कर्म सृष्टायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम् ।
 पश्चात्तापो निराहारः सर्व्वेऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ३१
 अकार्यकारिणां दानं वेगो नथास्तु शुद्धिकृत् ।
 शोधस्य सृष्ट तोयञ्च सत्र्यासो वै द्विजन्मनाम् ॥ ३२

तपो वेदविदां क्षान्तिर्विदुषां वर्षाणो जलम् ।
जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ ३३
भूतात्मनस्तपोविये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।
चेन्न ज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ ३४

इत्यशौचप्रकरणम् ।

क्षात्रेण कर्मणा जीवेद्दिशां वाप्यापदि द्विजः ।
निस्तोर्थं तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥ ३५
फलशुक्लान्दीर्घसोममनुष्यापूपवीरुधः ।
तिलौदनरसक्षारान् दधि क्षीरं घृतं जलम् ॥ ३६
शक्षासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः ।
मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतक्रविषक्षित्तीः ॥ ३७
कौशियनीलवणमांसैकशफसीसकान् ।
शाकाट्टीषधिपिण्याक-पशुगन्धांस्तथैव च ॥ ३८
वैश्यहृत्स्यापि जीवन्तो विक्रीणीत कदाचन ।
धर्मार्थं विक्रयं नेयास्तिला धान्येन तत्समाः ॥ ३९
लाक्षालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।
पयो दधि च मद्यञ्च ह्यौनवर्णकराणि च ॥ ४०
आपहतः सम्यग्दहन भुञ्जानो वा यतस्ततः ।
नालिष्ये तेनसा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ ४१
कृषिः शिल्पं मृतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः ।
सेवाऽनूपो नृपो भैक्षमापत्तौ जीवन्तानि तु ॥ ४२
बुभुक्षितस्त्राहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणाद्धरेत् ।
प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तो धर्मतः ॥ ४३

तैस्त्रिं वृत्तं कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः ।
 ज्ञात्वा राजा कुटुम्बञ्च धर्मरां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ४४
 इत्यापञ्चमीप्रकरणम् ।
 सुतविन्धपत्नीकस्तया वानुगतो वनम् ।
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो ब्रजेत् ॥ ४५
 अफालकंष्टेनाग्नींश्च पिष्टदेवातिथींस्तथा ।
 भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४६
 अह्नी मासस्य षष्ठां वा तथा संवत्सरस्य वा ।
 अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्वयुजे त्यजेत् ॥ ४७
 दान्तस्त्रिपरणस्त्रायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ।
 स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८
 दन्तोलूखलिकः काल-पक्वाशौ वाश्मकुट्टकः ।
 श्रौतं स्मार्तं फलस्नेहेः कर्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९
 चान्द्रायणैर्नयेत् कालं कृच्छ्रैर्वा वर्त्तयेत् सदा ।
 पञ्चे गते वाप्यश्रौयान्मासे वाऽहनि वा गते ॥ ५०
 स्वप्याङ्गुमी शुची रात्री दिवा सम्प्रपदैर्नयेत् ।
 स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१
 शीघ्रे पञ्चाग्निमध्यस्थी वर्षासु स्थण्डिलेशयः ।
 आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥ ५२
 धः कण्ठकैर्वितुदति चन्दनेर्यश्च लिम्पति ।
 अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३
 अग्नीन् वाप्यात्मसात् कृत्वा वृक्षावासो मितश्रनः ।
 वानप्रस्थो गृहेश्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४

ग्रामादाहृत्य वा ग्रासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ।
 वायूभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेद्वा वर्षं संश्रयात् ॥ ५५
 इतिवानप्रस्थप्रकरणम् ।
 वनादगृह्णाद्वा कृत्वेष्टिं सार्व्वेदसदक्षिणाम् ।
 प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोष्य चात्मनि ॥ ५६
 अधीतवेदो जपस्तत् पुत्रवानवदोऽग्निमान् ।
 शतथा च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा ॥ ५७
 सर्व्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डो सकमण्डलुः ।
 एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थो ग्राममाश्रयेत् ॥ ५८
 अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नाभिलक्षितः ।
 रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः ॥ ५९
 यतिपात्राणि ऋद्धेणुदाव्वलाबुमयानि च ।
 सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावधर्षणात् ॥ ६०
 सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।
 भयं हृत्वा च भूतानाममृतौ भवति द्विजः ॥ ६१
 कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेन विशेषतः ।
 ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वात्मस्मरणकरणाय च ॥ ६२
 अवेक्ष्या गर्भवासश्च कर्मजा गतयस्तथा ।
 आधयो व्याधयः क्लेशा जरा रूपविपर्य्ययः ॥ ६३
 भवो जातिसहस्रेषु प्रियाप्रियविपर्य्ययः ।
 ध्यानयोगिन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥ ६४
 नाश्रमः कारणं धर्मो क्रियमाणो भवेद्भि सः ।
 अतो यदात्मनोऽपथ्यं परस्य न तदाशरेत् ॥ ६५

सत्यमस्ते यमक्रोधो ङ्गीः शीचं धीर्धृतिर्हृमः ।
संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्व्व उदाहृतः ॥ ६६
इति यतिप्रकरणम् ।

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डान्तमात् स्फुलिङ्गकाः ।
सकाशादात्मनस्तद्वात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७
तत्रात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः ।
करोति किञ्चिदभ्यासाद्धर्माधर्मोभयात्मकम् ॥ ६८
निमित्तमक्षरः कर्त्ता बोद्धा ब्रह्म गुणी वञ्जी ।
अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्त्यते ॥ ६९
सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्ज्जलं महीम् ।
सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७०
आहुत्याप्यायते सूर्य्यस्तास्माद्दृष्टिरथौषधिः ।
तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१
स्त्रीषु संयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।
पञ्चधा तु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२
इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ।
धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहङ्गार एव च ॥ ७३
प्रयत्न आकृतिर्व्वर्णः स्वरहेषी भवाभवौ ।
तस्मैतदात्मजं सर्व्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४
प्रथमे मासि संक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः ।
मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयोऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५
आकाशास्त्राघवं सौक्ष्म्यं शब्दं ओन्नं चलादिकम् ।
वायोस्तु स्पर्शनं श्रेष्ठां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६

पित्तान्तु दर्शनं पक्लिमौण्डं रूपं प्रकाशिताम् ॥
 रसात्तु रसनं शैल्यं स्रेहं क्लेदं समाईषम् ॥ ७७
 भूमैर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमिव च ।
 आत्मा गृह्णात्यत्रः सर्व्वं तृतीये सन्दते ततः ॥ ७८
 दोहदस्थाप्रदानेन गर्भी दोषमबाधुयात् ।
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्य्यं प्रियं क्षियाः ॥ ७९
 स्थैर्य्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः ।
 षष्ठे वलस्य ऋणस्य नखरोक्ताश्च सम्भवः ॥ ८०
 मनश्चेतन्ययुक्तोऽसौ नाडीश्रायुशिरायुतः ।
 सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्गांसम्भृतिमानपि ॥ ८१
 पुनर्द्वात्रीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधत्सति ।
 अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२
 नवमे दशमे वापि प्रबलैः सृतिमारूतैः ।
 निःसार्य्यते वाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सञ्चरः ॥ ८३
 तस्य षोढा शरीराणि षट् त्वचो धारयन्ति च ।
 षडङ्गानि तथास्थाश्च सह षष्ट्या शतत्रयम् ॥ ८४
 स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः ।
 पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५
 षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पाणार्गुण्फेषु च चतुष्टयम् ।
 चत्वार्य्यरत्निकास्थौनि जङ्घयोस्तावदेव तु ॥ ८६
 द्वे द्वे जानुकपोलोरूपालकांससमुद्भवे ।
 अक्षतालूषके श्रोणीफलके च विनिर्द्दिशित् ॥ ८७
 भगा श्रेत्रकं तथा षष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 शीवा पञ्चदशास्त्रिः स्याज्जलेकैकं तथा हनुः ॥ ८८

तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
 पार्श्वकाः स्थालकौ सार्धममर्कुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८९
 द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
 उरः सप्तदशास्थौनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ९०
 गन्धरुपरसस्त्रशंशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।
 नासिका लोचने जिह्वा त्वक्श्रोत्रश्चेन्द्रियाणि च ॥ ९१
 हृत्सौ पायुरुपस्थश्च वाक् पादौ चेति पञ्च वै ।
 कर्मान्द्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम् ॥ ९२
 नाभिरोजो गुदं शुकं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
 मूर्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९३
 वपावसावहननं नाभिः क्लोम यज्ञत् स्निह्वा ।
 क्षुद्रान्नं वक्त्रकौ वस्तिः पुरौषाधानमेव च ॥ ९४
 ग्रामाशयोऽथ हृदयं स्थूलान्नं गुदमेव च ।
 उदरश्च गुदीकोष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९५
 कनीनिके चाक्षिभ्रूटे शष्कुली कर्णपुत्रकौ ।
 कर्णौ शङ्खौ भ्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९६
 वङ्गणी वृषणी हृत्कौ श्लेष्मसङ्घातजौ स्तनौ ।
 उपजिह्वा स्निग्धौ बाहू जङ्घोरुषु च पिण्डिकाः ॥ ९७
 तालुदरं वस्ति शौर्षं चिवुके गालशण्डिके ।
 अट्टुश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ९८
 अक्षिकर्णचतुष्काश्च पञ्चस्तहृदयानि च ।
 नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९९
 शिराः शतानि सप्तैव नव स्यायुग्नतानि च ।
 धमनौनां शते द्वे च प्रेशी पञ्चशतानि च ॥ १००

एकोनत्रिंशत्त्राणि तथा नवशतानि च ।
 षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ १०१
 त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
 सप्तोत्तरं मर्मशतं द्वे च सन्धिशते तथा ॥ १०२
 रोमां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोट्य एव च ।
 सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥ १०३
 वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
 यद्यप्येकोऽनुवेदेषां भावनाश्चैव संस्थितिम् ॥ १०४
 रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश ।
 सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्थाष्टी प्रकीर्त्तिताः ॥ १०५
 षट् श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेव च ।
 वसात्रयो द्वौ तु मेदो मज्जैकोऽर्द्धन्तु मस्तके ॥ १०६
 श्लेष्मीजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
 इत्येतदस्थिरं वर्षं यस्य मोक्षाय क्षत्यसौ ॥ १०७
 हासमतिसहस्राणि हृदयादभिनिःस्रता ।
 हिताहिता नाम नाद्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८
 मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ।
 स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने नतु ॥ १०९
 ज्ञेयश्चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान् ।
 योगशास्त्रञ्च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता ॥ ११०
 अनन्यविषयं कृत्वा मनोऽबुद्धिः कृतौन्द्रियम् ।
 ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दोषवत् प्रभुः ॥ १११
 यथाविधानेन पठन् सामगायमविश्रुतम् ।
 सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२

अंपरान्तकमूहोप्यं मद्रकं प्रकरोन्तथा ।
 श्रीविष्णुं सुराविन्दुमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३
 ऋग्गाथाः पाण्डिका दक्षविहिता ब्रह्मगीतिकाः ।
 त्रैयमेतत्तदभ्यासकरणांभोक्षसंज्ञितम् ॥ ११४
 वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
 तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५
 गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
 ऋद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६
 अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिस्तु शरीरकम् ।
 आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७
 कथमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् ।
 जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्वः नः ॥ ११८
 मोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
 सहस्रकरपद्मेतः सूर्यवर्षाः सहस्रकः ॥ ११९
 स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
 विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२०
 यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
 देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१
 संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः ।
 ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२
 स्वमाण्डलादसौ सूर्यः स्रजत्यमृतमुत्तमम् ।
 यज्ञश्च सर्वभूतानामशनानशनानात्मनाम् ॥ १२३
 तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञ पुनरन्नं पुनः क्रतुः ।
 एवमेतदनाद्यत्तं चक्रं सम्यक्विवर्त्तते ॥ १२४

अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः ।
 समवायो तु पुरुषो मोहेच्छाद्देषकर्मजः ॥ १२५
 सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः ।
 मुखवाह्मरूपज्ञाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम् ॥ १२६
 पृथिवी पादतस्तस्य शिरसो द्यौरजायत ।
 नस्तः प्राणा दिशः शीत्रात् स्थर्शाद्वायुर्मुखाच्छिखी ॥ १ ।
 मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः ।
 जघनादन्तरीक्षञ्च जगश्च सचराचरम् ॥ १२८
 थद्येवं तु कथं ब्रह्मन् पापैर्योनिषु जायते ।
 ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः सम्प्रयुज्यते ॥ १२९
 क्षरणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन ।
 वैत्ति सर्वगतं कस्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३०
 अन्त्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्मजैः ।
 दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च ॥ १३१
 अनन्ताश्च यथा भावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।
 रूपाख्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२
 विपाकः कर्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते ।
 इह चामुत्र वै केषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ १३३
 परद्रव्याख्यभिध्यायं स्तथानिष्टानि चिन्तयन् ।
 वितथाभिनिवेशौ च जायन्तेऽन्त्यांसु योनिषु ॥ १३४
 पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा ।
 अनिवृत्तप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १३५
 अदत्तादाननिरतः परंदारोपसेवकः ।
 हिंसकश्चाकिधानेन स्यावरेष्वभिजायते ॥ १३६

अक्षयमन्नः शौचवान् दान्तस्तपस्वो विजितन्द्रियः ।
 धर्मक्रद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७
 असत्कार्यैरतोऽधीर आरम्भी विषयी च यः ।
 स राजगोमनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ १३८
 निद्रालुः क्रूरकृत्स्वी नास्तिको याचकस्तथा ।
 मृगः स्याद् भिन्नहृत्तो भवेत्तिर्य्यक्तु तमसः ॥ १३९
 रजसा तमसा चैवं समाविष्टो भ्रमन्निह ।
 भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४०
 मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य न क्षमः ।
 तथाविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१
 कट्टिर्व्वारौ यथापक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ।
 प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ १४२
 सर्वाश्रयां निजिदेहे देही विन्दति वेदनाम् ।
 यागी मुक्तश्च सर्वासां यो न चाप्नोति वेदनाम् ॥ १४३
 आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
 तथात्मैकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १४४
 ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं भूषेति धातवः ।
 इमं लोका एष चात्मा तस्माच्च स चराचरम् ॥ १४५
 गृहणञ्चक्रसंयोगात् कुम्भाकारो यथा घटम् ।
 करोति ढणश्चत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६
 हेममात्रमुपादाय रूपं वा हेमकारकः ।
 निजलालासमायोगात् कांशं वा कांशकारकः ॥ १४७
 कारणान्यवमादाय तासु तास्त्रिह योनिषु ।
 गृहज्यात्मानमात्मा च सम्भूय करणानि च ॥ १४८

महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
 कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४८
 वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम् ।
 अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १५०
 जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्कृतः ।
 शब्दादिविषयोदयागं कर्मणा मनसा गिरा ॥ १५१
 स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा ।
 विप्लुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२
 मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
 हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३
 ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारे काविशेषवान् ।
 अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी ॥ १५४
 एवंवृत्तोऽविनीतात्मा कितथाभिनिवेशवान् ।
 कर्मणा द्वेषमोहाभ्यामिच्छया चैव वध्यते ॥ १५५
 आचार्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
 तत्कर्मणामनुष्ठानं सङ्गः सङ्गिर्गिरः शुभाः ॥ १५६
 स्वप्नलोकालम्भविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
 त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णवाषायधारणम् ॥ १५७
 विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रास्यविवर्जनम् ।
 शरीरपरिसङ्ग्रहानं प्रवृत्तिष्वघदर्शनम् ॥ १५८
 नौरजस्तमता सत्त्वशुद्धिर्निःस्पृहता शमः ।
 एतैरूपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽसृती भवेत् ॥ १५९
 तत्त्वस्मृतेरूपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिच्रयात् ।
 कर्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्त्तते ॥ १६०

शरीरसङ्घे यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरम् ।
 अविभूतमतिः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१
 यथा हि भरतो वर्षैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् ।
 नानारूपाणि कुर्वाणस्तथागमा कर्मजास्तनूः ॥ १६२
 कालकर्मजात्मबीजानां दोषैर्मातुस्तथैव च ।
 गर्भस्य वैक्ततं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३
 अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्मफलेन च ।
 शरीरेण च नादमायं मुक्तपूर्वः कथञ्चन ॥ १६४
 कर्त्याधारस्त्रे ह्ययोगाद्यथा दौपस्य संस्थितिः ।
 विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसङ्घयः ॥ १६५
 अनन्ता रश्मयस्तस्य दौपवद्वयः स्थितो हृदि ।
 सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः ॥ १६६
 जङ्घमेकः स्थितस्तोषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन जाति परां गतिम् ॥ १६७
 यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
 तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ १६८
 येऽनैकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य ऋदुप्रभाः ।
 ईह कर्मोपभोगाय तेः संसरति सोऽवशः ॥ १६९
 विदेः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च ।
 अर्त्या गत्या तथागत्या सत्येन ह्यनृतेन च ॥ १७०
 अथसा सुखदुःखाभ्यां कर्माभिश्च शुभाशुभैः ।
 निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१
 तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नैरपि ।
 आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरैस्तथा ॥ १७२

मन्वन्तरैर्युगप्राप्त्या मन्वीषधिफलैरपि ।
 विन्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३
 अहङ्कारः स्मृतिर्माधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
 इन्द्रियान्तरसञ्चार इच्छा धारणजीविते ॥ १७४
 स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः ।
 निमेषचेतना यत्न आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥ १७५
 यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
 तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्व्वग ईश्वरः ॥ १७६
 बुद्धौन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्मोन्द्रियाणि च ।
 अहङ्कारश्च बुद्धिश्च प्रत्येक्यदेहिनि चैव हि ॥ १७७
 अव्यक्तमात्मा चैत्रज्ञः चैत्रस्यास्य निगद्यते ।
 ईश्वरः सर्व्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च यः ॥ १७८
 बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
 तन्मात्रादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्चरसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
 यो यस्मान्निःसृतश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते ॥ १८०
 यथात्मानं सृजत्यात्मा तथा वः कथितो मया ।
 विपाकान्निप्रकाराणां कर्मणामीश्वरोऽपि सन् ॥ १८१
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तिताः ।
 रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद्भ्राम्यते हि सः ॥ १८२
 अनादिस्तद्वर्त्मन्यैव स एव पुरुषः धरः ।
 लिङ्गेन्द्रियकाञ्चरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३
 पित्रयानोऽजषीथाश्च यदगस्त्यस्य चान्तदम् ।
 तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकाम दिवश्मति ॥ १८४

याज्ञवल्क्य संहिता ।

ये च दानपराः सम्यगष्टामिष्य गुणैर्युताः ।
तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५
अष्टाश्रीतिसहस्रानि मुनयो गृहमेधिनः ।
पुनरावर्त्तिनो बीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६
सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्बलोकंसमाश्रिताः ।
तावन्त एव मुनयः सर्व्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७
तपसा ब्रह्मचर्य्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।
तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाभूतसंग्रहम् ॥ १८८
यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा ।
श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥ १८९
वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्य्यं तपो दमः ।
अज्ञोपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९०
स ह्यत्रैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।
द्रष्टव्यस्त्वय मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१
य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकर्माश्रिताः ।
उपासते द्विजा सत्यं श्रद्धया परया युताः ॥ १९२
क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्षिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।
अयनं देवलोकञ्च सवितारं सविद्युतम् ॥ १९३
ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।
करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १९४
यज्ञेन तपसा दानैर्यं हि स्वर्गजितो नराः ।
धूमं निशां कृष्णपच्चं दक्षिणायनमेव च ॥ १९५
पिढलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव ब्रजन्ति च ॥ १९६

एतद्दयो न विजानाति मार्गं तथमात्मवान् !
 दम्भशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ॥ १८७
 ऊरुस्थीत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
 उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य मुखं विष्टम्य चोरसा ॥ १८८
 निमीलिताक्षः सत्वस्थो दन्तैर्हन्तानसंस्पृशन् ।
 तालुस्थाचलजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १८९
 सन्निरुद्धेन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २००
 ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ।
 धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बुधः ॥ २०१
 अन्तर्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा ।
 निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशणनम् ॥ २०२
 अर्थानां हृन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम् ।
 सिद्धं योगे त्यजन् देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३
 अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तुकामो वने वसन् ।
 अथाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४
 न्यून्यागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
 आह्वयत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ १०५
 इत्यध्यात्मप्रकरणम् ।
 महापातकजान् घोरान् नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्रिवह ॥ २०६
 ऋगभ्रशूकरोद्गाणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
 खरपुक्कसवेनानां सुरापो मात्र संशयः ॥ २०७

क्लिप्तिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
 ढंणमुल्लसतात्वच्च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८
 ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः स्यावदन्तकः ।
 हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९
 यो येन संवसन्धेषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते ।
 अन्नहर्तामयावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ २१०
 धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।
 तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ २११
 परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।
 अरस्ये निर्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२
 हीनाजाती प्रजायते पररत्नपहारकः ।
 पत्रशाकं शिखी हृत्वा गन्धांश्च कुन्दरिः शुभान् ॥ २१३
 मूषिको धान्यहारी स्यादयानमुष्टं फलं कपिः ।
 जलं प्लवः पयः काको गृहकारो ह्यपस्करम् ॥ २१४
 मधु दंशः पलं गृध्री गां गोधार्मिणं वकस्तथा ।
 श्वित्नी वस्त्रं श्वा रसन्तु चीरौ लवणहारकः ॥ २१५
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तुत्रकर्मणि ।
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६
 यथा कर्मफलं प्राप्य तिर्यक्तं कालपर्ययात् ।
 जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७
 ततो निष्कल्पधीभूताः कुले मर्हति योगिनः ।
 जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८
 विहितस्थाननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
 अनियन्त्राच्चेन्द्रियास्त्रां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९

तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशदये ।
 एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसौदति ॥ २२०
 प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः पापेषु निरता नराः ।
 अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति ढारूणान् ॥ २२१
 तामिस्रं लोहशङ्कुञ्च महानिरयशाखाली ।
 रौरवं कुट्टमलं पूतिमृत्तिकं, कालसूत्रकम् ॥ २२२
 सङ्घातं लोहितोदञ्च सविषं सम्प्रतापनम् ।
 महानरककाक्रोलं सञ्जीवनमहापथम् ॥ २२३
 अवीचिमन्थतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपल्लवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम् ॥ २२४
 महापातकजैर्घोरैरूपपातकजैस्तथा ।
 अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः २२५
 प्रायश्चित्तेरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 कामतोव्यवहार्थ्यस्तु वचनादिह जायते ॥ २२६
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 त्रते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ २२७
 गुरुणामध्यधित्तेपो वेदनिन्दा सुहृद्बधः ।
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८
 निषिद्धभक्षणं जैह्वान्मूतकर्षश्च वचोऽन्वृतम् ।
 रजस्वलामुखास्त्रादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९
 अश्वरत्नमनुष्यस्त्रौभूधेनुहरणं तथा ।
 निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णं स्तोयसम्मितम् ॥ २३०
 सखिभार्याकुमारौषु स्वयोनिष्वन्धजासु च ।
 सगोत्रासु सुतस्त्रौषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१

पितुः स्वमारं मातुश्च मातुलानीं सुषामपि ।
 मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्य्यतनयां तथा ॥ २३२
 आचार्य्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ।
 छित्त्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि ॥ २३३
 गोवधो ब्राह्म्यता स्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया ।
 अनाहिताग्नितापखविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४
 भृतादध्ययनादानं भृतकाध्यापनं तथा ।
 पारदार्य्यं पारिविच्यं वाहुष्यं लवणक्रिया ॥ २३५
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो निन्दितार्थीपजीवनम् ।
 नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६
 धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानाञ्च याजनम् ।
 पित्रमातृगुरुत्यागस्तडागारामविक्रयः ॥ २३७
 कन्यासन्दूषणञ्चैव परिवेदकयाजनम् ।
 कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो वान्धवत्याग एव च ॥ २३९
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंस्रीषधिजीवनम् ।
 हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४०
 शूद्रप्रेष्यं ह्यौनसख्यं ह्यौनयोनिनिषेवणम् ।
 तथैवानाश्रमे वासः परान्न परिपुष्टता ॥ २४१
 असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता ।
 भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥ २४२
 शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेद्यन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शब्दिमाप्नुयात् ॥ २४३

ब्राह्मणस्य परिव्राणाद्गवां द्वादशकस्य वा ।
 तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४४
 दीर्घतौब्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
 दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४५
 अनौय विप्रसब्धस्त्रं हृतं घातित पव वा ।
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीविन्नपि विशुध्यति ॥ २४६
 लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभात वै तनुम् ।
 मज्जानां जुहुयाद्वापि मन्त्रैरभिर्यथाक्रमम् ॥ २४७
 संग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 मृतकल्पः प्रहारात्तो जीवन्नपि विशुध्यति ॥ २४८
 अरण्ये नियतो जम्बा त्रिवै वेदस्य संहिताम् ।
 मुच्यते वा मिताशौत्वा प्रतिस्नोतःसरस्वतीम् ॥ २४९
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदातुश्च विशुद्धार्थमिष्टिवैश्वानरी स्मृता ॥ २५०
 यागस्थक्षत्रविड्घाती चरेद्ब्रह्महृणो व्रतम् ।
 गर्भहा च यथावणं तथात्रे योनिस्दकः ॥ २५१
 चरेद्ब्रतमहत्वापि घातार्थञ्च त् समागतः ।
 द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५२
 सुराम्बुष्टतगोमूत्रपयसामग्निस्त्रिभम् ।
 सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिसृच्छति ॥ २५३
 बालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् ।
 पिण्याकं वा कणां वापि भक्षयेत्त्रिसमा निशि ॥ २५४
 अज्ञानात् तु सुरां पीत्वा रेतोविष्मूत्रमेव वा ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५५

पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत् ।
 इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५६
 ब्राह्मणस्वर्णहारी तु रात्रे सुषलमर्पयेत् ।
 स्वकर्म ख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥ २५७
 अनिवेद्य नृपे शुध्येत् सुरापव्रतमाचरन् ।
 आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिकृत् ॥ २५८
 तप्तोऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
 गृहोत्वोत्कृत्य वृषणी नैर्ऋत्यां वोत्सृजेत्तनुम् ॥ २५९
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः ।
 चान्द्रायणं वा त्रौन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् ॥ २६०
 एभिस्तु संवसेद्यो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः ।
 कन्यां समूहहेदेषां सोपवासामकिञ्चनानाम् ॥ २६१
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टान्निहन्य तु ।
 शूद्रोऽधिकारहोनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २६२
 मिथ्याभिग्रंसिनो दांषो समोभूतवादिनः ।
 मिथ्याभिग्रस्तपापञ्च समादत्ते सृषा वदन् ॥ २६३
 पञ्चगव्यं पिवेद्गोघ्नो मासमासौत संयतः ।
 गोष्ठे शयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति ॥ २६४
 कृच्छ्रञ्चैवातिकृच्छ्रञ्च चरेद्वापि समाहितः ।
 दद्यात्त्रिरात्रं वोपोथ्य वृषभैकादशास्तु गाः ॥ २६५
 उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन वा ।
 पयसा वापि मासेन पराकेणाथवा पुनः ॥ २६६
 ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरत्रितयं चरेत् ॥ २६७

वैश्यहाव्यं चरेदेतद्व्याद्वैकशतं गवाम् ।
 षण्मासान् शूद्रहा ह्येतद्व्याद्वेनर्द्दं शापि वा ॥ २६५
 दुर्वृत्ता ब्रह्मविद्वत्तशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।
 हृतिं धनुर्व्वस्तमविं क्रमाद्द्व्याद्विशुद्धये ॥ २६६
 अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
 अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतामनः ॥ २७०
 मार्जारगोधानकुल-मण्डूकश्वपतत्रिणः ।
 हत्वा व्रह्मं पिवेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥ २७१
 गजे नौलवृषाः पञ्च शुक्रे वत्सो द्विहायनः ।
 खराजमेषेषु वृषो देवः क्रौञ्चे त्रिहायणः ॥ २७२
 हंसश्येनकपिक्रव्याञ्जलस्थलशिखण्डिनः ।
 भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७३
 उरगेष्वायसो दण्डः पण्डके त्रपुसौसकम् ।
 कोले घृतघटो देय उद्रे गुञ्जा हयेऽशुकम् ॥ २७४
 तित्तिरौ तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्नुवन् ।
 दानं दातुञ्चरेत् कृच्छ्रकैकस्य विशुद्धये ॥ २७५
 फलपुष्पान्नरमजसत्त्वघाते घृताशनम् ।
 किञ्चित् सास्थिवधे देयं प्रणायामस्वनस्थिके ॥ २७६
 वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदने जप्यसृक्शतम् ।
 सादोषधिवृथाच्छेदे क्षीराशौ गोऽनुगो दिनम् ॥ २७७
 पुंस्रलीवानरखरैर्दृष्टस्त्रीद्वादिवायसैः ।
 प्रणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २७८
 यन्मोऽद्यरेतइत्याभ्यां स्कन्नं रेतोऽनुमन्वयेत् ।
 स्तनान्तरं भ्रुवोर्भ्रुव्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥ २७९

सधि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाम्बुगतां जपेत् ।
 सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापत्ये चानृतेऽपि च ॥ २८०
 श्रवकीर्णी भवेद्गत्वा ब्रह्मचारौ तु योषितम् ।
 गर्हभं पशुमालभ्य नैऋत्यां स विशुध्यति ॥ २८१
 भैक्ष्वाग्निकार्यं त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
 कामावकीर्णं इत्याभ्यां जुह्यादाहुतिद्वयम् ॥ २८२
 उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिच्चत्वनेन तु ।
 मधुमांसाशने कार्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च ॥ २८३
 प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुध्यति ।
 कृच्छ्रत्रयं गुरुः कुर्यान्म्रियेत प्रहितो यदि ॥ २८४
 क्रियमाणोपकारे तु मृते विप्रे न घातकम् ।
 विपाके गोदूषणाच्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८५
 महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्मृषापरम् ।
 अद्भक्तो मासमासीत स जापी नियतेन्द्रियः ॥ २८६
 अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
 निर्व्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव व ॥ २८७
 अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छेच्चान्द्रायणश्चरेत् ।
 त्रिरात्रान्ते घृतं प्राश्य गत्वोदक्यां विशुध्यति ॥ २८८
 त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद्ब्राह्मयाजकीऽभिचरन्नपि ।
 वेदप्लावी यवाश्लब्धं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८९
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारौ मासमेकं पयोव्रतः ।
 गावतीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ २९०
 प्राणायामी जले स्नात्वा खरयज्ञोद्भयानगः । ।
 नमः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैवं दिवास्त्रियम् ॥ २९१

गुरुं त्वं कृत्य हुं कृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।
 बद्ध्वा वा वाससा क्षिप्रं प्रमाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २८२
 विप्रो दण्डोद्यमे कच्छस्वतिकच्छो निपातने ।
 कच्छ्रातिकच्छोऽस्य कपाते कच्छोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ २८३
 देशं कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य यत्नतः ।
 प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र नोक्ता च निष्कृतिः ॥ २८४
 दासो कुम्भं वह्निर्ग्रामान्निनयेयुः स्ववान्धवाः ।
 पतितस्य वह्निः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तम् ॥ २८५
 चरितव्रत आयाते निनयेरन् नवं घटम् ।
 जुगुप्सेरन् न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ २८६
 पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकौर्त्तितः ।
 वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥ २८७
 नौचाभिगमनं गर्भ-पातनं भर्तृहिसनम् ।
 विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २८८
 शरणागतवालस्त्रीहिसकान् संवसेन्न तु ।
 चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २८९
 घटेऽपवर्जिते ज्ञातिमध्यस्थो यवसं गवाम् ।
 र्द्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया ॥ ३००
 विख्यातदोषः कुर्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् ।
 अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ ३०१
 त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणम् ।
 अन्तर्जले विशुध्येत गां दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥ ३०२
 लोमभ्यः स्नाहेत्यथवा दिवसं मारुताशनः ।
 जले स्थित्वाभिश्नुह्याच्चत्वारिंशद्दृष्टाद्दृष्टीः ॥ ३०३

त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
 सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः ॥ ३०४
 सहस्रशोर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 गौर्द्वया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०५
 प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
 उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०६
 ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिवेत् ।
 कृत्वा तु रेतोविष्णून् प्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ ३०७
 निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 त्रैकाल्यसन्ध्याकरणात्तत् सर्वं विप्रणश्यति ॥ ३०८
 शुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
 सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनो तथा ॥ ३०९
 यत्र यत्र च सङ्कोर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र त्रिलैर्होमो गायत्र्या वाचनं तथा ॥ ३१०
 वेदाभ्यासरतं क्षान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३११
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठन् रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्य्यदृक् ।
 जम्बा सहस्रं गायत्र्याः शुष्येद्ब्रह्मवधादृते ॥ ३१२
 ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
 अहिंसास्तेयमाधुर्य्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१३
 स्नानमौनोपवासेज्या-स्त्राध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
 नियमा गुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादताः ॥ ३१४
 गोमूत्रं गोमयं क्षौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 जग्ध्वा परेऽह्न्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनश्चरेत् ॥ ३१५

पृथक्सान्तपनद्रव्यैः षडङ्गः सोपवासकः ।
 समाह्वेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः ॥ ३१६
 पर्णोदुम्बरराजीव-विश्वपत्रकुशोदकैः ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्रं उदाहृतः ॥ ३१७
 तप्तक्षीरघृताम्बुनामिकैकं प्रत्यहं पिबेत् ।
 एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्रं उदाहृतः ॥ ३१८
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चेकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१९
 यथाकथञ्चित्त्रिगुणं प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥ ३२०
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२१
 पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवामरम् ।
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२२
 एषां त्रिरात्रमभ्यासादिकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येष त्रयः पाञ्चदशाहिकः ॥ ३२३
 तिथिपुष्या चरेत् पिण्डान् शक्ते शिष्येण्डसन्निभान् ।
 एकैकं ज्ञासयेत् कृष्टे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥ ३२४
 यथाकथञ्चितं पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।
 मासिनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ ३२५
 कुर्यात्त्रिषवणश्रायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा ।
 पवित्राणि जपेत्पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥ ३२६
 अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिसान्द्रायणेन तु ।
 धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति सलोकताम् ॥ ३२७

कैचञ्च ब्रह्मर्षीकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् ।
 यथा गुरुकृतुफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२८
 श्रुत्वैतानृषयो धर्मान् याज्ञवल्केन भाषितान् ।
 इदमूर्धुर्ध्वात्मानं योगीन्द्रममितीजसम् ॥ ३२९
 ये इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इहलोकं यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३३०
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्दिव्यां धनकामो धनं तथा ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३३१
 श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद्यः आङ्गे आवयिष्यति ।
 पितॄणां तस्य दृष्टिः स्यादश्रया नात्र संशयः ॥ ३३२
 ब्राह्मणः पात्रतां याति क्षत्रियो विजयो भवेत् ।
 वैश्याऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥ ३३३
 य इदं आवयेद्द्विप्रान् द्विजान् सर्व्वसु पर्व्वसु ।
 अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३४
 श्रुत्वैतद्दयाज्ञवल्केऽपि प्रीतात्मा मुनिर्भाषितम् ।
 एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भूवे ॥ ६३५
 इति श्रौत्याज्ञवल्क्यैर्धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्तं
 नाम दशमोऽध्यायः ॥ ३ ॥

हारीतसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ये वर्षाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ता केशवं प्रति ।
इति पूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्दिजोत्तमाः ॥ १
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि सत्तम ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥ २

मार्कण्डेयः ॥

अत्राहं कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥ ३
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव धावकम् ।
प्रणिपत्याद्भुवन् सर्वे मुनयो धर्मकाङ्क्षिणः ॥ ४
भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि भार्गव ॥ ५
समासादयोगशास्त्रं विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतन्नान्यञ्च भगवन् ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥ ६
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः ।
शृण्वस्तु मुनयः सर्वे धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ ७
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ।
सन्ध्यार्थं मुष्यते मर्षी जन्मसंसारवन्धनात् ॥ ८
पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोपरि ।
सुस्वाप भोगिपर्यङ्के शयने तु श्रिया सह ॥ ९

तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल ।
 पद्ममध्येऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥ १० ।
 स चोक्तो देवदेवेन जगत् सृज पुनःपुनः ।
 सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ११ ।
 यन्नसिद्धार्थमनघान् ब्राह्मणान् मुखतोऽसृजत् ।
 असृजत् क्षत्रियान् वाहोर्वेदान् पुरुदेशतः ॥ १२ ।
 शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्जैवानुपूर्वम् ।
 यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिः पितामहः ॥ १३ ।
 तद्वचः सम्प्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः ।
 धनं यशस्यमायुषं स्वर्गं मोक्षफलप्रदम् ॥ १४ ।
 ब्राह्मण्यं ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः श्रुतः ।
 तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तदयोग्यं देशमेव च ॥ १५ ।
 कृष्णसारो सृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्तते ।
 तस्मिन् देशे वसेद्धर्माः सिध्वति द्विजमनमाः ॥ १६ ।
 षट्कर्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 तेरेव सततं यस्तु वर्त्तयेत् सुखमेधते ॥ १७ ।
 अध्यापनञ्चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चेति षट्कर्माणीति चोच्यते ॥ १८ ।
 अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थशुक्लकारणात् ।
 शुश्रूषाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्तितम् ॥ १९ ।
 एषामन्यतमाभावे वृषाचारो भवेद्द्विजः ।
 तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा ॥ २० ।
 योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्जयेत् ।
 विदितात् प्रतिगृह्णोयाद्गृहे धर्मप्रसिद्धये ॥ २१ ।

वेदञ्चैवाभ्यसन्नित्यं शुची देशे समाहितः ।
 धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः ॥ २२
 वेदवत् पठितव्यञ्च श्रोतव्यञ्च दिवा निशि ।
 स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ॥ २३
 दानं भोजनमन्यञ्च दत्तं कुलविनाशनम् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्द्विजः ॥ २४
 श्रुतिस्मृतौ च विप्राणां चक्षुसी देवनिर्मिते ।
 काण्णस्तु चैकया हीनो द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥ २५
 गुरुशुश्रुषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
 सायं प्रातरूपासौत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ॥ २६
 सुस्नातस्तु प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
 अतिथीनागताञ्छक्त्या पूजयेदविचारतः ॥ २७
 अन्यानभ्यागतान् विप्राण्पूजयेच्छक्तितो गृही ।
 स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥ २८
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरूदारधौः ।
 सत्यवादो जितक्रोधो नाधर्मं वर्त्तयेत्सतिम् ॥ २९
 स्वकर्मणि च सम्प्राप्ते प्रमादान्न निवर्त्तते ।
 सत्यां हित्यां वदेद्वाचं परलोकहितैषणीम् ॥ ३०
 एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
 धर्ममेव हि यः कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ३१
 इत्येष धर्मः कथित मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलाघहारी ।
 वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथक्त्वोधत
 विप्रवर्याः ॥ ३२
 इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।
शेषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ १
राज्यस्थः क्षत्रियश्चापि प्रजा धर्मेण पालयन् ।
कुर्व्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि ॥ २
दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः ।
स्वभार्यानिरतो नित्यं षड् भागार्हः सदा नृपः ॥ ३
नौतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहलक्षवित् ।
देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्यपरस्तथा ॥ ४
धर्मेण यजनं कार्यमधर्मपरिवर्जनम् ।
उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥ ५
गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्व्याद्देश्यो यथाविधि ।
दानं देयं यथाशक्त्वा ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ६
दशमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥ ७
घनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
अप्रभुत्वञ्च वर्त्तेत धर्मोऽवादेहपातनात् ॥ ८
यज्ञाध्ययनदानानि कुर्व्यान्नित्यमतद्धितः ।
पितृकार्यपरश्चैव नरसिंहार्चनापरः ॥ ९
एतद्देश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति ।
एतदाचरते यो हि स स्वर्गी नात्र संशयः ॥ १०
वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्व्याच्छुद्धः प्रयत्नतः ।
दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥ ११

अर्थोच्चितप्रदाता च कष्टं वृत्तार्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमततन्द्रितः ॥ १२
 शूद्राणामधिकं कुर्यादन्नं न्यायवर्तिनाम् ।
 धारणं जोर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।
 स्वन्दारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥ १३
 इत्थं कुर्यात् सदा शूद्री मनोवाकायकर्माभिः ।
 स्नानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ १४
 वर्षेषु धर्मा विविधा मंयोक्ता
 यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।
 शृणुध्वंमत्वाश्रमधर्ममाद्यं
 मयोच्चमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥ १५
 इति हारोते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीतो माणवकी वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरो कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥ १
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या तथा वस्त्रं रूपासना ।
 उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोघ्रासश्चेन्वनानि च ॥ २
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारौ यथाविधि ।
 विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्वीणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ ३
 यः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुर्गमवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्वीणोऽपि विधिभ्युतः ॥ ४

तस्माद्देवतानीह चरेत् स्वाध्यायसिद्धये ।
 शौचाचारमशेषन्तु शिष्येद्गुरुसन्निधौ ॥ ५
 अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाश्र्वापवीतकम् ।
 धारयेद्प्रमत्तञ्च ब्रह्मचारी समाहितः ॥ ६
 सायं प्रातश्चरिज्ञैश्चं भोज्याथं संयतेन्द्रियः ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्याद्दन्तधावनम् ॥ ७
 कृत्रञ्चापानहञ्चैव गन्धमाख्यादि वर्जयेत् ।
 नृत्यगौतमथालापं मैथुनञ्च विवर्जयेत् ॥ ८
 हस्त्यश्वारोहणञ्चैव सन्त्यजेत् संयतेन्द्रियः ।
 सन्धोपास्तिं प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥ ९
 अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः ।
 तथा यागं प्रकुर्वीत मातापित्राञ्च भक्तितः ॥ १०
 एतेषुऽत्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः ।
 एतेषां शासने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः ॥ ११
 अधीत्य च गुरोर्वेदान् वेदौ वा वेदमेव वा ।
 गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमो ग्राममावसेत् ॥ १२
 यस्यैतानि सुगुमानि जिह्नोपस्थादरं करः ।
 सश्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणां ब्रह्मचर्यया ॥ १३
 तस्मिन्नेव नयेत् कालमाध्याह्न्यं यावदायुषम् ।
 तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्ये वाद्यवा कुले ॥
 न विवाहोऽन सश्यासो नैष्ठिकस्य विधौयते ॥ १४
 इमं यो विधिमास्थाय त्यजेद्देहमर्तन्मृतः ।
 नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥ १५

यो ब्रह्मचारी विधिना समाहित
 अरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः ।
 सम्प्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां
 फलञ्च तस्याः सुलभन्तु विन्दति ॥ १६
 इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 असमानार्धगोत्रां हि कन्यां सम्प्राप्त्यां शुभाम् ॥ १
 सर्व्वावयवसम्पूर्णं सुहृत्सामुद्रहेकरः ।
 ब्राह्मणेण विधिना कुर्यात् प्रशस्ते न द्विजोत्तमः ॥ २
 तथाग्रे बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्षधर्मतः ।
 श्रीपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ॥ ३
 सायं प्रातश्च जूहुयात् सर्व्वकालमतन्द्रितः ।
 स्नानं कार्य्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ४
 उषःकाले समुत्थाय हतशौचो यथाविधि ।
 मुखे पर्य्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ ५
 तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।
 करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥ ६
 सप्तपर्णं पृथ्निपर्णीजम्बुनिम्बं तथैव च ।
 अपामार्गञ्च बिल्वञ्चार्कञ्चोडुम्बरमेव च ॥ ७
 एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि ।
 दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्तितः ॥ ८

सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
 अष्टाङ्गुलीन मानेन दण्डकाष्ठमिहोच्यते ।
 प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥ ९
 प्रतिपत्पक्षे प्रष्टीषु नयस्याञ्चैव सत्तभाः ।
 दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दन्त्यासप्तमं कुलम् ॥ १०
 अभावे दन्तकाष्ठानां प्रलिपिषदिनेषु च ।
 अषां द्वादशमण्डुषैर्मुद्गशुद्धिं समाधरेत् ॥ ११
 स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
 मन्त्रान् प्राञ्च्य चात्मानं प्राक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥ १२
 आदित्येन सह प्रातर्भन्देहानाम राक्षसाः ।
 युध्यति वरदानेन ब्रह्मणोऽस्यन्नजन्मनः ॥ १३
 उदकाञ्जलिनिक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्त्रिताः ।
 निम्नस्मि राक्षसान् सर्वान् मन्देहाख्यान् द्विर्जरिताः ॥ १४
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।
 मरौच्याद्येर्महाभागैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥ १५
 तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
 उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥ १६
 सायं मन्त्रवदाचम्य प्राञ्च्य सूर्यस्य चाञ्जलिम् ।
 दत्त्वा प्रदक्षिणं सूर्याञ्जलं स्पृष्ट्वा विशुध्यति ॥ १७
 पूर्वां सन्ध्यां सनक्षत्रामुपासीत् यथार्वाधि ।
 गायत्रीमन्त्रसेत्तावदुयावदादित्यदर्शनात् ॥ १८
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याश्च यथाविधि ।
 गायत्रीमन्त्रसेत्तावदुयावत्तारां न पश्यति ॥ १९
 ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा ह्योमं स्त्रयं वुधः ।

सञ्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥ २०
ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
ईश्वरश्चैव कार्यार्थमभिमच्छेद्विजोत्तमः ॥ २१
कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
ततो माध्याह्निकं कुर्याच्छुचौ देशे मनोरमि ॥ २२
विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्व्वं किस्त्रिषात् ॥ २३
स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ।
सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकां ॥ २४
नद्यान्तु विद्यमानायां न स्नायादन्ववारिणि ।
न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने वृद्धदक्षे ॥ २५
सरिद्धरं नदीक्षानं प्रतिस्नोतः स्थितश्चरेत् ।
तडागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥ २६
शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।
मत्तोयेन स्वकं देहं लिभेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ २७
स्नानादिकञ्च सम्प्राप्य कुर्यादाचमनं बुधः ।
सोऽन्तर्ज्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चूरुमज्जले ॥ २८
ततश्चौरं समासाद्य आचम्यापः समन्वतः ।
प्रोक्षयेद्धारुषैर्मन्त्रैः पात्रमानीभिरिव च ॥ २९
कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
स्नानापृथिवीति मृद्गात्रे इदं विष्णुरिति द्विजाः ॥ ३०
ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
निमज्जान्तरज्जले सम्यक् क्रियते चाद्यमर्षणम् ॥ ३१

म्नात्वाक्षततिलैस्तद्दहेवर्षिपितृभिः सह ।
 तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः ॥ ३२
 जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्ले च वाससी ।
 परिधायोत्तरोयञ्च कुर्यात् केशान्न धूनयेत् ॥ ३३
 न रक्तमूर्खणं वासो न नौलाञ्च प्रशस्यते ।
 मलाक्तं गन्धहीनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥ ३४
 ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः ।
 दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतवत् पुनः ॥ ३५
 त्रिः पिवेदीक्षितं तोयमास्यं द्विः परिमार्जयेत् ।
 पादौ शिरस्तातोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपसृशेत् ॥ ३६
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषी समुपसृशेत् ।
 तथैव पञ्चभिर्मूर्च्छिं सृशेदेवं समाहितः ॥ ३७
 अनेन विधिनाचस्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ।
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तूदञ्चुखः प्राप्सुश्चोऽपि वा ॥ ३८
 प्राणायामद्वयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः ।
 जपयज्ञं ततः कुर्याद्वायव्रीं वेदमातरम् ॥ ३९
 त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत ।
 वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः ॥ ४०
 त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः ॥ ४१
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ।
 मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः ॥ ४२
 शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रक्षालयेत् ।
 किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृत ॥ ४३

धिया पदाक्षरश्रेण्या अवरुणमपदाक्षरम् ।
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥ ४४
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
 प्रसन्ने विपुलान् गोत्रान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ ४५
 राज्ञसाञ्च पिशाचाञ्च महासर्पाञ्च भीषणाः ।
 जपिताम्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥ ४६
 छन्द ऋथादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 जपेद्दहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥ ४७
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 मायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥ ४८
 अथ पुष्याञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्ध्वाष्टकः ।
 उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥ ४९
 मद्दक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्याद्द्विवाकरम् ।
 ततस्तीर्थेन देवादीनभिः स्नानं विधानतः ॥ ५०
 स्नानवस्त्रान्तु निस्सोद्य पुनराचमनं चरेत् ।
 तद्दङ्गलजनस्येष्टं स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥ ५१
 दर्भासीनो दर्भपाणिर्द्रव्यज्ञविधानतः ।
 प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञान्तु कुर्यात्सुहासमन्वितः ॥ ५२
 ततोऽर्घं भानवे दद्यात्तिलपुष्याक्षतान्वितम् ।
 उत्थाय मूर्धपर्यन्तं हंसः शुचिषदिद्वयचा ॥ ५३
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
 विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥ ५४
 वैश्वदेवं ततः कुर्याद्द्वलिकर्म विधानतः ।
 गोदोहमात्रमाकाङ्क्षे दत्तार्थं प्रति वै गृह्णी ॥ ५५

अष्टष्टपूर्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्चयेत् ।
 स्वागतामनदानेन प्रत्युद्यानेन चाम्बुजा ॥ ५६
 स्वाग्नेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
 आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥ ५७
 पादशीचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
 अन्नदानेन युक्तेन लप्यते हि प्रजापतिः ॥ ५८
 तस्मादतिथये कार्यं पूजनं गृहमेधिना ।
 भक्ष्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्चादनन्तरम् ॥ ५९
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिभ्राद्ब्रह्मचारिणे ।
 अकल्पितान्नमुद्धृत्य सव्यस्ननसमन्वितम् ॥ ६०
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ ६१
 वैश्वदेवकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
 न हि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ६२
 तस्मात् प्राप्ताय यतयै भिक्षां दद्यात् समाहितः ।
 विष्णुरेव यतिच्छाय इति निश्चित्य भावयेत् ॥ ६३
 सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नराणपि ।
 वालवृक्षांस्ततः श्रेष्ठं स्वयं भुञ्जीत वा गृह्णी ॥ ६४
 प्राप्नुव्योदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषकः ।
 अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनाम्तरात्मना ॥ ६५
 एवं प्राणाहुतिं कुर्यान्नन्वेण च पृथक् पृथक् ।
 ततः स्वादुकरान्नु भुञ्जीत सुसमाहितः ॥ ६६
 आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां कश्चित् कालं नयेद्बुधः ॥ ६७

ततः सन्ध्यामुपासीत वह्निर्गत्वा विधानतः ।
 छतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥ ६८
 स्नायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादाग्निहोत्रसार्यं विधिः ॥ ६९
 शिष्यानध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ।
 स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानाप द्विजः ॥ ७०
 महानदम्बां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ।
 तथाक्षयत्तृतीयायां शिष्यान् नाध्यापयेद्द्विजः ॥ ७१
 माघमासे तु सप्तम्यां रथ्याख्यायान्तु वर्जयेत् ।
 अध्यापनं समभ्यञ्जन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥ ७२
 नीयमानं शवं दृष्ट्वा महोत्थं वा द्विजोत्तमाः ।
 न पठेद्द्रुदितं श्रुत्वा सन्ध्याशान्तु द्विजोत्तमाः ॥ ७३
 दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।
 हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ ७४
 एवं धर्मो गृहस्थस्य सारभूत उदाहृतः ।
 य एवं अह्नया कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ७५
 ज्ञानोत्कर्यश्च तस्य स्याद्भारसिंहप्रसादतः ।
 तस्मान्मुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः ॥ ७६
 एवं हि विप्राः कथितो मया वः
 समासतः शाश्वतधर्मराशिः ।
 गृही गृहस्थस्य सतो हि धर्मं
 कुर्वन् प्रयत्नाद्भरिमेति युक्तम् ॥ ७७
 इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ।
 धर्मोश्चमं महाभागाः कथ्यमानं निबोधत ॥ १
 गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।
 भार्यां पुत्रेषु त्रिचिप्य सङ्घ वा प्रविशेद्वनम् ॥ २
 नस्वरोर्माण च तथा सितगात्रत्वगादि च ।
 धारयन् क्षुह्रयादग्निं वनस्थो विधिमाश्रितः ॥ ३
 धान्यैश्च वनसम्भूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।
 शाकमूलाफलैर्व्यापे कुर्याद्विभक्तं प्रयत्नतः ॥ ४
 त्रिकालमनयुक्तस्तु कुर्यात्तीव्रं तपस्तदा ।
 पञ्चान्ते वा समश्नीयात्सासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥ ५
 यथा चतुर्थकाते तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।
 षष्ठे च कालेऽप्यथवा वासुभक्ष्येऽथवा भवेत् ॥ ६
 घर्मो पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।
 हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपश्चरन् ॥ ७
 एवञ्च कुर्वता येन कृतवृद्धिर्यथाक्रमम् ।
 अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रज्येदुत्तरां दिशम् ॥ ८
 आदेहपातं वनगो मौनमास्त्राय तापसः ।
 स्मरन्तीन्द्रियं ब्रह्मं ब्रह्मलोके मञ्जीयते ॥ ९
 तपो हि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्त प्रयत्नान्तरात्मा ।
 विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥ ११
 इति हारीते धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि चतुर्थीश्रममुत्तमम् ।
 अह्वया तदनुष्ठाय तिष्ठन् सुच्येत वन्यमात् ॥ १
 एवं वनाश्रमे, तिष्ठन् पातयंश्चैव किस्विषम् ।
 चतुर्थीमाश्रमं गच्छेत् सश्यासविधिना द्विजः ॥ २
 दत्त्वा पिढभ्यो देवेभ्याः मानुषेभ्यश्च यत्नतः ।
 दत्त्वा श्राद्धं पिढभ्यश्च मानुषेभ्यस्तथात्मनः ॥ ३
 इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोदक्ष्णुखोऽपि वा ।
 अग्निं स्वात्मनि संरोष्य मन्त्रवित् प्रज्जित् पुनः ॥ ४
 ततः प्रभृति पुत्रादौ मूहालापादि वर्जयेत् ।
 वन्युनामभयं दद्यात् सर्वभूताभयं तथा ॥ ५
 त्रिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्वाकम् ।
 वेष्टितं कृष्णगोकालरज्जुमञ्चतुरङ्गुलम् ॥ ६
 शौवार्यं मानसार्यञ्च मुनिभिः समुदाहृतम् ।
 कौपीनाच्छादनं वासः कन्यां शीतनिवारिणीम् ॥ ७
 पादुके चापि शृङ्खलीयात् कुर्यात्प्राण्यस्य संग्रहम् ।
 एतानि तस्य लिङ्गानि यतः प्रोक्तानि मर्कटा ॥ ८
 संगृह्य कृतसश्यासो गत्वा तौर्धमनुत्तमम् ।
 सूत्राचम्य च विधिवद्दस्त्रपूतेन वारिणा ॥ ९
 तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्गास्करं नमेत् ।
 आत्मनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ १०
 नायत्रौञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परं पदम् ।
 स्थित्यर्थमात्मनो निखं भिक्षाटममथाचरेत् ॥ ११

सायंकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यवपद्य तु ।
 सम्यग् याचैश्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥ १२
 पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शेषयेत् ।
 यावतात्रेण दक्षिः स्यात्तावद्भैक्षं समाचरेत् ॥ १३
 ततो निवृत्त्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी ।
 चतुर्भिरङ्गुलैश्चाद्य ग्रासमात्रं समाहितः ॥ १४
 सर्व्वव्यञ्जनमयुक्तं पृथक्पात्रे नियोजयेत् ।
 सूर्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा सम्प्रोक्ष्य वारिणा ॥ १५
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वाद्यं तो यतिः ।
 वटकाश्लथपर्णेषु कुम्भोतैन्दुकपात्रके ॥ १६
 कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ।
 मलाक्ताः सर्व्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥ १७
 कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्ये भोजयतः सर्व्वं किस्त्रिषं प्राप्नुयात्तथोः ॥ १८
 भृङ्गा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्नन्दपुर्व्वकम् ।
 न दुष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसा इव ॥ १९
 अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत् भास्करम् ।
 जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः ॥ २०
 कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
 हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदाक्मानमव्ययम् ॥ २१
 यदि धर्मरतिः शान्तः सर्व्वभूतसमी वशी ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यत् प्राप्य न विवर्तते ॥ २२
 त्रिदण्डभृद्यो हि पृथक् समाचरेच्छनैः शनैर्यस्तु

वहिसुखाः ।

समुच्च संसारसमस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः

पटम् ॥ २३

इति शारीर धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

बर्षनामाश्रमाणाश्च कथितं धर्मलक्षणम् ।
 येन स्वर्गापवनञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥ १
 योगशास्त्रे षष्ठ्यामि सङ्केपात् सारमुत्तमम् ।
 ब्रह्म च श्रवणाद्यान्ति मोक्षश्चैव मुमुक्षवः ॥ २
 योगाभ्यासवलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ।
 तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥ ३
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
 धारणाभिर्व्यंशं कृत्वा पूर्व्वं दुर्धर्षणं मनः ॥ ४
 एकाकारमना मन्दं बुधरूपमनामयम् ।
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेज्जगदाधारमुच्यते ॥ ५
 आत्मानं वह्निरन्तःस्थं शुद्धचामौकरप्रभम् ।
 रहस्येकान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥ ६
 वत् सर्व्वप्राणिहृदयं सर्व्वेषाञ्च हृदिस्थितम् ।
 ब्रह्म सर्व्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥ ७
 आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानसुदीरितम् ।
 श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥ ८

यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
 एवं तपश्च विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥ ९
 यथान्नं मधुसंयुक्तं मधुरान्नेन संयुतम् ।
 उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ॥ १०
 तथैव ज्ञानकर्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्मशाश्वतम् ।
 विद्यातपोभ्यां सम्पन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ॥ ११
 देहहृद्यं विद्यायाश्च मुक्तो भवति बन्धनात् ।
 न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥ १२
 मया ते कथितः सर्वो वर्षाश्रमविभागशः ।
 सङ्क्षेपेण द्विजश्रेष्ठा धर्मस्तोषां सनातनः ॥ १३
 श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
 प्रणम्य तन्मृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥ १४
 मार्कण्डेयः ।

धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
 अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥ १५
 ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म कथितं वाहुजस्य च ।
 ऊरुजस्यापि यत् कर्म कथितं पादजस्य च ॥ १६
 अन्यथा वर्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ।
 यो यस्याभिहितो धर्मः स तु तस्य तथैव च ।
 तस्मात् स्वधर्मं कुर्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥ १७
 वर्षाश्रित्वारो राजेन्द्र चत्वारश्चापि चाश्रमाः ।
 स्वधर्मं ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १८
 स्वधर्मैश्च यथा नशां नारसिंहः प्रसीदति ।
 न तुष्यति तथान्धेन कर्मणा मधुसूदनः ॥ १९

अतः कुर्वन् निजं कर्म यथाकालमतन्द्रितः ।

सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहञ्च साक्षयम् ॥ २०

उत्पन्नवैराग्यवलेन योगी

ध्यायेत् परं ब्रह्म सदाक्रियावान् ।

सत्यं सुखं रूपमज्ञानमाद्यं

विहाय देहं पदमेति विष्णोः ॥ २१

इति हारीते धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

उशनःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

शोनकाद्याश्च मुनयः श्रीशनं भार्गवं मुनिम् ।
 नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥ १
 ऋषीणां शृद्धतां पूर्वमुशना धर्मतत्त्ववित् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम् ॥ २
 सुसमीधिद्ददो यूयं शृणुध्वं गदतो मम ।
 भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्ममब्रवीत् ॥ ३
 कृतोपनयनो वेदानधीयत द्विजोत्तमः ।
 गर्भाष्टमे वाष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ४
 दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः ।
 भिक्षाहारो गुरुहितेवीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ५
 कार्पासमुपवीतं सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
 ब्राह्मणानां द्विद्वत् सूत्रं शोणमाविकमेव वा ॥ ६
 सदोपवीती चैव स्वात् सदा बह्वग्निखी द्विजः ।
 अन्यथा यत्कृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् ।
 तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम् ॥ ७
 उत्तरीयं समाख्यातं वासःकृष्णाजिनं शुभम् ।
 अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥ ८
 उपवीतं वामबाहुसव्यबाहुसमन्वितम् ।
 उपवीतो भवेच्चित्तं निवीतं कण्ठलम्बनम् ॥ ९
 सव्यबाहुं समुदृत्य दक्षिणेन धृतां द्विजाः ।
 प्राचीनाधीतमित्युक्तं पित्रेण कर्मणि धारयेत् ॥ १०

अन्वगारै गवांगोष्ठे ह्येमे जप्ये तथैव च ।
 स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥ ११
 उपासने गुरुणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 उपवीतौ भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ॥ १२
 मौञ्जो त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्य्या विप्रस्य मेखला ।
 मुञ्जाभावे कुशानाहुर्धन्यनैकेन वा त्रिभिः ॥ १३
 धारयेद्विष्वपालाशं दण्डं केशान्तगं द्विजः ।
 यज्ञाख्यवृक्षजं वाथ सौम्यं वृषणमेव च ॥ १४
 सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
 कामाक्षोभाङ्गयान्मोहात्कदा न पतितो भवेत् ॥ १५
 अग्निकाय्यं ततः कुर्यात् सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषोन् पिबेदग्न्यांस्तथा ॥ १६
 देवाभ्यर्चनां ततः कुर्यात् पुष्यैः पत्रेण द्वाञ्चुभिः ।
 अभिवादनशीलः स्नान्नित्यं वृद्धेषु धर्मतः ॥ १७
 असावहृन्मो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
 आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिवर्जितः ॥ १८
 आयुषान् भव सौम्येति वाच्यो विप्राभिवादने ।
 अकारश्चास्य माम्मोऽन्ते वाच्यः पूर्वार्धरस्ततः ॥ १९
 यो न वेत्त्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
 नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ २०
 सव्येन पाणिना कार्य्यमुपसंगृह्यं गुरोः ।
 सव्येन सव्यः स्मष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥ २१
 चौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
 अददौत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥ २२

नोदकं धारयेद्भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा ।
 एवं विधानि चान्यानि न देवार्थेषु किञ्चन ॥ २३
 ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियाश्चाप्यनामयम् ।
 वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ २४
 उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ।
 मातुलश्चश्वरभाटमातामहपितामही ।
 वर्षकाश्च पितृव्यश्च सप्तैते पितरः स्मृताः ॥ २५
 माता मातामही गुर्वी पितृमातृष्वसादयः ।
 श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥ २६
 इत्युक्त्वा गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा ।
 अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्म्मभिः ॥ २७
 गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 न तैरूपविश्रेत् सार्धं विवदेन्नार्थकारणात् ॥ २८
 जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
 उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥ २९
 गुरुणामपि सर्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः ।
 तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठास्तोषां माता सुपूजिता ॥ ३०
 यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिश्यते ।
 ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥ ३१
 आत्मनः सर्वयत्नेन पाणत्यागिन वा पुनः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥ ३२
 यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्व्विकारणम् ।
 तावत्सर्व्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ॥ ३३

पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ।
 स पुत्रः सकलं कर्म प्राप्नुयात् तेन कर्मणा ॥ ३४
 नास्ति मातृसमं देवं नास्ति पितृसमो गुरुः ।
 तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ॥ ३५
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ।
 न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममेकं समाचरेत् ॥ ३६
 वर्जयित्वा सुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥ ३७
 सम्यगाचारवक्तारं विस्मृष्टस्तदनुज्ञया ।
 शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥ ३८
 यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते ।
 तेन दोषेण संप्रैत्य निरयं संप्रयच्छति ॥ ३९
 पुंसाञ्चात्मनिवेशेण पूज्यो भर्ता च सम्मतः ।
 यानि दातरि लोकेऽस्त्रिभुपकारोऽपि गौरवम् ॥ ४०
 ये नरा भर्तृपिण्डायं स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
 तेषामिव परांलोकानुवाच भगवान् ऋगुः ॥ ४१
 मातुलांश्च पितृव्यांश्च शशुरानृत्विजान् गरुन् ।
 असावहमिति व्रूयात् प्रत्युत्थाय यवोयसः ॥ ४२
 अवाचो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।
 भोःशब्दपूर्वकञ्चैनमभिभाषेत धर्मवित् ॥ ४३
 अभिवाद्याश्च पूर्व्वन्तु शिरसावघशर्म च ।
 ब्राह्मणचत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥ ४४
 नाभिवाद्यास्तु विप्राणां चत्रियाद्याः कथञ्चन ।
 ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥ ४५

ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वास्त कुर्यादिति स्थितिः ।
 सवर्णेऽप्यसवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥ ४६
 गुरुरग्निर्हिजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्वाभ्यागतो गुरुः ॥ ४७
 विद्या कर्म वयो बन्धुर्वित्तं भवति यस्य वै ।
 मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरुणि च ॥ ४८
 पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तुगुणवान् हि यः ।
 यत्रस्यात्सोऽत्रमानार्हः क्षुद्रोऽपिसभवेद् यदि ॥ ४९
 पिण्डादेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।
 वृद्धाय भारहीनाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥ ५०
 भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।
 निवेद्य गुरुवेऽग्नीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥ ५१
 भवत्पूर्वं चरेद्भक्षमुपनीतो द्विजात्तमः ।
 भवन्मध्यन्तु राजन्यां वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ५२
 मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भांगनीं तथा ।
 भिक्षेत भिक्षां प्रथमं यातु नैनं विमानयेत् ॥ ५३
 सजातीयग्रहेष्वेवं सार्व्वर्णिकमेव वा ।
 भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥ ५४
 वेदयज्ञाद्यहीनानां प्रशस्तानां स्तकर्मसु ।
 ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ ५५
 गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
 अभावेऽप्यथ गृहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ ५६
 सर्वं वापि चरेद्ग्रामं पूर्व्वीक्तानामसम्भवे ।
 नियस्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकायन् ॥ ५७

समाहृत्य तु तद्भेत्तं यावदर्थमिहाज्ञया ।
 भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥ ५८
 भैक्षेण वक्तृयेन्नित्यं कामनाशोर्भवेद्ब्रती ।
 भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरूपवाससमा स्मृता ॥ ५९
 पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्व्वतः ॥ ६०
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम् ।
 अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ६१
 प्राञ्चुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणमुख एव वा ।
 नाद्यादुदञ्चुखो नित्यं विधिपूर्व्वं सनातनं ॥ ६२
 प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरूपसृशेत् ।
 शुचौ देशे समासीनोभुक्तान्ते द्विरूपसृशेत् ॥ ६३
 मण्डलं पूर्व्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
 स्वप्राणाहुतिपर्य्यन्तं मीनमेवं विधीयते ॥ ६४
 इत्यौशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे ।
 ओष्ठावल्लोमकौ सृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥ १
 रितोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्यभाषणे ।
 तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ २
 चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
 सन्ध्योरुभयोस्तद्वदाचान्ते चाचमेत् पुनः ॥ ३

चण्डालस्नेच्छसम्भासे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
 उच्छिष्टं पुरुषं सृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥ ४
 अश्रुपाते तथाचामे अनृतस्य तथैव च ।
 भोजनान्ते सन्ध्ययोः स्नात्वा पौत्वा मूत्रपुरीषयोः ॥ ५
 आचान्तोऽप्याचमेत् सृष्ट्वा सक्तत् सक्तदथान्यतः ।
 अग्नेर्गवामथालम्भे सृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥ ६
 नृणामथाश्मनः स्पर्शं नीवीं विपरिधाय च ।
 उपसृष्ट्येज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा ।
 केशानाञ्चात्मनः स्पर्शं वाससां चालितस्य च ॥ ७
 अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्व्वशः ।
 शीचेप्सुः सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ८
 शिरः प्रातृत्य कर्णं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 अकृत्वा पादयोः शीचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ ९
 सोपानोऽको जलस्थो वा नोष्णीषोवाचमेद्बुधः ।
 न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन् न घृतोदकैः ॥ १०
 नैकहस्तापितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ।
 न पादुकासनस्थो वा वह्निर्जानुरथापि वा ॥ ११
 न जल्पन् न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्व एव वा ।
 नावीक्षमाणाङ्घ्रिन्नोष्णाङ्घ्रिन्नफेनादथापि वा ॥ १२
 शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षाराभिस्तथैव च ।
 न चैवाङ्गलिभिः शब्दमकुर्व्वन् नान्यमानसः ॥ १३
 न वणोरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः ।
 न प्राणिजनिताभिर्वा न वह्निः कालमेव वा ॥ १४

हृग्दाभिः पूयते विप्रः कणाभिः क्षत्रियः शूचि ।
 प्राशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्री शूद्रः स्पर्शनन्ततः ॥ १५
 अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रखायां ब्रह्म उच्यते ।
 अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्योः पितृणां तीर्थमुत्तमम् ॥ १६
 कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दवं तथैवार्धं प्रकोर्तितम् ॥ १७
 मूले स्याद्देवमार्धं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् ।
 तदेवं सौमिकं तीर्थमतत्ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ १८
 ब्राह्मणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपसृशेत् ।
 कायेन वा दैवतेन न तु पित्रेण वा द्विजाः ॥ १९
 त्रि प्राश्नीयादपः पूर्व्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः ।
 संवत्स्राङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपसृशेत् ॥ २०
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु सृशेन्न त्रहयं ततः ।
 तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगिन सृशेन्नासापुटं ततः ॥ २१
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगिन श्रवणे समुपसृशेत् ।
 सर्वासामथ योगिनः हृदयन्तु तलेन वा ॥ २२
 संसृशेद्द्वै शिरस्तदङ्गुष्ठे नाथवा द्वयम् ।
 त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रोतास्तेनास्य देवताः ॥ २३
 ब्रह्माविष्णुमहेशश्च सम्भवन्त्यनुशुश्रुमः ।
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्ज्जनात् ॥ २४
 प्रसंस्पर्शाङ्गीचनयोः प्रीयते शशिभास्करौ ।
 नासत्यौ चैव प्रीयते स्पृष्टे नासापुटद्वये ॥ २५
 कर्णयोः स्पृष्टयोस्तद्वत् प्रीयते चानलानिलौ ।
 संसृष्टे हृदये चास्यः प्रीयन्ते सर्व्वदेवताः ॥ २६

मूर्द्धि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्याविप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः ॥ २७
 अन्तवहन्तमंलिसजिह्वास्पर्शोऽशुचिर्भवेत् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥ २८
 भूमिगास्तु समा ज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
 मधुपर्कं च सोमि च ताम्बुलस्य च भक्षणे ॥ २०
 फलमूलैस्तुदण्डे च न दीषः उशनाव्रवीत् ।
 प्रचरंश्चान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद्द्विजः ॥ ३०
 भूमौ निक्षिप्य तद्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
 तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः ॥ ३१
 अनिधाय च तद्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा चेदेवमेव हि ॥ ३२
 आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकुले पथि ।
 कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति ॥ ३३
 निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
 अथ कुर्यात् शकृन्मूत्रे रात्रौ चेदक्षिणमुखः ॥ ३४
 अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लीङ्गद्वयेन वा ।
 प्रतिञ्चौनशिराः कुर्यात् शकृन्मूत्रविसर्जने ॥ ३५
 छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्भः पथि भस्मसु ।
 अग्नौ चैव श्मशाने च विन्मूत्रे न समाचरेत् ॥ ३६
 न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैवःशाहले ।
 न तिष्ठन् वा न निर्वर्त्माना न च पर्वतमस्तके ॥ ३७
 न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
 न सप्तत्क्षेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥ ३८

तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
 न क्षेत्रे न विले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥ ३९
 नोद्यानोपसमोपे वा नोषरे न पराशुचौ ।
 न सोपानतकपाटश्च च्छेत्रौ वानान्तरीक्षके ॥ ४०
 न चैवाभिमुखे स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् ।
 न देवदेवान्नययोर्नापामपि कदाचन ॥ ४१
 नदीज्योतीषि वौचित्वा तद्वाह्याभिमुखोऽपि वा ।
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥ ४२
 आहृत्य सृक्तिकां कुर्यात्क्षेपगन्धापकर्षणम् ।
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥ ४३
 नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्हमात् ।
 न मार्गान्नोषराद्देशाच्छीचशिष्टां परस्य च ॥ ४४
 न देवायतनात् कुड्याद्ग्रामान्न तु कदाचन ।
 उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ४५
 भारव्याहृतिगायत्रा वर्णनामेरणैः क्रमात् ।
 तन्मन्त्रितं पिवेद्यस्तु मन्त्राचमनमीरितम् ॥ ४६
 गायत्राचमनेनाथ श्रुत्याचमनमीरितम् ॥ ४७
 इत्यौशनसस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
 आहृत्याध्ययनं कुर्याद्दीक्षमाणो गुरोमुखम् ॥ १

नित्यमुद्यतपाणिष्व सन्ध्याचारसमन्वितः ।
 आस्यतामिति चोक्तः सन्नासौताभिमुखं गुरोः ॥ २
 प्रतिश्रवणसम्भाषे शयाणो न समाचरेत् ।
 आसौनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन् फ्रान्मुखः ॥ ३
 नौचं शय्यासनञ्चास्य सर्व्वदा गुरुसन्निधौ ।
 गुरोस्तु चक्षुर्व्विषये न यथेच्छासनो भवेत् ॥ ४
 नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।
 न चेवास्यानुकुर्व्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥ ५
 गुरोर्यत्र परोवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते ।
 कर्णी तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः ॥ ६
 दूरस्था नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः ।
 न चेवास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ ॥ ७
 उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत् सदा ।
 मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥ ८
 नास्य निर्मात्यशयनं पादुकोपानहावपि ।
 आक्रामेदासनं तस्य च्छायामपि कदाचन ॥ ९
 दन्तकाष्ठादिकं लब्ध्वा न चास्य विनिवेदयेत् ।
 अनापृच्छन्न न गन्तव्यं न त्वप्रियङ्गिते रतः ॥ १०
 न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।
 जृम्भितं हसितञ्चैव क्षवकं प्रावरं तथा ॥ ११
 वर्ज्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।
 यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ॥ १२
 आसने शयने यानि न च तिष्ठेत् कदाचन ।
 धावन्तमनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति ॥ १३

गजोद्भयानप्रासादप्रस्तर शकटेषु च ।
 आसीत् गुरुणा सार्धं शिलाफलतलेषु च ॥ १४
 जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।
 प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥ १५
 गन्धमाख्यंरसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
 अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥ १६
 कामं क्रोधं भयं निद्रां गोतवादित्रनर्त्तनम् ।
 द्यूतं जनपरौवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥ १७
 परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 उदकुम्भं सुमनसो गोमल्लान्मृत्तिकान् कुशान् ॥ १८
 आहरेद्दयावदर्थानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ।
 तथैव लवणं सर्व्वं भक्ष्यं पर्य्युषितं न यत् ॥ १९
 अनन्यदर्शी सततं भवेद्गोतादिनिःस्पृहः ।
 नादर्शञ्चैव वोक्षेत् न चरेहन्तधावनम् ॥ २०
 एकान्तमशुचिः क्षौभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
 गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रभूञ्जीत कामतः ॥ २१
 मलापकर्मणं स्नानं नाचरेद् वै कदाचन ।
 न चातिमृष्टो गुरुणा स्वान् गुरुर्नभिवादयेत् ॥ २२
 विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोनियु ।
 प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितञ्चोपदिशत्स्वयम् ॥ २३
 श्रेयःसु गुरुवद्द्वृत्तिनित्यमेवं समाचरेत् ।
 गुरुपत्नोषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्ववन्द्युषु ॥ २४
 बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यन्नकर्म्मसु ।
 अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २५

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानञ्चोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥ २६
 गुरुवत् प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुयोषितः ।
 असवर्णास्तु सम्पूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ २७
 अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रात्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥ २८
 गुरुपत्नो च युवतौ नाभिवाद्येह पादयोः ।
 कुर्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥ २९
 विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनुस्मरन् ॥ ३०
 मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चापि पितृष्वसा ।
 सम्पूज्या गुरुपत्नी च समस्ता गुरुभार्या च ॥ ३१
 भातृभार्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः ।
 पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्थ्यपि ॥ ३२
 मातृवद्दत्तमातिष्ठे न्माता तेभ्यो गरीयसी ।
 एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥ ३३
 वेदं धर्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
 संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानं विनिर्दिशेत् ॥ ३४
 हरति दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
 आचार्यपुत्रः शश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥ ३५
 आसः शक्तोऽर्थदः साधुः सोऽध्याप्या दश धर्मतः ।
 कृतज्ञश्च तथाद्रोही मेधावी शुभकृत्नरः ॥ ३६
 प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्याप्या द्विजोत्तमैः ।
 एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥ ३७

पूराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भूवःस्वर्गनामतः ।
 महाव्याहृतयस्त्रिस्रः सर्वाशुभनिवर्हणाः ॥ ५०
 प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 सत्त्वं रजस्तमस्त्रिस्रः काला व्याहृतयस्त्रयः ॥ ५१
 ओङ्कारस्तत् परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
 एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥ ५२
 योऽधीतेऽहन्यहन्येतां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां गतिम् ॥ ५३
 न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
 श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ॥ ५४
 आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम् ।
 उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान् विप्रोऽर्ह्यपञ्चमान् ॥ ५५
 अधीयौत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
 पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्द्विहृत्सर्जनं द्विजाः ॥ ५६
 माघे वा मासि सम्प्राप्ते पूर्वार्धे प्रथमेऽहनि ।
 छन्दांस्यूर्ध्वमधीयौत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ॥ ५७
 वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः ।
 इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥ ५८
 अध्यापनञ्च कुर्वाणः अध्येषन्नपि यत्नतः ।
 कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने ॥ ५९
 विद्युत्स्तनितवर्षासु महोल्कानाञ्च पातने ।
 आकालिकमनध्यायमेतेश्वेव प्रजापतिः ॥ ६०
 यतांस्तूभ्युदितान् विद्याद्वयदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
 तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥ ६१

निर्घाते वातचलने ज्योतिषाञ्चापसर्पणे ।
 एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि ॥ ६२
 प्रादुष्कृतेश्वग्निषु च विद्युत्स्नितनिस्वने ।
 मद्या हि स्यादनध्यायमनृतौ मुनिरव्रवीत् ॥ ६३
 नित्यानध्याय एव स्यादग्रामेषु नगरेषु च ।
 कर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥ ६४
 अन्यानां सङ्गते ग्रामे हृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो रूद्यमाने समवाये जनस्य च ॥ ६५
 उदके मध्वरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्जयेत् ।
 उच्छिष्टश्राद्धभुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥ ६६
 प्रतिगृह्य द्विजो विद्यानेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।
 ब्राह्मं न कौर्त्तयेद् ब्रह्म रात्रौ राहोश्च सूतके ॥ ६७
 यावदेकानुद्दिष्टस्य लेपो गन्धश्च तिष्ठति ।
 विप्रस्य विदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कौर्त्तयेत् ॥ ६८
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै वावसक्थिकाम् ।
 नाधीयौतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥ ६९
 नीहारैर्वर्णाशब्दैश्च सन्ध्योरुभयोरपि ।
 अभावस्यां चतुर्हृश्यां पौर्णमास्यष्टमौषु च ॥ ७०
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे चिरात्त्रं क्षपणं स्मृतम् ।
 अष्टकासु न कुर्वीति ऋत्वन्तासु न रात्रिषु ॥ ७१
 मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासि तथैव च ।
 तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णोपत्ते च सूरिभिः ॥ ७२
 श्लेष्मातकस्य च्छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
 कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपितृयोः ॥ ७३

समानविद्योऽनुमृते तथा सन्नह्यचारिणि ।
 आचार्यं संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ ७४
 छिद्रश्वतेषु विप्राणामनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हिंसन्ति राक्षसास्तां च तस्मादेतान् विवर्जयेत् ॥ ७५
 नैत्यकं नाख्यनध्यायः सन्धोपासने एव च ।
 उपाकर्म्मणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥ ७६
 एकार्क्षमथवैकं वा यजु सामाथवा पुनः ।
 अष्टकायां स्वधीयौत मारुते चापि वापदि ॥ ७७
 अन शायो नचाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
 न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्यतानि वर्जयेत् ॥ ७८
 एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्राह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ७९
 योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
 स वै मूढो न सम्भाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः ॥ ८०
 न वेदपाठमात्रेण सन्मुष्टो वै द्विजोत्तमः ।
 पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सौदति ॥ ८१
 योऽधीत्य विधिवद्देदं वेदान्तं न विचारयेत् ।
 स सान्धयः शूद्रकल्पः स पाथं न प्रपद्यते ॥ ८२
 यदि वात्यन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरोः ।
 युक्तः परिवरेदेनमा शरीरविमोक्षणात् ॥ ८३
 गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
 अधीयौत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः ॥ ८४
 सावित्रीं शतरुद्रौयं वेदानाञ्च विशेषतः ।
 अभ्यसेत् सततं वेदं भस्मस्नानपरायणः ॥ ८५

वेदं वेदौ तथा वेदान् वेदान् वै चतुरो द्विजा ।
 अधौत्य विधिमभ्यार्थं ततः स्नायाद्द्विजोत्तमः ॥ ८६
 वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्व्वाणः पतत्याशु निरयानतिभीषणान् ॥ ८७
 अभ्यसेत् प्रयतो वेदं महायज्ञान् न हापयेत् ।
 कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्धोपासनमेव च ॥ ८८
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतकः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ८९
 सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
 अनसुर्यो मृदुर्हृन्स गृहस्थोऽप्यतिवर्त्तते ॥ ९०
 यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्मपाठं पठेद्द्विजः ।
 अध्यापयेच्छ्रावयेद्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९१
 प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
 मध्याह्ने भोजयेद्द्विप्रान् सम्यग्भूतात्मभावनः ॥ ९२
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख पव वा ।
 आसोनस्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥ ९३
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 त्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥ ९४
 पश्चात् स भोजनं कुर्याद्भूमौ वा तन्निधापयेत् ।
 उपवासेन तत्तुल्यमित्वेवमुशनाब्रवीत् ॥ ९५
 उपनिष्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ।
 आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात्तु भोजनश्चरेत् ॥ ९६
 इह व्याहृतिभिस्वन्नं परिधायोदकेन तु ।
 परिषेचनमन्त्रेण परिषिष्य ततः परम ॥ ९७

चित्रगुप्तवलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च ।
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत् ॥ ९८
 स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ।
 अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ॥ ९९
 उदानाय ततः कुर्यात् समानायति पञ्चमम् ।
 विघ्न्याय तत्त्वमेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥ १००
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥ १०१
 अमृतोपिधानमसीत्युपरिष्ठादपः पिबेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः ॥ १०२
 त्रिपदां वा त्रिराहृत्य सर्वपापप्रणाशनीम् ।
 प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालमेष्टृदयं ततः ॥ १०३
 आचम्याङ्गुष्ठमानीय पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणम् ।
 निःस्नावयेद्वस्तजलमूर्ध्वं हस्तः समाहितः ॥ १०४
 हुत्वानुमन्त्रणं कुर्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः ।
 प्रोक्षणेत् स्वमात्मानं यो जपेद्ब्रह्मणेति च ॥ १०५
 सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
 अथ आह्वसमावस्थाप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥ १०६
 पिण्डान्वाह्यार्थकं आह्वं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 अपराह्वे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥ १०७
 प्रतिपत्प्रभृतिर्ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
 चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमीं ह्युत्तरोत्तराम् ॥ १०८
 अभावस्थाष्टकास्त्रिस्रः पौर्णमास्यादिषु त्रिषु ।
 तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा ॥ १०९

उशनःसंहिता ।

त्रयोदशी मघा कृष्णा वर्षासु च विशेषतः ।
नैमित्तिकान्तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ११०
बालकानाञ्च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
काम्यानि चैव आह्वानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥ १११
अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥ ११२
नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ।
स्वर्गान्तु लभते क्त्वा क्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥ ११३
द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
कर्मभारभेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥ ११४
पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पार्वणं स्मृतम् ।
अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैर्मानिकं पुनः ॥ ११५
सन्निकृष्टमतिक्रम्य आचर्यं यः प्रयच्छति ।
स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ११६
यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापिसन्निधिम् ॥ ११७
अपूपञ्च हिरण्यञ्च गामखं पृथिवीं तिलान् ।
अविहान् प्रतिगृह्णानो भस्मोभवति काष्ठवत् ॥ ११८
या समारोहणं कुर्यात् भर्तृ चित्वां पतिव्रता ।
तन्मृताहनि सम्प्राप्ते पृथक् पिण्डं नियोजयेत् ॥ ११९
धर्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्वणं नग्नसंज्ञकम् ।
अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा ॥ १२०
श्रीङ्गं दशाहसुत्कर्षे शेषस्य यदि वा भवेत् ।
पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः काश्यं यथाविधि ॥ १२१

अद्यस्थिसञ्चयं कर्म दशाहमूर्ध्वभाग् भवेत् ।
 नष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः ॥ १२२
 कुर्यादहरहः आह्वं प्रमौतपिहको द्विजः ।
 साग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थेष्वेवं विशेषतः ॥ १२३
 उत्तानं वा विवर्त्तं वा पिहपात्रं यदा भवेत् ।
 अभोज्यं तद्भवेदन्नं क्रुद्धैः पिहगणैश्च तैः ॥ १२४
 अन्नह्येनं क्रियाह्येनं मन्त्रह्येनन्तु यद्भवेत् ।
 सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्ने न भोजयेत् ॥ १२५
 एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्चाहन्तु पार्ष्णम् ।
 एतत् पञ्चविधं आह्वं भृगुपुत्रेण सूचितम् ॥ १२६
 यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत् प्रयत्ने न पावणम् ।
 शङ्कये सप्तमं आह्वं ब्रह्मण परिकीर्त्तितम् ॥ १२७
 दैविकञ्चाष्टमं आह्वं यत् कृत्वा मुच्यते भयात् ।
 सन्ध्यारात्रौ न कर्त्तव्यमहोरात्रमदर्शनात् ॥ १२८
 देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ॥ १२९
 गयायामक्षयं आह्वं प्रयागे मरणादिषु ।
 गायन्ति गाथां तं सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥ १३०
 एष्टव्या वहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
 तेषान्तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ १३१
 गयां प्राप्यानुषङ्गेषु यदि आह्वं समाचरेत् ।
 तारिताः पितरस्तो न स याति परमां गतिम् ॥ १३२
 वाराहपर्वते चैव गयाञ्चैव विशेषतः ।
 एषमादिष्वतीर्थेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा ॥ १३३

त्रीहिभिश्च यवैर्भाषैरङ्गिर्मूलफलैश्च वा ।
 श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्णीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥ १३४
 गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्भाषैः प्रीणयते पितृन् ।
 मृष्टान् फलरसानिष्ठान् मृदुकान् शस्यदाडिमान् ॥ १३५
 विदार्याश्च करण्डाश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ।
 लाजान् मधुयुतान् दद्याद्दध्नां शर्करया सह ॥ १३६
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गां अजशुकैर्द्विकान् ।
 द्वौ मासौ मत्स्यमासेन त्रिमासान् हारिणेन च ॥ १३७
 औरभ्रेणाय चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ।
 षण्मासांश्चागमासेन रौरवेण नवैवतु ॥ १३८
 दशमासांस्तु दृष्यन्ति वराह महिषामिषैः ।
 शशोर्णवृकयोर्मासैर्भासानेकादशैव तु ॥ १३९
 संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
 दार्द्रिणसस्य मासेन दक्षिणादशवार्षिकी ॥ १४०
 कालशाकं महाशल्कां खगलोद्दामिषं मधु ।
 अनन्तान्येव कल्पन्ते मूलान्यन्यानि सर्वशः ॥ १४१
 कृत्वा लङ्का स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वैद्विजः ।
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याक्षयमुच्यते ॥ १४२
 पिप्पलीक्रमुकश्चैव तथा चैव मसूरकम् ।
 कश्मलालातुवार्त्तिकान् मन्त्रणं सारसं तथा ॥ १४३
 कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च ।
 राजमाषांस्तथा क्षीरं महिषञ्च विधर्षयेत् ॥ १४४

कीद्रवान् कीविदारान्श्च स्थलपाक्वामरीस्तथा ।
वर्जयेत् सर्वयज्ञे न आङ्काले द्विजोत्तमः ॥ १४५
इत्यौशनसस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्यं पितृदेवानृषींस्तथा ।
पिण्डान्वाहार्थ्यकं आङ्कं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥ १
पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।
तौथं तद्व्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥ २
ये सोमपाननिरता धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥ ३
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च ।
वहवस्तु सुपर्णाश्च त्रिमधुर्वीथ वा भवेत् ॥ ४
त्रिर्णाचिकेतच्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा ।
अथर्वंशिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशेषतः ॥ ५
अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविश्च षडङ्गवित् ।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥ ६
अहिंसोपरता नित्यमप्रतिग्राहिणस्तथा ।
सत्त्वियो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७
असमानप्रवरगा असगोत्रास्तथैव च ।
असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥ ८
भोजयेद्योगिनं पूर्वं तस्वज्ञानरतं परम् ।
अलामे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकन्तु वा ॥ ९

तदलाभे गृहस्थन्तु मुमुक्षुं सङ्गवर्जितं ।
 सर्वालाभसाधकं वा गृहस्थं न विभोजयेत् ॥ १०
 प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञं योऽश्नातोह यतिं भवेत् ।
 फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ ११
 तस्माद्दयत्नेन योगिन्द्रमौश्वरज्ञानतत्परम् ।
 भोजयेद्भव्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥ १२
 एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
 अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयस्तदा सद्भिरनुच्छ्रितः ॥ १३
 मातामहं मातुलञ्च स्वसेयं श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्रं विवुधं सर्वमग्निकल्पांश्च भोजयेत् ॥ १४
 न आह्ने भोजयेन्मित्रं धनैः कथ्योऽस्य संग्रहः ।
 पैशाचदक्षिणाहीनेर्वामुत्र फलसस्पदः ॥ १५
 काम्यं आह्ने ऽर्चयेन्मित्रं नाभिरुपमपित्वरिम् ।
 द्विषतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ १६
 तथानु चेद्द्विर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
 यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येष्व मन्त्रवित् ॥ १७
 ततो हि ग्रसते प्रेत्य दीप्तान् शूलानधोमुखान् ।
 अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स वृताथवा ॥ १८
 यत्रैते भूञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ।
 यश्च वेदश्च वेदी च विच्छिद्येत त्रिपूरुषम् ॥ १९
 स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः आहादौ न कदाचन ।
 शूद्रप्रेथोद्धृती राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ॥ २०
 वधवन्धोपजीवी च षड्भेते ब्रह्मवन्धवः ।
 दत्त्वा तु वेदानन्वयं पतिताम्नुरन्नधीत् ॥ २१

वेदविक्रयिणश्चैते आद्यादिषु विगर्हिताः ।
 श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्व्याः समुद्रगाः ॥ २२
 असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये ॥ २३
 अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 बुद्धश्रामणकनिर्गूढाः पञ्चरात्रविदोजिनाः ॥ २४
 कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः ।
 यस्याश्नन्ति हवींथे ते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥ २५
 न तस्य सन्नवेच्छाद्दं प्रेत्यापि हि अफलप्रदाः ।
 अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः ॥ २६
 मिथ्याश्रम्या च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ।
 दुश्कर्मी कुनखी कुष्ठौ शिखी च श्यावदन्तकः ॥ २७
 क्रूरो वाणिजकश्चैव स्त्रोनः क्लीवोऽथ नास्तिकः ।
 मद्यपो वृषलीसक्तो वौरहा दिधियूपतिः ॥ २८
 आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ।
 परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवित्तिर्निराकृतिः ॥ २९
 यौनर्भवः कुसौदी च तथा नक्षत्रदर्शकः ।
 गौतमादित्रयीलक्ष व्याधितः काण एव च ॥ ३०
 हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णो तथैव च ।
 कन्याद्रोहो कुण्डगोलो अभिशस्त्रोऽथ देवलः ॥ ३१
 मित्रधुक् पिशुनश्चैव नित्यं नार्थ्या निक्कन्तनः ।
 मातापितृगुरुत्यागो दारत्यागो तथैव च ॥ ३२
 अनपत्यः क्रूराक्षी पाचको रोगजीवकः ।
 समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥ ३३

वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारतस्तथा ।
 द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्याः श्राद्धकर्मसु ॥ ३४
 क्षतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिकी वेदनिन्दकः ।
 मित्रघ्न पारदार्यश्च मिथ्यापण्डितद्रुषकः ॥ ३५
 बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।
 निन्दितान्याचरन्ते ते वर्ज्याः श्राद्धे प्रयत्नतः ॥ ३६
 इत्यौशनसस्मृती चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।
 सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ॥ १
 श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वंद्युरभिवक्ष्यति ।
 असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतम् ॥ २
 तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकाले उपस्थिते ।
 अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः ॥ ३
 ब्राह्मणान्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ।
 वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम् ॥ ४
 आमन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धकाले उपस्थिते ।
 वसेरन् नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ५
 अक्रोधनोऽल्बरो यत्र सत्यवादी समाहितः ।
 भयमैथनमध्वानं श्राद्धभुग्वर्जयेज्जपम ॥ ६

आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ।
 आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं वा मन्त्रयेद् द्विजः ।
 स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकोटी हि जायते ॥ ७
 आङ्घ्रे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्ग्योनिषु जायते ॥ ८
 निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः ॥ ९
 निमन्त्रितश्च याः आङ्घ्रे प्रकुर्यात् कलहं द्विजः ।
 भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः ॥ १०
 तस्मान्निमन्त्रितः आङ्घ्रे नियतात्मा भवेद् द्विजः ।
 अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥ ११
 शोभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भां समाहितः ।
 समूलान्नाहरेद्वारि दक्षिणाग्रं सुनिर्मलां ॥ १२
 दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् ।
 शुचिदेशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥ १३
 नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥ १४
 परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वैःन निर्व्वपेत् ।
 स्वामित्वात् स विहन्येत मोहादयत् क्रियते नरैः ॥ १५
 अटव्यः पर्वताः पुण्यास्तोर्थान्यायतनानि च ।
 सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥ १६
 तिलांश्चाक्किरेत्तत्र सर्व्वतो वन्धयेद् द्विजः ।
 असुरोपहतं सर्व्वं तिलैः शुध्यत्यजेन वा ॥ १७

ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
 चोष्यं पेयं समृद्धञ्च यथाशक्त्वापकल्पयेत् ॥ १८
 ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनखान् द्विजान् ।
 अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥ १९
 तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयञ्च पृथग्विधम् ।
 पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्द्वैश्वदेवन्तु पूर्व्वकम् ॥ २०
 तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
 पाद्यमाचमनीयञ्च सम्प्रयच्छेद्दयथाक्रमम् ॥ २१
 ये चात्र विवसेरन् वै विप्राः पूर्व्वं निमन्त्रिताः ।
 प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदभीषहृतानि च ॥ २२
 दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ।
 तेषुपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ।
 आस्यतामिति सङ्कल्प्य त्वासीरंस्ते पृथक् पृथक् ॥ २३
 द्वौ देवे प्राङ्मुखौ पितॄन् त्रयश्चोदङ्मुखस्तथा ।
 एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेश्वपि ॥ २४
 सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
 पञ्चैतान् विस्तरोऽन्ति तस्मान्न हितं विस्तरम् ॥ २५
 अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥ २६
 प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्व्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
 देवतायतने चास्मै त्रिलोकात् सम्प्रवर्त्तते ॥ २७
 प्रास्येदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
 भिक्षुको ब्रह्मचारौ वा भोभनार्थमुपस्थितः ॥ २८

लपविष्टेषु यच्छाङ्गे कामन्तमपि भोजयेत् ।
 अतिथिर्यत्र नाश्राति न तच्छाङ्गं प्रशश्यते ॥ २९
 तस्मात् प्रयत्नात्तौर्येषु पूज्या अतिथयो द्विजैः ।
 अतीर्थ्य रमते आङ्गे मुञ्चते ये द्विजातयः ॥ ३०
 काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः ।
 हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी वणिक् पुक्कसनासिकः ॥ ३१
 कुक्कुटः शूकरश्वानो वर्ज्याः आङ्गेषु दूरतः ।
 वीभत्समशुचिं त्वेच्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥ ३२
 नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ।
 यत् तत्र क्रियते कर्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति ॥ ३३
 तत् सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्यदेवस्य पूजनम् ।
 यथोपविष्टान् सर्वास्तानलङ्घ्यैर्द्विभूषणैः ॥ ३४
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षेपत् ।
 प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धृपादीनि च शक्तिः ॥ ३५
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः ।
 आवाहनं ततः कुर्यादुशन्सस्वेत्यृचा बुधः ॥ ३६
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 शन्नोदेव्युदकं पात्रे तिलोऽसौति तिलांस्तथा ॥ ३७
 क्षिप्त्वा चार्घ्यं तथा पूर्व्यं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
 संस्रवांश्च ततः सर्वांन् पात्रीकुर्यात् समाहितः ॥ ३८
 पितृभिः सममेतेन ह्यर्घ्यं पात्रं निधाय च ।
 अग्नौ करिष्ये त्वादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥ ३९
 कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवत् ।
 यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यः कुशपाणिना ॥ ४०

प्राचीनावीतकः पित्रं वैश्वदेवन्तु होमयेत् ।
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा ॥ ४१
 सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति व्रवन् ।
 अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥ ४२
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
 महादेवान्तिके वाथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥ ४३
 ततस्तैरभ्यनुज्ञातः कृत्वा देवप्रदक्षिणम् ।
 गोमयेनोपलिप्योर्व्व्रां कुर्यात् स्वस्य च देवतम् ॥ ४४
 भण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणञ्चोन्नतं शुभम् ।
 त्रिरुक्लिखेत् तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥ ४५
 ततः संस्तौर्यं तत्स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
 त्रौन् पिण्डान्निर्व्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥ ४६
 दाप्य पिण्डान्स्ततस्तत्र निमृज्याह्नेपभागिनाम् ।
 तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥ ४७
 उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
 अवक्षिप्यावहन्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥ ४८
 अथ पिण्डावशिष्टान् विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
 षडप्यत्र नमस्कुर्यात् पितॄन् देवांश्च धर्मवित् ॥ ४९
 आहभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
 पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुञ्जा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५०
 माषानपूपान् विविधान् दद्यात् सरसपायसम् ।
 सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥ ५१
 अन्नञ्चैव यथाकामं विविधं भक्ष्यपेयकम् ।
 यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ॥ ५२

धान्यास्त्रिलास्र विविधाः शर्करा विविधास्तथा ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥ ५३
 अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ।
 नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत् ॥ ५४
 न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
 क्रोधेनैव च यद्दत्तं यद् दत्तं त्वरया पुनः ॥ ५५
 यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम् ।
 स्निग्धगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥ ५६
 न च पश्येत काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
 तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥ ५७
 न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
 न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥ ५८
 काञ्चनेन तु पात्रेण तथा खौदुम्बरेण च ।
 उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥ ५९
 पात्रे तु सृन्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
 स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥ ६०
 न पङ्क्त्या विषमं दद्यान्न याचेत न वादयेत् ।
 याचितादपि चात्मानं नरकं याति भौषणम् ॥ ६१
 भुञ्जीत वाग्यतः पृष्टो न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
 तावद्धि पितरोऽस्मन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ६२
 नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
 वह्नां पश्यतां सोऽन्नः पङ्क्त्या हरति क्लिष्विषम् ॥ ६३
 न किञ्चिद्दर्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
 न माषं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥ ६४

द्वाभ्यामुभयोरुक्तो दद्याद्द्वीजहेतुस्तथाहि सः ।
 रिक्तया भार्थया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥ ८९
 अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह ।
 प्रदद्याद्द्वीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु तदन्यथा ॥ ९०
 द्वौ पिण्डौ निर्व्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणे वीजिने तथा ।
 कौर्त्तयेदथवैकस्मिन् वीजिनं क्षेत्रिणे ततः ॥ ९१
 मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः ।
 अशीचत्वनिरोक्षाणः काम्यं कामयते पुनः ॥ ९२
 पूर्व्वार्हे चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ।
 देवं तत् सर्व्वमेवं स्यान्नवै कार्या वह्निः क्रिया ॥ ९३
 दर्भाश्च परितः स्थाप्यास्तदा स भोजयेद्द्विजान् ।
 नान्दीमुखान्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ॥ ९४
 मातृश्राद्धन्तु पूर्व्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
 ततो मातामहानाञ्च ब्रह्मै श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ९५
 देवपूर्व्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥ ९६
 प्राङ्मुखो निर्व्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
 स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥ ९७
 पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्येर्भूषणैरपि पूज्य च ।
 पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥ ९८
 अकृत्वा मातृयागञ्च यः श्राद्धं परिवेषयेत् ।
 तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥ ९९
 इत्युग्रनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

दृशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
 मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमा ॥ १
 नित्यानि नैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
 न कुर्व्यादहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसार्पि च ॥ २
 शुचिरक्रोधनस्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्विजान् ।
 शुष्कान्नेन फलेर्व्वीपि पितरं जुहुयात्तथा ॥ ३
 न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्य समाचरेत् ।
 सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शं नैव दुष्यति ।
 सूतके सूतकाञ्चैव वर्ज्जयित्वा मृती पुनः ॥ ४
 अधीयानस्तथा यज्वा वेदविज्ञापि या भवेत् ।
 चतुर्थे पञ्चमे वाङ्गि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥ ५
 सृश्यास्तु सर्व्वं एवैते ज्ञानात्तु दशमेऽहनि ।
 दशाहं निर्गुणं प्रोक्तमशौचं दासनिर्गुणे ॥ ६
 एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं स्रतुसंस्कृदिने श्राचः ॥ ७
 दशाहात्तु परं मस्यगधीयीत जुहोति च ।
 चतुर्थे तस्य संस्पर्शं मनुराह प्रजापतिः ॥ ८
 क्रियाहोतस्य भूर्खस्य महारोगिण एव च ।
 ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥ ९
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
 प्राक्संस्कारात्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥ १०
 जन्मद्विवर्षगे प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते ।
 त्रिरात्रे ण शुचिस्वन्योः यदिहात्यन्तनिर्गुणः ॥ ११

अदन्तजातमरणे मातापित्नोस्तदिथते ।
 जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्तः स्याद् यत्र निर्णयः ॥ १२
 आ दन्तजन्मनः सद्य आ चौलादेकरात्रकम् ।
 त्रिरात्रमोपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥ १३
 जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
 मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पितास्यासृष्ट्य एव हि ॥ १४
 सद्यःशौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य तु ।
 उद्धे दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥ १५
 अथोद्धे दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।
 एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूर्द्धे त्रिरात्रकम् ॥ १६
 आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः ।
 एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥ १७
 व्रतादेशं सपिण्डानां गर्भस्त्रावाञ्च पाततः ।
 गर्भञ्च्युतावहोरात्रं सपिण्डऽत्यन्तनिर्गुणे ॥ १८
 यथेष्टाचरणान् ज्ञाती त्रिरात्रादिति निर्णयः ।
 सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥ १९
 शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहःशेषे द्विरात्रकम् ।
 मरणात्पत्तियांगे तु मरणेन समाप्यते ॥ २०
 अथद्विद्विमदाशौचमुद्धे चेत् तेन शुध्यति ।
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं शावमेव वा ॥ २१
 तावदप्रयतोऽस्यैव यावच्छेषः समाप्यते ।
 अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ॥ २२
 तथैव मरणे स्नानसूत्रं संवत्सराद्भवतो ।
 वेदांश्च यस्त्वश्रीयानो न भवेद्द्वित्तिकर्षितः ॥ २३

सद्यःशौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्व्वदा ।
 स्त्रीषामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥ २४
 सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च ।
 अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥ २५
 द्विवर्षं जन्ममरणे सद्यःशौचमुदाहृतम् ।
 आदन्तात् सोदरः सद्य आ चौलादेकरात्रकम् ॥ २६
 आप्रदानात् त्रिरात्रं स्याद्दशमन्तु ततः परम् ।
 मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥ २७
 एकोदराणां त्रिज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
 पत्न्यणी योनिस्त्वन्धे वान्धवेषु तथैव च ॥ २८
 एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरो सन्नद्धचारिणि ।
 प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्द्विषये स्थितः ॥ २९
 गृहे ऋतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः ।
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥ ३०
 त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्य्ये भार्यासु प्रत्यगासु च ।
 आचार्य्यपुत्रपत्न्योश्च अहोरात्रमुदाहृतम् ॥ ३१
 एकरात्रमुपाध्याये तथैव ओत्रियेषु च ।
 एकरात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥ ३२
 त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
 सद्यःशौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥ ३३
 शुद्धेद्दिजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
 वैश्वः पञ्चदशाहेन शूद्री मासेन शुध्यति ॥ ३४
 क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये स्युर्व्विप्रस्य सेवकाः ।
 तेषामशेषं विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ३५

राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
 षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वाप्येकरात्रक्रमेण हि ॥ ३६
 वैश्वद्वित्रियविप्राणां शूद्रेष्वशाशौचमेव तु ॥ ३७
 अर्द्धमासेऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुङ्गवाः ॥ ३७
 शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्वेष्वशाशौचमिष्यते ।
 षड्रात्रं द्वादशाहञ्च त्रिप्राणां वैश्यशूद्रयोः ।
 अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः ॥ ३८
 शूद्रविद्वक्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ।
 एकरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याहं कमलोद्भवः ॥ ३९
 असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्यं वन्द्यवत् ।
 अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुध्यति ॥ ४०
 यदि निर्द्वहति क्षिप्रं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
 दशाहेन द्विजः शुध्येद् द्वादशाहेन भूमिपः ॥ ४१
 अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति ।
 षड्रात्रेणैवाथवा सप्तत्रिरात्रेणैवाथवा पुनः ॥ ४२
 अनाथञ्चैव निर्वन्धुं ब्राह्मणं धनवर्जितम् ।
 स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥ ४३
 अपरथेत् परं वर्णमपरञ्चापरो यदि ।
 अशौचे संसृशेत् स्नेहात् तदाशुच्येन शुध्यति ।
 एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये तु स्यद्दशहे सति ॥ ४४
 शूद्रेषु च त्राहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ।
 अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रीति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ॥ ४५
 त्रिरात्रं स्यात्तथाशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ।
 अन्यथा चैव सज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च ॥ ४६

अनास्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रीति चेत्तदा ।
 स्नानेनैव भवेच्छुद्धि सचैलेन न संशयः ॥ ४७
 यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि ।
 ब्राह्मणे वापरे वापि दशाह्नेन विशुध्यति ॥ ४८
 यस्तेषामन्नमश्नाति स तु देवोऽपि कामतः ।
 तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥ ४९
 यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षामिहती नरः ।
 तावन्त्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥ ५०
 दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
 सपिण्डानान्तु मरणे मरणादितरेषु च ॥ ५१
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ ५२
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 लेपभाजस्तु यश्चात्मा सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥ ५३
 ऊर्ध्वानाश्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः ।
 ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥ ५४
 भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपुरुषम् ।
 कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च ॥ ५५
 राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
 दातारो नियमौ चैव ब्रह्मविद् ब्रह्मचारिणौ ॥ ५६
 सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःशौचमुदकं तम् ।
 राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥ ५७
 यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
 सद्यःशौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युषद्रवे ॥ ५८

विषाद्युपहतानाञ्च विद्युना पार्थिवैर्द्विजैः ।
 सद्यःशौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥ ५८
 अग्निमेरूपप्रपतने विषीघान्नपराशने ।
 गीब्राह्मणान्ते सद्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ ६०
 नैष्ठिकानां वनस्थानां यतौनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 नाशौचं विद्यते सद्भिः पतिते च तथासृते ॥ ६१
 इत्योशनसस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्यान्मान्द्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।
 न चाशुपातपिण्डे च कार्यं आहादिकं क्वचित् ॥ १
 व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
 दहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥ २
 अथ कश्चित् प्रमादेन स्त्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
 तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं ह्येष्टोत्पत्तादिकम् ॥ ३
 जाते कुमारे तदहः आमं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 सुवर्णधान्यगोवासस्त्रिलान्न गुडसर्पिषः ॥ ४
 फलानीशुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
 तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षोरमेव च ॥ ५
 आशौचिनो गृहाद् ग्राह्यं शृङ्खान्नश्चैव नित्यशः ।
 आहिताम्बिर्यथान्यायं दग्धव्य त्रिभिरग्निभिः ॥ ६
 अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरैर्द्विजैः ।
 देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिष्ठातिं पुनः ॥ ७

उर्ध्वानःसंहिता ।

दोहः कार्यी यथांन्यार्य सपिण्डैः अहयान्मितैः ।
संस्तुत् प्रसिञ्चेदुदकं नामगीत्रेण वाग्यतः ॥ ८
दशाहं वान्धवैः सार्धं सर्व्वं चैवाद्र्द्रवाससः ।
पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधिं ॥ ९
प्रेताय च गृहद्वारि चतुरी भोजयेद्द्विजान् ।
द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म सवान्धवैः ॥ १०
स्वर्ग्यैः सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रान् युग्मान् अह्नया शुचौन् ॥ ११
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवश्राद्धन्तु तद्विदुः ॥ १२
एकादशेऽहनि कुर्व्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।
द्वादशे वाथ कर्त्तव्यमग्निदैस्त्वथवाहनि ॥ १३
एकं पवित्रमेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च ।
एवं ऋतेऽहनि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥ १४
सपिण्डोकरणं प्रोक्तं पूर्णं संवत्सरे पुनः ।
कुर्यात्स्वत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ १५
प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत् ततः ।
ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ १६
सपिण्डोकरणश्राद्धं दैवपूर्वं विधीयते ।
पितृनावाहयेत् तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्द्दिशेत् ॥ १७
ये सपिण्डोक्तताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया ।
यस्तु कुर्यात्पृथक्पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥ १८
ऋते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत् ।
दद्यात्स्नातं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥ १९

पाव्यंणेण विधानेन सांवत्सरिकमिच्छते ।
 प्रतिसंवत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥ २०
 मातापित्रोः सुतैः कार्यं पिण्डदानादि किञ्चन ।
 पत्नो कुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥ २१
 एष वः कथितः सम्यग्गृहस्थानां यथाविधि ।
 स्त्रोणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इच्छते ॥ २२
 यः स्वधर्मपरो नित्यमौखरार्पितमानसः ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वैदसम्मितम् ॥ २३
 इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

ब्रह्महा मद्येपः स्ते नो गुरुतल्पेण एव च ।
 महापातकिनरत्वेते यः स तैः सह संवसेत् ॥ १
 संवत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः ।
 यो हि शय्यासने नित्यं वसन् वै पतितो भवेत् ॥ २
 याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः ।
 कृत्वा सद्यः पतेजुज्ञानात् सहभोजनमेव च ॥ ३
 अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्यादध्ययनं द्विजः ।
 संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥ ४
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत् ।
 भेदञ्चात्मविशुद्धयर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥ ५
 ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 विनिन्दा च स्वमात्मानं ब्राह्मणाञ्च स्वयं स्मरेत् ॥ ६

अमङ्गराणि योश्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
 विधूमे शनकैर्नित्य व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥ ७
 कुर्यादनशनं वाद्यं भृगोः पतनमेव च ।
 ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥ ८
 ब्राह्मणार्थं भवार्थं वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ।
 दार्घ्यमामयिनं विप्रं कृत्वानामयिनं तथा ॥ ९
 दत्ता चान्नं स विदुषि ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अश्वमेधावभृथले स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥ १०
 सर्व्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।
 ब्रह्महा मूच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम् ॥ ११
 सुरापस्तु सुरां तप्तास्त्रिग्नवर्णां पिवेत् तदा ।
 निर्हृग्धकायः स तथा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥ १२
 गोमुत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्द्रवमेव वा ।
 पया घृतं जन्नं वाथ मुच्यते पातकात् ततः ॥ १३
 जलाद्र्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
 ब्रह्महत्याव्रतञ्चाथ चरेत् तत्पापशान्तये ॥ १४
 स्वर्णस्तेयी सक्तादिप्रो राजानमधिगम्य तु ।
 स्वकर्मं ख्यापयन् ब्रूयान्नां भवाननुशास्विति ॥ १५
 शृहीत्वा मुसलं राजा महाजन्यात्तु तं स्वयम् ।
 स वै पापाक्षतः स्तेनो ब्राह्मणस्थापसाथवा ॥ १६
 करेणादाय मुपलं लगुडं वाथ धातिनम् ।
 सञ्चिर्त्याभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥ १७
 राजा च स्तेनमर्हति मुक्तकेशेन धावता ।
 प्राचक्षाणश्च तत्पापमेवं कर्माणि शाधि माम् ॥ १८

शासनाद्वापि भोक्षाद्वा ततः स्तोयादिसुच्यते ।
 अशासित्वा च तं राजा स्तोयस्याप्राप्ति किञ्चिदम् ॥ १९
 तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तोयजं फलम् ।
 चौरवासा द्विजोऽस्थे सञ्चरेत् ब्रह्मणो व्रतम् ॥ २०
 स्नाताश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः ।
 प्रदद्याच्चःथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥ २१
 चरेद्वा वत्सरं कृतस्त्रं ब्रह्मचर्यपरायणः ।
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥ २२
 गुरुभार्यां समारूह्य ब्राह्मणः कामभोगितः ।
 उपगृहेत् स्त्रियं तप्तं काम्यां कालायसौक्यताम् ॥ २३
 स्वयं वा शिश्रुवृषणे उत्कृत्वाध्यायवाञ्छली ।
 आतिष्ठे द्विषणामाशामानिपातमजिह्वतः ॥ २४
 गुर्वर्थे वाहृतः शुद्धे चरेद्वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
 शास्त्रां कर्कटकापितां परिष्वज्याथ वत्सरै ॥ २५
 अधःशयोत नियतो मुच्यते गुरुतेल्लगः ।
 कृच्छ्रञ्चाब्दं चरेद्विप्रश्चौरवासाः समाहितः ॥ २६
 अश्वमेधावभृथके स्नात्वा मुच्यद्द्विजोत्तमः ।
 कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारौ सदाव्रतः ॥ २७
 स्थानासनाद्यं विचरेदध्वनःऽप्युपयत्नतः ।
 अधःशायौ त्रिभिर्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात् ॥ २८
 चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्चवत्वारि वा पुनः ॥ २९
 पतितैः सम्प्रयुक्तानामयं गच्छति निष्कृतिम् ।
 पतितेन तु सम्प्रशं लोभेन कुरुते द्विजः ॥ ३०

सकृत् पापापनीदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 तप्तकृच्छ्रं चरेद्वाथ संवत्सरमतन्द्रितः ॥ ३१
 षाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्धमाचरेत् ।
 एभिः पूतैरथो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥ ३२
 पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं स्त्रियं गुर्वङ्गनागमम् ॥ ३३
 कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 कुर्यादनशनं विप्राः पुण्यतीर्थं समाहितः ॥ ३४
 जले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ।
 न ह्यन्या निष्कतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥ ३५
 इत्यौशनसस्मृतावष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्रुषामपि ।
 प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥ १
 मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पित्रृष्वमाम् ।
 भागिनेयीं समारूह्य कुर्यात् कृच्छ्रादिपूर्वकम् ॥ २
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
 पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मातुरेव च ॥ ३
 मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 भार्यासखीं समारूह्य गत्वा श्यालीं तथैव च ॥ ४
 अहोरात्रोषितो भूत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
 उदक्वागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ५

जली श्रेयसात्तदा च्छिद्यन्तान्तर्यामिणम् ।
 पराशरोऽपि तत्र सुविश्रित्यात् सगजानजः ॥ ६
 मण्ड्यान्तुर्वात्तान् विद्यायामात्तु सुवियम् ।
 श्वानं तस्या हिजः सुधीःत् पारुजात्तान्तर्यामिणम् ।
 पयः पिबेत् त्रिषण्णन्तु श्वानं तस्या त्वन्तर्यामिणः ॥ ७
 माञ्जीरञ्चकं नानुनं धानं वाऽप्यनो मर्जितम् ।
 कच्छं द्वादशमात्रन्तु कुर्थादशवपि हिजः ॥ ८
 अथ कश्माद्यनीं दद्यात् सप्यं कणा पिबान्तर्यामिणः ।
 वलायां रङ्गवञ्चैव सुपिकं तान्तर्यामिणम् ॥ ९
 वराहन्तु तिलद्राणं तिलाटञ्चैव तित्तिरिम् ।
 शुक्रं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा द्विहायणम् ॥ १०
 हत्वा हंसं वलाकञ्च वक्रांटिद्विभमिव च ।
 वानरञ्चैव भासञ्च खयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥ ११
 क्रव्याटांस्तु सृगान् हत्वा धनं दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अक्रव्यादं वतमतरमुद्रं हत्वा तु कृष्णालम् ॥ १२
 किञ्चित्पेव तु विप्राय दद्यादस्त्रिमतां वधे ।
 अनस्थाञ्चैव हिमायां प्राणायामिन शर्ध्यात् ॥ १३
 फलदानान्तु वृक्षाणां केंदनादाहिकं शतम् ।
 शुष्कवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥ १४
 पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।
 चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्थाद् हत्वा प्रमादतः ॥ १५
 मतिपूर्वं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा गृहस्य च ॥ १६

वापीकूपजलानाञ्च शुद्धेच्चान्द्रायणेन तु ।
 द्रव्याणामप्यनाराणां स्तोत्रं कृत्वाऽन्यविश्मनः ॥ १७
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्मविशुद्धये ।
 धान्यादिधनवीथ्यञ्च च्छान्द्रविशोधनम् ॥ १८
 तृणकाष्ठद्रव्याणाञ्च पुण्याणाञ्च फलस्य च ।
 चैत्रचर्माभिर्यानाञ्च त्विरात्रं स्यादभोजनम् ॥ १९
 मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
 अयःकांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥ २०
 एतदेव व्रतं कुर्याद् द्विसप्तैकशपास्य च ।
 पक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि च ग्रहं पयः ॥ २१
 न मांमानां हतानान्तु देवे चान्द्रायणं चरेत् ।
 उपोष्य द्वादशान्तु कुक्ष्याच्छेदं हूयाद्दष्टतम् ॥ २२
 नकुलीलुकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत् ।
 श्वानं जग्ध्वाथ कच्छेण शुभक्षेत्रे च शुध्यति ॥ २३
 प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्व्वेणैव विधानतः ।
 शललञ्च वलाकञ्च हंसकारण्डवं तथा ॥ २४
 चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम् ।
 कपोतं टिट्ठिभं भासं शुकं सारसमेव च ॥ २५
 जलूकां जालपादञ्च जग्ध्वा ह्येतद्ब्रतञ्चरेत् ।
 शिशुमारं तथा मांसं मत्स्यं मांसं तथैव च ॥ २६
 जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत् ।
 कौकिलञ्चैव मत्स्यादं अण्डूकं भुजगं तथा ॥ २७
 गोमूत्रयावकाहारैर्क्षासिनैकेन शुध्यति ।
 जलेचराञ्च जलजान् यातुधानविपाटितान् ॥ २८

रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा समाहञ्चैतदाचरेत् ।
 मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्थं वा यथाकृतम् ॥ २८
 भुक्त्वा समाचरे देतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 कपोतं कुञ्जरं शिशून् कुक्कुटं रजकां तथा ॥ ३०
 प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
 पलाण्डं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३१
 वार्त्ताकुं तण्डूलीयञ्च प्राजापत्येन शुध्यति ।
 अश्र्मंतकं तथोपेतं तप्तकच्छेण शुध्यति ॥ ३२
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात् मनुष्य शशभक्षणे ।
 अलावुं गृच्छानञ्चैव भुक्त्वाप्येतद्ब्रतं चरेत् ॥ ३३
 उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकच्छेण शुध्यति ।
 वृथा कसुरसंयावं पायसापूपशष्कूलीम् ॥ ३४
 भुक्त्वा चैवं ब्रतं तत्र चिरात्त्रेण विशुध्यति ।
 पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी विशेषतः ॥ ३५
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ।
 अनिर्हंशाया गोः क्षीरं माहिषं वार्त्तमेव च ॥ ३६
 गर्भिण्या वा विवत्सायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
 एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥ ३७
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुध्यति ।
 भुक्त्वा चैव नवश्राद्धं सूतके मृतकेऽथवा ॥ ३८
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
 यस्य यद्भूयते नित्यं न यस्याग्रं न ह्यीयते ॥ ३९
 चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः ।
 अमोघ्यानान्तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्नातम् ॥ ४०

अन्त्यस्यात्ययिनोऽग्रञ्च तप्तकच्छमुदाहृतम् ।
 चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४१
 अन्नानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पर्शमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ ४२
 क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम् ।
 महासान्तपनं कुर्यात्तेषां मोहाद्विजातयः ॥ ४३
 भासमण्डुककुक्कुरवायसे क्लृप्त्वा चरेत् ।
 प्राजापत्येन शुष्येत ब्राह्मणः क्लिष्टभोजनात् ॥ ४४
 क्षत्रियस्तप्तकच्छं स्याद्वैश्यश्चैव त्रिकच्छ्रकम् ।
 सुराभाण्डादकं वापि पौत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४५
 शूनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
 गोमूत्रयावकाहारः पोतशेषं च वा पयः ॥ ४६
 आपो मूत्रपुरीषाद्यैरूपेताः प्राशयेद्यदि ।
 तदा सान्तपनं कुर्यात् तं कायविशोधनम् ॥ ४७
 चाण्डालकूपभागडेषु यदन्नानं पिबेज्जलम् ।
 चरेत् सान्तपनं क्लृप्त्वा ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥ ४८
 चाण्डालेन च संस्पृष्टं पौत्वा वारि द्विजोत्तमः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४९
 महापातकसंस्पर्शं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।
 बुद्धिपूर्व्वन्तु मूढात्मा तप्तकच्छं समाचरेत् ॥ ५०
 अन्यजातिविवाहे च स महापातकौ भवेत् ।
 तस्य पातकिसंसर्गात् पातकित्वमवाप्नुयात् ॥ ५१
 चतुर्विंशतिक्लृप्त्वा स्याद्विवाहे त्वन्यकन्यया ।
 संसर्गस्य तदर्धं स्यात् प्रायश्चित्तं सुते न हि ॥ ५२

दृष्ट्वा महापातकिनं चण्डालं वा रजस्वलाम् ।
 प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विगृह्यति ॥ ५२
 मूनाद्री यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुध्यति ।
 बुद्धिपूर्वन्तु कृच्छ्रं च भगवानाह पञ्चजः ॥ ५४
 शुष्कं पथ्युषितादानि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
 भुक्त्वापवासं कुर्वीत चरेद्दिप्रः पुनःपुनः ।
 अज्ञानाद् भुक्तिशुद्धार्थमज्ञानस्य विशेषतः ॥ ५५
 शून्यानां यजनं कृत्वा परंप्रामन्यकर्मणि ।
 अभिचारमनर्हञ्च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५६
 ब्राह्मणमिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ।
 गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ५७
 तैलाभ्यंगः प्रभाते च कुर्यान्मुत्रपुरोधके ।
 अहोरात्रेण शुध्येत श्लशुकर्मणि मैथुने ॥ ५८
 एकाहेति विवाहाग्नें परिभाव्य द्विजोत्तमः ।
 त्रिरात्रेण विगृह्येत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ॥ ५९
 दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ।
 कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात् तत्पापस्यापनुत्तये ॥ ६०
 पतितद्रुश्रमादाय तद्गुणसर्गेण शुध्यति ।
 चरेच्च विधिना कृच्छ्रामत्याह भगवान् प्रभुः ॥ ६१
 अनाशकनिवृत्त्या तु प्रत्रय्यापासिता तथा ।
 आचरेत् त्रोग्नि कृच्छ्राणि त्रोग्नि चान्द्रायणानि च ॥ ६२
 पुनश्च जातकर्म्यादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ।
 शुद्धा यस्तद्भ्रतं मस्यक् चरयुधैर्मदार्थिनः ॥ ६३

अनुपासितसिन्धुस्तु तद्वापकवशेन च ।
 अहश्चाश्वन् संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥ ६४
 अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
 गायत्रप्रष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ६५
 उपासीत न चेत् सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
 स्नातकव्रतलौघ्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥ ६६
 संवत्सरश्चरत् कच्छं अनुच्छन्दे द्विजात्तमः ।
 चान्द्रायणं चरेद्दृष्ट्या गोप्रदानेन शुध्यति ॥ ६७
 नास्ति श्वाद्यदि कुर्वीति प्राजापत्यं चरद्द्विजः ।
 देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकच्छेण शुध्यति ॥ ६८
 उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत नग्ना न प्रविशेज्जलम् ॥ ६९
 षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा ।
 होमाच्च शाकलान्नित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥ ७०
 नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
 अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७१
 वेदधर्मपुराणाञ्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥ ७२
 उद्वन्धनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ७३
 उच्छिद्यो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् स्पृशेद्द्विजः ।
 उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीति प्राजापत्यं विशुद्ध्यै ॥ ७४
 चण्डालसूतिकशबांस्तथा नारीं रजस्वलांम् ।
 स्पृष्टा स्नायाद्दिशुद्ध्यर्थं तत्स्पृष्टान् पतितास्तथा ॥ ७५

चण्डालसूतिकयवैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद्यदि ।
 प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७६
 अरुष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुध्यद्विजोत्तमः ।
 आचामेत विशुद्धार्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ७७
 भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदानित् स्रवते शुदम् ।
 कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य हुङ्ग्याद् घृतम् ॥ ७८
 चाण्डालन्तु शवं स्पृष्ट्वा कच्छं कुर्याद्विजोत्तमः ।
 दृष्ट्वा नभःस्थं नक्षत्रमहोरात्रे ण शुध्यति ॥ ७९
 सुराः स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः ।
 पलाण्डुं लशुनश्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ८०
 ब्राह्मणस्तु शना दष्टस्त्राहं सायं पयः पिबेत् ।
 नाभेरुर्ध्वस्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥ ८१
 स्नादेतन्निगुणं वाह्नोर्मूर्ध्नि स्नात्तु चतुर्गुणम् ।
 स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः ॥ ८२
 पद्मयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्वहं गृह्णी ।
 अनातुरस्य निधनः कच्छार्धं न विशुध्यति ॥ ८३
 अहितान्ने रूपस्थानं यः कुर्यान्न तु पर्वणि ।
 ऋतौ गच्छेन्न भार्यायां साऽपि कच्छार्धमाचरेत् ॥ ८४
 विनाङ्गिरसु वा कुर्याच्छारोरं सन्निवेश्य तु ।
 सषेला जलमाप्तुव्य गामालंभ्य विशुध्यति ॥ ८५
 गायत्राष्टसहस्रन्तु त्राहृशोपवसेद्गृह्णी ।
 अनुगच्छेच्च य शुद्धं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥ ८६
 गायत्राष्टसहस्रन्तु जपं कुर्यान्नदोषु च ।
 कृत्वातु शपथं विप्रो विप्रस्य वधसंयुते ॥ ८७

मृषैव यावकात्रेण कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 पङ्क्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कञ्छेण शुध्यति ॥ ८८
 छायां श्रपाकस्वारूढं सृत्वा सम्प्राशयेद् दृतम् ।
 रक्षेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वान्नीन्द्रजमेव च ॥ ८९
 मानुषास्थि च संस्पृष्ट्वा मानमेव विशुध्यति ।
 कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम् ॥ ९०
 क्षतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसंवत्सरं व्रती ।
 हुङ्गारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्गारन्तु गरीयसः ॥ ९१
 स्रात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 ताडयित्वा दण्डेनैव कण्ठे वद्ध्वा च वाससा ॥ ९२
 विगदे परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 श्वगूर्यं चरेत् कञ्छमतिकञ्छं निपातने ॥ ९३
 कञ्छातिकञ्छं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शीणितम् ।
 गुरोराक्रोशने चैव कञ्छं कुर्याद्विशोधनम् ॥ ९४
 एकगतं द्विरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये ।
 देवर्षीणामभिसुखं शीवनाक्रोशनाकृते ॥ ९५
 उलूकादिजनुर्जित्वा दातव्यञ्च द्विरण्यकम् ।
 देव्योद्यानेषु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्भिजः ॥ ९६
 छिद्यच्छिन्नन्तु शुद्धार्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 देवतायतने मूत्रं कृत्वा द्रोहाद्विजोत्तमः ॥ ९७
 शिश्नस्योत्कृन्तं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
 देयतानामघोषाञ्च वेदानाश्चैव कुत्सनम् ॥ ९८
 कृत्वा सम्यक्प्रकुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।
 तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा सृत्वा देवान् समर्चयेत् ॥ ९९

स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि ।
 प्रायश्चित्तं च तस्यास्यात् पित्रा तद्व्रतचारिणीम् ॥ १०७
 उद्वेदिभिरुपां तामन्यथा पतितस्तु स ।
 अपि राजन्यकवधे वार्षिकब्राह्मणव्रतम् ।
 तस्यास्ते वृषभैकेण सहस्रं गोदानमाचरेत् ॥ १०९

सर्वं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रतृपु-
 सीसकांस्थायसामञ्जिरैव मृतमायुक्ताभस्तेजसाञ्चोच्छि-
 ष्टानां भस्मनाद्भिः प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्ल-
 पलानां वज्रविदलरज्जुचर्मणाञ्चाद्भिः शीचमिति ॥

अपि चण्डालश्वपचस्पृष्टे वा विष्णुत्र एव च ।
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्रह्माच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ १०३
 पिता मातामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित् ।
 तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोषः परिवेदनं ॥ १०४

अमावस्यायां यो ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम् ।
 ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०५
 अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्भवम् ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०६
 कृष्णाष्टम्यां महादेव तथा कृष्णचतुर्दश्याम् ।

सम्पूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०७
 वयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिस्तोत्रनम् ।

दृष्ट्वैव प्रथमे यामि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०८
 सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः ।

शान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्य-प्रतिमामपि ॥ १०९
 अश्रुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ११०

इत्यौशनसस्मृतौ नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अङ्गिरःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृह्याश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ १
अन्यानामपि सिद्धान्तं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चाद्रं कच्छं तदर्हन्तु ब्रह्मक्षत्रविशां विदुः ॥ २
रजकश्मककारश्च नटो वरूड एव च ।
कैवर्त्तमेदभिलाश्च समैते चान्यजाः स्मृताः ॥ ३
अन्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्युषितञ्च यत् ।
प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदैव हि समाचरेत् ॥ ४
चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वञ्जानात् पिवते यदि ।
प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५
चरेत् स्नान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्हन्तु चरेद्दैत्यः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६
अञ्जानात् पिवते तोयं ब्राह्मणस्वन्यजातिषु ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ ८
क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जप्यन्तु कुर्वीत दिनस्यार्द्धेन शुध्यति ॥ ९
वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनौमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १०

अनुच्छिष्टे न संसृष्टो म्रानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११
 अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नौलीवस्त्रस्य वै विधिम् ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १२
 पालने विक्रये चैव तदक्षत्तेरूपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रसिद्धिभिः क्लृप्तैर्व्यपोहति ॥ १३
 स्रानं दानं जपो ह्योमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 इथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ।
 अहो रात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५
 नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणं वै प्रमादतः ।
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजसान्द्रायणं चरेत् ॥ १६
 नौलीवस्त्रेण पक्कन्तु अन्नमश्नाति चेद्द्विजः ।
 आहारवमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७
 भक्षन् प्रमादतो नौलीं द्विजातिस्त्रममाहितः ।
 त्रिषु वर्णेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितिम् ॥ १८
 नौलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
 नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता मुष्टक्ते तु क्लिष्विषम् ॥ १९
 नौलीरक्तेन वस्त्रेण यत् पाके अर्पितं भवेत् ।
 तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २०
 मृते भर्तारि या नारौ नौलीवस्त्रं प्रधारयेत् ।
 भर्ता तु नरकं याति सा नारौ तदनन्तरम् ॥ २१
 नौल्या चोपहते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२

देवद्वीखां वृषोत्सर्गं यज्ञे दाने तथैव च ।
 अत्र स्थानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा ॥ २३
 वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत् ।
 यावद्वाद्दशवर्षाणि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ २४
 भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ।
 एवं स्त्रियन्ते या गावः पादमेकं रुमाचरेत् ॥ २५
 घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीड्यते ।
 चरेद्द्वे व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६
 दमने दामने रोधे अवघाते च वैहते ।
 गवा प्रभवता यातैः पादानं व्रतमाचरेत् ॥ २७
 अङ्गुष्ठपर्व्वमात्रस्तु वाहुमात्रः प्रमाणतः ।
 सपल्लवश्च साग्रश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥ २८
 दण्डादुक्तादुदन्धेन पुरुषा प्रहरन्ति गाम् ।
 द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २९
 शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्मनिर्मोचने तथा ।
 दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्था भवेत्तदा ॥ ३०
 गोमूत्रेण च सम्मिश्रं यावदाञ्चोपजायते ।
 चतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१
 असमर्थस्य बालस्य पिता वा यदि वा मुरुः ।
 यमुद्दिश्य चरेद्दशं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वान्यूनघोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रिया रोगिण एव च ॥ ३३
 मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्त प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४

स्रात्वा रजस्रला चैव चतुर्थेऽङ्गि विशुध्यति ।
 कुर्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३५
 शोणेण यद्रजः स्त्रोणामत्यर्थं हि प्रयत्नते ।
 अशुच्यस्ता न तेन स्युस्तासां वैकारिकं हि तत् ॥ ३६
 साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्रौ गृहकर्माणि चैन्द्रिये ॥ ३७
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनौ ।
 तृतीये रजको प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ३८
 रजस्रला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ।
 उपोष्य रजनोमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९
 हावेतावशुचौ स्नातां दम्यती प्रयनं गतो ।
 अयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यदशुचिः पुमान् ॥ ४०
 गवडुषं पादशौचञ्च न कुर्यात् कांस्यभाजने ।
 भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमन्त्रेन शुध्यति ॥ ४१
 रजसा शुध्यते नारी नदो वेगेन शुध्यति ।
 भूमौ निचिप्य षस्मासमत्वन्तोपहतं शुचि ॥ ४२
 गवाभ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
 भस्मना दशभिः शुध्येत् काकीनोपहते तथा ॥ ४३
 शौचं सौवर्णरौप्यास्थां वायुनाकेंदुरश्मिभिः ॥ ४४
 रितःस्पृष्टं शवस्सृष्टभाविक्वञ्च न दुष्यति ।
 अङ्गिमृदा च तस्मात्त्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५
 शुष्कमन्नमविप्रास्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्षमासेन जीर्ण्यति ॥ ४६

पयो दधि च मासेन घाण्मासेन घृतं तथा ।
 तैलं संवत्सरे णैव कोष्ठे जीर्यति वा न वा ॥ ४७
 यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८
 शूद्रान्नं शूद्रमम्पकं शूद्रेण च सहासनम् ।
 शूद्रात्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ४९
 अपणामि तु शूद्रोऽपि स्वस्त्यो वदति द्विजः ।
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५०
 दशाहाच्छुभे विप्रो हादशाङ्गेन भूमिपः ।
 पात्रिकं वैश्य एवाह शूद्रा मासेन शुभ्यति ॥ ५१
 अग्निहोत्रो च यो विप्रः शूद्रान्नञ्चैव भाजयेत् ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥ ५२
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजा जनयेत् सुतान् ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ॥ ५३
 शूद्रेण स्पष्टमुच्छिष्टं प्रमादाद्य पाणिना ।
 तद्द्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बाऽन्नवोन्मुनिः ॥ ५४
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्त चक्षियस्य च पर्वसु ।
 वैश्याणां तु सुञ्जात न शूद्रस्यापि कदाचन ॥ ५५
 ब्राह्मणान्ने दरिद्रत्वं चक्षियान्ने पशुस्तथा ।
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं भ्रुवम् ॥ ५६
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं चक्षियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेषान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भ्रुवम् ॥ ५७
 दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति क्लिष्टिषम् ॥ ५८

सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 पिबेत् पानौषमन्नानाङ्गुड्क्ते भूक्तमथापि वा ॥ ५६
 उत्तोर्थाचस्य उदकमवतोर्थ्य उपस्य श्रेत् ।
 एवं हि समुदाचारो वरूणेनाभिर्मन्त्रितः ॥ ६०
 अग्न्यगारि गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ।
 आहारे जपकाले च पादुदानां विसर्जनम् ॥ ६१
 पाण्डुकासनमारुढो गीहात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।
 छिद्येत्तस्य पादौ तु धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥ ६२
 अग्निहोत्रौ तपस्वो च श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 एते वै पादुकेर्यान्ति शेषान् दण्डेन ताडयेत् ॥ ६३
 जन्म प्रभृति संस्कारे वालस्यान्नस्य भोजने ।
 असपिण्डेर्न भोक्तव्यं श्मशानान्ते विशेषतः ॥ ६४
 याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् ।
 नारौ प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६५
 अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दौयते ।
 तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रगौयते ॥ ६६
 पूर्वञ्च स्नाविता यश्च गर्भो यश्चाप्यसंस्कृतः ।
 द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६७
 राजाद्यैर्हृशभिर्भ्रासैर्यावत् तिष्ठति गुर्विणी ।
 तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्यो विधीयते ॥ ६८
 भर्तृशासनमुक्त्वा यथा च स्त्री विप्रवर्त्तते ।
 तस्याश्चैव न भोक्तव्यं किञ्चन्या कामचारिणी ॥ ६९
 अनपत्या तु या नारौ नाभ्नोयात्तद्गृहेऽपि वै ।
 अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयसं नक्तं व्रजेत् ॥ ७०

स्त्रिया धनन्तु यो मोहादुपजीवन्ति वान्धवाः ।

स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्यधोगतिम् ॥ ७१

राजात्नं हरते तेजः शूद्रात्नं ब्रह्मवर्चसम् ।

सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ७२

यमसंहिता ।

अथातो ह्यस्य धर्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १
जलाग्न्युदन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यान्शनच्युताः ।
विषप्रपतनप्रायशस्त्राघातच्युताश्च ये ॥ २
सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकवद्विष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकच्छ्रद्वयेन वा ॥ ३
उभयावसिताः पापा येवानप्रस्थात्रमाश्रुताः ।
इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनूं तथा वृषम् ॥ ४
गोब्राह्मणह्नं दग्ध्वा मृतमुदन्धनेन च ।
प्राशं तस्यैव कृत्वा तु तप्तकच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५
कृमिभिर्ब्रणसम्भूतैर्मृत्तिकाश्वोपघातितः ।
कच्छ्राद्धं सम्प्रकुर्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ६
ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
कृमिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुध्यति ॥ ७
यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।
ज्ञात्वाभुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८
कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९

एकेकं वर्द्धयेच्छुक्ते कृष्णपक्षे च क्लासयेत् ।
 अमावस्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥ १०
 सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।
 तप्तकृच्छ्रं चरेद्विप्रस्तत्पापस्तु प्रणश्यति ॥ ११
 प्रायश्चित्ते हुप्रक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।
 पूतस्तदहङ्गेवापि इहलोके परत्र च ॥ १२
 यावदेकः पृथग् व्यक्तिः प्रायश्चित्ते न शुध्यति ।
 अपरास्ते न च स्पृश्यास्तेऽपि सर्वे विगर्हिताः ॥ १३
 अभोज्याश्चाप्रतिशास्त्रा असम्पाद्या विवाहिनः ।
 पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते ऋकथभागिनः ॥ १४
 जनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।
 प्रायश्चित्तञ्चरेद्भ्राता पिता अन्योऽपि वान्धवः ॥ १५
 अतो वालतरस्यापि नापराधो न पातकम् ।
 राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १६
 अशीतियस्य वर्षाणि कान्तो कान्यूनघोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ १७
 अस्तं गतो यदा सूर्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः ।
 सस्पृष्टास्तु तदा कैश्चिऽप्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ १८
 जातरुपं सुवर्णञ्च दिवानीतञ्च यज्जलम् ।
 तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥ १९
 दासनापितगोपालकुलमित्रास्त्रैरीरिषः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २०
 अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वाः ये भुञ्जन्त्यवुधा नराः ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्रातः चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ २१

प्राप्ते द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
 भासि मासि रजस्वल्याः पिता पिवति शोणितम् ॥ २२
 माता चैव पिता चैव जेष्ठभाता तथैव च ।
 स्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ २३
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो भ्रदमोहितः ।
 असन्भाष्यो ह्यपाङ्ग्लेयः स विप्रोवृषलोपतिः ॥ २४
 षन्ध्या तु वृषलो ज्ञेया वृषलो तु सृतप्रजाः ।
 शूद्रो तु वृषलो ज्ञेया कुमारी तु रजस्वला ॥ २५
 यत् करोत्यकरात्रेण वृषलोसेवनाद्भिजः ।
 तद्भेदभुग् जर्पात्तत्वं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ २६
 स्ववृषं या परित्यज्यान्वृषेण वृषस्यति ।
 वृषलो सा तु विज्ञेया न शूद्रो वृषलो भवेत् ॥ २७
 वृषलोक्तेनपौतस्य निश्नासोपहतस्य च ।
 तस्याच्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८
 श्वित्नी कुष्ठो तथा चैव कुनखौ श्यवदन्तकः ।
 रोगौ ह्रीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनो मत्सरस्तथा ॥ २९
 दुर्भगो हि तश्चा षण्डः पाषण्डो वैदनिन्दकः ।
 हेतुकः शूद्रयाजो च अयाज्यानाञ्च याजकः ॥ ३०
 नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विषयात्मकः ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१
 एते आद्वे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२
 तन्नो देवलकस्यैव धृतको वेदविक्रयो ।
 एते बज्जर्पाः प्रयत्नेन एतन्नास्मात्तरत्रवीत् ॥ ३३

एतान्निर्भोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्मणि ।
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवा महर्षिभिः ॥ ३४
 अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् ।
 अन्ते वार्द्धिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो मताः ॥ ३५
 महिषीत्युच्यते भार्या या चैव व्यभिचारिणी ।
 तान् दोषान् चमते यस्तु स वै माहिषिकः स्मृतः ॥ ३६
 समाध्यन्तु समुद्धृत्य महाव्यं यः प्रयच्छति ।
 स वै बार्द्धिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः ।
 अश्नन्ति पिरस्तावदुष्णवन्नाक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यत्र तर्पिताः ।
 पिबन्तिस्तर्पितैः पञ्चाहन्नन्नं शोभनं हविः ॥ २९
 यावतो ग्रसते घासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ।
 तावतो ग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४०
 जच्छिष्टाच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोथ रजनोमिकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४१
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टं स्नानमात्रं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२
 यावद्विप्रा न पूष्यन्ते सगभोजनहिरण्यकैः ।
 तावच्चौर्यव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३
 यद्वष्टितं काकबलाकचिञ्जैरमेध्यलिप्तम् भवेच्छरीरम् ।
 यात्र मुखे च प्रविशेच्च मय्यक् स्नानेन लोपोपहतस्य

ऊर्ध्वं नामिः करो मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानमधःशौचं तन्मात्रेणैव शुध्यति ॥ ४५
 अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ ४६
 पद्मोद्गुम्बरविस्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषांसुदकं पौत्वा षड्रात्रेणैव शुध्यति ॥ ४७
 यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।
 अनाहिताग्निर्व्यत्तेत गृह्णित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८
 आचरेत्क्षीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।
 जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ४९
 तूलिका उपधानानि पुष्यं रक्ताम्बराणि च ।
 शोषयित्वा प्रतापेण प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५०
 देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
 उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१
 रथ्याकर्ममतोयाणि नावायसदृशानि च ।
 मारुताकेण शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ ५२
 आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत् तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ॥ ५३
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरूड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिक्ताश्च समैते चान्तगजाः स्मृताः ॥ ५४
 एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५५
 स्त्रीणां रजस्वलायान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५६

स्पृष्टा रजस्वलां यान्तु मगोत्राञ्च सभकर्तृकाम् ।
 कामादकामातो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणो शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
 पादहीनं चरेत् पूर्वा पादाङ्घ्रिन्तु तथोत्तरा ॥ ५९
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रेणादं चरेत् पूर्वा तदङ्घ्रिन्तु तथोत्तरा ॥ ६०
 स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बकरासभैः ।
 तावत् तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१
 स्पृष्टा रजस्वला केशिञ्चाण्डालैररजस्वला ।
 प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामश्रुतेन च ॥ ६२
 विप्रः स्पृष्टो निशायाञ्च उदक्या पतितेन च ।
 दिवानोतेन तोयेन स्नापयेच्चाग्निसान्निधौ ॥ ६३
 दिवाकरंश्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
 सन्ध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥ ६४
 आपः करनस्वस्पृष्टाः पिवेदाचमने द्विजः ।
 सुरां पिवति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥ ६५
 स्नातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
 यष्ट्रा तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥ ६६
 रोधने बन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७
 एतत्ते कथितं नित्यं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
 यत्र यत्र मता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८

दारुणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
 अर्धं कृच्छ्रन्तु खातेस्यां पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥ ६८
 शस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७०
 हाच्छ्रेण वस्त्राघातेऽपि गोभ्रञ्चेति विशुध्यति ।
 यो वत्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥ ७१
 रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या, चतुर्थे सशिखं वपेत् ॥ ७२
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यात् न च सा गामनुव्रजेत् ।
 न च रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्याद्द्वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेद्भुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरस्यो वपनं स्मृतम् ॥ ७४
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकित्वा भवेत् ॥ ७५
 चत्वारि खलु कर्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
 आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥ ७६
 आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
 निद्रौ श्रियो निवर्तन्ते स्वाध्याये मरणं भ्रवम् ॥ ७७
 अज्ञानान्तु द्विजश्रेष्ठ वर्णानां हितकाम्यया ।
 मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय ॥ ७८

अत्रिसंहिता ।

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम् ।
सर्वंशास्त्रविधिज्ञातृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥ १
नमस्कृत्य च ते सर्वं इदं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् कथयस्व नः ॥ २

अत्रिरूवाच ।

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा यन्मां पृच्छथ संशयम् ।
तत् सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३
सर्वतौर्थान्युपभृश्य सर्वान् देवान् प्रणम्य च ।
जम्ना तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥ ४
सर्वपापहरं नित्यं सर्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ५
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः ।
सर्वं पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥ ६
तस्मादिदं वेदविद्भिर्ध्ये तव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मतः ॥ ७
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे ।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥ ८
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।
पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्वत्सा ह्यनृणी भवेत् ॥ ९

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते ।
 शुनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते ॥ १०
 वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते ।
 स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ ११
 स्वानि कर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः ।
 प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥ १२
 कर्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः ॥ १३
 क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 शस्त्रोपजौवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्तयः ॥ १४
 दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः ।
 वार्त्ता शूद्रस्य शूश्रूषा द्विजानां कारुकर्म च ॥ १५
 मयैष धर्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः ।
 बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम् ॥ १६
 ये त्वक्तारः स्वधर्मस्य परधर्मं व्यवस्थिताः ।
 तेषां प्राप्सिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ॥ १७
 आत्मीये संस्थितो धर्मं शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ।
 परधर्मो भवेत्स्थायः सुरुपा परदारवत् ॥ १८
 बध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः ।
 ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वज्रेश वै जलम् ॥ १९
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाऽविक्रोयविक्रयः ।
 याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम् ॥ २०
 सद्यः पतति मांसेन लाक्ष्या लवणेण च ।
 लघ्नेन शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ २१

श्रित्ताश्चानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्भ्राजा चौरभक्तप्रदं वधैः ॥ २२
 विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तेऽप्यनावृष्टिभिच्छन्ति संहृदा जायते भयम् ॥ २३
 ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्वशास्त्रविशारदान् ।
 तत्र वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥ २४
 त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥ २५
 उभे सन्ध्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके मञ्जीयते ॥ २६
 य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
 यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं संसृजयेत् ॥ २७
 दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा
 न्यायेन कोषस्य च सम्प्रवृद्धिः ।
 अपन्नपातोऽर्षिषु राष्ट्ररक्षाः
 पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥ २८
 यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः ।
 न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥ २९
 अलाभे देवस्थातानां क्रदेषु च सरःसु च ।
 उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥ ३०
 वसाशुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविटकणैर्विड्मखाः ।
 श्लेष्मास्थिदूषिकाः स्वेदो हादशैते नृणां मलाः ॥ ३१
 घृणां घृणां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनोर्षिभिः ।
 सृद्धारिभिश्च पूब्बेषामुत्तरेषान्तु वारिणा ॥ ३२

शीचमङ्गलानायासा अनसूयास्य, हा दमः ।
 लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥ ३३
 न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तोति चान्यान् गुणानपि
 न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥ ३४
 अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
 आचारेषु व्यवस्थानं शीचमित्यभिधीयते ॥ ३५
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
 एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमृषिभिर्धर्मदर्शिभिः ॥ ३६
 शरीरं पोष्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा ।
 अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥ ३७
 यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यः सन्तोषः सर्व्ववस्तुषु ।
 न सृहेत् परदारेषु सास्य, हा परिकीर्त्तिता ॥ ३८
 बाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽपरैः ।
 न कुप्यति न चाहन्ति दम इत्यभिधीयते ॥ ३९
 अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 स्तोकादपि प्रयत्नं न दानमित्यभिधीयते ॥ ४०
 परस्मिन् वन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा ।
 आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैष परिकीर्त्तिता ॥ ४१
 यश्चैतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः ।
 स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥ ४२
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
 आतिथ्यं वैश्वदेवश्च (च) इष्टमित्यभिधीयते ॥ ४३
 धापोकूपतडागादिदेवतायतनानि च ।
 अन्नप्रदानमारामाः पूर्व्वमित्यभिधीयते ॥ ४४

इष्टं पूतं प्रवर्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
 इष्टे न लभते स्वर्गं पूतेन मोक्षमाप्नुयात् ॥ ४५
 इष्टापूतौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्मसाधनौ ।
 अधिकारौ भवेच्छूद्रः पूते धर्मं न वैदिके ॥ ४६
 यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः ।
 यमान् पतत्यकुर्वीणो नियमान् केवलान् भजन् ॥ ४७
 आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम् ।
 प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं मार्दवं च यमा दश ॥ ४८
 शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥ ४९
 प्रतिष्ठातिं कुशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः ॥ ५०
 भ्रातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत् ॥ ५१
 अपुत्रेणैव कर्तव्यः पुत्र-प्रतिनिधिः सदा ।
 पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात् तस्मात् प्रयत्नतः ॥ ५२
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो मुखम् ।
 ऋणमस्मिन् संनयति अमृतत्वञ्च गच्छति ॥ ५३
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणी पिता ।
 तदर्हः शुद्धिमाप्नोति नरकान्नायते हि सः ॥ ५४
 एष्टव्या बहव पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजते चाश्वमेधञ्च नीलं वा वृषसुत्सृजेत् ॥ ५५
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकान्तरभीरवः ।
 शयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ ५६

फला तृथे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ।
 गयाश्रीषं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ५७
 महानदीमुपसृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् कुक्ष्यैव समुद्धरेत् ॥ ५८
 शङ्खास्थानेऽसमुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५९
 अक्षरलवणं भैक्ष्यं पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ।
 त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीं वा ब्राह्मणः पयसा सह ॥ ६०
 मद्यभाण्डाद्विजः कश्चिदज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्मणा ॥ ६१
 पलाशविखण्डाणि कुशान् पद्मान्युडुम्बरम् ।
 काथयिता पिवेदापस्त्रिरात्रे षैव शुद्धयति ॥ ६२
 सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादादविक्रमेत् सकृत् ।
 गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ ६३
 शोकाक्रान्तोऽथ वा आन्तः स्थितः स्नानजपाद्विधिः ।
 ब्रह्मकूर्चं चरेत्तथा दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ ६४
 गवां शृङ्गीदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे ।
 समुद्रदर्शनेनैव व्यालदष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ६५
 वृकश्चानशृगालैस्तु यदि दष्टश्च ब्राह्मणः ।
 हिरण्योदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ६६
 ब्राह्मणौ तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ ६७
 सत्रतश्च शुना दष्टस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सष्टतं यावत्कं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ ६८

भीह्यात् प्रमादात् संलीभाद्ब्रतभङ्गन्तु कारयेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुध्येत पुनरेव ब्रती भवेत् ॥ ६८
 ब्राह्मणान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 दिनद्वयन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७०
 क्षत्रियान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि ॥ ७१
 अभोज्यान्नं तथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ।
 अग्ध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥ ७२
 शुना चैव तु संसृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु सम्यास्य षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ७३
 असंसृष्टेन संसृष्टः स्नानं तेन विधीयते ।
 तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ७४
 अज्ञानात् प्राशन्नं विष्णु चं सुरासंसृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्षा द्विजातयः ॥ ७५
 वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्यव्रतानि च ।
 निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ ७६
 गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम् ।
 प्रायोर्घ्नं मृगस्यं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ ७७
 गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ।
 गोमयेनोपलिप्याथ च्छागिनाघ्रापयेत् पुनः ॥ ७८
 ब्राह्मीर्मन्त्रैस्तु पूतन्तुः हिरण्यकुशवारिभिः ।
 तैरेवाभ्युक्ष्य तद्देशं शुध्यते नात्र संशयः ॥ ७९
 राज्ञान्त्यैः श्वपचैर्वापि वलाद्विचालितो द्विजः ।
 पुनः कुर्वीत संस्कारं पश्चात् कृच्छ्रत्रयश्चरेत् ॥ ८०

शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ८१
 अतः षरं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ॥ ८२
 एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदमन्वितः ।
 द्वाहात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥ ८३
 ब्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्ने स्तथैव च ।
 राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥ ८४
 ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाह्नेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाह्नेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ८५
 सपिण्डानान्तु सर्वेषां गोत्रजः साम्पौरुषः ।
 पिण्डास्त्रोदकदानञ्च श्रावाशौचं तथानुगम् ॥ ८६
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षडहः पञ्चमे तथा ।
 षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे द्व्यहमेव वा ॥ ८७
 अष्टमे दिनमेकान्तु नवमे प्रहरद्वयम् ।
 दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु श्चिर्भवेत् ॥ ८८
 मृतसूतके दासोनां पत्नौनाञ्चानुलोमिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम् ॥ ८९
 शवस्य दृढतीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत् ।
 चतुर्थे सप्तमैचं स्यादेष श्रावविधिः स्मृतः ॥ ९०
 एकत्र संस्त्रतानान्तु मादणामेकभोजिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक् ॥ ९१
 उष्ट्रीक्षीरमवीक्षीरं यच्चान्नं मृतसूतके ।
 षाचकान्नं नवश्राद्धं भुक्त्वा चान्द्रायणश्चरेत् ॥ ९२

सूतकान्नमधर्माय यस्तु प्राश्नाति मानवः ।
चिरात्त्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥ ८३
महायज्ञविधानन्तु न कुर्यान्मृतजन्मनि ।
होमं तत्र प्रकुर्वीति शुष्काग्नेन फलेन वा ॥ ८४
बालस्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम् ॥ ८५
कान्तचूडस्तु कुर्वीत उदकं पिण्डमेव च ।
स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारणमेव च ॥ ८६
ब्रह्मचारी यतिश्चैवं मन्त्रे पूर्वकृते तथा ।
यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥ ८७
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरासृतसूतके ।
पूर्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषश्चात्रिरव्रवीत् ॥ ८८
सृतसंजननादूर्ध्वं सूतकादो विधीयते ।
स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाच्चेन्न संस्पृशेत् ॥ ८९
पञ्चमेऽहनि विज्ञेयः संस्पर्शः चतुर्यस्य तु ।
सप्तमेऽहनि वैश्वस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥ १००
दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
मासेनैवात्मशुद्धिं स्यात् सूतके सृतके तथा ॥ १०१
व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥ १०२
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥ १०३
द्वे कच्छे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कच्छमेव च ।
कच्छातिकच्छं दातुः स्याद्वेत्तुः सान्तपनं स्मृतम् ॥ १०४

कुलवामनखञ्जेषु गृह्णितेषु जडेषु च ।
 जाल्यन्ध्रवधिरं मूके न दोषः परिवेदने ॥ १०५
 क्लीबे देशान्तरस्थे च पतिते ब्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ १०६
 पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
 नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥ १०७
 भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
 अभिकारो भवेत् तत्र तथा पातकसंयुते ॥ १०८
 ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेद्दाधानं नैव कारयेत् ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥ १०९
 नाम्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
 न च श्राद्धं कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया ॥ ११०
 तस्माद्द्वयं सदा कुर्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितश्च यत् ।
 नित्यनैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥ १११
 एकैकं वर्षेयन्नित्यं शुक्रे क्षणो च ज्ञास्येत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥
 इत्येतत् कथितं पूर्वैर्महापातकनाशनम् ॥ ११२
 वेदाभ्यासरतं श्रान्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ११३
 वायुभक्ष्यो दिवा तिष्ठेद्द्राक्षिष्वैवाप्तुःसूर्यदृक् ।
 जम्बा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्ब्रह्मवधादृते ॥ ११४
 पद्मोडुम्बरविल्वैश्च कुशोऽश्वत्थपलाशयोः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पर्याप्तं भवति ॥ ११५

पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरदधिमूत्रसक्तदृष्टम् ।
 जम्बा परेऽङ्गुपवसेदेष सान्तपनो विधिः ॥ ११६
 वृथक्सान्तपनेद्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ ११७
 त्रग्रहं सायं त्रग्रहं प्रातस्त्रग्रहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।
 त्रग्रहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ ११८
 सायन्तु द्वादश आसाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।
 अयाचिते चतुर्विंश परेऽङ्गुनशनं स्मृतम् ॥ ११९
 एकैकं आसमश्नीयात् त्रग्रहाणि त्रीणि पूर्ववत् ।
 त्रग्रहं परञ्च नाश्नीयादतिकृच्छ्रं तदुच्यते ॥ १२०
 कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्वादुयावदयस्य मुखं विशेत् ।
 एतद्ग्रास विजानीयाच्छुद्धार्थं कायशोधनम् ॥ १२१
 त्रग्रहसुष्णं पिवेदापस्त्रग्रहसुष्णं पिवेत् पयः ।
 च्रग्रहसुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२२
 षट्पलानि पिवेदापस्त्रिपलन्तु पयः पिवेत् ।
 पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ १२३
 दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्रग्रहं भुङ्क्ते च सर्पिषा ।
 क्षीरेण तु त्रग्रहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२४
 त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकन्तु सर्पिषा ।
 एत देव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥ १२५
 एकभुक्तेन नक्तो न तथैवायाचितेन च ।
 उप वासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ १२६
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ १२७

पिण्याकदधिशक्नूनां ग्रामश्च प्रतिवासरम् ।
 एकैकमुपवासः स्यात् सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ११८
 एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥ १२८
 कपिलागोस्तु दुग्धायाः धारोष्णं यत् पयः पिबेत् ।
 एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत् ॥ १३०
 निधायानां भोजनञ्चैव तत्ज्ञेयं नक्तमेव तु ।
 अनादिष्टेषु पापेषु चन्द्रायणमथोदितम् ॥ १३१
 अग्निष्टीमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्द्विगुणदर्शयेत् ।
 यत् फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैश्चापोधनम् ॥ १३२
 वेदाभ्यासरतः क्षान्तो धर्माशास्त्राण्यवैचयेत् ।
 श्रीचाचारसमायुक्तो षट्दशोऽपि हि मुच्यते ॥ १३३
 उक्तमेतद्विजातीनां महर्षेण श्रूयतामिति ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥ १३४
 जपस्तपस्तौर्धयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम् ।
 देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि घट् ॥ १३५
 जीवन्नर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।
 आयुष्यं हरति भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥ १३६
 तीर्थस्नानार्थिनो नारी पतिपादोदकं पिबेत् ।
 शङ्करस्यापि विष्णोर्व्यां प्रयाति परमं पदम् ॥ १३७
 जीवन्नर्त्तरि वामाङ्गौ मृते वापि सदक्षिणः ।
 आह्वे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा ॥ १३८
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्याश्च तथाङ्गिराः ।
 पावकः सर्वमेध्यश्च मेध्यं वै योषितां सदा ॥ १३९

जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते ।
 विद्यया याति विप्रत्वं त्र्योत्रियास्त्रिभिरेव च ॥ १४०
 वेदशास्त्राख्यवीते यः शास्त्रार्थञ्च निषेवते ।
 तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनं तस्य पावनम् ॥ १४१
 एकोऽपि वेदविद्वर्म्मं यं व्यवस्येद्विजोत्तमः ।
 स ज्ञेयः परमा धर्म्मा नास्त्रानामयुतायुतैः ॥ १४२
 पावका इव दौष्यन्त जपहोमैर्द्विजोत्तमाः ।
 प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकः ॥ १४३
 क्षान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः ।
 उत्सादयन्ति विद्वांसो वायुर्मेघानिवास्वरे ॥ १४४
 भुक्त्वाचम्य यदा विप्र आद्रपाणिस्तु तिष्ठति ।
 लक्ष्मोर्वलं यश्श्लेज आयुश्चैव प्रहीयते ॥ १४५
 यस्तु भोजनशमलायामासनस्थ उपसृशेत् ।
 तस्मान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४६
 पात्रापरिस्थितं पात्र यः संस्थाप्य उपसृशेत् ।
 तस्मान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४७
 हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्र्यापः पिबेद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः ॥ १४८
 नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः ।
 नास्ति दानात् परं मित्रसिंह लोके परत्र च ।
 अपात्रे ह्यपि यद्दत्तं दद्वत्यासप्तमं कुलम् ॥ १४९
 हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा ।
 आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदौयते ।
 अन्नं विष्टासमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥ १५०

इतरेण तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः ।
 न दद्याद्दामहस्तेन घायसेन कदाचन ॥ १५१
 मृत्ययेषु च पात्रेषु यः श्राद्धं भोजयेत् पितॄन् ।
 अन्नदाता च भाक्ता च तावेव नरकां व्रजेत् ॥ १५२
 अभावे मृत्यये दद्यादनुज्ञातस्तु तैद्विजैः ।
 तेषां वचः प्रमाणं स्यादृतञ्चानृतमेव च ॥ १५३
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भिक्षादातुने धर्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किंस्वियम् ॥ १५४
 न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ।
 पलाशे यतयोऽग्नन्ति गृहस्थः कांस्यभाजने ॥ १५५
 कांस्यकस्य च यत् पापं गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्यभोजौ यतिश्चैव प्राप्नुयात् किंस्वियं तयोः ॥ १५६
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भुञ्जन् भिक्षुर्न दुष्येत् दुष्ये चैव परिग्रहात् ॥ १५७
 यदि गृहस्थः जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्भिक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ १५८
 चरेन्माधुकरिं वृत्तिमपि स्नाच्छकुलार्दाप ।
 एकान्नं नैव भोक्तव्यं वृहस्पतिकुलार्दापि ॥ १५९
 अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन् ।
 दशरत्नं पिवेद्ब्रह्ममापस्तु ब्रह्ममेव च ॥ १६०
 गोमूत्रेण तु सम्मिश्रं यावत्कं घृतपाचितम् ।
 एतद्ब्रह्मिति प्रोक्तं भगवानत्रिरवधीत् ॥ १६१
 ब्रह्मचारौ यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपाषकः ।
 अश्वगः क्षोणवृत्तिश्च षडंते भिक्षुका स्मृताः ॥ १६२

षण्मासान् कामयेन्नर्त्थीं गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।
 आदन्तजननादूर्ध्वमेवं धर्मी विधीयते ॥ १६३
 ब्रह्महा प्रथमञ्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः ।
 तृतीयन्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेयमुच्यते ।
 पापानाञ्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ॥ १६४
 एषामेव विशुद्धार्थं चरेद्वर्षाख्यनुक्रमात् ।
 त्रीणि कृच्छ्राण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १६५
 अर्द्धन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रिवेषु विधीयते ।
 षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ॥ १६६
 त्रीन् मासान् नक्तमश्रीयाद्भूमौ शयनमेव च ।
 स्त्रीघातः शुष्यतेऽप्येवं चरेत् कृच्छ्राब्दमेव च ॥ १६७
 रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्मोपजीवनः ।
 एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १६८
 सर्वान्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने ।
 पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिरव्रवीत् ॥ १६९
 चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तत्रिंशद्दहान्यपि ॥ १७०
 संस्पृष्टं यस्तु पक्कान्नमन्यजैर्वाप्युदक्यया ।
 अन्नानाद्ब्राह्मणोऽश्लीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत् ॥ १७१
 चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्णस्य निष्कृतिः ।
 चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥ १७२
 षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः पञ्चगव्यं तथैव च ।
 त्विरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुष्यति ॥ १७३

ब्राह्मणो ब्रह्ममारुदश्चाण्डालो मूलसंस्मृतः ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७४ ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
 नक्तभोजो भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १७५ ॥
 एकह्रस्वसमारुदश्चाण्डालो ब्राह्मणस्तथा ।
 फलान्यत्ति स्थितं, तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७६ ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
 अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७७ ॥
 एकशाखासमारुदश्चाण्डालो ब्राह्मणा यदा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७८ ॥
 त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७९ ॥
 स्त्रिया न्नेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा ।
 तप्तकच्छं पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते ॥ १८० ॥
 संवर्त्तत यथा भार्यां गत्वा न्नेच्छस्य मङ्गताम् ।
 सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च ॥ १८१ ॥
 स्नात्वा नद्युदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति ।
 संगृहीतामपत्वार्यमन्वैरपि तथा पुनः ॥ १८२ ॥
 चाण्डालन्नेच्छश्वप-चकपालव्रतधारिणः ।
 अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेन विशुध्यति ॥ १८३ ॥
 कामतस्तु प्रसूता वा तत्समां नात्र संशयः ।
 स एव पुरुष स्तत्र गर्भां भूत्वा प्रजायते ॥ १८४ ॥
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विण्मूत्रं कुरुते द्विजः ।
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तश्चाण्डालं स्पृशती, द्विजः ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८५ ॥

केशकीटनखस्त्रायु अस्थिकण्टकमेव च ।
 सृष्ट्वा नद्युदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १८६
 मत्स्यास्थिजम्बुकास्थौनि नखशुक्तिकपर्हिकाः ।
 सृष्ट्वा स्नात्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुध्यति ॥ १८७
 गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रेक्षुचक्रयोः ।
 अमीमांस्थानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥ १८८
 न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा ।
 नापो भूदपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥ १८९
 पूर्वं स्त्रियः शुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्व्ववह्निभिः ।
 भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दुष्यन्ति कर्हिचित् ॥ १९०
 असवर्णेस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेव्यते ।
 अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भे न मुञ्चति ॥ १९१
 विमुक्ते तु ततः शक्ये रजश्चापि प्रदृश्यते ।
 तदा सा शुध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥ १९२
 स्त्रयं विप्रतिपन्ना वा यदि वा विप्रत्वारिता ।
 वलान्नारी प्रभुक्ता वा चीरभुक्ता तथापि वा ॥ १९३
 न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधोयते ।
 ऋतुकाल उपासीत पुष्यकालेन शुध्यति ॥ १९४
 रजकश्मकारश्च नटो वरुड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिह्लाञ्च समैते चान्यजाः स्मृताः ॥ १९५
 एषां गत्वा स्त्रियो मोहाङ्गुक्ता च प्रतिगृह्णन् च ।
 कञ्छाब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ १९६
 सक्कङ्क्ता तु या नारी च्छैर्व्या पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रसवणेन तु ॥ १९७

बलाङ्गता स्वयं वापि परप्रतारिता यदि ।
 सक्कङ्क्ता तु या नारो प्राजापत्वेन शुध्यति ॥ १६८
 प्रारब्धदीर्घतपसां नागेणां यद्रजो भवेत् ।
 न तेन तद्व्रतं तासां विनश्यति कदाचन ॥ १६९
 मद्यसंसृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिबति द्विजः ।
 क्लृष्टपादेन शुष्येत पुनः संस्कारमर्हति ॥ २००
 अन्त्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः ।
 उपभोग्यास्तु ते सर्व्वं पुष्पेषु च फलेषु च ॥ २०१
 चाण्डालेन तु संसृष्टं यत्तोयं पिबति द्विजः ।
 क्लृष्टपादेन शुष्येत आपस्तम्बोऽत्रवीर्णः ॥ २०२
 श्लेष्मोपानहविष्म तस्त्रीरजोम द्यमेव च ।
 एभिः सन्दुषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥ २०३
 एकं द्रव्यं त्रयहृत्तैव द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य टापयेत् ॥ २०४
 सद्यो वान्ते सचेलन्तु विप्रन्तु स्नानमारिन्तु ।
 पर्य्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्तोऽदिनत्रयम् ॥ २०५
 शिरःकण्ठोरूपादांश्च सुरया यस्तु लिप्यते ।
 दशषट्त्रितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥ २०६

अत्राप्युदाहरन्ति ।

प्रमादान्मद्यमसुरां सक्तत् पीत्वा द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति ॥ २०७
 मद्यपस्य निषादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 देवा न भुञ्जते तत्र न पिबन्ति हविर्जसम् ॥ २०८

चितिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः ।
 प्राजापत्ये न शुभ्येत ब्रह्मणान् भोजयेद्दश ॥ २०८
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रत्रज्याग्निजलादितः ।
 अनाशकान्निवर्त्तन्त चिकोर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥ २१०
 धारयेत्त्रोणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा ।
 जातकर्मादिकं प्रोक्तं पुनःसंस्कारमर्हति ॥ २११
 नाशौचं नोदकं नाशु नोपवादानुकम्पने ।
 ब्रह्मदण्डहतानान्तु न कार्ष्यं कटधारणम् ॥ २१२
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्वे तानि समाचरेत् ।
 गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥ २१३
 वृद्धः शौचस्मृतैर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः ।
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः ॥ २१४
 तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् ।
 तृतीये तुदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ २१५
 यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुवंत्सानुचारिणी ।
 मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः ॥ २१६
 अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकामेदनेन वा ।
 नदीपर्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत् ॥ २१७
 अष्टागवं धर्महलं षड्गव व्यावहारिकम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगव्यं गववध्यकृत् ॥ २१८
 द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्नन्तु चतुर्गवम् ।
 षड्गवन्तु त्रिपादीक्तं पूर्णाहस्त्वष्टभिः स्मृतः ॥ २१९
 काष्ठलोष्टशिलात् गोमूत्रः कृच्छ्रं सान्तापनंचरेत् ।
 प्राजाघात्यं चरेन्न त्सा अतिकृच्छ्रन्तुश्रायसैः ॥ २२०

प्रायश्चित्ते ततश्चोर्णं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनडुत्संहितां गाञ्च दद्याद्द्विप्राय दक्षिणाम् ॥ २२१
 शरभाङ्गहयान्नागान् सिंहशार्ङ्गूलगर्हभान् ।
 हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २२२
 मारजारगोधनकुल मण्डूकांश्च पतत्रिणः ।
 हत्वा त्र्यहं पिवेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥ २२३
 चाण्डालस्य च संसृष्टं विण्मूत्रस्य ष्टमेव वा ।
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्भुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥ २२४
 क्षाप्यैकपतङ्गागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 उद्धरेद्दुग्धशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २२५
 अस्थिचर्मवसिक्तेषु खरखानादिदूषिते ।
 उद्धरेद्दुग्धकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ २२६
 गोदोहने चर्मपुटे च तोयं
 यन्त्राकरे कारुकशिल्पिहस्तौ
 स्त्रीवालवृद्धाचरितानि यान्य-
 प्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ २२७
 प्राकाररोधे विषमप्रदेशे
 सेनानिवेशे भवनस्य दाहं ।
 आरव्ययज्ञेषु महोत्सवेषु
 तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥ २२८
 प्रपास्वरण्ये घटके च कूपे
 द्वांश्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च ।
 श्लेषाकचण्डालपरिग्रहे तु
 पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २२९

रितो विरग्नूत्तसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥ २६०
 क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिबेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २६१
 उष्ट्रोच्चौरं खरीच्चौरं मानुषीच्चौरमेव च ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २६२
 वर्षणान्नो न संस्पृष्ट उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः ।
 पञ्चरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २६३
 शुचि शोढसिक्ततोयं प्रकृतस्थं महीगतम् ।
 चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्त्रोद्धृतं जलम् ॥ २६४
 चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २६५
 आकराहृतवस्तूनि नशुचौनि कदाचन ।
 आकराः शुचयः सर्व्वे वर्ज्जयित्वा सुराकरम् ॥ २६६
 भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
 वर्ज्जूरश्चैव कर्पूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि ॥ २६७
 अमौमंस्थानि श्रौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ।
 अदुष्टाः सततं धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ॥ २६८
 चङ्गनामेव लग्नानामेवश्चेदशुचिर्भवेत् ।
 अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥ २६९
 एकपङ्क्त्युपविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
 यद्येको लभते नीलीं सर्व्वं तेषु शुचयः स्मृताः ॥ २७०
 यस्य पटे पट्टस्त्रे नीली रक्तो हि दृश्यते ।
 त्रिरात्रं तस्य दातव्यं श्रेष्ठाश्चैकोपवासिनः ॥ २७१

आदित्येऽस्तमिते रात्रावसृष्टं सृशते यदि ।
 भगवन् केन शुद्धिः स्यात् ततो ब्रूहि तपोधन ॥ २४२
 आदित्येऽस्तमिते रात्रौ सृशन् नीतं दिवा जलम् ।
 तेनैव सर्वशुद्धिः स्याच्छ्वसृष्टन्तु वर्जयेत् ॥ २४३
 देशकालं वयः शक्तं पापञ्चावेक्षयेत् ततः ।
 प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥ २४४
 देवयानाविवान्हेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।
 उत्सवेषु च सर्वेषु सृष्टासृष्टिर्न विद्यते ॥ २४५
 आरनालं तथा क्षीरं कन्दुकं दधि शुक्तवः ।
 स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दुष्यति ॥ २४६
 आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
 अन्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥ २४७
 अज्ञानात् पिवते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २४८
 आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।
 अशु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्द्दिशेत् ॥ २४९
 योऽगृह्णीत्वा विवाहाग्निं गृह्णस्य इति मन्यते ।
 अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाकां हि स स्मृतः ॥ २५०
 वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः ।
 प्राणानशु त्रिराचम्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २५१
 वेदिके लौकिके वापि हृतोच्छिष्टे जले स्थितौ ।
 वैश्वदेवं प्रकुर्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥ २५२
 कनोयान् गुणवान् अठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।
 पूवं पाणिं गृह्णीत्वा च गृह्णाग्निं धारयेद्बुधः ॥ २५३

ज्येष्ठश्वेद्यदि निर्दोषी गृह्णीयादग्निमग्रतः ।
 नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥ २५४
 महापातकसंसृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 संसृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥ २५५
 पतितैः सह संसर्गं मासार्द्धं मासमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ २५६
 कृच्छार्द्धं पतितस्यैव सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २५७
 पतितान्नं यदाभुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।
 मासार्द्धन्तु पिवेद्द्वारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २५८
 गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।
 अग्निना न च संस्कारः शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २५९
 यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्वशः ॥ २६०
 पतिताञ्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ।
 कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्द्दिशेत् ॥ २६१
 अन्यहस्ताच्छ्वेद्विभं काष्ठलोद्भूतानि च ।
 न स्पृशेत्तथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् २६२
 चाण्डालं पतितं क्लेच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम् ।
 द्विजः स्पृष्ट्वा न मुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥ २६३
 अतः परं न भुञ्जीत त्यक्त्वा न्नं स्नानमाचरेत् ।
 ब्राह्मणैः समनुज्ञातस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥
 सष्टतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ २६४

भुञ्जानः संस्पृष्टेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा ।
 द्विरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्वहेन तु ॥ २६५ ॥
 आरुढो नैष्ठिके धर्म्मं यस्तु प्रच्यवते पुनः ।
 चान्द्रायणं चरेन्मासमिति प्राज्ञातपोऽब्रवीत् ॥ २६६ ॥
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।
 गवां गमे मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६७ ॥
 अमानुषीषु गोवर्ज्जमुदक्यायामयोनिषु ।
 रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २६८ ॥
 उदक्यां सूतिकां वापि अन्यजां स्पृशते यदि ।
 द्विरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः ॥ २६९ ॥
 संसर्गं यदि गच्छेच्चैदुक्यां वा तथान्यजैः ।
 प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्व्वं स्नानं समाचरेत् ॥ २७० ॥
 एकरात्रं चरेन्मूत्रो पुरौषे तु दिनत्रयम् ।
 दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा ॥ २७१ ॥
 भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
 दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शीचविधिः स्मृतः ॥ २७२ ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा खानचण्डालवायसैः ।
 निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ २७३ ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा उद्भ्रजम्बुकशुकरैः ।
 पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७४ ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणौ च या ।
 एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७५ ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियौ च या ।
 द्विरात्रेण विशुद्धिः स्नात्वासस्य वचनं यथा ॥ २७६ ॥

स्मृष्टा रजस्रलान्धेन्यं ब्राह्मण्यै वैश्यसम्भवा ।
 चतुरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७७
 स्मृष्टा रजस्रलान्धेन्यं ब्राह्मण्यै शूद्रसम्भवा ।
 षड्भ्रात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मण्यै कामकारतः ॥ २७८
 अकामतश्चरेद्वं ब्राह्मण्यै सर्वतः स्मृष्टेत् ।
 चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तिता ॥ २७९
 उच्छिष्टेन तु संस्मृष्टो ब्राह्मण्यो ब्राह्मणेन यः ।
 भोजने मूत्रचारे च शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २८०
 स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमौ तु क्षत्रिये ।
 वैश्ये नक्तञ्च कुर्वीत शूद्रे चैव उपोषणम् ॥ २८१
 चर्मको रजको वैश्यो धीवशो नटकस्तथ ॥
 एतान् स्मृष्टा द्विजो मीहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥ २८२
 एतैः स्मृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिवेत् ।
 ऊच्छिष्टैस्त्रैस्त्रिरात्रं स्याद्घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८३
 यस्तुच्छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्तधिगच्छति ।
 स च स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८४
 अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्
 मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥ २८५
 वृथामिथ्योपयोगेन भ्रूणहत्याव्रतं चरेत् ।
 अर्भक्षो हादशाहेन पराकेषैव शुध्यति ॥ २८६
 शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
 निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥ २८७
 छपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।
 तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ २८८

प्रमुञ्चानोऽतिसन्नेहं कटाचित् स्पृश्यते द्विजः ।
 त्रिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निम्नेहमुपवासयेत् ॥ २८९
 विडालकाकाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा खनकुलस्य च ।
 केशकीटावपन्नञ्च पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ॥ २९०
 उड्रयानं समारूह्य खुरयानञ्च कामतः ।
 म्नात्वा च विप्रो दिग्वासाः प्राणायामेन शुध्यति ॥ २९१
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सृष्ट्वा ।
 त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ २९२
 शकृद्भिगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम् ।
 क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥ २९३
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।
 उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरम् ॥ २९४
 अजा गावो महिष्यञ्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।
 दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न क्लिपयेत् ॥ २९५
 जनस्तनीमधिकां वा या चान्या स्तनपायिनी ।
 तासां दुग्धं न होतव्यं हुतञ्चैवाहुतं भवेत् ॥ २९६
 ब्राह्मोदने च सोमे च मीमन्तांनयने तथा ।
 जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९७
 राजानं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 स्वसुतान्नञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २९८
 स्वसुता अप्रजाता च नाश्रीयात्तदुष्टहे पिता ।
 अन्नं भुङ्क्ते तु मायया पूयं स नरकं व्रजेत् ॥ २९९
 अधीत्य चतुरो वेदान् सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते क्लमिः ॥ ३००

सूर्यवातनखाग्रास्वु म्रानवस्त्रघटोदकम् ।
 मार्जनीरेणुकेशास्वु हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ ३१२
 मार्जनीरजकेशास्वु देवतायतनोद्भवम् ।
 तेनावगुण्ठितो यस्तु गङ्गाम्भ्रप्लुत एव सः ॥ ३१३
 ऋत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीके मूषिकस्थले ।
 अन्तर्जले श्मशानान्त वृक्षमूले सुरालये ।
 वृषभैश्च तथोत्खाते अयस्कामैः सदा वुधैः ॥ ३१४
 शुची देशे तु संग्राह्या कर्कराश्मविर्वाज्जिता ॥ ३१५
 पुरीषे मैथुने ह्येमे प्रसावे दन्तधावने ।
 म्रानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥ ३१६
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्वदा ।
 शुभकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१७
 म्रानं दानं जपं ह्येवं भोजनं देवतार्चनम् ।
 प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पिष्टतर्पणम् ॥ ३१८
 सर्वस्वमपि यो यद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमम् ।
 नाशयित्वा तु तत् सर्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥ ३१९
 ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तां स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।
 दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥ ३२०
 क्षीमजं वाथ कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा ।
 यज्ञोपवीतं यो दद्याद्द्वस्त्रदानफलं लभेत् ॥ ३२१
 कांस्यस्य भाजनं दद्याद्दृष्टतपूर्णं सुशोभनम् ।
 तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ३२२
 आह्निकाले तु यो दद्याच्छोभनी च उपानह्वी ।
 स गच्छन्नन्यमार्गेऽपि अन्नदानफलं लभेत् ॥ ३२३

सैलपात्रन्तु यो दद्यात् सम्पूर्णन्तु समाहितः ।
 स गच्छति ध्रुवं स्वर्गं नरो नास्वत्र संशयः ॥ ३२४
 दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ।
 पानीयदस्तरण्ये च स्वर्गलोके मञ्जीयते ॥ ३२५
 धावदर्द्धप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता ।
 पृथिवी तेन दत्ता स्यादौदृशीं गां ददाति यः ॥ ३२६
 तेनान्नयो हुताः सम्यक् पितरस्ते न तर्पिताः ।
 देवाश्च पूजिताः सर्वे यो ददाति गवाह्निकम् ॥ ३२७
 जन्मप्रभृति यत् पापं माहृकं पैहृकं तथा ।
 तत् सर्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥ ३२८
 कृष्णाजिनञ्च यो दद्यात् सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 उद्धरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकीत्तरं शतम् ॥ ३२९
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥ ३३०
 वालुकानां कृता राशिर्यावत् सप्तर्षिमण्डलम् ।
 गते वर्षे शते चैव पलमेकंविशीर्थ्यति ॥ ३३१
 क्षयो न दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
 आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥ ३३२
 सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
 पुत्रादिस्त्रजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ।
 सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मीक्षमाप्नुयात् ॥ ३३३
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्व्वशास्त्रविशारदे ।
 माहृपिहृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि ॥ ३३४
 शीलचारित्रसम्पूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ।

तस्यैव दीयते दानं यदोच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ३३५
 सन्धय विदुषो विप्रानन्धेभ्योऽपि प्रदीयते ।
 तत् कार्यं नैव कर्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥ ३३६
 अतःपरं प्रवक्ष्यामि आहकर्मणि ये हिजाः ।
 पितृणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥ ३३७
 न हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ।
 नित्यञ्चानृतवादी च तांस्तुआहं न भाञ्जयेत् ॥ ३३८
 हिंसारतश्च कपटं उपगुह्य अतश्च यः ।
 किङ्करं कपिलं काणं श्वित्रिणं रोगिणं यथा ॥ ३३९
 दुश्कर्माणं शीर्णकेशं पाण्डुरोगं जटाधरम् ।
 भारवाहकमुग्रञ्च हिभायं वृषलीपतिम् ॥ ३४०
 भेदकारी भवेच्चैव बहुपौडाकरोऽपि वा ।
 हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्तथा ॥ ३४१
 बहुभक्तो दोनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
 एतेषां नैव दातव्यं कदाचिद्वै प्रतिग्रहः ॥ ३४२
 अथ चेन्नविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणः ।
 अदूष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥ ३४३
 श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयनं द्वे प्रकौर्त्तिते ।
 काणः स्यादेकहीनोऽपि हाभ्यामन्धः प्रकौर्त्तितः ॥ ३
 न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।
 तस्य आहं न दातव्यं त्वन्वकस्यात्त्रिरव्वीत् ॥ ३४५
 तस्माद्देन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
 न चैकेनैव वेदेन भगवान्त्रिरव्वीत् ॥ ३४६
 गोगण्डौलीचनैर्गण्डाणां गण्डाणां गण्डाणां ॥

लौकिकज्ञैश्च शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरम् ।
 वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ॥ ३४७
 व्रतिनश्च कुलोनश्च श्रुतिस्मृतिरतं सदा ।
 तादृशं भोजयेच्छास्त्रे पितृणामक्षयं भवेत् ॥ ३४८
 यावच्च ग्रसते आसान् पितृणां दीप्ततेजसाम् ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ३४९
 नरकस्था विमुच्यन्ते भ्रवं यान्ति त्रिपिष्टपम् ।
 तस्माद्द्वयं परीक्षेत् आह्निककाले प्रयत्नतः ॥ ३५०
 न निर्व्वपति यः आह्नं प्रमीतपितृको द्विजः ।
 इन्दुक्षये मासि मासि प्रायश्चित्ता भवेत्तु सः ॥ ३५१
 सूर्य्यं कन्यागते कुर्याच्छाह्नं यो न गृह्णाश्चमी ।
 धनं पुत्राः कुलं तस्य पितृनिश्वासपीडया ॥ ३५२
 कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान् ।
 शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्दृष्ट्विदुर्गमम् ॥ ३५३
 ततो दृष्ट्विदुर्गमो निराश्राः पितरो गताः ।
 पुनः स्वभवनं यान्ति श्रापं दत्त्वा सुदारुणम् ।
 पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा ॥ ३५४
 पित्रकार्य्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ३५५
 यथा निर्मन्थनादग्निः सर्व्वकाष्ठेषु तिष्ठति ।
 तथा स दृश्यते धर्मग्राह्याह्नदानान्न संशयः ॥ ३५६
 सर्व्वशास्त्रार्थगमनं सर्व्वतीर्थावगाहनम् ।
 सर्व्वयज्ञफलं विन्द्याच्छाह्नदानान्न संशयः ॥ ३५७
 महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः ।
 घनैर्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥ ३५८

सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सर्व्वतापं विलङ्घयेत् ।
 सर्व्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः आहदानान्न संशयः ॥ ३५८
 सर्व्वेषामिव दानानां आहदानं विशिष्यते ।
 मेरुतुल्ये कृते पापे आहदानं विशोधनम् ।
 आह्नं कृत्वा तु मर्त्त्या वै स्वर्गलोके महोयते ॥ ३६०
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥ ३६१
 एतत् सर्व्वं मया ख्यातं आह्ने काले समुत्थिते ।
 वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्चने जपे ॥ ३६२
 असृतं तेन विप्रान्नमृग् यजुःसामसंस्कृतम् ।
 व्यवहारानुपूर्व्वेण धर्म्मिण वलिभिर्जितम् ।
 क्षत्रियान्नं पयस्तेन विशोऽन्नं पशुपालनात् ॥ ३६३
 देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः ।
 पशुन्नेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः ॥ ३६४
 सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ।
 अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवत्राह्मण उच्यते ॥ ३६५
 शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः ।
 निरतोऽहरहः आह्ने स विप्रो मुनिरुच्यते ॥ ३६६
 वेदान्तं पठते नित्यं सर्व्वसङ्गं परित्यजेत् ।
 साह्यप्रयोगविचारस्यः स विप्रो द्विज उच्यते ॥ ३६७
 अस्नाहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्व्वसम्मुखे ।
 आरम्भे निर्ज्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥ ३६८
 क्षषिकर्म्मरतो यस्य गवाञ्च प्रतिपालकः ।
 वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ ३६९

लाञ्छालवणसमिश्र-कुसुम्भचीरसर्पिषाम् ।
 विक्रेता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥ ३७०
 चीरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा ।
 मत्स्यमांसे सदालुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥ ३७१
 ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।
 तेनैव स च पापेन विप्रः पशुरुदाहृतः ॥ ३७२
 वापोकूपतडागानामारामस्य सरःसु च ।
 निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो स्त्रीच्छ उच्यते ॥ ३७३
 क्रियाह्येनश्च मूर्खश्च सर्वधर्मविवर्जितः ।
 निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ३७४
 वेदैर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं
 शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ।
 पुराणहीनाः कृषिणो भवन्ति
 भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥ ३७५
 ज्योतिर्विदो ह्यथर्वणः कीरपीराणपाठकाः ।
 श्राद्धे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥ ३७६
 श्राद्धश्च पितरं घोरं दानश्चैव तु निष्फलम् ।
 यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥ ३७७ ॥
 आविकश्चित्कारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः ।
 चतुर्भिर्प्रा न पूज्यन्ते ब्रह्मस्यतिसमा यदि ॥ ३७८
 मागधो माधुरश्चैव कापटः कौटकामली ।
 पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते ब्रह्मस्यतिसमा यदि ॥ ३७९
 क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ।
 तस्यां जाताः सुतास्तेषां पित्र्यपिण्डं न विद्यते ॥ ३८०

अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिवते द्विजः ।
 सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३८१
 ऊर्ध्वजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ।
 तावच्चण्डालरूपेण यावद्गङ्गां न मज्जति ॥ ३८२
 दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।
 अजारेणु सृशंश्चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ३८३
 गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम् ।
 तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासङ्ग्रा न विद्यते ॥ ३८४
 स्रवद्वयद्ब्राह्मणं तोयं सरस्यं क्षत्रियं तथा ।
 वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥ ३८५
 तौर्यस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।
 अश्वमेकं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥ ३८६
 गङ्गा गया त्वमावस्था वृद्धिश्चाङ्गे क्षयेऽहनि ।
 मघापिण्डप्रदानं स्यादनन्न परिवर्जयेत् ॥ ३८७
 घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा यदि वा दधि ।
 चत्वारो ह्य्राज्यसंस्थानं हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥ ३८८
 श्रुत्वैतानृषयो धर्मान् भाषितानत्रिणा स्वयम् ।
 इदमूर्धुर्माहात्मानं सर्व्वे ते धर्मनिष्ठिताः ॥ ३८९
 या इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३९०
 विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३९१
 इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ॥ १ ॥

संवत्ससंहिता ।

संवत्समेकमासीनमात्मविद्यापरायणम् ।
ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छधर्मकाङ्क्षिणः ॥ १
भगवन् श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्मा द्विजोत्तम ।
यथावद्धर्ममाचक्षुः शुभाशुभविवेचनम् ॥ २
वामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महीजसम् ।
तानब्रवीन्मनौन् सर्वान् प्रोतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३
स्वभावादयत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा स्रग् ।
धर्मप्रदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥ ४
उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।
स्रग् गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५
सन्ध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।
सादित्वां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६
तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्याद्ब्रह्मचारौ समाहितः ।
आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७
अग्निकाथं ततः कुर्यान्मोघावी तदनन्तरम् ।
ततोऽधीयीत वेदन्तु वोक्षमाणो गुरोर्भुङ्क्ष्वम् ॥ ८
प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिं तदनन्तरम् ।
गायत्रीञ्चानुपूर्वेण ततो वेदं समारमेत् ॥ ९
हस्तौ सुसंयती कार्थ्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
गुरोरनुमतं कुर्यात् पठन् नान्यमतिर्भवेत् ॥ १०

सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारो सदा व्रती ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयात् प्राङ्मुखो वाग् यतः शुचिः ॥ ११
 सायं प्रातर्द्विजातीनामभ्रनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥ १२
 अचम्यैव तु भुञ्जीत मुक्त्वा चोपस्थेदुद्विजः ।
 अनाचान्तस्तु योऽश्रीयात् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३
 अनाचान्तः पिवेद्यस्तु योऽपि वा भक्तयेद्विजः ।
 गायत्राष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४
 अकृत्वा पादशीचन्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽद्याशुचिर्द्विजः ॥ १५
 आचामेद्ब्राह्मणतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
 उपवीती द्विजो नित्यं प्राङ्मुखो वाग् यतः शुचिः ॥ १६
 जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तो वह्निः शुचिः ।
 वह्निरभ्यस्थ आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७
 आमणिवन्धनाङ्गस्तौ पादावङ्गिर्विशोधयेत् ।
 अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्नवणं रसगन्धिभिः ॥ १८
 हृग्दताभिरफेनाभिस्त्रिषु तुर्वाङ्गिराचमेत् ।
 परिशुष्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च सृशेत् ॥ १९
 स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा सृष्ट्वा चैव द्विजोत्तमाः ।
 अनेन विधिना विप्र आचान्तः शुचितामियात् ॥ २०
 शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः ।
 कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥ २१
 आसनारुढ़पादश्च कृतावसक्थिकस्तथा ।
 आरुढ़पादको वापि न शुध्यति कदाचन ॥ २२

उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा ज्ञातम् ।
 गायत्रप्रष्टसहस्रन्तु जपेत् क्षात्वा समाहितः ॥ २३
 सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं सद्यैव च ।
 ब्रह्मचारौ तु योऽन्नोयात् क्षिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४
 ब्रह्मचारौ तु यो मच्छेत् स्त्रियं कामप्रपौडितः ।
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रमश्वैकं सुयन्त्रितः ॥ २५
 ब्रह्मचरौ तु योऽन्नोयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
 प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥ २६
 निर्वर्षेच्च पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्वणि ।
 मन्त्रैः शाकलहोमान्तौरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७
 ब्रह्मचरौ तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्रमात्मन ।
 अथकोर्णिव्रतं कुर्यात् क्षात्वा शुध्येदकामतः ॥ २८
 भिचाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः श्रुतिः ।
 अक्षात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्रप्रष्टशतं जपेत् ॥ २९
 शुद्धहस्तेन योऽन्नोयात् पानौयं वा पिबेत् क्वचित् ।
 अहोरत्रोषितो भूत्वा पञ्चमव्येन शुध्यति ॥ ३०
 शुष्कपर्युषितोच्छिष्टं भुक्तान्नं केशद्रूषितम् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चमव्येन शुध्यति ॥ ३१
 शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चमव्येन शुध्यति ॥ ३२
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारौ कथञ्चन ।
 क्षात्वा सूर्यं समस्यर्च्यं गायत्रप्रष्टशतं जपेत् ॥ ३३
 एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
 एवं संवत्समानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४

अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुच्यते ।
 कुले महति सम्भूतां लक्षणैश्च सम्बन्धिताम् ॥ ३५
 ब्राह्मणेव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ।
 पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्यादहरर्हर्षिजः ॥ ३६
 माहापयेत् क्वचिद्विप्रः श्रेयस्कामः कदाचन ।
 हानिं तस्य तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७
 विप्रो दशाहमासीत् दानाध्ययनवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
 शूद्रः शुभ्यति मासेन संवत्सर्वचनं यथा ॥ ३८
 प्रेतस्य तु जलं देयं ज्ञात्वा च गोत्रजेर्ष्वह्निः ।
 प्रथमेऽह्नि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९
 चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात् सर्व्वंस्तु गोत्रजेः सह ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यर्षी विधीयते ॥ ४०
 चतुर्थेऽह्नि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
 अष्टमे दशमे चैव स्युर्षं स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१
 जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनोषिभिः ।
 दशरात्रेण शुध्यन्ति वैश्वदेवविवर्जिताः ॥ ४२
 पुत्रे जाते पितुः भ्रानं सचेलन्तु विधीयते ।
 माता शुभ्ये द्वादशाहेन ज्ञातस्य स्युर्षं पितुः ॥ ४३
 होमस्त्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्य्यं सत्युत्सन्नमनोः ॥ ४४
 दशाहात्तु परं सम्यग्बिप्रोऽधीयौत धर्मवित् ।
 दानञ्च विधिना देयमशुभात्सकारं शुभम् ॥ ४५

अद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुवह्नि च ।
 समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
 दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७
 गन्धमाभरणं माख्यं यः प्रयच्छति धर्मवित् ।
 स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८
 श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वरिणे च विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत् महत् फलम् ॥ ४९
 आह्वय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
 शक्तिर्विभ्रं महाप्राज्ञो ह्यव्यकव्येषु पूजयेत् ॥ ५०
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
 अथस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१
 वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्रौप्यदो रूपमेव हि ।
 हिरण्यदो महच्चायुर्लभेत् तेजश्च मानवः ॥ ५२
 भूताभयप्रदानेन सर्व्वकामानवाप्नुयात् ।
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्हृः सुखमुश्नते ।
 अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥ ५४
 फलपूतानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञः स जायते ॥ ५५
 ताम्बूलञ्चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षण ।
 निधायै सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६

पादुकोपानङ्घ्रौ षट्त्रं शयनान्वासनानि च ।
विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥ ५७
दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुक्वाष्ठं प्रयत्नतः ।
कायाग्निदीप्तिं प्राञ्चत्वं रुपसौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८
श्रीषधं सूह्रमाहारं रोगिणां रोगशान्तये ।
दत्त्वा स्याद्भोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५९
इन्वनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे ।
नित्यं जयति संप्रामे श्रिया युक्तस्तु दीप्यते ॥ ६०
अलङ्कृत्य तु यः कन्यां वराय मष्टशाय कै ।
ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात् तान्तु संपूजिताम् ॥ ६१
स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम् ।
साधुवादं लभेत् सद्भिः कौर्त्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ ६२
व्योतिष्टोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम् ।
प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा ह्योममन्त्रैस्तु संस्तवाम् ॥ ६३
अलङ्कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनासनैः ।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु ॥ ६४
रोमदर्शनसम्प्राप्तं सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ।
रजो दृष्ट्वा तु गन्धर्वः कुची दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६६
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
त्रयस्ते नरकां यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७
तस्माद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् ।
विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते ॥ ६८

तैलमाक्षैरणं प्राञ्जः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।
 प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६८
 अनङ्गाही च यो दद्यात् कीलसीरेण संयुतो ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्त्या धूर्त्वं ही शुभलक्षणौ ॥ ७०
 सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ।
 वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसङ्क्राममाणतः ॥ ७१
 धेनुश्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम् ।
 कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२
 भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठं ब्राह्मणे वेदपासगे ।
 मां दत्त्वाऽर्घ्यप्रसूताश्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३

अग्ने रपत्यं प्रथमं सुवर्षं

भूर्ध्वै षण्णवौ सूर्य्यसुताश्च गावः ।

लोकास्त्रयस्ते न भवन्ति दत्त

यः काञ्चनं मंश्च महीश्च दद्यात् ॥ ७४

यावन्ति शस्यमूलानि आरोम्याणि च सर्वशः ।
 नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७५
 सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।

हाटकचित्तिगौरौणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ७६

यो ददाति स्वर्णरोष्यैर्हेमशृङ्गैर्मरोगिणीम् ।

सवत्सां वाससा वीतिनां सुशीलां गां पयस्विनीम् ॥ ७७

तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिव्यं गतः ।

तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ७८

यो ददाति बलीवद्सुक्तेन विधिना शुभम् ।

अथ्यङ्गं गोप्रदानेन फलहृत्प्रगुणं फलम् ॥ ७९

जलदस्तृप्तिमतुलां विदध्व सर्व्ववस्तुषु ।
 अन्नदः सुखमाप्नोति सुदमः सर्व्ववस्तुषु ॥ ८०
 सर्व्वेषामिव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
 सर्व्वेषामिव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१
 यस्मादन्नात् प्रजाः सर्व्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ॥
 तस्मादन्नात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ८२
 अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
 अन्नाङ्गूतानि जायन्ते जीवन्ति च न भंगयः ॥ ८३
 मृत्तिकां गोशुक्रहर्भानुपवीतं यथोत्तरम् ।
 दत्त्वा गुणामप्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४
 सुखत्रासश्च यो दद्याद्दन्तधावनमेव च ।
 शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५
 पादश्रीचन्दु यो दद्यात्तथा च मुदलिङ्गयोः ।
 यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६
 श्रीषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
 यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्व्वं व्याधिविवाञ्छितं ॥ ८७
 गुडमिन्दुरसश्चैव लवणं वष्पनानि च ।
 सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८
 दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
 विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९
 अन्योन्यान्नप्रदा विप्रो अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
 अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९०
 दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
 दीनाम्बुक्तपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ९१

ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
 नखकर्मादिकञ्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८२
 देवागारे द्विजातीनां दौषं दद्याच्चतुष्पथे ।
 मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८३
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः ।
 प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥ ८४
 यो ददात्यर्थितो विप्रो यत्तं सम्प्रतिपादिते ।
 लणकाष्ठादिकञ्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ८५
 कृत्वा ग्राह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
 ऋतुकालाभिगामौ स्यात् प्राप्नोति परमां गरिम् ॥ ८६
 उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमां परम् ।
 धलोपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥ ८७
 गच्छेदेवं वनं प्राङ्गः स्वभार्यां सहचारिणौम् ।
 गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत् ॥ ८८
 कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्द्यैर्घ्नैर्घ्नैर्यथाविधि ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥ ८९
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
 इष्टिं पार्श्वार्यणौयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्ष्वसु ॥ ९०
 उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्भुतहोमो जितेन्द्रियः ॥ ९१
 अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रब्रजितो भवेत् ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ ९२
 अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा ।
 अद्भिः प्रक्षाल्य तत्सर्व्वं भुञ्जीतच समाहितः ॥ ९३

अरण्ये निर्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान् ॥
 एकाकी चिन्तयन्नित्यं मनोवाक्कायसंयतः ॥ १०४
 अत्युच्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन ।
 कालमेव प्रतीक्षेत यावतायुः समाप्यते ॥ १०५
 संसेव्य चाश्रमानेतान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्विजः ॥ १०६
 आश्रमेषु च सर्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिको विधिः ।
 अथाभिवक्षे पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ १०७
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयो च गुरुतल्पगः ।
 महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगीश्च पञ्चमः ॥ १०८
 ब्रह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् वल्कवासा जटी ध्वजौ ।
 वन्यान्धेव फलान्यश्रन् सर्वकामविवर्जितः ॥ १०९
 भिक्षार्थी च शरैर्द्वयमं वन्यैर्यदि न जीवति ।
 चातुर्वर्ण्यं चरैर्द्वयं खट्वाङ्गी संयतः पुमान् ॥ ११०
 भैक्षश्चैव समादाय वनं गच्छेत् ततः पुनः ।
 वनवासो सपापश्च सदाकालमतन्द्रितः ॥ १११
 ख्यपयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृत्तरः ।
 अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतं शरैत् ॥ ११२
 सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय ततो मुच्येत किल्बिषात् ॥ ११३
 अतःपरं सुरापश्च प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
 श्रोतुमिच्छत भो विप्रा वेदशास्त्रानुष्पिकाम् ॥ ११४
 गौड़ी पैष्टी तथा माध्वी विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५

सुरापस्तु सुरां तप्तां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ।
गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६
घृतञ्चैव सूतमञ्च चीरं वापि तथाविधम् ।
वत्सरं वा कणानश्वन् सर्व्वकामविवर्जितः ॥ ११७
चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापो व्रतमाचरेत् ।
मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥
एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
मद्यभाण्डोदकं पौत्वा पूनः संस्कारमर्हति ॥
स्त्रेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः ।
ततो मुषलमादाय स्त्रेणं हन्यात्ततो नृपः ॥ ११८—२०
यदि जीवति स स्त्रेणस्ततः स्त्रियात् प्रमुच्यते ।
अरस्ये चीरवासा वा चरेद् ब्रह्महृणो व्रतम् ॥ १२१
समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दौष्टां कृत्वायसा कृताम् ।
एवं शुद्धिः कृता स्त्रेये संवत्तवचनं यथा ॥ १२२
गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये ।
चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
ततो विमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३
एभिः सम्पत्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः ।
षण्मासादधिकं वापि पूर्व्वोक्तं व्रतमाचरेत् ॥ १२४
महापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरः ।
तत्पापस्य विशुद्धयर्थं तस्य तस्य व्रतं चरेत् ॥ १२५
क्षत्रियस्य वधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रे विशुध्यति ।
कुर्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२६

वैश्यहृत्यान्तु सम्प्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः ।
 कृच्छ्रंति कृच्छ्रं कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७
 कुर्याच्छुद्ध्रवं प्राप्तस्तकृच्छ्रं यथाविधि ॥ १२८
 गोप्लव्यातः प्रशय्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
 गोप्लः कुर्वीत संख्यानं गोष्ठं गोरूपसंस्थिते ॥ १२९
 तत्रैव च्छातशायो स्यान्मासार्धं संयतेन्द्रियः ।
 शुक्लयावकपिण्डाकपयोदधि सक्तन्नरः ॥ १३०
 एतानि क्रमतोऽश्रोयाद्द्विजस्तु पापमोक्षकः ।
 शुष्यते सार्धमासेन नखलोमविवर्जितः ॥ १३१
 ज्ञानं त्रिषवणञ्चास्य गवामनुगमस्तथा ।
 एतत् समाहितः कुर्यान्नरो विगतमत्सरः ॥ १३२
 सावित्रोश्च जपेन्नित्यं पवित्राणि चः शक्तितः ।
 ततश्चौर्यव्रतः कुर्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ॥ १३४
 व्यापादितेषु बहुषु वन्धने रोधनेऽपि वा ।
 द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १३५
 एका चेद्वह्वभिः कैश्चिद्देवाद्ग्रापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हृत्यायाश्चरैर्युक्ते पृथक् पृथक् ॥ १३६
 यन्मन्त्रे गोचिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यदि तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७
 निशावन्धनिरूपेषु सर्पव्याघ्रहृतेषु च ।
 अग्निविघ्ननिपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ।
 द्वौ पादौ वन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा ॥ १३८—३९

पाषाणैर्लगुडे ढंण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।
 निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥
 गजश्च तुरगं हत्वा महिषोद्वकपिं तथा ।
 एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४०—४१
 व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमृच्चं शूकरमेव च ।
 एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२
 सर्वाण्यमेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्त्रिष्टेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३
 हंसं काकं बलाकश्च पारावतमथापि वा ।
 सारसं चासभाञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४
 चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुक्तिरिम् ।
 श्येनमृध्नावुलुकश्च कपोतकमथापि वा ॥ १४५
 टिट्ठिभं जालपादश्च कोकिलं कुक्कुटं तथा ।
 एव पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६
 मण्डूकैश्च हत्वा च सर्पमार्जारमूपिकम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्त्रिष्टेत् कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७
 अनस्यौन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
 अस्थिमतो वधे विप्रः किञ्चिद्द्व्याद्विचक्षणः ॥ १४८
 चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 त्रिभिः कृच्छ्रै विशुध्येत् प्राजापात्यानुपूर्वकैः ॥ १४९
 पुक्कसीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५०
 नटीं शैलूपिकीश्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।
 गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मापजीविनीम् ॥ १५१

क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्दुयः काममोहितः ।
 तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२
 शूद्रैन्तु ब्राह्मणी गत्वा मासं मासार्द्धमव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १५३
 विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 क्षत्रियां क्षत्रियो गत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४
 नरो गोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५
 गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वभारं पितुरेव च ।
 तस्या दुहितरश्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६
 मातुलानीं सनाभिञ्च मातुलस्यात्मजां स्रुषाम् ।
 एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥ १५७
 पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।
 गुरुतल्पव्रतं कुर्यात् तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८
 पितृदारान् समारूढ्य मातृवर्जं नराधमः ।
 भगिनीं मातुलसुतां स्वसारश्चान्यमातृजाम् ।
 एतास्त्रिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १५९
 मातरं योऽभिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।
 भगिनीञ्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नीं विधीयते ॥ १६०
 कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।
 पशुवैश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१
 भार्यासखीं कुमारीञ्च श्वश्रून् वा श्यालिकां तथा ।
 नियमस्थां व्रतस्थाञ्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।
 स कुर्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्त्रिणौम् ॥ १६२

रजस्वलाञ्च यो गच्छेद्भूमिणीं पतितां तथा ।
 तस्य पापविशुद्धार्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥ १६३
 वैश्याञ्च ब्राह्मणो गत्वा कृच्छ्रं मेकं समाचरेत् ।
 एवं शुद्धिं समाख्याता संवर्त्तस्य वचो यथा ॥ १६४
 ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रं यैकेन शुध्यति ॥ १६५
 कथञ्चित् ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६
 ब्राह्मणो शूद्रसम्पर्के कथञ्चित् समुपागते ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् पावनं परमं स्मृतम् ॥ १६७
 चाण्डालं पुक्कसञ्चैव श्वपाकं पतितं तथा ।
 एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १६८
 अतःपरञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ।
 सद्यस्य दुर्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं ब्रजेत् ।
 स कुर्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासं तदनन्तरम् ॥ १६९
 विषाग्निश्यामश्वलास्तोषामिवं विनिर्द्दिशेत् ।
 स्त्रोणां तथाङ्गचरणे गर्घ्वाभिगमनेषु च ।
 पतितेषु तथेतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७०
 नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराजाह ॥ १७१
 गोभिविप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि ।
 नाशुप्रपातनं कार्थ्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२
 एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत् तदहेतवे ।
 तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १७३
 तच्छ्रवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि ।
 पूर्वं कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक्षपणं तथा ॥ १७४

यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्रकार्यस्त्रिलैर्होमो गायत्रप्रावर्त्तनं तथा ॥ १८८
 एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
 अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १८९
 दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः ॥
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २००
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
 नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१
 तिलधेनुञ्च यो दद्यात् संयताय द्विजम्बने ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२
 माघमासे तु सम्प्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्त्रिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३
 उपवासौ नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्त्तिके ।
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४
 अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
 एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५
 अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७
 सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो हितात्मभिः ।
 उपपातकसिद्धयर्थं सहस्रपरिसङ्ख्याया ॥ २०८
 महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः ।
 मुच्यते सर्वापापेभ्यो गायत्राञ्चैव जापनात् ॥ २०९

अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वांगपट्टिगुह्ये ॥ २१०
 स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायस्य वाग्यतः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्विजः ॥ २११
 अल्लिन्नवासाः स्थलगः शुची देशे समाहितः ।
 पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारमेत् ॥ २१२
 ऐहिकामुष्किकं लोके पापं सर्वं विशेषतः ।
 पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्म्मणाम् ॥ २१४
 महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
 गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५
 ब्रह्मचारी मिताहारः सर्वभूतहिते रतः ।
 गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१६
 अयाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७
 अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
 मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद्यथा ॥ २१८
 गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
 स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ २१९
 प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः ।
 गायत्रीं शिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पठेद्विजः ॥ २२०
 निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
 प्राणायामत्रयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२१

मानसं वाचिकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम् ।
 कृतं सर्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते ॥ २२२
 षट्शतं दमभ्यसेदयस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
 सामानि सरहस्यानि सर्वं पापैः प्रमुच्यते ॥ २२३
 पावमानीं तथा कृतं पौरुषं सूक्तमेव च ।
 जज्ञा पापैः प्रमुच्येत पितृयज्ञ मधुच्छन्दसम् ॥ २२४
 मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च हृहत्कथाः ।
 वामदेवं हृहत्साम जज्ञा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५
 चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवत्सरेण तु भाषितम् ।
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्व्रह्मणः सच्च शाश्वतम् ॥ २२७

कात्यायनसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषाञ्चैव कर्मणाम् ।
अस्यष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १
त्रिवृद्रूर्द्ध्वत् कार्यं तन्तुत्रयमधोवृतम् ।
त्रिवृत्तच्चोपवीतं स्यात् तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २
पृष्ठवंशे च नाभ्याश्च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातो लम्बं न चोच्छ्रितम् ॥ ३
सदोपवीतिना भाव्यं सदा वद्वशिखिन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत्कृतम् ॥ ४
त्रिःप्राश्नापो द्विरुन्मृज्य मुखमितान्युपसृशेत् ।
आस्यनासाच्चिकर्णाञ्च नाभिवच्चःशिरोऽंसकान् ॥ ५
संहताभिस्त्रप्रङ्गुलिभिरास्यमेवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणञ्चैवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयन्तु तलेन वै ।
सर्व्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाह्यं चाग्नेण संसृशेत् ॥ ७
यन्नोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गं न तुच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मिणां पारगः करः ॥ ८
यत्र दिङ्निगमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रौसौम्यापराजिताः ॥ ९

तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
 तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १०
 गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११
 धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
 गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ १२
 कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
 पूजनोयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३
 प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
 अपि वाक्षतपुञ्जेषु नैवैद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४
 कुड्यलग्नां वसोर्द्धरां सप्तधारां घृतेन तु ।
 कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥ १५
 आयुष्यानि च शान्त्वर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
 षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६
 अनिष्टा तु पितॄन् श्राद्धे न कुर्यात् कर्म वैदिकम्
 तथापि मातरः पूर्वं पूजनोयाः प्रयत्नतः ॥ १७
 वसिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र (नरामिषः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८
 इति प्रथमखण्डः ।

। द्वितीयः खण्डः ।

प्रातरामन्वितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।
उपवेश्य कुशान् दद्यादृजुनैव हि पाणिना ॥ १
हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।
समूलाः पिढदैवत्याः कल्माषा वैश्यदेविकाः ॥ २
हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धा समाहिताः ।
रत्निमात्राः प्रमाणेन पिढतीर्थन संस्तृताः ॥ ३
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।
घृतैः कृते च विष्णुं त्र्ये त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।
पातयेदितरज्जानु पितृन् परिचरन्नपि ॥ ५
निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।
सदा परिचरेद्भक्त्या पितृनप्यत्र देववत् ॥ ६
पिढभ्य इति दस्वैष उपवेश्य कुशेषु तान् ।
गोत्रनामभिरामन्त्र पितृनर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ७
नात्रापसव्यकरणं न पितॄन् ब्रीर्धमिच्छते ।
पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् ॥ ८
ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्रप्रपवित्रकान् ।
कृत्वार्घ्यं सम्यदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९
अनन्तर्गभिर्णं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १०
एतदेव हि पिञ्जला लक्षणं समुदाहृतम् ।
आज्यस्यौत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११

न चास्रत्सु जपेदन्न कदाचित् पितृसंहिताम् ।
 अन्य एव जपं कर्ष्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८
 यस्तत्र प्रकारोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।
 उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः ॥ ९
 सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते ।
 सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १०
 प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्रं पूर्व्ववत् ।
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिच्छेति पात्रतः ॥ ११
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशाग्रदेशयोः ।
 मातामहप्रभृतींस्त्रीनितरानेष वामतः ॥ १२
 सर्व्वम्नादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जननैरूपसिच्य च ।
 संयोज्य यवकर्कन्बूदधिभिः प्राञ्जुखस्ततः ॥ १३
 अवनेजनवत् पिण्डान् दत्त्वा विस्वप्रमाणकान् ।
 तत्पात्रचालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४
 इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

चतुर्थः खण्डः ।

उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
 भवेदधश्चाधराणामधरस्याहकर्मणि ॥ १
 तस्माच्छास्त्रेषु सर्व्वेषु बुद्धिमत्स्वितरेषु च ।
 मूलमध्याग्रदेशेषु ईषत्सक्तांश्च निर्व्विपेत् ॥ २
 गन्धादीन्निक्षिपेत्तृष्णीं तत आचामयेद्विजान् ।
 अन्यत्राप्येष एव स्यादयवादिरहितो विधिः ॥ ३

कात्यायनसंहिता ।

इक्षिणाप्लवने देशे दक्षिणाभिसुखस्य च ।
इक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४
प्रथाग्रभूमिमासिञ्चेत् सुसम्योक्षितमस्त्विति ।
शेवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५
सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
प्रक्षतश्चारिष्टश्चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६
प्रक्षय्योदकदानन्तु अर्घ्यं दानवदिष्यते ।
शष्ठैव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७
प्रर्घ्योऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
तन्मस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८
प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्त्रेव द्विजोत्तमैः ।
पवित्रानार्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपात्रकृत् ॥ ९
युग्मानेव स्रस्ति वाच्यमङ्गुष्ठाग्रग्रहं सदा ।
कृत्वा धर्त्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत् ततः ॥ १०
एष आह्वविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया ।
ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति आह्वकर्मसु ते क्वचित् ॥ ११
इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसङ्ग्रहानमेव च ।
वसिष्ठोक्तञ्च यो वेद स आह्वं वेद नेतरः ॥ १२
इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

पञ्चमः खण्डः ।

शसक्तत् तानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।

प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः आहमेव च ॥ १

आधानहोमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च ।

धत्तिकर्मणि दर्शं च पौर्णमासे तथैव च ॥ २

नवयज्ञे च यज्ञज्ञा षटन्त्येव मनौषिणः ।

एकमेव भवेच्छ्राद्धमेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न आह्वे आह्वमिष्यते ।

न सोध्यन्ती जातकर्म प्रोषितागतकर्मसु ॥ ४

विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो

गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ।

विवाहादावेकमेवात्र कुर्यात्

आह्वं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५

प्रदोषे आह्वमेकं स्यान्नोनिष्क्रमप्रवेशयोः ।

न आह्वं युज्यते कर्त्तुं प्रथमे पुष्टिकर्मणि ॥ ६

हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात् पृथक् पृथक् ।

प्रतिप्रयोगमप्येवानादावेकन्तु कारयेत् ॥ ७

वृहत्पत्रच्छुद्रपशुस्वस्वर्थं परिविन्यतोः ।

सूर्येन्दोः कर्मणो ये तु तयोः आह्वं न विद्यते ॥ ८

न दशाग्रन्धिके चैव विषवहृष्टकर्मणि ।

कामिदष्टचिकित्सायां नैव श्रेष्ठेषु विद्यते ॥ ९

गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सक्तत् ।

सक्तदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथगादिषु ॥ १०

यत्र यत्र भवेच्छाङ्गं तत्र तत्र च मातरः ।
 प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११
 इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

षष्ठः खण्डः ।

आधानकाला ये प्राक्तास्तथा यथाभिनयोनयः ।
 तशश्रयाऽग्निमाटव्यादाग्निमानग्रजो यदि ॥ १
 टाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्रिमः ।
 परिवेत्ता न विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ २
 परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो भ्रुवम् ।
 अपि चोर्णप्रायश्चित्ती पादोनफलभागिनी ॥ ३
 देशान्तरस्थक्लोकवैकल्पप्रणानसहोदरान् ।
 वैश्याभिमक्तपतितशूद्रतूल्यातिरोगिणः ॥ ४
 जडमूकान्धवर्धिरकुञ्जशमनकुण्ठकान् ।
 अतिवृद्धानभ्यर्थ्याञ्च कृषिसक्तान् नृपस्य च ॥ ५
 धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा ।
 कुलटान्मत्तचौरांश्च परिविन्दन् न दुष्यति ॥ ६
 धनवार्द्ध्यापकं राजसेवकं कर्षकं तथा ।
 प्राषितञ्च प्रतोक्षितवर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७
 प्रोषितं यद्यश्रुण्वानमब्दाद्रूर्ध्वं समाचरेत् ।
 आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८
 लक्षणे प्राग्गतयास्तु प्रमाणां द्वादशाङ्गुलम् ।
 तस्मल्लसक्ता यादोचौ तस्या एतन्नकोत्तरम् ॥ ९

उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
सप्तसप्तः ङुलांस्त्वक्ता कुशेनैव समुल्लिखेत् ॥ १०
मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मनकर्त्तार ।
मानकद्वयजमानः स्याद्विदुषामिव निश्चयः ॥ ११
पुण्यमेवादधौताङ्गं न हि सर्वैः प्रशस्यते ।
अनर्हकत्वं यत्तस्य कास्यैस्तन्नीयते शमौम् ॥ १२
यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
सोऽन्यां समिधमाधास्यन्नादधौतैव नान्यथा ॥ १३
अनूढैव तू सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्धरेत् ॥ १४
अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।
तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमौ ॥ १५
इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

सप्तमः खण्डः ।

अश्वत्थो यः शमौगर्भः प्रशस्तार्व्विसमुद्भवः ।
तस्य या प्राङ्मुखो शाखा वादीची वाङ्गेगापि वा ॥ १
अरणिस्तन्मयो प्रोक्ता तन्मध्येवात्तरारणिः ।
सारवहारवं चत्रमोर्वलो च प्रशस्यते ॥ २
संसक्तमूलो यः शम्वाः स शमौगर्भ उच्यते ।
अलाभे त्वशमौगर्भादुद्धरेदविकम्बितः ॥
चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षड्ङापि पार्थिवम् ।
चत्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकोर्त्तितम् ॥ ४

अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चतुरं स्याद्वादशाङ्गुलम् ।
 श्रोत्रिलो हादशैव स्यादेतन्मन्यनयन्मकम् ॥ ५
 षड्गुष्टाङ्गुलमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।
 तत्र तत्र वृहत्पर्व्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥ ६
 गावालेः शणसाम्प्रैस्त्रिवृत्तममलात्मकम् ।
 व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७
 मूर्ध्निनिर्कर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।
 अङ्गुष्ठमात्राखेतानि द्वाङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८
 अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।
 एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ वस्त्रि द्वौ च गुह्यकम् ॥ ९
 ऊरु जङ्घे च पादौ च चतुष्टयेकैर्यथाक्रमम् ।
 अरण्यवयवा ह्येते यान्त्रिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १०
 यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते ।
 अस्यां यां जायते वक्रिः स कल्याणस्तदुच्यते ॥ ११
 अन्येष ये तु मथन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।
 प्रथमे मन्यने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२
 उत्तरारणिनिष्यन्नः प्रमन्यः सर्व्वदा भवेत् ।
 योनिशङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत् ॥ १३
 आर्द्रां सशुषिरां चैव घूर्णाङ्गीं पाटितां तथा ।
 न हिता यजमानानामरण्योत्तरारणिः ॥ १४
 इति सप्तमः खण्डः ॥ ७

अष्टमः खण्डः ।

परिधायाहतं वासः प्रावृत्त्य च यथाविधि ।
विभृयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १
चक्रवृत्ते प्रमन्याग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।
कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्वृत्तमुपरि न्यसेत् ॥ २
चत्राधःकौलकाग्रन्यामोविलोमुदगग्रकाम् ।
विष्टश्चाङ्गारयेद्यन्त्रं निष्काम्यं प्रयतः शुचिः ॥ ३
त्रिरुद्देष्ट्याथ नेत्रेण चत्रं पत्रोहतांशुकाः ।
पूर्वं मथ न्यरण्यान्त्याः प्राच्याग्नेः स्याद्यथाच्युतिः ॥ ४
नैकयापि विना कार्यमाधान भार्यया द्विजैः ।
अकृतं तद्विजानोयात् सर्वान्वाचारभन्ति यत् ॥ ५
वर्णज्यैष्ठेन वज्रौभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।
कार्यमग्निच्युतेराभिः साध्वोभिर्मथनं पुनः ॥ ६
ततः शक्यतरा पश्चादासामन्यतरापि वा ।
उपेतानां वान्यतमा मथ्ने दाग्निं निकामतः ॥ ७
नात्र शूद्रो प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।
न चेवाव्रतस्थां नान्यपुंसा च सह सङ्गताम् ॥ ८
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणोय समिध्व च ।
आधाय समिधश्चैव ब्राह्मणञ्चोपवेशयेत् ॥ ९
ततः पूर्णाहुतिं कृत्वा सर्वमन्त्रसमन्विताम् ।
गां दद्याद्यज्ञवास्वन्ते ब्रह्मणे वाससौ तथा ॥ १०
होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ।
पाणिरिवैतरस्मिंस्तु सुचैवात्र तु ह्यते ॥ ११

खादिरो वाथ पालाशो द्विवितस्त्रिः स्रुवः स्मृतः ।
 स्रुत्वाङ्गमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२
 स्रुवाग्रे घ्राणवत् खातंद्वाङ्गुष्ठपरिमण्डलस्थलम् ।
 जुह्वाः शराववत्खातं सनिर्व्वाहं षडङ्गुलं कुर्यात् ॥ १३
 तेषां प्राक्शः कुशैः कार्यैः सम्प्रमार्गो जुह्वयता ।
 प्रतापनञ्च क्षिप्तानां प्रक्षात्कोष्णेन वारिणा ॥ १४
 प्राञ्चं प्राञ्चमुद्गनेरुद्गयं समोपतः ।
 तत्तथासादयेद्द्रव्यं यद्यथा विनियुज्यते ॥ १५
 आच्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
 मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६
 नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्षचित् ।
 न विद्युक्ता त्वचा चैव न सकौटा न पाटिता ॥ १७
 प्रादेशान्नाधिका नोना तथा न स्याद्विशाखिका ।
 न सम्पूर्णा न निर्व्वीर्या होमेषु च विज्ञानता ॥ १८
 प्रादेशयमिधस्य प्रमाणं परिकोर्त्तितम् ।
 एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्व्वकर्मसु ॥ १९
 समिधोऽष्टादशेधस्य प्रवदन्ति मनोषिणः ।
 दशं च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २०
 समिदादिषु होमेषु मन्त्रदेवत्ववर्जिता ।
 पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च हौन्वनाथं समिद्धवेत् ॥ २१
 इधोऽप्येधार्थमाचार्य्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ।
 यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात् तत् स्पष्टीकरवाण्यहम् ॥ २२
 अङ्गहोमसमित्तन्त्रसोथन्त्याख्येषु कर्मसु ।
 येषाञ्चैतदप्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३

अक्षभङ्गादिविपदि जलहोमादिकर्मणि ।
सोमाहुतिषु सर्वासु नैतेष्विधौ विधीयते ॥ २४
इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

नवमः खण्डः ।

सूर्योऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः ।
प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाच्च दर्शनात् ॥ १
हस्तादूर्ध्वं रविर्यावद्भिरिं हित्वा न गच्छति ।
तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम् ॥ २
यावत् सम्यङ्न भाव्यन्ते नभस्यक्षाणि सर्व्वतः ।
न च लौहित्यमापैति तावत् मायञ्च ह्ययते ॥ ३
रजोनीहारधूमाम्भ्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ ।
सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्भुतमस्य न लुप्यते ॥ ४
न कुर्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम् ।
विरुपाक्षञ्च न जपेत् प्रवदञ्च विवर्जयेत् ॥ ५
पर्य्यक्षणाञ्च सर्व्वत्र कर्त्तव्यमादितेऽन्विति ।
अन्ते च वामदेवस्य गानं कुर्याद्वचस्त्रिधा ॥ ६
अहोमकेष्वपि भवेद्यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।
वामदेव्यं गणेष्वन्ते वक्ष्यन्ते वैश्वदेविके ॥ ७
यान्यध २० रणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।
एककार्य्यार्थसाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ।
वर्द्धिःपर्य्यक्षणाञ्चैव वामदेव्यजपस्तथा ।
क्रत्वाहुतिषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ८

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु ब्रौह्मयः स्मृताः ।
 माषकोद्रवगौरादि सर्वालाभेऽपि वर्जयेत् ॥ १
 पाखाहतिर्द्वादशधूर्त्तपूरिका
 कांसादिना चेत् स्रवमात्रपावका ।
 दैवेन तीर्थेन च ह्ययते हविः
 स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि.तच्च पावके ॥ ११
 योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२
 तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।
 आरोग्यमिच्छोरायूश्च त्रियमात्यन्तिकौम्परा ॥ १३
 होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पस्फादरूभिः ।
 न कुर्यादाग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४
 मुखेनैके धमन्त्यग्निं मुखाद्देदोऽध्यजायत ।
 नाग्निं मुखेनेति च यत्नौकिके यांजयन्ति तत् ॥ १५
 इति नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

दशमः खण्डः ।

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः ।
 दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चैतदमन्त्रवत् ॥ १
 नारदाद्युक्तवाचे यदष्टाङ्गलमपाटितम् ।
 सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २
 उल्लाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिभूर्त्वा समाहितः ।
 परिजप्य च मन्त्राणि भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३

आयुर्वलं यशो वञ्चं प्रजाः पशून् वसूनि च ।
 ब्रह्म प्रजाञ्च मेधाञ्च त्वन्नो धेहि वनस्पते ॥ ४ ।
 यद्य इयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
 तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५ ।
 धनुःसहस्रास्थशौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
 न ता नदीशब्दवद्वा गर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ ६ ।
 उपाकर्म्मणि चात्मर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७ ।
 वेदाः ऋन्दांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवोकसः ।
 जलार्थिनोऽथ पितरो मरुत्याद्यास्तथर्षयः ॥ ८ ।
 उपाकर्म्मणि चोत्तमर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः ।
 यियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९ ।
 समागमस्तु यत्रैषां यत्र हत्यादयो मलाः ।
 नूनं सर्वं क्षयं यान्ति किमूतैकं नदीरजः ॥ १० ।
 ऋषोणां सिच्यमानानामन्तरालं समाश्रितः ।
 सम्यवेद् यः शरीरेण पर्यभूत्तजलच्छटाः ॥ ११ ।
 विद्यादोन् ब्राह्मणः कामान् वरादोन् कन्याका ध्रुवम् ।
 आमृषिकानपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः ॥ १२ ।
 अशुच्यशुचिना दत्तमाममन्तर्जलादिना ।
 अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३ ।
 स्वर्धन्यम्भः समानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूतले ।
 कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥ १४ ।
 इति दशमः खण्डः ॥ १०

इति कर्म्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

एकादशः खण्डः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।
अनर्हं कर्मणां विप्रः सन्ध्याह्वीनो यतः स्मृतः ॥ १
सव्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ।
ऋक्षाः प्रवरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः ॥ २
दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादि कर्मणि ।
सव्यः सोपग्रहः कार्थी दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३
रक्षयेद्दरिणात्मानं परिच्छिप्य समन्ततः ।
शिरसो मार्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ ४
प्रणवो भूर्भुवःस्वस्व सावित्री च तृतीयका ॥
अब्देवत्यं चतुर्थमिति मार्जनम् ॥ ५
भूराद्यास्तिस्त्र एवेता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
महर्जनस्तपः सत्यं गायत्रो च शिरस्तथा ॥ ६
आपज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभुर्भुवः स्वरिति शिरः ।
प्रतीप्रतीकं प्रणवमूञ्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७
एता एतां सहासेन तथेभिर्दृशभिः सह ।
त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८
करेणोद्धृत्य सलिलं प्राणमासज्य तत्र च ।
जपेदनायतासुब्बां त्रिः सक्तहाघमर्षनम् ॥ ९
उष्यायार्कं प्रतिप्रोहे त्रिकोणाञ्जलिनाम्भसः ।
उच्चित्रमृग्वयेनाथ चोदृतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १०
सन्ध्याह्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ।
मध्ये त्वङ्ग उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥ ११

तदसंसक्तपाष्णिर्वा एकपादार्धपादपि ।
 कुर्यात् कृताञ्जलिर्वापि ऊर्ध्ववाहुरथापि वा ॥ १२
 यत्र स्यात् कच्छभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनोषिणः ।
 भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कच्छाच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३
 तिष्ठेदुदयनात् पूर्वां मध्यमामपि शक्तिः ।
 आनोतोडूङ्गमाञ्चान्धं सन्ध्यां पूर्वत्रिकं जपन् ॥ १४
 एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।
 यस्य नाख्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५
 सन्ध्यालोपाश्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा ।
 तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६
 वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽह्वरहृज्जपेत् ।
 उपतिष्ठेत्ततो रुद्रं सर्वाहा वैदिकाज्जपात् ॥ १७
 इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

द्वादशः खण्डः ।

अथाङ्गिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितृनपि ।
 नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १
 ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दांश्चरषीन्
 पुराणानार्थान् गन्धर्वानितरान् मासं संवत्सरं सावयवं
 देवींश्शरसी वेदानुगान् नागान् सागरान् पर्वतान् सरितो
 दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि सुपर्णान्
 पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूतग्रामं चतु-
 र्भिधमित्युपवौत्थ्य प्राचौनावीती यमं यमपुरुषान् कव्यवाङ्-
 नलं सोमं यममर्थमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान् वहिषदोऽथ

स्वान् पितृन् सक्तत सक्तन्मातामहांश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यस्येच्छे-
 भ्रातृश्वशुरपितृव्यमातुलांश्च पित्रवंश-मातृवंशौ ये चान्ये मत्त
 उदकमर्हन्ति तांस्तपयामीत्ययमवसानाञ्चलिरथ श्लोकाः ॥ २

ह्यायां यथेच्छेच्छरदातपात्तः

पयः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम् ।

वालो जनित्रीं जननी च वालं

योषित् पुमांसं पुरुषश्च योषाम् ॥ ३

तथा सर्वाणि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।

विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्भिः सः ॥ ४

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन् महतेनसा ।

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन् दिशमेतद्विभक्तिं हि ॥ ५

अल्पत्वाद्दोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्म्मणः ।

प्रातर्न तनुयात् स्नानं दोमलोपो हि गर्हितः ॥ ६

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

त्रयोदशः खण्डः ।

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ।

यैरिष्टा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सद्यः शाश्वतम् ॥ १

देवभूतपितृब्रह्म-मनुष्याणामनुक्रमात् ।

महःसत्राणि जानीयात् त एवेह महामखाः ॥ २

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।

होमो देवो बलिर्भौतो नृत्यञ्चोऽतिथिपूजनम् ॥ ३

आहं वा पितृघ्नः स्यात् पित्रे वलिरथापि वा ।
 यश्च श्रुतिजपः प्रोक्ता ब्रह्मयज्ञः स वोच्यते ॥ ४
 स चार्वाक् तर्पणात् कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।
 वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्तत्रौ निमित्तकात् ॥ ५
 अनेकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।
 अद्वैवं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥ ६
 अप्युक्त्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि ।
 पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्याद्दहरहर्दिजः ॥ ७
 पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदौरयेत् ।
 हस्तकारं मनुष्यं भ्यस्तदहो निनयेदपः ॥ ८
 मुनिभिर्द्विरशनमुक्तं विप्राणां मर्त्तवासिनां नित्यम् ।
 अहनि च तथा तमस्त्रिन्याः सार्द्धप्रहरयामान्तः ॥ ९
 सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म च ।
 अनन्त्रतापि सततमन्यथा किञ्चिदपी भवेत् ॥ १०
 अमुष्मै नम इत्येवं वलिदानं विधीयते ।
 वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११
 स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवीकसाम् ।
 स्वधाकारः पितृणाञ्च हस्तकारो नृणां कृतः ॥ १२
 स्वधाकारेण निनयेत् पित्रं वलिमतः सदा ।
 तदध्येकै नमस्कारं कुर्वति नेति गौतमः ॥ १३
 नावरार्द्धप्रावलयोभवन्ति महामार्जारस्रवणप्रमाणात् ।
 एकत्र चेद्विकृष्टा भवन्तीतरतर संसक्ताश्च ॥ १४
 इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ तद्विन्यासो वृद्धिपिण्डानिवोत्तरांश्चतुरो वलीन् निद-
ध्यात् पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत
एतेषामेकैकमङ्गल ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायित्ये-
तेषामपि मन्यव इन्द्राय वासुकये ब्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षो-
जनेभ्य इति सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश नित्या
आलस्यप्रभृतयः काम्याः सर्वेषामुभयतोऽङ्घ्रिः परिषेकः पिण्ड-
वच्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १

न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोतिवलिकर्मणोः ।
पूर्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोतिवलिकर्मणोः ॥ २
काममन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।
नैकस्मिन् कर्मणि ततो कर्माख्यत्तायते यतः ॥ ३
अग्न्यादिर्गोतमाद्युक्तो ह्योमः शाकल एव च ।
अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते वलिभिः सह ॥ ४
सृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।
वामदेव्यजपात् पूर्वं प्रार्थयेदद्रविणोदयम् ॥ ५
आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीर्धृतिः शं वलं यशः ।
ओजोवर्चः पशून् वीर्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६
सौभाग्यं कर्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठं सुकर्तृताम् ।
सर्वमेतत् सर्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरौहिणः ॥ ७

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो
न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।
सर्वं तदन्ताः क्रतवः सदाना
नान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तरपयेत् सुरान् ।
 घृतान्मृतौघकुल्याभिर्यजूंश्चपि पठन् सदा ॥ ९
 सामान्यपि पठन् सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् ।
 मेदःकुल्याभिरपि च अथर्वार्ङ्गिरसः पठन् ॥ १०
 मांसक्षीरोदनमधुकुल्याभिस्तरपयेत् पठन् ।
 वाकोवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ ११
 ऋगादीनामन्यतममेषां शक्तितोऽन्वहम् ।
 पठन् मध्वान्यकुल्याभिः पितृनपि च तर्पयेत् ॥ १२
 ते ह्यसास्तरपयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।
 कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसम्रसु ॥ १३
 गुर्वप्येनो न तं स्पृशेत् पङ्क्तिञ्चैव पुनाति सः ।
 यं यं क्रतुञ्च पठति फलभाक् तस्य तस्य च ॥ १४
 वसुपूर्णा वसुमती चिह्नानफलमाप्नुयात् ।
 ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिच्यते ॥ १५
 इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पञ्चदशः खण्डः ।

ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्त्तिता ।
 कर्मान्तेऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १
 यावता बहुभोक्तुस्तु ढसिः पूर्णन विद्यते ।
 नावरार्क्षमतः कुर्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २
 विदध्याक्षौत्रमन्यश्वेदक्षिणाक्षौत्रो भवेत् ।
 स्वयञ्चेदुभयं कुर्यादन्त्येस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३

कुलर्त्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ।
 नातिक्रामेत् सदा दित्सन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥ ४
 अहमस्मै ददामौति एवमाभाष्य दौयते ।
 चैतावपृष्ठा ददतः पात्रे ऽपि फलमस्ति हि ॥ ५
 दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ।
 इतरेभ्यस्ततो देयादेव दानविधिः परः ॥ ६
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य ततः स्तयेन युज्यते ॥ ७
 यस्य त्वेकगृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मुखे व्यतिक्रमः ॥ ८
 ब्राह्मणाभिक्रमो नान्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि ह्यते ॥ ९
 आज्यस्थाली च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा ।
 महीमयो वा कर्त्तव्या सर्वास्त्राज्याहुतीषु च ॥ १०
 आज्यस्थाल्याः प्रमाणन्तु यथाकामन्तु कारयेत् ।
 सुदृढामत्रणां भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११
 तिर्य्यगूर्ध्वं समिन्मात्रा दृढा नातिवृहन्मुखी ।
 मृन्मय्यौडु म्वरो वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२
 स्वशाखोक्तिः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकाठिनः शुभः ।
 न चातिशियिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा ॥ १३
 इधजातीयमिधार्त्तप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
 वृत्ताश्चाङ्गुष्ठपृथ्व्यग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४
 एषैव दर्वीं यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे ।
 दर्वीं इष्टपृथ्व्यग्रा तुरीयांऽनन्तमेक्षणम् ॥ १५

सुषलोत्खले वार्त्तं स्वायते सुदृढे तथा ।
 इच्छाप्रभाणेः भवतः शूर्पं वैणवमेव च ॥ १६
 दक्षिणं वामतो वाञ्छामात्माभिसुखमेव च ।
 करं करस्य कुर्वीत करणेन्यच्च कर्मणः ॥ १७
 कृत्वाग्न्यभिसुखी पाणी स्वस्वान् प्री सुसंयती ।
 प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्व्यात् परिसमूहनम् ॥ १८
 वाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽन्नयाः ।
 द्वयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषान्तु चतुर्द्द्विभम् ॥ १९
 प्रागग्रावभितः पश्चादुदगग्रमथापरम् ।
 न्यसेत् परिधिमन्यश्चेदुदगग्रः स पूर्वतः ॥ २०
 यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
 यवानामिव गोधमा व्रीहीणामिव शालयः ॥ २१
 इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

षोडशः खण्डः ।

पिण्डान्वाह्यार्थकं आह्वं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १
 यदा चतुर्द्द्विशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।
 अमावास्या क्षीयमाणा तदैव आह्वमिष्यते ॥ २
 यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।
 आनयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चैत्वपि ॥ ३
 यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्द्द्विश्यपेक्षया ।
 अमावास्यां प्रतीक्षितं तदन्ते वापि निर्व्वपेत् ॥ ४

अष्टमेशे चतुर्दश्याः क्षीणी भवति चन्द्रमाः ।
 अमावास्याष्टमांशे च पुनः क्लिप्त भवेदणुः ॥ ५
 आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्यैष्ठस्य या भवेत् ।
 विशीषमाभ्यां ब्रुवतो चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६
 अचेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते, चतुर्थभागो न कलावशिष्टः ।
 तदन्त एव क्षयमेति क्लृप्तमेवं ज्यातिश्चक्रविदो वदन्ति ॥७
 यस्मिन्नब्दे द्वादशैकश्च यव्यस्तास्मिंस्तृतीयया

परिदृश्यो नोपजायते ।

एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा

क्षीणे तस्मिन्नपराङ्गे च दद्यात् ॥ ८

सम्पिशा च चतुर्दश्या अमावस्या भवेत् क्वचित् ।
 कुर्व्वितांतां विदुं केचिद्गताध्वामिति चापरे ॥ ९
 वर्षमानाममावास्यां समेच्छेदपरेऽहनि ।
 यामांक्षीनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १०
 पक्षादावेव कुर्व्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।
 पूर्व्वार्द्ध एव कुर्व्वन्ति विद्धेऽप्यन्ये मणीषिणः ॥ ११
 स्त्रपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।
 न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२
 पितामहे भ्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्व्वपेत् ।
 पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्छेत् प्रपितामहः ॥ १३
 पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
 कुर्व्व्यात् पिण्डवयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४
 जीवन्तमपि दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।
 पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्त्रपितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५

पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं आह्नपोडशम् ॥ १६
 नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवाञ्छेत् पितामहः ।
 पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्यान्मामानुमासिकम् ॥ १७
 असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः ।
 पितरं तत्र संस्कार्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ १८
 पापिष्ठमति शुद्धे न शुद्धं पापीकृतापि वा ।
 पितामहेन पितरं संस्कार्यादिति निश्चयः ॥ १९
 ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गदर्जिते ।
 व्युत्क्रमाच्च सृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २०
 मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
 यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१
 न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते ।
 स्वभर्त्सपिण्डमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितोयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयस्तु पितुः पितुः ॥ २३
 इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

सप्तदशः खण्डः ।

पुरतो यात्मनः कर्षः सा पूर्वा परिकीर्त्तते ।
 मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तदक्षिणत उत्तमा ॥ १
 वायुग्निदिक्षु खान्तास्ताः कार्य्याः सार्द्धाङ्गुलान्तराः ।
 तीक्ष्णान्ता यवमध्याच्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २

शङ्कुश्च खादिरः कार्यो रजतेन विभूषितः ।
 शङ्कुश्चैवोपविषश्चादशाङ्कुल इष्यते ॥ ३
 अग्न्याशायैः कुशैः कार्यं कर्षूणां स्तरणं घनैः ।
 दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४
 तगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।
 सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ५
 स्वस्तरे सर्व्वमासाद्य यथावदुपयुष्यते ।
 देवपूर्व्वं ततः आहमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६
 आसनाद्यर्घ्यपर्य्यन्तं वसिष्ठेन यथेरितम् ।
 कृत्वा कर्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७
 तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् ।
 गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८
 आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात् तिलोदकम् ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९
 कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृग्यं स्मृतम् ।
 तदेव हस्तघटितं स्थास्यादि दैविकं भवेत् ॥ १०
 गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्याखत्तुभवानि च ।
 धूपञ्चैवानुपूर्व्वेण ह्यग्नीं कुर्यादनन्तरम् ॥ ११
 अग्नीकरणहोमश्च कर्त्तव्य उपवौतिना ।
 प्राप्सुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिः श्रुतेः ॥ १२
 अपसव्येन वा कार्यो दक्षिणाभिमुखेन च ।
 निरुप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै न हि ह्यते ॥ १३
 स्वाहा कुर्यान्नचात्रान्ते न चैव जुहुयाद्विः ।
 स्वाहाकारेण हुत्वाग्नीं पश्चान्मन्त्रं समापयेत् ॥ १४

पित्रे यः पङ्क्तिमूर्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
 हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूर्ध्नीं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ १५
 न कुर्याद्धोममन्त्राणां पृथगादिषु कुर्वाचिन् ।
 अन्येषाञ्चाविक्लष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६
 सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ।
 परिग्रहणमात्रं तत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७
 पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
 अन्वारभ्य च सव्येन कुर्यादुक्ते खनादिकम् ॥ १८
 यावदर्थमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।
 चरुणा सह सन्नोय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९
 पितुरुत्तरकर्षं श्रे मध्यमे मध्यमस्य तु ।
 दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वणि निर्व्वपेत् ॥ २०
 वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
 सर्व्वं गीतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥ २१
 आहृत्य प्राणमायस्य पितृन् ध्यायन् यथार्थतः ।
 जपंस्तेनैव चाहृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२
 शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्न्यपि वा पचेत् ।
 यस्तु शाकादिको होमः कार्य्योऽपूपाष्टकाहतः ॥ २३
 आन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगीतमौ ।
 वार्कैश्चण्डिश्च सर्वांसु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४
 श्वालोपाकं पशुस्थाने कुर्याद्यद्यनुकल्पितम् ।
 अपयेत्तं सवत्सायास्तारुण्या गोः पयस्वनु ॥ २५
 इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अष्टादशः खण्डः ।

सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचक्षते ।
दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनौषिणः ॥ १
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्हृशं पौर्णमासोऽपि वाग्रिमः ।
य आर्याति म ह्योतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्ममर्मान्वतम् ॥ ३
ब्राह्मणान् भाजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तिः ।
यजमानस्ततोऽश्रोयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४
वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत सायं प्रातरुत्तरान्द्रतः ।
चतुर्थीकर्म कृत्वैतदेतच्छाव्यायनेर्मतम् ॥ ५
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतिः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६
पौर्णमास्यत्यये हव्यं हीता वा यदहर्भवेत् ।
तदहर्जुहुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७
अह्वयमानेऽनश्नंश्चेन्नयेत् कालं समाहितः ।
सम्पन्ने तु यथा तत्र ह्वयते तदिहोच्यते ॥ ८
आह्वताः परिसङ्घाय पात्रे कृत्वाहुतोः सक्तम् ।
मन्त्रेण विधिवद्भूत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९
यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १०
अपि वाज्रातमित्येषा प्राजापत्यापि वाहुतिः ।
ह्योतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११

यथाग्निरग्निना न्येन सम्भवेददहितः क्वचित् ।
 अग्नये विधिचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२
 अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाद्द्वैद्युतेन चैत् ।
 अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्चेद्, रग्निना ॥ १३
 गृहदाहाग्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवान् द्विजैः ।
 दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४
 हिभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
 असंसृष्टं जागरयेद्भिरिशर्मैवमुक्तवान् ॥ १५
 न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मृत्तिकां समिदाहुतिम् ।
 स्वगर्भसत्क्रियार्थांश्च यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६
 अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्व्वत्र लौकिकः ।
 न हि पित्रा समानीतः बुचस्य भवति क्वचित् ॥ १७
 यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदेवतम् ।
 चरुं निरुप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तन्तु तस्य तत् ॥ १८
 परेणाग्नौ हुते स्वार्थं परस्याग्नौ हुते स्वयम् ।
 पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवहयस्य च ॥ १९
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
 भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २०
 स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्म्मसु ।
 पिण्डानौहृहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१
 भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
 रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति यात्रिकाः ॥ २२
 महानसेऽन्नं या कुर्व्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
 ब्रह्मवाद्यपि वा कुर्व्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३

यज्ञवास्तुनि मुष्ट्याञ्च स्तम्बे दर्भवटौ तथा ।
दर्भसङ्क्रान्ता न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥ २४
इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्यत्विजं तथा ।
प्रवसेत् कार्यवान् विप्रो वृथैव नचिरं क्वचित् ॥ १
मनसा नैत्थिकं कर्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः ।
उपविश्य शुचिः सर्व्वं यथाकालमनुद्वेत् ॥ २
पत्न्या चाप्यवियोगिन्या शुश्रुष्योऽग्निर्व्विनीतया ।
सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्तृभक्त्या ॥ ३
या वा स्थाह्वोरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया ।
दद्यात् प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४
विनैकेन न कर्मस्थात् यथाज्यैष्ठं स्रग्नितः ।
विभज्य सह वा कुर्य्युर्थयाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥ ५
स्त्रीणां सौभाग्यतो जैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
न हि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति योषिताम् ॥ ६
भर्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्व्रतैः ।
अग्निश्च तोषितोऽसुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७
विनयावनतापि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् ।
असुत्रोमाग्निभर्तृणामवघ्नातिः कृता तथा ॥ ८
ओत्रियं सुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितिं तथा ।
प्रातरुत्थाय यः पश्येदापङ्कजः स प्रसुच्यते ॥ ९ ।

पापिष्ठं दुर्भंगामन्त्रं नम्रमुत्कृत्तनासिकम् ।
 प्रातरुत्याय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १०
 पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं न किं नरकं व्रजेत् ।
 कच्छाश्ननुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११
 पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान् न लोकान् समश्नुते ।
 दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२
 सदारोऽन्यान् पुनर्हारान् कथञ्चित् कारणान्तरात् ।
 य इच्छेद्गन्निमान् कर्तुं क्व होमोऽस्य विधीयते ॥ १३
 स्त्रेऽम्नाविव भवेद्दोमो लौकिके न कदाचन ।
 न ह्याहिताग्नेः स्त्रं कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥ १४
 षडाहुतिकमन्त्रेण जुहुयाद्भुवदर्शनात् ।
 न ह्यात्मनोऽर्थं स्यात् तावदयावन्न परिणीयते ॥ १५
 पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
 तत् षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्तितम् ॥ १६
 त्सेकोनावंशः खण्डः ॥ १८ ॥
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठकः ॥

विंशः खण्डः ।

असमञ्जन्तु दम्पत्योर्हीतव्यं नत्विंगादिना ।
 द्वयोरप्यसमर्चं हि भवेद्दुतमनर्थकम् ॥ १
 विहायाग्निं सभार्थ्यसेत् सौमामदुल्लङ्घ्य गच्छति ।
 होमकालाल्पयेत्तस्य पुनराधानमिथ्यते ॥ २

अरुण्योः क्षयनाशाग्निदाहैष्वग्निं समाहितः ।
 घालयेदुपशान्तोऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते ॥ ३
 ष्येष्ठा चेद्बहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति ।
 पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गीतमः ॥ ५
 दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्व्वं संस्थिताम् ।
 पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ४
 एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्व्वं भारिणीम् ।
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ ६
 द्वितीयाच्चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकार्त्नाभिः ॥
 जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥ ७
 मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ।
 ब्रह्मोज्झं तं विजानीयाद्यश्च कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८
 मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकाग्निं न हि त्यजेत् ।
 उपाधिनापि तत्कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ९
 रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सौतां पत्नीं यशस्विनीम् ।
 ईजे यज्ञैर्व्वहुविधे सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १०
 यो दहेदग्निहोत्रेण स्त्रेण भार्य्यां कथञ्चन ।
 स स्त्री सम्पद्यते तेन भार्य्या वास्य पुमान् भवेत् ॥ ११
 भार्य्या मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
 अधिकारी भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ १२
 मान्या चेन्न्त्रियते पूर्व्वं भार्य्या पतिविमानिता ।
 त्रौणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३
 पूर्व्वैव योनिः पूर्व्वान्तत् पुनराधानकर्मणि ।
 विशेषोऽत्रान्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टकं तथा ॥ १४

कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम् ।
 अध्यायः केवलान्नेयः कस्तेजामिरमानसः ॥ १५
 अग्निमीडे अग्न आयाह्यग्न आयाह्वि वीतये ।
 तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने ऋडेति च ॥ १६
 इत्यष्टावाहुतौर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः ।
 पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत् पूर्ववदाचरेत् ॥ १७
 अरख्योरल्पमप्यङ्गं यावत् तिष्ठति पूर्वयोः ।
 न तावत् पुनराधानमन्यारख्योर्विधीयते ॥ १८
 धिनष्टं सुक् सुवं न्युजं प्रत्यक्स्थलमुदर्श्विषि ।
 प्रत्यगग्रश्च मुषलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९
 इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

पञ्चादंशः खण्डः ।

स्वयं होमासमर्थस्त्वं समीपमुपसर्पणम् ।
 तत्राप्यसक्तस्य सतः शयनाञ्चोपवेशनम् ॥ १
 हुतायां सायमाहुत्यां दुर्वलश्चेदृष्टहो भवेत् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेश्चेच्छुः पुनर्न वा ॥ २
 दुर्वलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंहतम् ।
 दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिषत्यां निवेशयेत् ॥ ३
 घृतेनाभक्तमाप्लव्य सवस्त्रमुपवीतिनम् ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनीभिर्विभूषितम् ॥ ४
 हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा ऋद्रेषु सप्तसु ।
 मुखेष्वथापिधायै न निर्हरेयुः सुतादयः ॥ ५

आमपात्रे ऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् ।
 एकोऽनुगच्छेत् तस्यार्धमर्द्धं पथ्युत्सृजेद्भुवि ॥ ६
 अर्द्धमादहनं प्राप्त आसीनी दक्षिणामुखः ।
 सव्यं जान्वाच्च शनकैः सतिलः पिण्डदानवत् ॥ ७
 अथ पुत्रादिराप्नोत्य कुर्याद्द्वारुचयं महत् ।
 मूपदेशे शुची देशे पश्चाच्चित्वादिलक्षणे ॥ ८
 तत्रोत्तानं निपाल्यैनं दक्षिणाशिरसं मुखे ।
 आन्यपूर्णां सुवं दद्याद्दक्षिणायां नसि सुवम् ॥ ९
 पादयोरधरां प्राचीमरणौसुरसीतराम् ।
 पार्श्वयोः शूर्पचमसे सव्यदक्षिणयोः क्रमात् ॥ १०
 मूषलेन सहान्युजमन्तरुर्वारुद्रुल्लम् ।
 चत्रौ विलीकमर्द्धं वमनशुनयनी विभीः ॥ ११
 अपसव्येन क्लृप्तैतद्वाग्यतः पितृदिक्षु खः ।
 अथाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२
 अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।
 असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति ययुरीरयन् ॥ १३
 एवं गृहपतिर्दग्धः सर्वं तरति दुष्कृतम् ।
 यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम् ॥ १४
 यथा स्वायुधष्टक् पात्यो ऽरण्यान्वापे मिर्भयः ।
 अतिक्रम्यात्मनोऽभीष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति ॥ १५
 एवमेषोऽग्निमान् यन्नपात्रायुधविभूषितः ।
 लोकानन्यानतिक्रम्य एवं ब्रह्मैव विन्दति ॥ १६
 इत्येकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

द्वाविंशः खण्डः ।

अथानवेक्षमेत्यापः सर्व्व एव श्वष्युशः ।
स्नात्वा सचैलमाचम्य दक्षुरस्त्रीदकं स्थले ॥ १
गोब्रनामानुरादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम् ।
दक्षिणाग्रान् कुशान् कृत्वा सतिलान्तु पृथक् पृथक् ॥ २
एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्व्वान्शाहलसंस्थितान् ।
आङ्गुल्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३
मा शोकं कुरुतानित्ये सर्व्वस्मिन् प्राणधर्म्मणि ।
धर्म्मं कुरुत यत्रे न यो वः सह गमिष्यति ॥ ४
मानुष्ये कदलौस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम् ।
यः करोति स सम्मूढो जलवुद्वदसन्निभे ॥ ५
गन्धौ वसुमती नाशसुदधिर्हैवतानि च ।
फेनप्रस्थः कथं नाशं मर्त्तलोको न यास्यति ॥ ६
पञ्चधा स स्मृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
कर्म्मभिः स्रशरीरोख्यैस्तत्र का परिवेदना ॥ ७
सर्व्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ ८
श्लेषान्धु वान्धवैर्मूक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नतः ॥ ९
एवमुक्त्वा ब्रजियुस्ते गृह्णाङ्गघुपुरःसराः ।
स्नानाग्निस्पर्शनाज्याशैः शुष्येयुरितरे कृतैः ॥ १०

इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशः खण्डः ।

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।
कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशिषः सूत्रचोदितः ॥ १
विदेशमरणोऽस्थौनि ह्याहृत्याभ्यज्य सर्पिषा ।
दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्ववत् ॥ २
अस्थामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ।
भर्जयेदस्थिसङ्ग्रानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३
महापातकसंयुक्तो देवात् स्यादग्निमान् यदि ।
पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आ-दोषसंक्षयात् ॥ ४
प्रायश्चित्तं न कुर्यादयः कुर्बन् वा स्त्रियते यदि ।
गृह्यं निर्व्वापयेच्छ्रौतमपस्त्रस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५
सादयेदुभयं वाष्पु ह्यङ्गोऽग्निरभवद् यतः ।
पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदपस्त्रेव वा क्षिपेत् ॥ ६
अनयैवावृता नारौ दग्धव्या वा व्यवस्थिता ।
अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ॥ ७
अग्निनैव दहेद्भार्यां सतन्त्रा पतिता न चेत् ।
तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८
अपरेद्युस्तृतीये वा अस्था सञ्चयनं भवेत् ।
यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते ॥ ९
स्नान्तं पूर्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।
सिञ्चेदस्थौनि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १०
शमोपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः ।
आज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ ११

अत्पात्रसम्पुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।
 खञ्जं खात्वा शुची भूमौ निखनेद्वक्षिणामुखः ॥ १२
 पुरयित्वावटं पङ्कपिण्डश्रीवालसंयुतम् ।
 द्रुत्वोपरि समं शेषं कुर्यात् पूर्वार्ककर्मणा ॥ १३
 एवमेवागृह्यैताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।
 स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥ १४
 इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशः खण्डः ।

सूतके कर्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते ।
 होमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १
 अकृतं हावयेत् स्मार्त्तं तदभावे कृताकृतम् ।
 कृतं वा हावयेदन्नमन्नरन्ध्रविधानतः ॥ २
 कृतमोदनशक्नादि तण्डुलादि कृताकृतम् ।
 ब्रौह्म्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति ह्ययं त्रिधा बुधैः ॥ ३
 सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।
 एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत् ॥ ४
 न त्यजेत् सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित् ।
 न दीक्षणात् परं यज्ञे न कृच्छ्रादि तपश्चरन् ॥ ५
 पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्त्तव्यम् ।
 अशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात् चण्डं वा ब्रह्मचारिणः ॥ ६
 श्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादिकादग्नेऽहनि ।
 प्रत्यादिकन्तु कुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ॥ ७

द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यं षान्मासिके तथा ।
 सपिण्डीकरणञ्चैव एतद्वै आह्नषोडशम् ॥ ८
 एकाहेन तु षन्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ।
 न्यूनाः संवत्त्रस्यैव स्यातां षान्मासिके तदा ॥ ९
 यानि पञ्चदशाद्यानि अष्टस्येतराणि तु ।
 एकस्मिन्नङ्गि देयानि सपुत्रस्यैव सर्व्वदा ॥ १०
 न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्रया अपि क्वचित् ।
 न पुत्रस्य पिता दद्यान्नानुजस्य तथाग्रजः ॥ ११
 एवादशेऽङ्गिनिर्व्वर्त्तत्र अर्वाग्दर्शादयथाविधि ।
 प्रकुर्व्वीताग्निमान् पुत्रो मातापित्रोः सपिण्डताम् ॥ १२
 सपिण्डकरणादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।
 एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गोतमः ॥ १३
 कर्षूसमन्वितं सुक्ता यथाद्यं आह्नषोडशम् ।
 प्रत्याब्धिकञ्च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः ॥ १४
 अर्घ्येऽच्योदके चैव पिण्डदानेऽवने जने ।
 तन्मस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ १५
 ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्वग्निसत्क्रिया ।
 आद्यादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित् ॥ १६
 इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४

पञ्चविंशः खण्डः १

मन्त्रान्मयेऽग्न इत्येतत् पञ्चकं लाघवार्थिभिः ।
 पठ्यते तत्प्रयोगे स्यान्मन्त्राणामिव विंशतिः ॥ १
 अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्यावहुवदूह्य च ।
 समस्य पञ्चमोसूत्रे चतुश्चतुरिति श्रुतः ॥ २
 प्रथमे पञ्चके पापो लक्षौरिति पदं भवेत् ।
 अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञविदो विदुः ॥ ३
 द्वितीये तु पतिष्मोस्यादपुत्रेति तृतीयके ।
 चतुर्थे त्वपस्येति इदमाहुतित्रिंशकम् ॥ ४
 धृतिहोमे न प्रयुञ्ज्यान्नोनामसु तथाष्टसु ।
 चतुर्थ्यामन्न इत्यतन्नोनामसु हि ह्ययते ॥ ५
 लताप्रपन्नवो गूढः शृङ्गेति परिकीर्त्यते ।
 पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मवन्मुस्ताश्रुतः ॥ ६
 शलाटु नौलमित्युक्तं ग्रन्थः स्तवक उच्यते ।
 कपर्णिकाभितः केशा मूर्द्ध्नि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७
 श्वाविच्छलाका शङ्खली तथा वीरतरः शरः ।
 तिञ्जतण्डुलसम्पङ्गः कृषरः सोऽभिधीयते ॥ ८
 नामधेये मुनिवसुपिशाचावहुवत् सदा ।
 यक्षाश्च पितरो देवा यष्टव्यास्त्रिधिदेवताः ॥ ९
 आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ।
 आषाढाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १०
 इन्द्रान्येतानि बहुवद्वक्षाणां शुद्धयात् सदा ।
 इन्द्र इयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११

देवता अपि ह्यन्ते बहुवत् सर्पवस्त्रपः ।
 देवाश्च पितरश्चैव द्विषद्ब्रह्माश्विनौ सदा ॥ १२
 ब्रह्मचारी ममादिष्टो गुरुणा व्रतकर्म्मणि ।
 वाढमोमिति वा ब्रूयात् तथा चैवानुपालयेत् ॥ १३
 सशिखं वपनं कार्यमास्त्रानाद्ब्रह्मचारिणा ।
 आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ॥ १४
 न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
 जलक्रोडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाद्भवेत् ॥ १५
 देवतानां विपर्ययासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
 सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६
 संस्कारो अतिपत्येरन् स्वकालञ्चेत् कथञ्चन ।
 हुत्वैतदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः ॥ १७
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नं योऽन्त्यकामतः ।
 वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८
 इति पञ्चविंशः खण्डः ॥ २५ ॥

षड्विंशः खण्डः ।

चरुः समसनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्म्मणि ।
 हृषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १
 श्रावण्यां वा प्रदोषे यो कृत्थारम्भे तथैव च ।
 कथमेतेषु निर्व्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः ॥ २
 देवतासंज्ञप्रया ग्राह्या निर्व्वापास्तु पृथक् पृथक् ।
 तूष्णीं द्विरेव गृह्णोयाद्दोमश्चापि पृथक् पृथक् ॥ ३

यावता होमनिर्वृत्तिर्भवद्दो यत्र कीर्त्तिता ।
शेषश्चैव भवेत् किञ्चित् तावन्तं निर्व्वपेच्चरुम् ॥ ४
चरौ समशनीये तु पिढ्यन्ने चरौ तथा ।
होतव्यं मेघणेनान्य उपस्तीर्णाभिधारितम् ॥ ५
कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समासतः ।
दृषोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६
पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः ।
अन्यस्मादुपदेशान्तु प्रस्तरारोहणस्य च ॥ ७
अथवा मार्गपाख्येऽङ्गि कालो गोयज्ञकर्मणः ।
नोराजनेऽङ्गि वाश्वानामितितन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८
शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।
धान्यपाकवशादन्ये श्यामाको वनिनः स्मृतः ॥ ९
आश्वयुज्यां तथा क्षत्र्यां वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः ।
यज्ञार्थतत्त्ववित्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १०
हे पञ्च हे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।
शेषा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ११
पयो यदान्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।
दध्नेके तदुपासाय कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२
ब्रीहयः शालयो मुद्गा गोधृमाः सर्यपास्त्रिलाः ।
यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३
संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गीतमादिभिः ।
अतोऽष्टकादयः कार्याः सर्व्वे कालाक्रमोदिताः ॥ १४
सक्तदप्यष्टकादीनि कुर्यात् कर्माणि यो हिजः ।
स पङ्क्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतश्रुतः ॥ १५

एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निशुश्रुषकः शुचिः ।
 नयत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते ॥ १६
 यस्त्वाधयाग्निमाशास्य देवादौन्नैभिरिष्टवान् ।
 निराकर्त्तमिरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥ १७
 इति षड्विंशः खण्डः ।

सप्तविंशः खण्डः ।

यच्छ्राद्धं कर्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ॥
 अमावास्याः द्वितीयं यदन्वाहार्थं तदुच्यते ॥ १
 एकसाध्यं स्वर्वाहुःषु न स्यात् परिसमूहनम् ।
 नोदगासादनञ्चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः ॥ २
 अभावे त्रीह्रियवयोर्दक्ष्णा वा पयमाप्ति वा ।
 तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३
 रौद्रन्तु राक्षसं पितृग्रमासुरक्षाभिचारिकम् ॥
 उक्त्वा मन्त्रं सृशेदाप आलभ्यात्मानमेव च ॥ ४
 यजनीयेऽस्थि सोमश्वेद्वारुण्यां दिशि दृश्यते ।
 तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्याद्द्विजातये ॥ ५
 लवणं मधु मांसञ्च क्षारांशो येन ह्ययते ।
 उपवासेन भुञ्जीत नोरुरात्रो न किञ्चन ॥ ६
 स्वकाले सायमाहुत्य अप्राप्तौ हीलहव्ययोः ।
 प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७
 प्राक्मायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः ।
 प्राक्पौर्णमासाद्दर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८

वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ।
 प्रायश्चित्तमथोऽहुत्वा पुनः सन्तनुयाद्ब्रतम् ॥ ९
 होमइयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा ।
 पुनरेवाग्निमादध्यादिति भागवशासनम् ॥ १०
 अमृतो मानवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः ।
 रुरुगौरमृगः प्रोक्तस्मरः शल उच्यते ॥ ११
 केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसम्मितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको विशः ॥ १२
 ऋजवस्तेऽतु मर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुद्देशकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः ॥ १३
 गौर्विशिष्टतया विप्रैर्वेदेष्वपि निगद्यते ।
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्व्वर उच्यते ॥ १४
 येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधौयते ।
 वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाच्छादयेद्गुरुम् ॥ १५
 अस्थानोच्छ्वासनिच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ।
 प्रमादिकं श्रुतौ यत् स्यादयातयामत्वकारि तत् ॥ १६
 प्रत्यब्दं यदुपाकर्म्म सोत्सर्गं विधिवद्विजैः ।
 क्रियते च्छन्द्सां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७
 अयातयामैश्चन्दोभिर्यत् कर्म्म क्रियते द्विजैः ।
 क्रीडमानमपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १८
 गायत्रौञ्चसगायत्रां वार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
 शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्यात्ततः श्रुतिम् ॥ १९
 छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
 तच्छन्दस्ताभिरेवर्गभिराद्याभिर्होम इष्यते ॥ २०

पर्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेषुत्तरादिभिः ।
 अङ्गेषु चर्चामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ २१
 इति सप्तविंशः खण्डः ॥ २७

अष्टाविंशः खण्डः ।

अन्नतास्तु यवाः प्रोक्ता षष्टा धाना ऋवन्ति ते ।
 षष्टास्तु ब्रोहयो लाजा घटः स्वाण्डिक उच्यते ॥ १
 नाधीयोत रश्म्यानि सोत्तराणि विचक्षणः ।
 न चापनिषदश्चैव षण्मासान् दक्षिणायनान् ॥ २
 उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयोत धर्मवित् ।
 उत्सर्गश्चैक एवेषां तैषां प्रौष्ठपदेऽपि वा ॥ ३
 अजातव्यञ्जना लोम्बी न तथा सह संविशेत् ।
 अयुगूः काकवन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४
 संसक्तपदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ।
 स्मार्त्तं कर्मणि सर्वत्र श्रौते त्वदर्थ्युणोदितः ॥ ५
 यस्यां दिशि बलिं दद्यात्तामेवाभिमूर्खो बलिम् ।
 अथवाकर्मणि भवेन्नष्टकर्म न सर्वदा ॥ ६
 बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनं तथा ।
 प्रत्यहं न भवेयातामुल्मुकन्तु भवेत् सदा ॥ ७
 पृषातकप्रेषणयोर्नवस्य हविषस्तथा ।
 शिशुस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८
 ब्राह्मणानामसार्त्तन्धिं स्वयमेव पृषातकम् ।
 अथैत्तेहविषः शिषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९

सकला वदरौशाखा कलवत्यभिधीयते ।
 धनाविसिकताशङ्काः स्मृता जातुशिलास्तु ताः ॥ १०
 नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च ।
 लक्ष्मिवाहृत्य संस्कार्यो नापेक्षेदाग्रहायणीम् ॥ ११
 अक्षणाकर्म क्षुप्तञ्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।
 आग्रहायणिकं कुर्व्याद्वलिबर्जमशेषतः ॥ १२
 ऊर्ध्वं सस्तरशायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा ।
 समरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३
 नोर्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यागारं नियम्यते ।
 नाहतास्तरणञ्चैव न पार्श्वञ्चापि दक्षिणम् ॥ १४
 दृढश्चेदाग्रहायण्यामावृत्तावपि कर्मणः ।
 कुम्भौ मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भमृचं पठेत् ॥ १५
 अल्पानां यो विघातः स्यात् स बाधो बहुभिः स्मृतः ।
 प्राणसन्मित इत्यादिवासिष्ठं बाधितं यथा ॥ १६
 विरोधो यत्र वाक्यानां ग्रमाणं तत्र भूयसाम् ।
 तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकौर्त्तितः ॥ १७
 द्वैयम्बकं करतलमपूपा मण्डकाः स्मृताः ।
 पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णञ्च चौवरम् ॥ १८
 स्युश्चन्द्रनामिकाग्रेण क्वचिदालोकयन्नपि ।
 अमुमन्त्रणीयं सर्व्वं च सदैवमनुमन्त्रयेत् ॥ १९

इत्यष्टाविंशः खण्डः ॥ २८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

क्षालनं दूर्भकूर्चैर्न सर्व्वत्र स्त्रोतसां पशोः ।
तूष्णोमिच्छाक्रमेण स्याद्वसार्थे पार्श्वदाहृणो ॥ १
सप्त तावन्सूदेन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ।
नाभिः श्रोणिरपानञ्च गोमंतांसि चतुर्हश ॥ २
क्षुरो मांसावदानार्थः कृत्स्ना शिष्टकृदावृता ।
वसामादाय जुहुयात् तत्र मन्त्र समापयेत् ॥ ३
हृज्जिह्वा क्रोडमस्थौनि यत्कहृको गुदं स्तनाः ।
श्रोणिस्कन्धसटापार्श्वं पश्वङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४
एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्ग्रया ।
पार्श्वस्य वृकसथ्रोश्च द्वित्वादाहृश्चतुर्हश ॥ ५
चरितार्था श्रुतिः कार्या यस्मादप्यनुकल्पशः ।
अतोऽष्टैर्न होमः स्याच्छागपत्रे चरावपि ॥ ६
अवधानानि यावन्ति क्रियेरन् प्राप्तये पशोः ।
तावतः पायसान् पिण्डान् पश्वभावेऽपि कारयेत् ॥ ७
उद्हनव्यञ्जनार्थन्तु पश्वभावेऽपि पायसम् ।
सद्रवं अपयेत् तद्वदन्वष्टक्येऽपि कर्मणि ॥ ८
प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनौषिणः ।
गयादौ पिण्डमात्रस्य द्द्वितीयमानत्वदर्शनात् ॥ ९
भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
ब्राह्मणस्य परीक्षायां महायज्ञप्रदर्शनात् ॥ १०
आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
तदालभ्यः प्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११

विद्वेषंतमुपादाय ममाप्येतद्दृदि स्थितम् ।
 प्रधानमुभयोर्यस्मात् तस्मादेषः समुच्चयः ॥ १२
 प्राचीनावौतिना कांक्षं पित्रेषु प्रोक्ष्णं पशोः ।
 दक्षिणाद्वासनान्तश्च चरोर्निर्व्वर्णणादिकम् ॥ १३
 सन्नयश्चावदानानां प्रधानार्थो न हीतरः ।
 प्रधानं हवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४
 द्वीपमुद्वंतमाख्यातं शादा दैवेष्टकां स्मृता ।
 कौलिनं संजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५
 द्वारगवाक्षस्तम्भैः कर्दमभित्यन्तकोणवधैश्च ।
 नेष्टं वास्तुद्वारं विद्वमनाक्रान्तमार्यैश्च ॥ १६
 वद्वद्भ्रमाविति ब्रोह्मैच्छुद्धश्चेति यवांस्तथा ।
 अमावित्यत्र नामोक्ताजुहुयात् क्षिप्रहोमवत् ॥ १७
 साक्षतं सुमनोमुक्तमुदकं दधिसंयुतंम् ।
 अर्घ्यं दधिमधुभ्याश्च मधुपर्को विधीयते ॥ १८
 कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यं मञ्जली ।
 कांस्यापिधानं कांस्यस्यं मधुपर्कं समर्पये ॥ १९

इत्येकीनत्रिंशः खण्डः ॥ २९

इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥

बृहस्पतिसंहिता ।

इष्टा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ।
अधवान् वाग्विदां श्रेष्ठं पर्य्यष्टच्छद् बृहस्पतिम् ॥ १
भगवन् केन दानेन सर्व्वतः सुखमेधते ।
यद्दत्तं यन्महार्घञ्च तन्मे ब्रूहि महातपः ॥ २
एवमिन्द्रेण प्रष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ।
वाचस्पतिर्भ्रात्रा प्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ३
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ।
एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्व्वं पापैः प्रमुच्यते ॥ ४
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नञ्च वासव ।
सर्व्वं मेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५
फालाकृष्टां महीं दत्त्वा सधौजां शस्यशालिनीम् ।
यावत् सूर्य्यकरा लोकास्त्रावत् स्वर्गं महीयते ॥ ६
यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ ७
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।
दश तान्येव विस्तारा गोचर्मैतन्महाफलम् ॥ ८
सहस्रं गोसहस्रञ्च यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
वालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९
विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोनियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥

यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
 एवं पुण्याः प्ररोहन्ति भूमिदानसमाज्जिताः ॥ ११
 यथासु पतितः सद्यस्तैलविन्दुः प्रसर्पति ।
 एवं भूमिकृतं दानं शस्ये शस्ये प्ररोहति ॥ १२
 अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदस्त्रैश्च रूपवान् ।
 स नरः सर्वदा भूपो यो ददाति वसुधराम् ॥ १३
 यथा गौर्भरति वस्त्रं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी ।
 एवं दत्ता सहस्राक्षं भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४
 शङ्खं भद्रासनं छत्रं चरथावरवारणाः ।
 भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर ॥ १५
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 मूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ॥ १६
 आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ।
 भूमिदाता कुले जातः स नन्नाता भविष्यति ॥ १७
 त्रीण्याङ्गरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
 तारयन्ति हि दातारं सर्वात् पापादसंशयम् ॥ १८
 प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नम्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः ।
 ढसा यान्तिन्नदातारः क्षुधिता यान्तिन्नदाः ॥ १९
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाङ्क्षयभीरवः ।
 गयां यो यास्वति पुत्रः स नन्नाता भविष्यति ॥ २०
 एष्टया वहवः पुत्राः सद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नौलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ २१
 लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ।
 श्वेतः सूरविधाणाभ्यां स नौलो वृष उच्यते ॥ २२

नीलः पाण्डुरलाङ्गुलस्तणमुद्धरते तु यः ।
 षष्टिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २३
 यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कुलात्तिष्ठति चोद्धृतम् ।
 पितरस्तस्य गच्छन्ति सोमलोकं शुभाद्युतिम् ॥ २४
 पृथ्वी यदोर्हि लीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ।
 अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ॥ २५
 बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ।
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥ २६
 यस्तु ब्रह्मन्नः स्त्रीभ्यो वा यस्तु वे पितृघातकः ।
 गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती ॥ २७
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुन्धराम् ।
 स्वविष्टायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥ २८
 आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥ २९
 भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयाः ।
 ऊर्ध्वधी वावतिष्ठेत यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३०
 अग्नेरपत्यं प्रथमं द्विरस्यं भूर्वेणावौ सूर्यसूताश्च गावः ।
 लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चन
 माञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ ३१
 षडशीतिसहस्राणां योजनानां वसुन्धराम् ।
 स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥ ३२
 भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति ।
 उभो तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनी ॥ ३३
 सर्वेषामिव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
 ह्याटकक्षितिगौरौणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ३४

यो न हिंसादहं ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 तस्य देहादियुक्तस्य भयं नास्ति कटाचन ॥ ३५
 अन्यायेन ह्यता भूमिर्येनरैरपहारिता ।
 हरतोऽहारयन्तश्च हन्युस्ते मममं कुलम् ॥ ३६
 हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोहतः ।
 स,वधो वारुणैः घाशैस्त्रिद्व्यग्योनिषु जायते ॥ ३७
 अश्रुभिः पतितैस्तेषां दानानामपक्वोर्त्तनम् ।
 ब्राह्मणस्य हृते जेते हृतं त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३८
 वापोकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।
 गवां काटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ॥ ३९
 गामिकां स्नर्णमेकं वा भूमेरप्यर्द्धमङ्गलम् ।
 रुन्धन्नरकमायाति यावदाभूतसंभवम् ॥ ४०
 अर्द्धाङ्गलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ।
 गोवीथीं ग्रामरथ्याञ्च श्मशानं गोकुलं तथा ॥ ४१
 सम्पौद्य नरकं याति यावदाभूतसंभवम् ।
 ऊषरे निर्जले स्थाने प्रास्रं शस्यं विसर्जयेत् ॥ ४२
 जलाधारस्य कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
 पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥ ४३
 शतमखानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ।
 हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदेत् ॥ ४४
 सर्वं भूम्यनृते हन्ति मास्र भूम्यनृतं वदीः ।
 ब्रह्मस्त्रे माःरतिं कुर्याः प्राचैः कण्ठगतैरपि ॥ ४५
 अनौषधममेषजः विषमं तद्वलाहलम् ।
 न विषं विषमित्याहर्ब्रह्मस्त्रं विषमच्यते ॥ ४६

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वः पुत्रपौत्रकम् ।
 लौहखण्डाग्रमचूर्णञ्च विषञ्च जरयेन्नरः ॥ ४७
 ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमान् जरायथति ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः ॥ ४८
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
 मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥ ४९
 चक्रात् तौवतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ।
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च ॥ ५०
 मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ।
 अग्निर्हृहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥ ५१
 राजा दहति दण्डेन विप्रा दहति मन्युना ।
 ब्रह्मस्वेन तु यत् सौम्यं देवस्वेन तु या रतिः ॥ ५२
 तद्वनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
 ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्वनम् ॥ ५३
 मुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ।
 ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥ ५४
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
 ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥ ५५
 संग्रामे तानि लीयन्ते सिक्तासु यथोदकम् ।
 श्रीत्रियाय कुल्लौनाय दरिद्राय च वासव ॥ ५६
 सन्तुष्टाय विनोताय सर्वभूतहिताय च ।
 वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणाञ्च संयमः ॥ ५७
 ईदृश्याय सुरश्रेष्ठ यदत्तं हि तदक्षयम् ।
 आमपात्रे यथा ग्यस्तं चीरं दधि घृतं मधु ॥ ५८

विनश्येत् पात्रदीर्घं व्यात् तच्च पात्रं विनश्यति ।
 एवं गाञ्च हिरण्यञ्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥ ५६
 अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥ ६०
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यातिक्रमः ।
 कुत्रं तारयति धीरः सप्त सप्त च वासव ॥ ६१
 यस्तटाकं नवं कुर्यात् पुराणं वापि खानयेत् ।
 स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके महोयते ॥ ६२
 वागीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च ।
 पुनःसंस्वारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥ ६३
 निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव ।
 स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कटाचिदवाप्नुयात् ॥ ६४
 एकाहन्तु स्थितं तायं पृथिव्यां राजसत्तम ।
 कुलानि तारयेत् तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥ ६५
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
 प्रोक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधाञ्च विन्दति ॥ ६६
 कृत्वापि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥ ६७
 भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसन्नं ह्वियते यदा ।
 न चावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६८
 निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः ।
 तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६९
 उपस्थिते विवाहे च यच्चे दाने च वासव ।
 मांहाञ्जलति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः ॥ ७०

अन्नं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् ।
 रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥ ७१
 फलमूलाश्रणात् पूज्य स्वर्गं स्वस्तेन लभ्यते ।
 प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ॥ ७२
 गवाक्षशक्रदौक्षायाः स्वर्गगामौ लक्षाशनः ।
 स्त्रियस्त्रिषवणस्त्रायौ वायुं पौत्वा क्रतुं लभेत् ॥ ७३
 नित्यस्त्रायौ भजेदकं मन्थ्ये द्वे च जपन् द्विजः ।
 न तत् साधयते राज्ञं नाकपृष्ठमनाशके ॥ ७४
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलाके महोयते ।
 रत्नानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्रांश्च विन्दति ॥ ७५
 नाके चिरं स वसते उपवासौ च ये भवेत् ।
 सततश्चैकशायौ यः स लभेदौषिता गतिम् ॥ ७६
 वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः ।
 अक्षयास्तस्य स्वाकाः स्युः सर्व्वकामगमास्तथा ॥ ७७
 उपवासश्च दौक्षाश्च आभषेकश्च वासव ।
 कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्भि शिष्यते ॥ ७८
 अधोत्व सर्व्ववेदान् वै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते ।
 पावनं चरते धर्मं स्वर्गं लाके महोयते ॥ ७९
 बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ।
 चत्वारि तेषां वर्हेन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ ८०
 इति बृहस्पतिमंहिता ।

दक्षसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञः सर्ववेदविदां वरः ।
पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ १
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च ।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः ॥ २
ब्रह्मचारौ गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
पतेष्वान्तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ३
जातमात्रः शिशुस्तावद्यावदष्टौ समा वयः ।
स हि गर्भसमो ज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥ ४
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते ।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥ ५
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः ॥ ६
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्देवप्रतानि च ।
ब्रह्मचारौ भवेत् तावदूर्ध्वं स्नातो भवेद्गृह्णी ॥ ७
द्विविधो ब्रह्मचारौ तु स्मृतः शास्त्रे मनूषिभिः ।
उपकुर्वाणकस्वादो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः ॥ ८
यो गृहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारौ भवेत् पुनः ।
न यतिर्न वनस्थश्च सर्व्वाश्रमविवर्जितः ॥ ९
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु द्विनमेकमपि द्विजः ।
आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥ १०

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये चरतेस्तु यः ।
 नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमाद्भ्रतः ।
 ब्रयाणामानुलोम्यं हि प्रातिलोम्यं न विद्यते ॥ ११
 प्रातिलाम्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः ।
 मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते ॥ १२
 गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्नखलोन्ना वनाश्रितः ।
 द्विदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ १३
 यस्यतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्तौ न चाश्रमौ ।
 उक्तकर्मकर्मणोक्तां न कालो मुनिभिः स्मृतः ॥ १४
 द्विजानान्तु द्वितार्थायः दक्षस्तु स्वयमब्रवीत् ॥ १५
 इति दक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥

प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं यद्विज्ञेन दिने दिने ।
 तत् मत्त्वं सम्प्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥ १
 उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् ।
 नित्यनैमित्तिकैर्मुक्तः काम्यैश्चान्यैरगर्हितः ॥ २
 यः स्रकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः ।
 अन्नानन्दयदि वा माहात् स तेन पतितो भवेत् ॥ ३
 दिवमस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते ।
 द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥ ४
 षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
 विभागेऽप्येषु यत् कर्म तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ५

उषःकाले तु सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ।
 नतः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ६
 अत्यन्तमलिनः कायो नवाच्छिद्रसमन्वितः ।
 स्रवत्पेष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥ ७
 क्लिद्यन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥ ८
 नानास्त्रेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अस्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥ ९
 प्रातरूत्याय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
 समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्बर्षैर्बर्षोपोहति ॥ १०
 उपस्युषसि यत् स्नानं सन्ध्यायामुदिते रवौ ।
 प्राजापत्येन तत्तत्त्वं महापातकनाशनम् ॥ ११
 प्रातःस्थानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
 सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥ १२
 स्नानादनन्तरं तावदुपस्यर्शनमुच्यते ।
 अनेन तु विधानेन आचान्तः शुचितर्पितायात् ॥ १३
 ब्रह्माल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिवेदम्बु वीक्षितम् ।
 संहत्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रसृज्यात्ततो मुखम् ॥ १४
 संहृत्य तिसृभिः पूर्वमास्यमेवमुपसृशेत् ।
 नतः पादौ समभ्युक्ष्य अङ्गानि समुसृशेत् ॥ १५
 अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या भ्राणं पश्चादनन्तरम् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुःश्रोत्रे पुनःपुनः ॥ १६
 कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयश्च तलेन वै ।
 सर्व्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाह्य चाग्नेश्च संसृशेत् ॥ १७

सन्ध्यायाञ्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
 सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो हि विशेषतः ।
 स जौवनेव शूद्रः स्थान्मृतः श्वा चैव जायते ॥ १८
 सन्ध्याह्वीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्रुते ॥ १९
 सन्ध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमो विधीयते ।
 स्वयं होमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥ २०
 ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भाता भागिनियोऽथ विट्पतिः ।
 एभिरेव हृतं यत् तदधुतं स्वयमेव हि ॥ २१
 देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवौचरणम् ।
 देवकार्याणि पूर्वाह्ने मनूष्याणाञ्च मध्यमे ॥ २२
 पितृणाञ्च कार्याखेतानि यन्नतः ॥ २३
 पौर्वाह्निकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ।
 न तस्य फलमाप्नोति वन्ध्यास्त्रीमैथुनं यथा ॥ २४
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ।
 द्वितीये च तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते ॥ २५
 वेदाभ्यासो हि विप्राणां परमं तप उच्यते ।
 ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः षडङ्गसहितस्तु सः ॥ २६
 वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ।
 ततो दानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ २७
 समित् पुष्यकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ।
 द्वितीये चैव भागे तु प्योष्यवर्गार्थिसाधनम् ॥ २८
 पिता माता गुरुर्भार्या प्रजा दीनाः समाश्रिताः ।
 अन्धगतोऽतिथिस्वान्यः, पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ २९

ज्ञातिर्वंशुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ।
 अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ ३०
 भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ।
 नरकं पोङ्गने चास्य तस्माद्यत्नेन तं भरेत् ॥ ३१
 सार्वभौतिकमन्नाद्यं कर्त्तवन्तु विशेषतः ।
 ज्ञानविद्भ्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ ३२
 स जीवति य एवैको बहुभिक्षोपजीव्यते ।
 जीवन्ता नृतकाश्चान्ये य आत्मभरयो नराः ॥ ३३
 वद्वयं जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थं तथा पराः ।
 आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्त्रोदरेणापि दुःखितः ॥ ३४
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ॥ ३५
 यद्दाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने ।
 तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
 चतुर्थे च तथा भागे ज्ञानार्थं सदमाहरेत् ॥ ३६
 तिलपुष्पकुशादीनि ज्ञानश्चाक्तत्रिमे जले ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं ज्ञानमुच्यते ॥ ३७
 तेषां मध्ये तु यत्नित्यं तत् पुनर्भिद्यते त्रिधा ।
 मलापहरणं पञ्चान्ध्रं वत्तु जले स्मृतम् ॥ ३८
 सन्ध्याज्ञानमुभाभ्याञ्च ज्ञानमेदाः प्रकौर्त्तिताः ।
 मार्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः ॥ ३९
 उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्र्या जप उच्यते ।
 सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थितः ॥ ४०

विश्वामित्र ऋषिऋन्दी गायत्री सा विशिष्यते ।
 पञ्चमे च तथा भागी संविभागो यथाहृतः ॥ ४१
 पिष्टदेवमनुष्याणं कौटानाञ्चोपदिश्यते ।
 देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिक्षोपजीव्यते ॥ ४२
 गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माज्येष्ठाश्रमौ गृह्यौ ।
 त्रयाणामाश्रमाणान्तु गृहस्थो योनिरुच्यते ॥ ४३
 तेनैव सोदमानेन सौदन्तौहेतरै त्रयः ।
 मूलप्राणा भवेत् स्तम्भः स्तम्भाच्छाखाः सपल्लवाः ॥ ४४
 मूलैर्नैव विनष्टेन सर्वमेतद्दिनश्यति ।
 तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन रक्षितव्यो गृहाश्रमी ॥ ४५
 राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्या माननोयश्च सर्वदा ।
 गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो न गृहेण गृहाश्रमी ॥ ४६
 न चैव पुत्रदारिण स्वकर्मपरिवर्जितः ।
 अस्नात्वा चाप्यहुत्वा चाजम्भादत्त्वा च मानवः ॥ ४७
 देवादोनामृषौ भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 एक एव हि भुङ्क्तेऽन्नमपरोऽन्नेन भुज्यते ॥ ४८
 न भुज्यते स एवैको यो भुङ्क्तेऽन्नं स साक्षिणा ।
 विभागशौचो यो नित्यं चमायुक्तो दयापरः ॥ ४९
 देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ।
 दया लज्जा चमा श्रद्धा प्रज्ञा योगः कृतज्ञता ॥ ५०
 एते यस्य गुणाः सन्ति स गृह्यो मुख्य उच्यते ।
 संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ ५१
 सुज्ञा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
 इतिहासपुराणार्थैः षष्ठश्च सप्तमं नयेत् ॥ ५२

अष्टमे लोकयात्रा तु बहिः सन्ध्या ततः पुनः ।
 होमो भोजनकञ्चैव यश्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥ ५३
 कृत्वा चैवं ततः पश्चात् स्वाध्यायं किञ्चिदाहरेत् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥ ५४
 यामहयं शयानो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 नैमित्तिकानि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥ ५५
 तथा तथैव कार्याणि न कालस्तु विधीयते ।
 अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानां ह्यस्मिन्नेव तु लीयते ॥ ५६
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुखमिच्छता ।
 सर्वत्र मध्यमौ यामौ हुतशेषं हविश्च यत् ॥ ५७
 भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसोदति ॥ ५८
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नव गृहस्वस्य शब्दयामि नवैव तु ।
 तथैव नव कर्माणि विकर्माणि तथा नव ॥ १
 प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥ २
 अट्टेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।
 नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः ॥ ३
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मुखं वाक्यं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥ ४

अभ्युद्यानमिहागच्छ पृच्छालापप्रियान्वितः ।
 उपासनमनुव्रज्या कार्य्याखेतानि यत्नतः ॥ ५
 ईषहानानि चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च ।
 पादशौचं तथाभ्यङ्गमाश्रयः शयनं तथा ॥ ६
 किञ्चिद्धानं यथाशक्ति नास्यानग्रन् गृहे वसेत् ।
 शृज्जलक्षार्थिने देयमितान्यपि सदा गृहे ॥ ७
 सन्ध्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवं तथातिथ्यसुहृतश्चापि शक्तितः ॥ ८
 पित्रदेवमनुष्वाणां दौनानायतपस्विनाम् ।
 मातापित्र्युरुणाञ्च संविभागो यथार्हतः ॥ ९
 एतानि नव कर्मार्थाश्च विकर्मार्थाश्च तथा पुनः ।
 अनृतं पारदार्यञ्च तथाभक्ष्यः भक्षणम् ॥ १०
 अगम्याममनापेयपानं स्तेयञ्च हिंसनम् ।
 अश्रौतकर्मचारणं मित्तधर्मवर्हिष्कृतम् ॥ ११
 नवैतानि विकर्मार्थाणि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ।
 आशुर्वित्तं गृहच्छिष्टं मन्त्रमैथुनमेषजम् ॥ १२
 तपा दानावमानौ च नव गोप्यानि यत्नतः ।
 आरोग्यसृष्टिश्च दानाध्ययनविक्रयाः ॥ १३
 कन्धादानं वृषोत्सर्गो रक्षःपापमकुत्सनम् ।
 प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थाश्रमिणस्तथा ॥ १४
 मातापित्रांर्गुरौ मित्रे विनीते चोपकारिणि ।
 दौनानार्थाविशिष्टेभ्यो दत्तन्तु सफलं भवेत् ॥ १५
 धूर्त्तं बन्दिनि मन्दे च कुवेद्ये कितवे शठे ।
 चाटुचारणचौरैर्भ्यो दत्तं भवति निष्फलम् ॥ १६

सामान्यं याजितं न्यास आधिर्हाराश्च तद्धनम् ।
क्रमायातश्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥ १७
आपत्स्त्रपि न देयानि नव वस्तूनि सर्व्वदा ।
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ १८
नवनवकवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ।
इह लोके परे च श्रौः स्वर्गस्थश्च न मुञ्चति ॥ १९
यथैवात्मा परस्तदद्दृष्टव्यः सुखमिच्छता ।
सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥ २०
सुखं वा यदि वा दुःखं यत् किञ्चित् क्रियते परे ।
ततस्तत् पुनः पश्चात् सर्व्वमात्मनि जायते ॥ २१
न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥ २२
सुखं वाञ्छन्ति सर्व्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम् ।
तस्माद्दुर्धर्मः सदा कार्य्यः सर्व्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥ २३
न्यायागतेन द्रव्येण कर्त्तव्यं पारिपुत्रम् ।
दानश्च विधिना देयं काले पात्रे गुणान्विते ॥ २४
समद्विगुणसाहस्रमानस्यश्च यथाक्रमम् ।
दाने फलविशेषः यथांशेषां तावदेव तु ॥ २५
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणव्रुवे ।
सहस्रगुणमाचार्य्यं त्वनन्तं वेदपारगे ॥ २६
विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।
न केवलं तद्दिनश्लेच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥ २७
व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थश्च याचते ।
एवमन्विथ दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥ २८

मातापितृबिहोनन्तु संस्कारोद्दहनादिभिः ।
 यः स्थापयति तस्येह पुण्यसङ्ख्या न विद्यते ॥ २६
 न तच्छ्रेयाऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टामेन लभ्यते ।
 यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसां विप्रेण स्थापितेन तु ॥ २७
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृह्णे ।
 तत्तद्गुणवते देयं न देवाच्चयमिच्छता ॥ २९
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षट्तीयाऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

पद्मोमूत्रं गृहं पुंसां यदि च्छन्दोऽनुवर्त्तनी ।
 गृह्णाश्रमसमं नास्ति यदि धार्थ्या वशानुगा ॥ १
 तथा धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते ।
 प्राकाम्यं वर्त्तमाना तु स्नेहात्तु निवारिता ॥ २
 अवस्था सा भवेत् पश्चादयथा व्याधिरूपेक्षितः ।
 अनुकूला न वाग्दुष्टा दक्षा साध्वौ प्रियंवदा ॥ ३
 आत्मशुभा स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषौ ॥ ४
 अनुकूलकलत्रो यस्तस्य स्वर्ग इहैव हि ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ॥ ५
 स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ।
 रक्त एका विरक्ताऽन्यस्तास्मात् कष्टतरं तु किम् ॥ ६
 गृहवासः सुखार्थाय पद्मोमूत्रं गृह्णे सुखम् ।
 सा पद्मो या विनौता साञ्चित्तज्ञा वशवर्त्तनी ॥ ७

दुःखा ह्यत्रा सदा खिन्ना वित्तमेदः परस्परम् ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः ॥ ८
 याषित् सर्वा जलौकेव भुषणाच्छादनाशनैः ।
 सुभूयापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षतिः ॥ ९
 जलोका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी ।
 इतरा तु धनं वित्तं मांसं वीर्यं वलं सुखम् ॥
 सशङ्का बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
 भृत्यवशमन्यते पश्चाद्दृष्टव्यभावे स्वकं पतिम् ॥ ११
 अनुकूला न वाग्दुष्टा दत्ता साध्वी पतिव्रता ।
 एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संशयः ॥ १२
 या हृष्टमनसा नित्यं स्थानमानविचक्षणया ।
 भर्तुः प्रीतिकरौ नित्यं सा भार्या ह्यौतरा जरा ॥ १३
 शिष्या भार्या शिशुर्भ्राता पुत्रो दासः समाश्रितः ।
 यस्यैतानि विनोतानि तस्य लोके हि गौरवम् ॥ १४
 प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी ।
 दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते ॥ १५
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ।
 दाषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥ १६
 अदुष्टान्पतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 स जौवनान्ते स्त्रीत्वञ्च बन्धुत्वञ्च समाप्नुयात् ॥ १७
 दरिद्रं व्याधितञ्चैव भर्तारं यावमन्यते ।
 शुनौ गृध्री च मकरौ जायते सा पुनःपुनः ॥ १८
 मृतं भर्तारि या नारी समारोहेषुताशनम् ।
 सा भवेत्त शुभाचारा स्वर्गलोके मञ्जीयते ॥ १९

ब्यालप्राहो यथा व्यालं बलादुद्धरते विलात् ।
 तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥ २० ॥
 इति दाचे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्थ्यं त्याज्यं मनीषिभिः ।
 विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥
 शौचे यत्रः सदा कार्थ्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः ।
 शौचाचारविज्ञानस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ -
 शौचञ्च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।
 मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥ ३ ॥
 अशौचाद्दि वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।
 समाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥ ४ ॥
 एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा ।
 उभयोः सप्त दातव्या मृदास्त्रिस्तसु पादयोः ॥ ५ ॥
 मृत्स्थानां चतुर्विधानां त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम् ।
 द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥ ६ ॥
 अर्धप्रसृतिमात्रन्तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता ।
 द्वितीया च तृतीया च तदर्धं परिकीर्तिता ॥ ७ ॥
 लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिपर्वी पूर्यते यया ।
 एतच्छीचं मृत्स्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ८ ॥
 त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।
 दातव्यमुदकं तावन्मृदाभावो यथा भवेत् ॥ ९ ॥

ऋदा जलेन शुद्धिः स्यान्न क्लेशो न धनव्ययः ।
 यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परोक्षितम् ॥ १०
 एतदेव दिवा शौचः रात्रावन्यद्विधीयते ।
 अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि ॥ ११
 दिवोदिनस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
 तदर्द्धमातुरस्याहुस्वरायामर्द्धमध्वनि ॥ १२
 न्यूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शुद्धिमभोषता ।
 प्रायश्चित्ते न युज्येत विहितक्रमे कृते ॥ १३
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमाऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ।

सूतकं तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युसमुद्भवम् ।
 यावज्जीवं तृतीयन्तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १
 सद्यःशौचं तथैकाहं द्वित्रिचतुरहस्तथा ।
 दशाहा द्वादशाहश्च पक्षा मासस्तथैव च ॥ २
 भरणान्तं तथा चान्यदृश्यपक्षन्तु सूतके ।
 उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥ ३
 अन्यार्थतो विजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
 सकल्पं भरहस्यञ्च क्रियावाञ्छेन्न सूतकौ ॥ ४
 राजर्त्विग्दीक्षितानाञ्च जाले देशान्तरे तथा ।
 व्रतिनां सन्निराञ्चैव सद्यःशौचं विधीयते ॥ ५
 एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 हौने हौनतरे चैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥ ६

जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुष्यति ॥ ७
 अन्नात्वा चाप्यहुत्वा च भुङ्क्तोऽदत्त्वा च यः पुनः ।
 एवंविधस्य सर्वस्य सूतकं समुदाहृतम् ॥ ८
 व्याधितस्य कदर्थस्य शृणयस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहोनस्य मूर्खस्य स्त्रौजितस्य विशेषतः ॥ ९
 व्यमनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 श्रद्धात्यागविहोनस्य भस्मान्तं सूतकं भवेत् ॥ १०
 न सूतकं कडाचित् स्यादद्यावज्जावन्तु सूतकम् ।
 एवं गुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् ॥ ११
 सूतके ऋतके चैव तथा च ऋतसूतके ।
 एतत्संहतशौचानां ऋतशौचेन शुष्यति ॥ १२
 दानं प्रतिग्रहो ह्योमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ।
 दशाह्नाक्तं परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित् ॥ १३
 दानञ्च विधिना देयमशुभात्तारकं हि तत् ।
 ऋतकान्ते ऋतो यस्तु सूतकान्ते च सूतकम् ॥ १४
 एतत् संहतशौचानां पूर्वशौचेन शुष्यति ।
 उभयत्र दशाहानि कुलस्वाक्षं न भुज्यते ॥ १५
 चतुर्थेऽहनि कार्तव्यमस्थिसञ्चयनं द्विजैः ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यशो विधौयते ॥ १६
 वर्षानामानुलोम्येन स्त्रौणामेका यदा पतिः ।
 दशष्टत्रयमेकाहः प्रसवे सूतकं भवेत् ॥ १७
 यज्ञकाले विवाहे च देशभङ्गे तथैव च ।
 ह्ययमाने तथाग्नी च नाशौचं ऋतसूतके ॥ १८

सुखं कालैः त्विदं सर्व्वमशीचं परिकीर्त्तितम् ।
 आपद्गतस्य सर्व्वस्य सूतके न तु सूतकम् ॥ १८
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

सांको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
 इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीम्यहम् ॥ १
 प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारस्तु धारणा ।
 तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योगं उच्यते ॥ २
 नारस्यसिवनाद्योगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
 ब्रतैर्यज्ञैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥ ३
 न च पथाग्रनाद्योगो न नासाग्रनिरीक्षणयात् ।
 न च शास्त्रातिरिक्तेन शीचेन स भवेत् क्वचित् ॥ ४
 न मीनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकलैस्तथा ।
 लोकयात्रावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥ ५
 अभियोगान्तथाभ्यासान्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ।
 पुनःपुनश्च निर्व्वेदाद्योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ६
 आत्मचिन्तातिनोदेन शीचक्रौडनकेन च ।
 सर्व्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ७
 यश्चात्मनिरतो नित्यमात्मक्रीडस्तथैव च ।
 आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्धेव स्त्रभावतः ॥ ८
 रतश्चैव स्वर्ग्यं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
 आत्मन्धेव सुहृत्सोऽसौ योग्यस्तस्य प्रसिध्यति ॥ ९

सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रदपि विशिषतः ।
 ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥ १०
 य आत्मार्थातिरेकेण हितोद्यं नैव पश्यति ।
 ब्रह्मोभूय स एवं हि दत्तपत्र उदाहृतः ॥ ११
 विषयासक्तचित्तं हि यतिर्मीलं न विन्दति ।
 यत्नेन विषयासक्तिं तस्माद्योगो विवर्जयेत् ॥ १२
 विषयेन्द्रियसंयोगं केचिद्योगं वदन्ति हि ।
 अधर्मी धर्मरूपेण गृह्णीतस्तैरपण्डितैः ॥ १३
 मनसखात्मनस्यैव संयोगश्च तथापरि ।
 उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवञ्चिताः ॥ १४
 वृत्तिह्रौनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि ।
 एकौकल्य विमुच्येत योगोऽयं मुख्य उच्यते ॥ १५
 कषायमाहविद्येप लज्जाशङ्कादिचेतसः ।
 व्यापारास्तु समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत् ॥ १६
 कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्राम्यैः षष्ठस्तत्र महत्तरः ।
 देवासुरमनुष्यैस्तु स जितुं नैव शक्यते ॥ १७
 बलेन परराष्ट्रानि गृह्णन् शूरस्तु नोच्यते ।
 जितो येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः ॥ १८
 वाह्मर्मुखाणि सर्वाणि कृत्वा चाभिसुखानि वै ।
 सर्वस्यैवेन्द्रियग्रामं मनस्यैव मनस्यैव योजयेत् ॥ १९
 सर्वभावावनिर्मुक्तः क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् ।
 एतद्भ्रान्तश्च योगश्च श्रेष्ठाः स्मुर्यन्त्यविस्तराः ॥ २०
 त्यक्त्वा विषयभागांश्च मनो निश्चलतां गतम् ।
 अत्र एकस्मिन् रूपेण समाधिः परिकीर्तितः ॥ २१

शतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 द्वयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥ २२
 यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तौति विरुध्यते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ २३
 स्वसंवेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारौ मैथुनं यथा ।
 अयोगो नैव जानाति जातोन्वो हि यथा घटम् ॥ २४
 नित्वाभ्यसनशौलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत् सूक्ष्मत्वादनिर्येयं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २५
 बुधस्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मूर्खस्य तदेव बहु मन्यते ॥ २६
 सत्त्वोत्कटाः सुराद्यापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥ २७
 तस्मात् त्यक्तकषायेण कर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥ २८
 न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि ययोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात् तस्य न विश्वसेत् ॥ २९
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्हं एव सः ॥ ३०
 ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेद्दृष्ट्वा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कौर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ३१
 सङ्कल्पोऽप्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३२
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥ ३३

पारिव्रज्यं गृहीत्वा च यो धर्मं नावतिष्ठति ।
 श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवांसयेत् ॥ ३४
 एको भिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव भिक्षुनं स्मृतम् ।
 त्रयो ग्रामस्थथां स्यात् ऊर्ध्वन्तु नगरायते ॥ ३५
 नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामो वा भिक्षुनं तथा ।
 एतन्नयं प्रकुर्वीष्यः श्वधर्माश्चप्रवते यतिः ॥ ३६
 राजवार्त्तादि तेषान्तु भिक्षावार्त्ता परस्परम् ।
 श्वेहपैशुन्यमात्सर्व्यं सन्निकर्षादसंशयम् ॥ ३७
 नामपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः ।
 एते चान्ये च वैश्वः प्रवक्षाः कृतपेस्त्रिनाम् ॥ ३८
 ध्यानं शौचं तथा भिक्षां नित्यमेवान्तशौकता ।
 भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमो नीपपद्यते ॥ ३९
 तपोजपैः कश्चिभूतो व्याधितोऽवसथावहः ।
 वृद्धो ग्रहगृहीतश्च यश्चान्यो विकसीन्द्रियः ॥ ४०
 नीरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथावहः ।
 स दूषयति तत् स्थानं पशून् पौडयतीति च ॥ ४१
 नीरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्याद्दिनश्रुति ।
 ब्रह्मचर्याविगृहन्तु कुलशैव तु नाजयेत् ॥ ४२
 वसन्नावसथे भिक्षुर्भूयुनं यदि सेवते ।
 तस्यावसथनाथश्च मूलान्धपि निरुन्तति ॥ ४३
 आश्रमे तु यतिर्यश्च मूर्खर्त्तमपि विश्रसेत् ।
 किं तस्मान्येन धर्मैश्च कृतकृत्योऽभिजायते ॥ ४४
 सञ्चितं यद्गृहस्थेन पावसाभरणात्मिकम् ।
 स निहंति तत् सर्वमेकारात्रोषिती वतिः ॥ ४५

योगाश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयते यतिम् ।
 निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४६
 यस्मिन् देशे वसेद्योगी ध्यानयोगविचक्षणः ।
 सोऽपि देशो भवेत् पूतः किं पुनस्तस्य वान्धवाः ॥ ४७
 हैतश्चैव तथाहैतंः हैताहैतं तथैव च ।
 न हैतं नापि चाहैतमितो तत् परमार्थिकम् ॥ ४८
 नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेण भावितः ।
 ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम् ॥ ४९
 हैतपक्षे समाख्या ये अहैते तु व्यवस्थिताः ।
 अहैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः ॥ ५०
 तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
 ततः शास्त्राख्यधौयन्ते अयन्ते ग्रन्थसञ्चयाः ॥ ५१
 दशशास्त्रं यथा प्रोक्तमग्निषाश्रमसुत्तमम् ।
 अधौयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्धमरलोकताम् ॥ ५२
 इदन्तु यः पठेन्नृत्त्या शृणुयादधमोऽपि वा ।
 स पुत्रपौत्रपशुमान् कौर्त्तिश्च समवाप्नुयात् ॥ ५३
 आवयित्वा त्विदं शास्त्रं आहकालेऽपि वा द्विजः ।
 सक्षयं भवति आहं पितृभ्यश्चोपजायते ॥ ५४
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

शातातपसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तबिहीनानां महापातकिनां नृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नं चिह्नितशरीरिणाम् ॥ १
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तपपापमूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः ॥ २
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्च त्रैणि पापसमुद्भवम् ॥ ३
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्हीमेर्दानैस्तेषां शमो भवेत् ॥ ४
पूर्वं जन्मकृतं पापं नरकस्य परिचये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥ ५
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकृच्छ्राश्मरीकासा अतिसारभगन्दरैः ॥ ६
दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षाघातोऽस्तिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥ ७
जलोदरं यकृतं प्लीहा शूलरोगव्रणानि च ।
खासाजौर्यज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः ॥ ८
रक्ताव्युदविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ।
दण्डापतानकश्चित्त वपुःकम्पविचर्चिकाः ॥ ९
बल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ।
अर्शभाद्या नृणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि ॥ १०

अन्ये च बहवो रोगा जायन्ते पापसङ्कराः ।
 उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ॥ ११
 महापापेषु सर्व्वं स्यात् तदर्हसुपपातके ।
 इत्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्पं व्याधिबलाबलम् ॥ १२
 अथ साधारणं तेषु गोदानादिषु कथ्यते ।
 गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च धयस्त्रिणी ॥ १३
 वृषदाने शुभोऽनडान् शुक्लाम्बरसकाक्षिनः ।
 निवर्त्तनानि भूदाने दश दद्याद्द्विजातये ॥ १४
 दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्त्तनम् ।
 दश तान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ १५
 सुवर्षशतनिष्कन्तु तदर्हार्हप्रमाथतः ।
 अथदाने स्रुतु श्लेषमग्नं सोपस्करं दिशेत् ॥ १६
 माहिषीं माहिषे दाने दद्यात् स्वर्षायुषाम्बिताम् ।
 दद्याद्भजं महादाने सुवर्षफलसंयुतम् ॥ १७
 क्षत्रसङ्घार्षणं पुष्यं प्रदद्याद्देवतार्क्षिणे ।
 दद्याद्द्विजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने ॥ १८
 रुद्रं जपेक्षत्रपुष्यैः पूजयित्वा च त्रयम्बकम् ।
 एकादश जपेद्रुदान् दशांशं गुग्गुलैर्वृतैः ॥ १९
 इत्याभिषेचनं कुर्यात्पुष्यैर्व्वरुषदेवतैः ।
 शान्तिके गणशान्तिसु शङ्खशान्तिं पूजयेत् ॥ २०
 धान्यदाने शुभं धान्यं स्वारौषद्विमितं स्मृतम् ।
 वस्त्रदाने पद्मवस्त्रद्वयं कर्षुसंयुतम् ॥ २१
 दशपञ्चाष्टचतुर उपवेश्य द्विजान् शुभान् ।
 विधाय वेणुनीं पूजां सङ्घट्टय निजकाव्यया ॥ २२

'धेनुं' दद्याद् द्विजातिभ्यो दक्षिणाञ्चापि शक्तितः ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्करणैर्द्विजान् ॥ २२
 याचेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ।
 तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २४
 पुनस्तान् परिपूर्णार्थानर्हयेद्विधिवद्द्विजान् ।
 सन्तुष्टा ब्राह्मणा दध्यरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥ २५
 जपच्छिद्रं तपच्छिद्रं यच्छिद्रं यन्नकर्मणि ।
 सर्वं भवति निच्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ २६
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मान्यन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवमया विप्रान तद्वचनमन्यथा ॥ २७
 उपवासो व्रतञ्चैव स्थानं तीर्थफलं तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्यन्नं तस्य तत्फलम् ॥ २८
 सम्यन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २९
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ।
 तेषां वाक्येदकेनैव शुध्यन्ति मखिना जनाः ॥ ३०
 तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः ।
 भोजयित्वा द्विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह वसुभिः ॥ ३१
 इति शातातपौषे कर्मविपाके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्रह्महा नरकस्यन्ते पाण्डुकुष्ठौ प्रजायते ।
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत स तत्पातकशान्तये ॥ १

चत्वारः कलसाः कार्य्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
 पञ्चपङ्कवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥ २
 अश्वस्थानादिमृदयुक्तास्तौर्धोदकसुपूरिताः ।
 कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलान्विताः ॥ ३
 सर्व्वौषधिसमायुक्ताः स्थाय्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
 रीष्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यस्येत् ॥ ४
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणञ्च चतुर्मुखम् ।
 पलाह्वाह्वप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥ ५
 अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
 यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥ ६
 पूर्वादिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
 पठेयुः स्वस्ववेदांस्ते ऋग्वेदप्रभृतीन् ग्रनैः ॥ ७
 दशशिनः ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ।
 मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्त्रिलहैमभिः ॥ ८
 द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजयुङ्गवः ।
 तत्र पौठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥ ९
 ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहैमतिलादिकम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देवमाचार्य्याय निवेदयेत् ॥ १०
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वदेवा मरुद्गणाः ।
 क्रीता सर्व्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥ ११
 इत्युदौर्ध्वं मुहुर्भक्त्या तमाचार्य्यं क्षमापयेत् ।
 एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठो विशुध्यति ॥ १२
 कुष्ठो गोवधकारी स्यान्नरकान्तोऽस्य निष्कृतिः ।
 स्यापयेद् घठमेकन्तु पूर्वाक्तद्रव्यसंयुतम् ॥ १३

रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पाम्बरान्वितम् ।
 रक्तकुम्भन्तु तत् कृत्वा आपयेद्दक्षिणां दिशम् ॥ १४
 ताम्रपात्रं न्यसेत् तत्र तिलक्षुर्येण पूरितम् ।
 तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमम् ॥ १५
 यजेत् पुरुषसूक्तेन पापं मे शास्यतामिति ।
 सामपारायणं कुर्यात् कलसे तत्र सामवित् ॥ १६
 द्वांशं सर्षपैर्हुत्वा पावसान्यभिषेचने ।
 विहिते धर्मराजानमाचार्याय निवेदयेत् ॥ १७
 यमोऽपि महिषारुढो दण्डपशुभिर्भयावहः ।
 दक्षिणाशपतिर्देवो मम पापं व्यपोहतु ॥ १८
 इत्युच्चार्य विष्टञ्चैनं मासं सङ्गृह्णन्माचरेत् ।
 ब्रह्मगोत्रधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः ॥ १९
 पिण्डहा चेतनाहोनो मातृहान्धः प्रजायते ।
 नरकान्ते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २०
 प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः ।
 व्रतान्ते कारयेन्नावं सौवर्णपलसम्प्रिताम् ॥ २१
 कुम्भं रौप्यमयञ्चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत् ।
 निष्कद्वेष्वा तु कर्त्तव्यो देवः श्रीवत्सलाञ्छनः ॥ २२
 पट्टवस्त्रेण संवेद्य पूजयेत् तं विधानतः ।
 नावं दिजाय तां दद्यात् सर्वोपस्कारसंयुताम् ॥ २३
 वासुदेव जगन्नाथ सर्वभूताशयस्थित ।
 पातकार्णवमग्नं मां तारय प्रणतार्त्तिहृत् ॥ २४
 इत्युद्दोष्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विसर्जयेत् ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्यो दक्षिणां ददेत् ॥ २५

स्वसृष्टातो तु बधिरो नरकान्ते प्रजायते ।
 सूक्तो भ्रातृबधे चैव तस्मैऽपि निष्कृतिः स्मृता ॥ २६
 साऽपि पापविशुद्धार्थं च देवैः न्द्रायणव्रतम् ।
 व्रतान्तं पुस्तकं दद्यात् सुवर्णफलसंयुतम् ॥ २७
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य ब्राह्मणीं तां विसर्जयेत् ।
 सरस्वति जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदेवते ॥ २८
 दुष्कर्मकरणात् पापं पाहि मां परमेश्वरि ।
 बालघातौ च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥ २९
 ब्राह्मणोद्वाहनञ्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
 श्रवणं हरिवंशञ्च कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥ ३०
 महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।
 षडङ्गिकादशै रूद्रै रूद्रः सामभिधौयते ॥ ३१
 रूद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकौर्त्तितः ।
 एकादशभिरितैस्तु अतिरूद्रश्च कथ्यते ॥ ३२
 जुहुयाच्च दशमिन् दूर्ध्वं यायुतसङ्ग्रया ।
 एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥ ३३
 पलान्येकादश तथा दद्याद्दक्षिणानुसारतः ।
 अन्धेभ्योऽपि यथाशक्ति द्धिज्येभ्यो दक्षिणां न्द्रिशेत् ॥ ३४
 स्नापयेद्दम्पती पञ्चान्नन्वैर्व्यरुणदैवतैः ।
 आचार्याय प्रदेयानि वस्तूलङ्करणानि च ॥ ३५
 गोत्रहा पुरुषः कुष्ठो, निर्व्यंशश्चोपजायते ।
 स च पापविशुद्धार्थं प्राजापत्यशतञ्चरेत् ॥ ३६
 व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ।
 श्रीहन्ता चातिसारो स्यादश्वत्यान् रोपयेद्दश ॥ ३७

दद्याच्च शर्कराधेनं भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
 राजह्वा क्षयरोगो स्यादेवा तस्य च निष्कृतिः ॥ ३८
 गोभूहिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ।
 घृतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥ ३९
 इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशाम्यति ।
 रक्ताब्जदौ वैश्यहन्ता जायते स च मानवः ॥ ४०
 प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
 दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥ ४१
 प्राजापत्यं सकृच्चैवं दद्याद्धेनूं सदाक्षिणाम् ।
 कारुणाञ्च वधे चैव रूक्षभाषः प्रजायते ॥ ४२
 तेन तत्पापशुद्धयर्थं दातव्यो वृषभः सितः ।
 सर्वकार्येष्वसिद्धार्थो गजघाती भवेन्नरः ॥ ४३
 प्रासादं कारायत्वा तु गणेशप्रतिमां न्यस्येत् ।
 गणनाथस्य मन्त्रन्तु मन्त्रो लक्ष्मिमतं जपेत् ॥ ४४
 कुलत्यशाकैः पूषैश्च गणशान्तिपुरःसरम् ।
 उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विक्ततस्वरः ॥ ४५
 स तत्पापविशुद्धयर्थं दद्यात् कर्पूरकं पलम् ।
 अश्वे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ॥ ४६
 शतं पलानि दद्याच्च चन्दनान्यघनुत्तये ।
 महिषौघातने चैव कृष्णगुह्यः प्रजायते ॥ ४७
 खरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ।
 निष्कत्रयस्य प्रह्वतिं सम्प्रदद्याद्द्विरण्मयीम् ॥ ४८
 तरक्षी निहते चैव जायते काकरेक्षणः ।
 दद्याद्ब्रह्मयीं धेनूं स तत्पातकशान्तये ॥ ४९

शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
 स दद्यात्तु विशुद्धयै घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥ ५२
 हरिणे निहते खञ्जः शृगाले तु विपादकः ।
 अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्णपलनिर्मितः ॥ ५१
 अजाभिघातने चैव अर्धिकाङ्गः प्रजायते ।
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥ ५२
 उरभ्ने निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
 कस्तुरिकापलं दद्याद्ब्राह्मणाय विशुद्धये ॥ ५३
 माल्जारे निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
 पारावतं ससौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमाचकम् ॥ ५४
 शुकसारिकयोर्घाते नरः खलितवाग्भवेत् ।
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥ ५५
 वकघातौ दौर्घनसो दद्याद्ग्राह्यप्रभाम् ।
 काकघातौ कर्णहिनो दद्याद्ग्राह्यप्रभाम् ॥ ५६
 हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ।
 तदहर्द्वेप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥ ५७
 इति शातातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सुरापः श्वावदन्तः स्यात् प्राजापत्यान्तरं तथा ।
 शकंरायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्धये ॥ १

जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ।
ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः ॥ २
मद्यपो रक्तपित्तौ स्यात् स दद्यात् सर्पिषो घटम् ।
मधुनोऽर्घघटञ्चैव सहिरण्यं विशुद्धये ॥ ३
अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते क्कमिलोदरः ।
यथावत्तेन शुद्धार्थमुपोष्यं भौषपञ्चकम् ॥ ४
उदक्या वीक्षितं भुक्त्वा जायते क्कमिलोदरः ।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ५
भुक्त्वा चासृश्य मंसृष्टं जायते क्कमिलोदरः ।
त्रिरात्रं समुपोष्याथ न तत्प्रापात् प्रमुच्यते ॥ ६
परान्नविन्नकरणादजौर्यमभिजायते ।
लवहामं स कुर्व्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ७
मन्दादराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः ।
प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ ८
विषदः स्याच्छर्द्दिरोगौ दद्याद्दशपयस्त्रिणीः ।
मार्गहा पादरोगौ स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥ ९
पिशुनो नरकस्थान्ते जायते श्वामकासवान् ।
घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितम् ॥ १०
धूर्त्तोऽपस्माररोगौ स्यात् स तत्प्रापविशुद्धये ।
ब्रह्मकूर्चमयीं धेनुं दद्याद्वाञ्च सदक्षिणाम् ॥ ११
शूलौ परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
सोऽन्नदानं प्रकुर्व्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥ १२
दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥ १३

सुरालये जले वापि शक्नूत्सुं करोति यः ।
 गुदरोगो भवेत् तस्य पापरूपः सुदारुणः ॥ १४
 भासं सुरार्चनेनैव गोदानहितयेन तु ।
 प्राजापत्येन चैकेन शाम्यन्ति गुदजा रुजः ॥ १५
 गर्भपातनजा रोगाय कृत्वा हजलोदराः ।
 तेषां प्रथमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥ १६
 एतेषु दद्याद्द्विप्राय जलधेनुं विधानतः ।
 सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥ १७
 प्रतिमाभङ्गकारो च अप्रतिष्ठः प्रजायते ।
 संवत्तमरचयं सिद्धे दश्वत्यं प्रतिवासरम् ॥ १८
 उद्वाहयेत् तमश्वत्यं स्वगृहोक्तविधानतः ।
 तत्र संस्थापयेद्देवं विघ्नराजं सुपूजितम् ॥ १९
 दुष्टवादी खण्डितः स्यात् स वै दद्याद्द्विजातये ।
 रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥ २०
 खल्लौटः परनिन्दावान् धेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम् ।
 परोपहासकृत्काणः स गां दद्यात् समौक्तिकाम् ॥ २१
 सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
 निस्कृत्रयमितं हिंस्रं स दद्यात् सखवर्तिनाम् ॥ २३
 इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्थान्ते जायते विप्रहिमहत् ।
 स तु स्वर्णशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥ १
 श्रौडुस्वरो ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते ।
 प्राजापत्यं स कृत्वा त्रुतास्रं पलशतं ददित् ॥ २
 कांस्यहारौ च भवति पुष्करौकसमन्वितः ।
 कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥ ३
 रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिवासरम् ।
 रीतिं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥ ४
 मुक्ताहारौ च पुरुषो जायते दिङ्मूर्ध्वजः ।
 मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥ ५
 त्रपुहारौ च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात् पलशतं त्रपु ॥ ६
 सीसहारौ च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं दद्यादष्टतधेनुं विधानतः ॥ ७
 दुग्धहारौ च पुरुषो जायते बहुमूत्रकः ।
 स दद्याद्दुग्धधेनुषु त्राह्मणाय यथाविधि ।
 दधिचौर्येण पुरुषो जायते भदवान् यतः ।
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥ ८
 मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 स दद्यात्सधुधेनुषु समुपोष्य द्विजातये ॥ ९
 इक्षोर्स्विकारहारौ च भवेदुदरगुल्मवान् ।
 शुद्धधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दीपयान्तये ॥ ११

लोहहारौ च पुरुषः कर्कुराङ्गः प्रजायते ।
 लोहं पलशतं दद्यादुपोथ्य स तु वासरम् ॥ १२
 तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्डादिपीडितः ।
 उपोथ्य स तु विप्राय दद्यात् तैलघटद्वयम् ॥ १३
 भामान्नहरणाञ्चैव दन्तहीनः प्रजायते ।
 स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥ १४
 पक्वान्नहरणाञ्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
 गायत्र्याः स जपेत्तत्र दद्यात् जुहुयात् तिलैः ॥ १५
 फलहारौ च पुरुषो जायते व्रणिताङ्गुलिः ।
 नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्तने ॥ १६
 ताम्बुलहरणाञ्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
 सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम् ॥ १७
 शकहारौ च पुरुषो जायते नीललोचनः ।
 ब्राह्मणाय प्रदद्याच्चै महानीलमणिवयम् ॥ १८
 कन्दमूलस्य हरणात् क्लृप्तप्राणिः प्रजायते ।
 देवतायतनं कार्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥ १९
 सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
 स लक्ष्मिकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥ २०
 दारुहारौ च पुरुषः स्निग्धप्राणिः प्रजायते ।
 स दद्याद्द्विदुषेः शुद्धौ काश्मीरजपलद्वयम् ॥ २१
 विद्यापुस्तकहारौ च किल मूकः प्रजायते ।
 न्यायेतिहासं दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ २२
 वस्त्रहारो भवेत् कुष्ठौ सम्प्रदद्यात् प्रजापतिम् ।
 हेमनिष्कमितञ्चैव वस्त्रद्वयं द्विजातये ॥ २३

ऊर्णाहारौ लोमशः स्यात् स दद्यात् कस्वस्नान्वितम् ।
 स्नर्षनिष्कमितं हेमवक्त्रं दद्याद्द्विजातये ॥ २४
 पट्टसूत्रस्य हरणान्निर्लोमा जायते नरः ।
 तेन धेनुः प्रदातव्या विशुद्धग्रथं द्विजन्वने ॥ २५
 शीषधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ।
 सूर्यायार्थः प्रदातव्यां मासं देयञ्च काञ्चनम् ॥ २६
 रक्तवस्त्रप्रवालादिहारौ स्याद्रक्तवातवान् ।
 सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥ २७
 विप्ररत्नापहारौ चाप्यनपत्यः प्रजायते ।
 तेन कार्यं विशुद्धग्रथं महारुद्रजपादिकम् ॥ २८
 सृतवत्सोदितः सर्वा विधिरत्र विधौयते ।
 दशाशहोमः कर्त्तव्यः पलाशेन यथाविधि ॥ २९
 देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधो ज्वरः ।
 ज्वरो महाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च ॥ ३०
 ज्वरे रौद्रं जपेत् ऋषे महारुद्रं महाज्वरे ।
 अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्व्यं जपेत् ॥ ३१
 नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहणायुतः ।
 तेनन्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तिः ॥ ३२
 इति शातातपीयेः कर्मविपाके स्तैयप्रायश्चित्तं नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्यत्कुलिङ्गं तस्य विनश्यति ।
 चाण्डालीगमने चैव दौनकोषः प्रजायते ॥ १
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत् ।
 कण्वस्रसमाच्छन्नं कण्वमाख्यविभूषितम् ॥ २
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं नरवाहनम् ॥ ३
 यजेत् पुरुषसूक्तोऽथ धनदं विश्वरूपिणम् ।
 अथर्ववेददिक्षिप्रो ह्याथर्व्वं समाचरेत् ॥ ४
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्दिप्राय सप्तपुष्य निष्ठापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ ५
 धनोनालधिपो देवः शङ्करश्च प्रियः सखा ।
 सौम्याशाधिपतिः सौमिमान् मम पापं व्यपोहतु ॥ ६
 इमं मन्त्रं समुखाय्यं चापार्य्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं दौनकोषे लिङ्गलाशे विशुद्धये ॥ ७
 गुरुजापामिगमनान्मूत्रकच्छः प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः सार्धं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ८
 स्थापयेत् कुम्भमेकन्तु पश्चिमायां शुभे दिने ।
 नौलवस्रसमाच्छन्नं नौलमाख्यविभूषितम् ॥ ९
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं यादसाम्यतिम् ॥ १०
 यजेत् पुरुषसूक्तोऽथ वरुणं विश्वरूपिणम् ।
 सामविद्ब्राह्मणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥ ११

सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ग्रया ।
 दद्याद्दिप्राय सम्युज्यः निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १३
 यादसामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ।
 संसाराब्धौ कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु मे ॥ १३
 इमं मन्त्रं समुद्धार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवमलङ्कृत्य मूत्रकृच्छ्रप्रशान्तये ॥ १४
 स्रसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते ।
 भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥ १५
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलसं न्वसेत् ।
 पीतवस्त्रसमाच्छ्रितं पीतमाख्यविभूषितम् ॥ १६
 तस्योपरि न्यसेत् स्रर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥ १७
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणम् ।
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥ १८
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ।
 दद्याद्दिप्राय सम्युज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १९
 देवानामधिपो देवो वज्रौ विष्णुनिकेतनः ।
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निहन्तु ॥ २०
 इमं मन्त्रं समुद्धार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं सहस्राक्षं स पापस्त्रापतुत्तये ॥ २१
 भ्रातृभार्याभिगमनाद्गलत्कुष्ठं प्रजायते ।
 स्वबधुगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते ॥ २२
 तेन कार्यं विश्वेश्वरं प्रागुक्तस्वार्थमेव हि ।
 दद्यांश्चोमः सर्वत्र घृताक्षैः क्रियते तिस्रैः ॥ २३

यदगम्याभिगमनाज्जायते भ्रुवमण्डलम् ।
 कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलषष्ठिप्रमाणतः ॥ २४
 कार्पासभारसंयुक्तां कांस्यदोहां सवत्सिकाम्
 दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदौरयेत् ।
 सुरभौ वैष्णवौ माता मम पापं व्यपौहतु ॥ २५
 तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्मरीगदः ।
 स तु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २६
 दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनूं यथोदितम् ।
 तिलद्रोणशतञ्चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥ २७
 पितृस्वस्रभिगमनाहृत्त्रिणांशव्रणी भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या अजादानेन शक्तितः ॥ २८
 मातुलान्यान्तु गमने पृष्ठकुब्जः प्रजायते ।
 कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २९
 मातृष्वस्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सम्यग्दानप्रदानतः ॥ ३०
 सृतभार्याभिगमने सृतभार्य्यः प्रजायते ।
 तत्पातकविशुद्ध्यर्थं द्विजमेकं विवाहयेत् ॥ ३१
 सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या महिषीदानयत्नतः ॥ ३२
 तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेही जायते नरः ।
 मासं रुद्रजपः कार्य्यो दद्याच्छक्त्या च काञ्चनम् ॥ ३३
 दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तहृक् ।
 स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यहयं चरेत् ॥ ३४

स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणौ ।
 तत्पापस्य विशुद्धार्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ३५
 पशुयोनी च गमने सूत्राघातः प्रजायते ।
 तिलपात्रद्वयञ्चैव दद्यादात्मविशुद्धये ॥ ३६
 अश्वयोनी च गमनाद् गुदस्तम्भ प्रजायते ।
 सहस्रकमलस्नानं मासं कुर्यात् शिवस्य च ॥ ३७
 एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते नः संशयः ।
 स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गमात् ॥ ३८
 इति श्रातातपोये कर्मविपाकेऽग्न्यागमनप्रायश्चित्तं
 नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अश्वशुकरमृगादिपुत्रादिकटेन च ।
 मृग्वग्निदारुशस्त्राश्मविषोदन्धनजैर्मृताः ॥ १
 ध्यान्नहिगजभूपालचौरवैरिवकाहताः ।
 काष्ठशस्त्रमृता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥ २
 विसूचिकान्नकवलदवातीसारतो मृताः ।
 शार्कान्यादिब्रह्मैर्मृता विद्युत्पातहताश्च ये ॥ ३
 अश्लश्या अपवित्राश्च पतिताः पुत्रवर्जिताः ।
 पञ्चत्रिंशत् प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं मृताः ॥ ४
 पित्राद्याः पिण्डभानः स्युस्तयो लीपभुजस्तथा ।
 ततो नान्दीमुखाः प्रोक्तास्तयोऽप्यशुमुखास्तथा ॥ ५

द्वादशैते पिढगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः ।
 गतिहीनाः सुतादौनां सन्ततिं नाशयन्ति ते ॥ ६
 दश व्याघ्रःदिनिहता गर्भं विघ्नन्त्यग्नौ क्रमात् ॥
 द्वादशाक्षादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥ ७
 विषादिनिहता घ्नन्ति दशसु द्वादशशर्षाप ।
 वर्षेकबालकं कुर्यादपत्योऽनपत्यताम् ॥ ८
 व्याघ्रेण हन्यते यस्तुः कुमारौगमनेन च ।
 विषदशैव सर्पेण गजेन नृपदुष्टकृत् ॥ ९
 राज्ञा राजकुमारपन्नचौरेण पशुहंसकः ।
 वैरिणा मित्रभेदो च विघ्नोऽपि विदुषिणः तु ॥ १०
 गुरुघातो च शय्यायां मत्सरो योऽपि विदुषिणः ।
 द्रोही संस्काररहितः शूना निक्षेपहारकः ॥ ११
 नरो विघ्नन्तिऽरस्ये शूकरेण च पाशिकः ।
 क्रिमिभिः कृत्तवासाश्च क्रमिणा च निकृन्तनः ॥ १२
 शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः ।
 भृगुणा मेदिनीचौरो बालना यज्ञहानिकृत् ॥ १३
 दशैव दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ।
 अश्मना द्विजनिन्दाकक्षिणेण कुमतिप्रदः ॥ १४
 सप्तम्यनेन हिंस्रः खात् सेतुभेदो जलेन तु ।
 क्रमिणा राजदन्तद्विदोसारिण लीङ्गकृत् ॥ १५
 आकिन्याद्यैश्च म्रियते सदर्पकार्यकारकः ।
 अनध्यायेऽप्यधीयानो म्रियते विद्युता तथा ॥ १६
 असुश्रुत्यर्गसङ्गौ च वस्तुमाश्रित्य शास्त्रकृत् ।
 पतितो मदविक्रेतानपत्योऽपि जवन्तकृत् ॥ १७

अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधयते ।
 कारयेन्निष्कामात्रन्तु पुरुषं प्रेतर्पाणम् ॥ १८
 चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम् ।
 पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः ॥ १९
 भध्वाज्यशर्करायुक्तं स्पर्णकुण्डलसंयुतम् ।
 अकालमूलं कलसं पञ्चपल्लवसंयुतम् ॥ २०
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्व्वीषधिसमन्वितम् ।
 तस्योपरि न्यसेदेवं पात्रं धान्यफलैर्युतम् ॥ २१
 समधान्यन्तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत् ।
 कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतर्पाणम् ॥ २२
 कुर्यात् पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ।
 षडङ्गञ्च जपेद्दुद्रं कलसे तत्र वेदवित् ॥ २३
 यमसूक्तेन कुर्व्वीत यमपूजादिकं तथा ।
 गायत्र्याश्चैव कर्त्तव्यो जपः स्वात्मविशुद्धये ॥ २४
 अहश्शान्तिकपूर्व्वञ्च दशांशं जुहुयात् तिलैः ।
 अघ्नातनाममोदाद्यः प्रेताय सतिलोदकम् ॥ २५
 प्रदद्यात् पिष्टतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमन्वितम् ॥ २६
 ददामि तस्मै प्रेताय यः पौडां कुरुते मम ।
 सजलान् कृष्णकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान् ॥ २७
 द्वादश प्रेतसुहृद्भ्यः दद्यादेकञ्च विष्णवे ।
 ततोऽभिषेच्यदाचार्य्यो दम्पतीकलसोदकैः ॥ २८
 शुचिर्व्वरायुधधरो मन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः ।
 यजमानस्ततो दद्यादाचार्य्याय सर्दाक्षणाम् ॥ २९

उदन्धनमृते चापि प्रदद्याद्वा पयस्विनीन् ।
 मृते जलेन बहूणं ह्येवं दद्याच्चिनिष्ककम् ॥ ४२
 वृक्षं वृक्षहते दद्यात् मौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
 अतीसारमृते लक्षं भावित्राः संहतो जपेत् ॥ ४३
 शाकिन्यादिमृते चैवं जपेद्द्रुं यथाचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥ ४४
 अस्पर्शं च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ।
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्दान्तमात्रित्य संस्थितं ॥ ४५
 पातित्वेन मृते कुर्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
 मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिश्चरेत् ॥ ४६
 निष्कत्रयमितस्वर्णं दद्यादश्वं हयाहते ।
 कपिना निहते दद्यात् कपिं कनकनिर्मितम् ॥ ४७
 विसृचिकामृते स्वादु भोजयेच्च शतं द्विजाम् ।
 तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकवले मृते ॥ ४८
 केशरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ।
 एवं कृते विधानेन विदध्यादीर्द्धदेहिकम् ॥ ४९
 ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ।
 दद्याुः पुत्रांश्च पौत्रांश्च आयुरारोग्यमम्पदः ॥ ५०
 इति शातातपप्रोक्तो विपाकः कर्मणामयम् ।
 शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छते ॥ ५१
 इति शातातपौये कर्मविपाकेऽगतिप्रायश्चित्तं नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

लिखितसंहिता ।

र्त्तितु कर्त्तव्यो ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
लभते स्वर्गं पूर्त्तं मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १
इमपि कर्त्तव्यं भूमिष्ठसुदकं शुभम् ।
नि तारयेत् सप्त यत्र गौर्विद्वेषा भवेत् ॥ २
ज्ञानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिताः ।
तान् प्राप्नुयान्मर्त्यैः पादपानां प्ररोपणे ॥ ३
कूपतडागानि देवतायतनानि च ।
तान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्त्तफलमश्नुते ॥ ४
होत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
तथ्यं वैश्वदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ५
र्त्तं द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते ।
कारौ भवेच्छूद्रः पूर्त्तं धर्मो न वैदिके ॥ ६
स्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
र्त्तं सप्तस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७
नां पितृणाञ्च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
तस्यतानाञ्च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ ८
दृशाहे प्रेतस्य यस्तु चोत्सृज्यते वृषः ।
प्रेतलोकात्तु पितृलोकं स गच्छति ॥ ९
वा बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् ।
वाश्रमेधेन नीलं वा वृषसुत्सृजेत् ॥ १०

वारणासां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि ।
 हसन्ति तस्य भूतानि अन्योऽन्यं करताडुनैः ॥ ११
 गयाशिरै तु यत्किञ्चिन्नाम्ना पिण्डन्तु निर्व्वपेत् ।
 नरकस्थो दिवं याति स्वर्गस्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥ १२
 आत्मनो वा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ।
 यन्नन्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १३
 लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णश्चुरस्तथा ।
 लाङ्गुलाशिरसोश्चैव स वै नौलवृषः स्मृतः ॥ १४
 नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशस्त्रेव मासिकम् ।
 षण्मासौ चाब्दिकश्चैव श्राद्धान्येतानि षोडश ॥ १५
 यस्यैतानि न कुर्व्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश ।
 पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ १६
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं द्विजः ।
 मातापित्रोः पृथक्कुर्व्वीदेकौद्दिष्टं सृतेऽहनि ॥ १७
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापित्रोस्तु सन्ततम् ।
 अद्वैतं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकन्तु निर्व्वपेत् ॥ १८
 संक्रान्तावुपरागे च पर्व्वण्यपि महालये ।
 निर्व्वर्ष्यास्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु क्षयेऽहनि ॥ १९
 एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्व्वणं कुरुते द्विजः ।
 अकृतं तद्विजानीयात् स नाम पिण्डघातकः ॥ २०
 अभावस्थां क्षयो यस्य पिण्डपक्षेऽथवा यदि ।
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्व्वणो विधिः ॥ २१
 द्विदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ।
 अहन्येकादशे प्राप्ते पार्व्वणन्तु त्रिधीयते ॥ २२

यस्य संवत्सरादूर्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम् ।
 प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजः ॥ २३
 पत्या चैकेन कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ।
 पितामह्यापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु क्षयेऽहनि ॥ २४
 तस्यां सत्यां प्रकर्त्तव्यं तस्या श्वश्रुति निश्चितम् ॥ २५
 विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्वं स गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥ २६
 स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे ।
 भर्तृगोत्रेण कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ २७
 द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः ।
 षष्ठां देयाः क्षयः पिण्डा एवं दाता न मुञ्चति ॥ २८
 अथ चेकन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
 अदोषं तत् यमः प्राङ् पङ्क्तिमावन एव सः ॥ २९
 अग्नीकरणेष्वन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्दैविके ॥ ३०
 अर्नाग्निंको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्वणम् ।
 तत्र मातामहानाञ्च कर्त्तव्यमभयं सदा ॥ ३१
 अपुत्रा ये मृताः केचित् पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा ।
 तेभ्य एव प्रदातव्यमेकार्दृष्टं न पार्वणम् ॥ ३२
 यस्मिन् राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मनः ।
 तस्मिन्नहनि कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ ३३
 वर्षद्वयत्रिभिर्केकादिः कर्त्तव्यमधिकेन तु ।
 अधिमासे तु पूर्व्यं श्राद्धं संवत्सरादपि ॥ ३४

स एव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ।
 अभिधानान्तरं कार्यं तत्रैवाहःकृतं भवेत् ॥ ३५
 शान्ताग्नी पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ।
 यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥ ३६
 वैदिके लौकिके वापि नित्यं हुत्वा ह्यतन्द्रितः ।
 वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्बिषम् ॥ ३७
 भग्ने व्याहृतिभिः पूर्वं हुत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः ।
 संविभागन्तु भूतेभ्यस्ततोऽश्रौयादनाग्निमान् ॥ ३८
 उच्छेषणन्तु नोत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविसर्जनम् ।
 ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ३९
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्दा ब्राह्मणश्च विशेषतः ।
 नैते निर्मात्यतां यान्ति योक्तव्यास्ते पुनः पुनः ॥ ४०
 पानमाचमनं कुर्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।
 भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ॥ ४१
 पान आचमने चैव तर्पणेःदैविके सदा ।
 कुशहस्तां न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥ ४२
 वामपाणौ कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपसृशेत् ।
 विनाचमन्ति ये मूढा रुधिरिणाचमन्ति ते ॥ ४३
 नीवीमध्मेषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः ।
 पवित्रांस्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ४४
 पिण्डैः कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूवाच्छिष्टपुरीषश्च तेषां त्वागो विधीयते ॥ ४५
 दैवपूर्वन्तु यच्छाहमदैवज्ञापि यज्ञवेत् ।
 ब्रह्मचारी भवेत् तत्र कुर्याच्छाहन्तु पितृकम् ॥ ४६

मातुः श्राद्धन्तु पूर्वं पितॄणां तदनन्तरम् ।
 यतो मातामहानाञ्च वृक्षौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ४७
 क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यः कालकामी धुरिलोचनौ ।
 [रुवामाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४८
 प्रागच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ।
 ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ ४८
 ऽष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यश्च दैविके ।
 तालः कामोऽग्निकार्येषु अश्वरे धुरिलोचनौ ।
 [रुवा माद्रवाश्च पार्वणेषु नियोजयेत् ॥ ५०
 यस्यास्तु न वेदभ्राता न विज्ञायेत वा पिता ।
 तोषयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाकर्मशङ्कया ॥ ५१
 प्रभ्राटकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम् ।
 प्रस्थां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥ ५२
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्त्रयास्तृतीयं तत्पितुः पितुः ॥ ५३
 वृन्मयेषु च पात्रेषु श्राद्धे यो भोजयेत् पितॄन् ।
 प्रन्नदाता पुरोधश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५४
 प्रलामे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
 श्रुतेन प्रोक्षणं कार्यं मृदः पात्रं पवित्रकम् ॥ ५५
 श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत विद्वलः ।
 यतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ५६
 श्राद्धं दत्त्वा च भुङ्क्ता च अध्वानं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्नासं पांशुभोजनाः ॥ ५७

पुनर्भोजनमध्वानं भारध्ययनमैश्वर्यम् ।
 दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धं कृत्वाष्ट वर्जयेत् ॥ ५८
 अश्वत्थानौ भवेदश्वः पुनर्भोज्जा च वायसः ।
 कर्मकृज्जायते दामः स्त्रीगमने च शूकरः ॥ ५९
 दशकृत्वः पिवेदापः सावित्र्या चाभिमन्विताः ।
 ततः सन्ध्यामुपासीत श्रुष्येत तदनन्तरम् ॥ ६०
 श्राद्धवासास्तु यत् कुर्याद्द्विर्जानु च यत्कृतम् ।
 सर्व्वं तद्विफलं कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहम् ॥ ६१
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
 पक्षत्रये तु कच्छं स्यात् षण्मासे कच्छमेव च ॥ ६२
 जनाब्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ।
 श्रावे मासन्तु मुक्ता वा पादकच्छं बिधीयते ॥ ६३
 सर्पविप्रव्रतानाञ्च शृङ्खिदंष्ट्रिसरौष्टपैः ।
 आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव श्राद्धमेषां न कारयेत् ॥ ६४
 गोभिर्हतं तथोदकं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।
 तं स्पृशन्ति च ये विप्रान्गोऽजाश्वास भवन्ति ते ॥ ६५
 अग्निदाता तथा चाग्नेः पाशच्छेदकराश्च ये ।
 तप्तकच्छेण शुष्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥ ६६
 ब्राह्मणं पिवेदापस्य हसुणं पयः पिवेत् ।
 ब्राह्मणं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ६७
 गोभूद्विरण्यहरणं स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च ।
 यमुद्दिश्य त्यजेत् पाणांस्त प्राहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६८
 उद्यताः सह धावन्ते यद्येको धर्मघातकः ।
 सर्व्वे ते शुद्धिं च्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः ॥ ६९

पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चाण्डालविश्मनि ।
 स मासाङ्गं चरेद्द्वारि मासं कामकृतेन तु ॥ ७०
 योगिन पतितैव स्युर्गं स्नानं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७१
 ब्रह्महा च सुरापायी स्तेयौ च गुरुतल्पगः ।
 महान्ति पातकान्धाहुस्तत्संसर्गी च पञ्चमः ॥ ७२
 स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्बन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ७३
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टा ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
 तत्क्षणात् कुरुते स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥ ७४
 कुजवामनषण्डेषु गह्वरेषु जङ्घेषु च ।
 जाल्यन्धे वधिरै मूके न दोषः परिवेदने ॥ ७५
 क्लोवे देशान्तरस्थे च पतिते ब्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ७६
 पूरणे कूपवापीनां हृत्क्षेदेनपातने ।
 विक्रोणोत गजच्चाश्वं गोवधं तस्य निर्द्दिशेत् ॥ ७७
 पादेऽङ्गुरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुः केवलम् ।
 दृतीयेतु शिखावर्जं चतुर्थेऽतु शिखावपः ॥ ७८
 चाण्डालोदकसंस्पर्शं स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७९
 चाण्डालघटभाण्डस्थं यत्तोयं पिबते द्विजः ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ८०
 यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य क्षीर्यति ।
 प्राजापत्यं न दातव्यं कच्छं सान्तपनं चरेत् ॥ ८१

चरेत् सान्त्वयनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तदर्हन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥ ८२
 रजस्त्रला यदा स्पृष्टा शुना शूकरवायसैः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ८३
 अन्नानतः स्नातमात्रमा नामेस्तु विशिषतः ।
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यात्तदीयस्पर्शने मतम् ॥ ८४
 बालश्चैव दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्य एव विशुद्ध्येत नाशौचं नोदकक्रिया ॥ ८५
 श्रावसूतक उत्पन्ने सूतकन्तु सदा भवेत् ।
 श्रावेन शुद्ध्यते सूतिर्न सूतिः श्रावशोधिनी ॥ ८६
 षष्ठेन शुद्धतैकाहं पञ्चमे द्वाहमेव तु ।
 चतुर्थेऽसमरात्रं स्यात् त्रिपुरुषे दशमेऽहनि ॥ ८७
 मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः ।
 आ दाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको विधिः ॥ ८८
 आममांसं घृतं क्षौद्रं क्षेहाश्च फलसम्भवाः ।
 अन्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ८९
 मारुज्जीनीरजसासक्ते स्नानवस्त्रघटोदके ।
 नवाश्वसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ ९०
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्री दधिषु शक्नुषु ।
 धात्रीफलेषु सर्वत्र अलक्ष्णोर्वसते सदा ॥ ९१
 यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्हीमं गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ९२

शङ्खसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ।
चातुर्वर्ण्यसंहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥ १
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥ २
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मोदं परिकीर्तितम् ॥ ३
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
क्षत्रिगोरक्षवाणिव्यं वैश्यस्य परीकौर्तितम् ॥ ४
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वं शिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्वेषामविशेषतः ॥ ५
ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्यास्तयो वर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम् ॥ ६
आचार्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मनि ॥ ७
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः ।
यावद्देहे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥ ८
इति शङ्खेयै घर्माशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्फुटताच्चानि निषेकः परिकीर्त्तितः ।
 ततस्तु स्यन्दनात् कार्यं सवनन्तु विचक्षणैः ॥ १
 अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म्म विधीयते ।
 नामधेयञ्च कर्त्तव्यं वर्णानाञ्च समाक्षरम् ॥ २
 माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ।
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥ ३
 शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य च ।
 धनान्तञ्चैव वैश्यस्य दासान्तं वान्तजन्मनः ॥ ४
 चतुर्थं मासि कर्त्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ।
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि जुडा कार्या यथाकुलम् ॥ ५
 गर्भाष्टमेऽब्दे कर्त्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 गर्भादिकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशेऽविशः ॥ ६
 षोडशाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु ।
 विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्त्तिता ॥ ७
 नाभिभाषित सावित्रीमतदुर्द्ध्वं निवर्त्तयेत् ॥ ८
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्याः सर्व्वधर्म्मबहिष्कृताः ॥ ९
 मौञ्जोवन्धो द्विजानान्तु क्रमाब्धौष्णो प्रकीर्त्तिता ।
 मार्गं वैयाघ्रवास्तानि चर्म्मणि ब्रह्मचारिणाम् ॥ १०
 पर्षापिप्लविल्लानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्त्तिताः ।
 कर्ष्केयललाटेस्तु तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥ ११

अवक्राः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च ।
यज्ञापवौतं कार्पासक्षीमोर्णानां यथाक्रमम् ॥ १२
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दापलक्षितम् ।
भैक्षस्य चरणं प्रोक्तं वर्णनामनुपूर्वशः ॥ १३
इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्मै प्रयच्छति ।
भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥ १
प्रयतः कल्पमुत्याय ज्ञातो हुतहुताशनः ।
कुर्वीति प्रयतो सुत्वा गुरुणामभिवादनम् ॥ २
अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ।
कृत्वा ब्रह्माञ्जलिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥ ३
ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवञ्च प्रकीर्त्तयेत् ।
अनध्यायेष्वध्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥ ४
चतुर्हारीं पञ्चदशोमष्टमीं राहुस्तकम् ।
उक्त्वापातं महौकम्पमशौचं ग्रामविप्लवम् ॥ ५
इन्द्रप्रयागं सुरतं घनसङ्घातनिखनम् ।
वायुकोलाहलं युद्धमनध्यायं विवर्जयेत् ॥ ६
नाधौयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः ।
देवायतनवल्मीकश्मशानशिवसन्निधौ ॥ ७
भैक्षचर्यान्तथा कुर्याद् ब्राह्मणेषु यथाविधि ।
गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः प्राश्नीयात् प्राङ्मुखः शुचिः ॥ ८

हितं प्रियं गुरोः कुर्याददृङ्कारविवर्जितः ॥ ८
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ।
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद् गुरोर्वचनकृद्भवेत् ॥ १०
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ॥ ११
 मधुमांसाञ्जनं आह्वं गीतं नृत्यञ्च वर्जयेत् ।
 हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलौलाश्वं विशेषतः ॥ १२
 मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
 अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारौ समाहितः ॥ १३
 एवं कृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्त्रीकरणं बुधः ।
 गुरवे च धनं दस्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥ १४
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधिवद्भार्यामसमानार्धगोत्रजाम् ।
 मातृतः पञ्चमौञ्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमौम् ॥ १
 ब्राह्मो दैवस्तथैवार्धः पाजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वी राक्षसश्चैव देशाचञ्चाष्टमोऽधमः ॥ २
 एते धर्मग्रास्तु चत्वारः पूर्वं विधे प्रकीर्त्तिताः ।
 गान्धर्वी राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥ ३
 अप्रार्थितः प्रयत्ने न ब्राह्मस्तः परिकीर्त्तितः ।
 यज्ञेषु ऋत्विजे दैवमादायार्धस्तु गोह्वयम् ॥ ४
 प्रार्थितापदानेन प्राज्ञपत्यः प्रकीर्त्तितः ।
 आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्वः समयाश्चित्यः ॥ ५

शश्वसी युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ।
 तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्य्ये, क्षत्रियस्य तु ॥ ३
 एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कौर्त्तिता ।
 ब्राह्मणो क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्त्तिताः ॥ ७
 क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यैव भार्या वैश्यस्य शूद्राः शूद्रस्य कौर्त्तिता ॥ ८
 आपद्यपि न कर्त्तव्या शूद्रा भार्या द्विजस्मना ।
 अस्यां तस्य प्रसूतस्य निस्त्रतिर्न विधीयते ॥ ९
 तपस्वी यज्ञशौलश्च सर्व्व धर्मभृतां वरः ।
 भुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्चाह्वे द्वयोदशे ॥ १०
 नौयते तु सपिण्डत्वं येषां श्राद्धं कुलोद्गतम् ।
 सर्व्वं शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्त ते ॥ ११
 सपिण्डौकरणं कार्य्यं कुलजस्य तथा भुवम् ।
 श्राद्धं द्वादशकं कृत्वा श्राद्धे प्राप्ते द्वयोदशे ॥ १२
 सपिण्डौकरणं नाहं न च शूद्रस्तथाहंति ।
 तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन शूद्रभार्यां विवर्ज्जयेत् ॥ १३
 पाणिप्राङ्घः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्देदले तु द्विजस्मनः ॥ १४
 सा भार्या या वहेदग्निं सा भार्या या पतिव्रता ।
 सा भार्या या पतिप्राणाः सा भार्या या प्राजावती ॥ १५
 लालनीया सटा भार्या ताडनीया तथैव च ।
 सालिता ताडिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥ १६
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

पञ्चसूना गृहस्थस्य चुल्लो पेषणुपस्करः ।
 कण्डनौ चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥ १
 पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न ह्यापयेत् ।
 पञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्नति ॥ २
 देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
 ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्चयज्ञाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३
 होमो दैवो बलिर्भौतः पितॄन्ः पिण्डक्रिया स्मृतः ।
 स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ४
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारौ यतिसैव तथा द्विजः ।
 गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्तेते यथाविधि ॥ ५
 गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
 दाता चैव गृहस्थः स्नात् तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥ ६
 यथा भर्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णाणां ब्राह्मणो यथा ।
 अतिथिस्तददेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥ ७
 न व्रतैर्नोपवासेन चर्मण विविधेन च ।
 नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥ ८
 न स्नानेन न ह्यंमेन नैवाग्निपरितर्पणात् ।
 ब्रह्मचारौ दिवं याति स याति गुरुपूजनात् ॥ ९
 नाग्निशुश्रूषया चान्त्या स्नानेन विविधेन च ।
 वानप्रस्थो दिवं याति यथा भोजनवर्जनात् ॥ १०
 न भैक्षेन च मीनेन शून्यागाराश्रयेन च ।
 योगौ सिद्धिमवाप्नोति यथा भैशुनवर्जनात् ॥ ११

न यज्ञैर्दक्षिणाभिश्च वङ्गिशुश्रूषया न च ।
 गृहौ स्वर्गमवाप्नोति यथा चातिथिपूजनात् ॥ १२
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थाऽतिथिमागतम् ।
 आहारशयनार्थेन विधिवत् परिपूजयेत् ॥ १३
 सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दशंश्च पौर्णमासश्च जुहुयाच्च तथाविधिः ॥ १४
 यज्ञैर्वा पशुवन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 चैवाधिकारिकाग्नेन पिवेत् सोममतन्द्रितः ॥ १५
 इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पघनो द्विजः ।
 न भिचेत धनं शूद्रात् सर्वं दद्यादभौषितम् ॥ १६
 वृत्तिस्तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्वमेव तु ।
 कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पात्रं बलीततम् ॥ १७
 एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्मास्त्रितधनं तथा ।
 याजयेत्तु सदा विप्रा आह्नास्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥ १८
 इति शङ्खीयेऽध्यायेऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्वेद्वलीपलितमात्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ १
 पुत्रेषु दारान् निक्षिप्य तथा वानुमतो वने ।
 अग्नौपचरेन्नित्यं वन्द्यमाहारमाहरेत् ॥ २
 यदाहारो भवेत् तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।
 तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥ ३

ग्रामादाहृत्य चाश्रीयादष्टौ ग्रासान्ऽसमाहितः ।
 स्वाध्यायञ्च सदा कुर्याज्जटाश्च विभ्रयात्तथा ॥ ४
 तपसा शोषयेन्नित्यं स्त्रकञ्चैव कलेवरम् ।
 आर्द्रवासास्तु हिमन्ते गृध्रैः पञ्चतपास्त्वया ॥ ५
 प्राह्वथाकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत् ।
 चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याच्च षष्ठक एव च ॥ ६
 कञ्चैर्वापि नयेत् कालं ब्रह्मचर्यञ्च पालयेत् ।
 एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥ ७
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

। सप्तमोऽध्यायः ।

क्ल्वेष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्व्ववेदसदक्षिणम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोप्य द्विजो ब्राह्मणश्रमी भवेत् ॥ १
 विधूमे न्यस्तमुषले व्यङ्गारे भुक्तवर्ज्जने ।
 अतीते पादसम्प्राते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥ २
 न व्ययेत तथालाभे यथालब्धेन वर्त्तयेत् ।
 न पाचयेत्तथैवान्नं नाश्रीयात् कस्यचिद्गृहे ॥ ३
 मन्मथालावुपात्राणि यतौनान्तु विनिर्द्दिशेत् ।
 तेषां मन्मार्ज्जनाच्छूद्धिरद्विषेव प्रकीर्त्तिता ॥ ४
 कौपोनाच्छादनं वासो विभ्रयादसखश्चरन् ।
 शून्यागारनिकेतः स्याद्यत्न सायंगृहो मुनिः ॥ ५
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वक्षपूतं जलं पिवेत् । ।
 सत्त्वपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ६ ॥

चन्दनेर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णैर्विगर्हितैः ।
 कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न संशयेत् ॥ ७
 सर्वभूतहितो मैत्रः समलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानयोगरतो नित्यं भिक्षुर्ध्यायात् परांगतिम् ॥ ८
 जन्मना यस्तु निर्व्विषो मन्यते च तथैव च ।
 पाधिभिर्व्याधिभिश्चैव तं देवो ब्राह्मणं विदुः ॥ ९
 अशुचित्वं शरीरस्य प्रियस्य च विपर्य्ययः ।
 गर्भावासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥ १०
 जगदेतन्निराक्रन्दं न तु सारमनर्थकम् ।
 भोक्तव्यमिति निर्व्विषो सुच्यते नात्र संशयः ॥ ११
 प्राणायामैर्हृद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
 प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्याननानीश्वरान् गुणान् ॥ १२
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ १३
 मनसः संयमस्तज जैर्वाप्येति निगद्यते ।
 संहारश्चेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकौर्त्तितः ॥ १४
 हृदयस्यस्य योगिन देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्व्वस्माद्योगतः शुभम् ॥ १५
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 हृदि ज्योतीषि भूयश्च हृदि सर्व्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १६
 स्वदेहमरणं कृत्वा प्रणवञ्चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्गम्यनाभ्यान्तु विष्णुं पश्येद् हृदि स्थितम् ॥ १७
 हृदयकचन्द्रमाः सूर्यः सोमो मध्ये हुताशनः ।
 तेजोमध्ये स्थितं तस्त्वं तस्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥ १८

अथोरणोयान् महतां महौया-
नात्मास्य जन्तोर्निर्हितो गुहायाम् ।
तेजोमयं पश्यति वीतशोको

धातुः प्रासादान्महिमानमात्मनः ॥ १८

वासुदेवस्त्वमोऽन्धानां प्रत्यक्षो नैव जायते ।
अन्नानपटसंबोतेरिन्द्रियैर्विषयेषु भिः ॥ २०
एष वै पुरुषो विश्वुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।
एष धाता विधाता च पुराणो निष्कलः शिवः ॥ २१

विदेहमेतं पुरुषं महान्त-

मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

मन्त्रैर्विदित्वा न विभेति मृत्यो-

र्नान्यः पत्या विद्यतेऽयनाय ॥ २२

पृथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।
पञ्चेमानि विजानीयन्महाभूतानि परिहृतः ॥ २३
चक्षुश्रोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।
बुद्धौन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चे मानि शरीरके ॥ २४
शब्दो रूपं तथा स्पर्शी रसो गन्धस्तथैव च ।
इन्द्रियस्थान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बुधः ॥ २५
हस्तौ पादावपस्थञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च ।
कर्म्मन्द्रियाणि पञ्चव नित्यं सति शरीरके ॥ २६
मनो बुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।
इन्द्रियेभ्यः पराणोह चत्वारि प्रवराणि च ॥ २७
तथात्मानं तद्गतौतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।
तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुवृत्तयः ॥ २८

इदन्तु परमं शुद्धमेतदक्षरमुत्तमम् ।
 अशब्दमरसस्पर्शमरूपं गन्धवर्जितम् ।
 निर्दुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २८
 विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवन्धनः ।
 सोऽध्वनः पारमाप्राति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३०
 बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ।
 तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥ ३१
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
 पुरुषान्न परं कलित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ३२
 एषु सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यदिरक्तः मदा ।
 दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ ३३
 इति शङ्खौघे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

क्रियास्नानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 सृष्टिरद्विष्ट कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥ १
 जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपसृश्य यथाविधि ।
 तौर्धमावाहनं कुर्यात् तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २
 प्रपद्य वरुणं देवसम्भसां पतिमर्चितम् ।
 याचेत देहि मे तौर्धं सर्वपापापनुत्तये ॥ ३
 तौर्धमावाहायिष्यामि सर्वाघावनिःसृदनम् ।
 सार्विध्यमस्निंस्तोये च क्रियतां मदनुग्रहात् ॥ ४

रुद्रात् प्रपद्य वरदान् सर्वानप्सु सदस्तथा ।
 सर्वानप्सु सदस्यैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः ॥ ५
 देवमंशुसदं बर्हिं प्रपद्याघनिसूदनम् ।
 आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥ ६
 रुद्रश्चाग्निश्च सर्पश्च वरुणस्त्वाप एव च ।
 शमयन्त्वाशु मे पापं माञ्च रक्षन्तु सर्वशः ॥ ७
 हिरण्यवर्णेति तिसृभिर्ज्जगतौति चतसृभिः ।
 शन्नोटेवौति च तथा शन्न आपस्तथैव च ॥ ८
 इदमापः प्रब्रह्मते धूतञ्च समुदीरयेत् ।
 एवं सन्मार्जनं कृत्वा ऋन्द आर्षञ्च देवताः ॥ ९
 अघमर्षणसूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा ॥ १०
 छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिश्चैवाघमर्षणः ।
 देवताभाववृत्तश्च पापक्षये प्रकीर्तितः ॥ ११
 ततोऽश्वसि निमग्नः स्यान्नः पठेदघमर्षणम् ।
 प्रपद्यान्मूर्धनि तथा महाव्याहृतिभिर्ज्जलम् ॥ १२
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
 तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १३
 अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धीत वाससा ।
 परिवर्जितवासास्तु तीर्थनामानि सञ्चपेत् ॥ १४
 उदकस्थाप्रदानात्तु स्नानशाटीं न पीडयेत् ।
 अनेन विधिना स्नातस्तौर्थास्य फलमश्नुते ॥ १५
 इति शङ्खीये घर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् ।
 कार्यं कनिष्ठिकामूले तौर्यसुक्तं करस्व तु ॥ १
 अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं पितॄं तर्ज्जनिमूलकम् ॥ २
 प्राजापत्येन तौर्येन त्रिः प्राञ्चौर्याञ्जलं द्विजः ।
 द्विः प्रमृज्य सुखं पश्चादङ्गिः खं समुपसृशेत् ॥ ३
 ङ्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिश्च भूमिपः ।
 तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः सृष्टाभिरन्ततः ॥ ४
 अन्तर्जानुः शुची देशी प्राङ्गुखः सुसमाहितः ।
 उदङ्गुखोऽपि प्रयतो दिग्गन्धानवलोकयन् ॥ ५
 अङ्गिः समुद्रताभिस्तु हीनाभिः फेनवुद्बुदैः ।
 वङ्गिना चाप्यदग्धाभिरङ्गुलीभिरुपसृशेत् ॥ ६
 तर्ज्जन्वङ्गुष्ठयोर्मेन सृशेन्नैत्रहयं ततः ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु श्वशौ समुपसृशेत् ॥ ७
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन सृशेत् स्कन्वहयं ततः ।
 सर्वांसामेव योगेन नाभिश्च हृदयं ततः ॥ ८
 संसृशेत् तु तथा मूर्धा यथा चाचमने विधिः ॥ ९
 त्रिः प्राञ्चौर्याद् यदश्वस्तु पीतास्तोनास्व देवताः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशश्रुमः ॥ १०
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्ज्जनात् ।
 नासत्त्वदस्त्री पौयेते सृष्टे मासापुठद्वये ॥ ११

स्पृष्टे लोचनयुग्मे च प्रीयेते शशिभास्करौ ।
 कण्ठयुग्मे यथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥ १२
 स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
 मुहूर्त्तस्तु स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥ १३
 विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखोऽपि वा ।
 अप्रक्षालित पादस्तु आचान्तीऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १४
 वह्निर्जानुरूपस्मृश्य एकहस्तापितैर्जलैः ।
 समलाभिस्ताश्चाङ्गिष्व नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १५
 आचम्य च पुरा प्रोक्तं तैर्यस्यार्ज्जनं ततः ।
 उपस्पृश्य ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥ १६
 अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
 त्वं यन्नस्त्वं वषट्कार आपोज्योतौरसोऽमृतम् ॥ १७
 आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिसुखो जलम् ।
 उदुत्वं ज्ञातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत् ततः ॥ १८
 एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाश्च द्विजातिषु ।
 पूर्वां सन्धां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमां तथा ॥ १९
 ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वाद्य शक्तितः ।
 ऋषयो दौर्घसन्धत्वाद्दौर्घमाकुरवाण्, सुः ॥ २०
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः ।

सन्ध्वेदपवित्राणि मन्त्रवचनस्यतः परम् ।

अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत् सदा ।
 कुष्माण्डः पावमान्यश्च सर्वसावित्र एव च ॥ २
 अभीष्टरूपदा चैव स्तोत्रानि व्याहृतिस्तथा ।
 भारुण्डानि च सामानि गायत्र्या वै वृतं तथा ॥ ३
 पुरुषव्रतश्च भारश्च तथा सामव्रतानि च ।
 अविन्नं बार्हस्पत्यश्च वाक्सूक्तमनृतं तथा ॥ ४
 शतरुद्रौमथर्वं शिरास्त्रिसुपर्णां महाव्रतम् ।
 गार्ग्यसूक्तमश्वसूक्तश्च इन्द्रसूक्तश्च सामनो ॥ ५
 त्रीणि पुष्याङ्गदेहानि रथन्तरश्चाग्निव्रतं वामदेव्यश्च ।
 एतानि गौतानि पुनरिति जन्तून्
 जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत् ॥ ६
 इति शङ्खौथी धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

इति वेदपवित्राख्यमिहितानि एभ्यः सावित्री विशिष्यते ।
 नास्त्यघमर्षणात् परमं तज्जलेन व्याहृतिभिः परं होमः ॥ १
 न सावित्र्याः परं जप्यम् । कुशहृष्यामासीनः कुशो-
 तरौयः कुशपाणिः प्राङ्ग खः सूर्याभिमुखो वाचमालामादाय
 देवताध्यायौ तज्जपं कुर्यात् । सुवर्णमणिमुक्तास्फाटिक-
 पद्मपत्र-वौजाद्याणामन्यतमेनाक्षमालां कुर्यात् । ध्यायन् वाम-
 हस्तोपरि वा गणयेत् । आदौ देवतामार्घं चन्दंश्च स्मरेत् । ततः
 सप्रणवव्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीं भावर्त्तयेत् ।

नशस्त्राः सविता ऋषिर्विश्वामित्रो गायत्रीकन्दः । प्रणवाद्या
 भूर्भुवः स्वर्गहर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः । आपोष्योती-
 नतोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ २

अथाहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।

ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ ३

दशजप्ता तु सा देवो दिनपापप्रणाशिनी ।

शतं जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिनी ।

सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥ ४

स्वर्णस्तेयो कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुध्येत लज्जजप्तेन सर्वदा ॥ ५

प्राणायामद्वयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः ।

अहोरात्रकृतात् पापात् तत्क्षणादेव शुध्यति ॥ ६

अथाहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडशः ।

अपि भ्रूणहर्जनं मासात् पुनस्त्यङ्करहः कृताः ॥ ७

हुता देवो विशेषेण सर्वकामप्रदायिनी ।

सर्वपापक्षयकरौ वनस्थभक्तवत्सला ॥ ८

शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ।

हर्तुकामोऽपमृत्युश्च घृतेन जुहुयात् तथा ॥ ९

त्र्योकामस्तु तथा पद्मैविल्लैः काञ्चनकामतः ।

ब्रह्मवर्षकामस्तु जुहुयात् पूर्ववत् तथा ॥ १०

घृतमुक्तेस्त्रिलिङ्गैश्चैव हुत्वा तु सुसमाहितः ।

गायत्रायुतहोमात् तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११

पापात्मा लक्षहोमेण पातकेभ्यः प्रमुच्यते ।

ब्रह्मज्ञानकामप्राप्तिं प्राप्नुयात् काममौषितम् ॥ १२

यत्रौ चैव जननी गादत्रौ पापनाशिनौ ।
 यत्रास्तु परं नास्ति दिवि चेह च पावनम् ॥ १३
 स्तत्राणपदा देवौ पततां नरकार्षवे ।
 आत्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ॥ १४
 त्र्यव्रौजप्यनिरतो हव्यकव्येषु भोजयेत् ।
 धिन् न तिष्ठते पापमव्विन्दुरिव भास्करे ॥ १५
 पेनैव तु संसिधेद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 त्र्यादन्यत्र वा कुर्यात्सौत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ १६
 पांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 तेज्जेर्जप्यं बुधः कुख्यात् सावित्रास्तु विशेषतः ॥ १७
 ावित्रौजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 ावित्रौजप्यनिरतो मोक्षोपायश्च विन्दति ॥ १८
 आत् सव्वं प्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः ।
 ायत्रौश्च जपेद्भक्त्या सव्वं पापप्रणाशिनौम् ॥ १९
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानुदकीन
 त् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पाञ्जलीन्
 ा । अथ कृतापसव्योऽदक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पित्रेण
 णां आहप्रकारमुदकं दद्यात् । पित्रे पितामहाय पिता-
 सप्तमात् पुरुषात् पित्रपत्ने यावतां नाम जानीयात् ।

पितृपत्न्योद्याणां त्रयाणां दत्त्वा मातृपत्न्योद्याणां गुरुणां सम्बन्धि-
वाग्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदां कुर्यात् । भवन्ति चात्र श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ।

विना दर्भेञ्च मस्त्रेञ्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥ १

सौवर्णराजताभ्याञ्च खड्गैर्गोडुम्बरेण वा ।

दत्तमचयतां याति पितॄणान्तु तिलोदकम् ॥ २

कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।

पयोमूलफलैर्बापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥ ३

स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलाश्रया ।

पितृयज्ञमवाप्नोति प्रौणन्ति पितरस्तथा ॥ ४

इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणान्न परीक्षेत देवे कर्मणि धर्मवित् ।

पित्रे कर्मणिःसम्नातेःसूक्तमार्गैःपरीक्षणम् ॥ १

ब्राह्मणा येऽविकर्माणो वैदालत्रतिकाः शठाः ।

हौनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ २

गुरुणां प्रतिकूलाश्च तथाऽन्वृत्तपातिनश्च ये ।

गुरुणां त्यागिणश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३

अनध्यायेष्वधीयानाः शीचाचारविवर्जिताः ।

शूद्रान्नरससम्पृष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४

षडङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः ।

त्रिषाचिकेतः पञ्चान्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ५

ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 ब्रह्मदेयापतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ६
 ऋग् यजुःपारगो यश्च मान्नां यश्चापि पारगः ।
 अथर्वार्द्धिरसोऽर्ध्वेता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७
 नित्यं योगरती विद्वान् समलोष्टाश्मकाश्चमः ।
 ध्यानशौलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ८
 द्वौ देवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पितॄन् चोदङ्मुखान्स्तथा ।
 भोजयेद्विबिधान् विप्रानेकैकमुत यत्र वा ॥ ९
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्भक्तौ तु तत् क्षिपेत् ॥ १०
 उच्छिष्टसन्निधौ कार्यं पिण्डनिर्व्वपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निकार्यं यथाविधि ॥ ११
 आह्वं कृत्वा तु यद्वेन त्वरा क्रोधविवर्जितः ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः श्रद्धया विनिवेदयेत् ॥ १२
 भोजयेद्विबिधान् विप्रान् गन्धमाख्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्वनो गेह्ये भोज्यं वा भक्ष्यमेव वा ।
 अनिवेद्यं न भोज्यं पिण्डमूले कथञ्चन ॥ १३
 उग्रगन्धान्धगन्धानि चैत्यहृत्तभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्जनीयानि तथा पर्लतजानि च ॥ १४
 तोयोद्भूतानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः ।
 ऊर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ॥ १५
 दशा विवर्जयेत् प्राञ्चो यद्यनाहतवस्त्रजाः ।
 घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥ १६

धूपार्थं गुग्गुलं दद्यात् घृतयुक्तं मधूत्कटम् ।
 चन्दनञ्च तथा दद्याद्विष्टं यत् कुङ्कुमं शभम् ॥ १७
 छत्राकं शरशिवञ्च पलञ्च सूपकं तथा ।
 कुष्माण्डालावुवार्त्तकुकोविदारांश्च वर्जयेत् ॥ १८
 पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथा वै पिण्डमूलकम् ।
 कतञ्च लवणञ्चैव वंशागन्तु विवर्जयेत् ॥ १९
 राजमासान् मसूरांश्च प्रवालकोरदूषकान् ।
 लोहितान् वृक्षनिर्व्यासान् आह्वकर्मणि वर्जयेत् ॥ २०
 आम्रातलवल्लीमूत्रमूलकान् दधिदाडिमान् ।
 सकोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा ॥ २१
 शक्तून् शकरया साहं दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः ।
 पायसादिभिरूपौञ्च भोजयित्वा तथा द्विजान् ॥ २२
 भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणान् ।
 अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् ॥ २३
 निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः ।
 श्राद्धं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तः स्यान्महत्तैः नसा ॥ २४
 कालशाकं महाशल्कं मांसं वा शकुनस्य च ।
 खड्गमांसं तथानर्ह्यं यमः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २५
 इति शङ्खोर्वे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शङ्खदाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करेऽपि च ।
 प्रयागे नैमिषारख्ये सर्व्वमानन्यमुच्यते ॥ १
 शङ्खायमुनयोस्तोरे तार्थे वामरकण्ठके ।
 नर्मदायां गयातीरे सर्व्वमानन्यमुच्यते ॥ २
 पाराणस्थं कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये ।
 समारख्येऽसिकूपे च यत् तदक्षयमुच्यते ॥ ३
 क्लृप्तेऽपि तथारात्रौ मन्थयाश्च विशेषतः ।
 न श्राद्धमाचरेत् प्राज्ञो क्लृप्तेऽपि न च ब्रजेत् ॥ ४
 हस्तिच्छायासूर्य्यमितचन्द्रार्द्धे राहुदर्शने ।
 विषुवत्क्षणे चैव सर्व्वमानन्यमुच्यते ॥ ५
 प्रोष्ठपद्यामतीतायां मन्वायुक्तां त्रयोदशौम् ।
 प्राप्य श्राद्धन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥ ६
 ब्रजां पुष्टिं तथा स्वर्गमारोग्यञ्च धनं तथा ।
 नृणां प्राप्य सदा प्रीतिं प्रथच्छन्ति पितामहाः ॥ ७
 इति शङ्खौघे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमाः ।
 ब्राह्मणैश्चैवैवमवाप्नोति योऽग्निवेशसम्बन्धितः ॥ १ ॥
 सपिण्डता तु पुरुषे सममे विनिवर्त्तते ।
 जनने मरणे विप्रो दशाह्नेन विशुध्यति ॥ २ ॥

क्षत्रियो द्वादशाहिन वैश्यः पक्षेण शुभ्यति ।
 मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥ ३ ॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्मर्भस्त्रावि विशुद्धति ।
 अज्ञातदन्तवाले तु सद्यः शौचं विधीयते ॥ ४ ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्व्याले त्वक्कतचूडके ।
 तथैवानुपनीते तु त्रग्रहाच्छुध्यन्ति मानवाः ॥ ५ ॥
 मृतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः ।
 अनूढभार्य्यः शूद्रस्तु षोडशाहत्सरात् परम् ॥ ६ ॥
 मृत्युं समवगच्छेत्तु मासं तस्यापि वान्धवाः ।
 शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥
 पितृवेश्मनि कन्या या रजः पशुव्यसंस्कृता ।
 तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि शास्यति ॥ ८ ॥
 ह्योनवर्णाद् यदा नारी प्रमादात् प्रसवं व्रजेत् ।
 प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशास्यति ॥ ९ ॥
 समानं खल्वशौचन्तु प्रथमे तु समापयेत् ।
 असमानं द्वितीयेन धर्म्मराजवचो यथा ॥ १० ॥
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सत्त्वानां मरणाद्भ्रवी ।
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ११ ॥
 अतीति दशरात्रे तु तावदेव शुचिर्भवेत् ।
 तथा संवत्सरेऽतीते स्नान एव विशुध्यति ॥ १२ ॥
 अनौरत्सेषु पुत्रेषु भार्य्यास्वन्यगतासु च ।
 परपूर्व्यासु च स्त्रीषु त्रग्रहाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥ १३ ॥
 मातामहे व्यतीते तु आचार्य्ये च तथा मृते ।
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्रग्रहं तथा ॥ १४ ॥

विनष्ट राजनि तथा जाते दौहित्रके गृहे ।
 आचार्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले ॥ १५
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यत्विग्वान्धवेषु च ।
 सब्रह्मचारिणि तथा अनचाने तथा मृते ॥ १६
 एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड्रात्रं मासमेव च ।
 शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम् ॥ १६
 सपिण्डे क्षत्रिये शूद्रिः षड्रात्रं ब्राह्मणस्य च ।
 वर्णानां परिश्रितानां द्वादशेऽङ्गि विनिर्द्दिशेत् ॥ १८
 सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्व्व एवाविशेषतः ।
 दशरात्रेण शुभ्येधुरित्याह भगवान् यमः ॥ १९
 भृग्वग्निपतनाम्भोभिर्मृतानामात्मघातिनाम् ।
 पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥ २०
 यतो व्रतो ब्रह्मचारी सूपकारश्च दौक्षितः ।
 नाशौचभाजः कथिता राजान्नाकारिणश्च ये ॥ २१
 यस्तु भुङ्क्तं पराशौचे वर्णा सोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 असुथ शुचौ शूद्रिश्च तस्याप्युक्ता मनोषिभिः ॥ २२
 पराशौचे नरो भुक्ता कृमियोनी प्रजायते ।
 भुक्ताञ्च म्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥ २३
 दानं प्रतिग्रहो ह्योमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ।
 प्रेतपिण्डक्रियावर्ज्जमशौचं विनिवर्त्तते ॥ २४

इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षड्दशोऽध्यायः ।

सृक्षयं भाजनं सव्व पुनःपाकेन शुध्यति ।
 मलैर्भूतैः पुरोषैर्वा स्त्रैर्वनैः पूयशाणितैः ॥ १
 संसृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन सृक्षयम् ।
 एतैरेव यदि सृष्टं ताम्रसौवर्णगजतम् ॥ २
 शुध्यत्यावर्तितं पश्चादन्यथा केवलाश्रसा ।
 अम्नोदकेन ताम्रस्य सोसस्य त्रपुषस्तथा ॥ ३
 चारेण शुद्धिः कांसस्य लौहस्यापि विनिर्द्दिशेत् ॥
 मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ४
 अजानाञ्चैव भाण्डानां सर्व्वस्याश्लमयस्य च ।
 शकामूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥ ५
 मार्ज्जनादयन्नपात्राणां पाणिना यन्नकर्माणि ।
 उष्णाश्रसा तथा शुद्धिः सकेशानां विनिर्द्दिशेत् ॥ ६
 शय्यासनापणानान्तु सूर्य्यस्य किरणैस्तथा ।
 शुद्धिस्तु प्रोक्षणादयज्ञे करकेन्धनयोस्तथा ॥ ७
 मार्ज्जनाद्देश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात् ॥
 समाम्ज्जनेन तोयेन वाससां शुद्धिरिष्यते ॥ ८
 बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्द्दिशेत् ॥
 प्रोक्षणात् संहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तत्क्षणात् ॥ ९
 सिद्धार्थकानां कम्पेन शृङ्गदन्तमयस्य च ।
 गोवालैः फलपात्राणामस्यां शृङ्गवतां तथा ॥ १०
 निर्यासानां गुड़ानाञ्च लवणानां तथैव च ।
 कुसुम्भकुसुमानाञ्च कर्णाकार्पासयोस्तथा ॥ ११

प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः ।
 भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचि शिलागतम् ॥ १२
 वर्षगन्धरसेर्दुष्टैर्वर्जितानां तथा भवेत् ।
 शुद्धं नदौगतं तीर्थं सर्वदैव सुखाकरम् ॥ १३
 शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाश्वाश्वाद्यो सुखे ।
 सुखवर्जन्तु गौः शुद्धा मार्जारश्वाश्रमे शुचिः ॥ १४
 शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कमण्डलुः ।
 आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥ १५
 नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनानां शुनां सुखम् ।
 रात्रौ प्रसरणे वृत्ते नृगयायां सदा शुचिः ॥ १६
 शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽङ्गि स्नाता नारी रजस्वला ।
 देवे कर्मणि पित्रे च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥ १७
 रथ्याकर्हमतोयेन छीवनाद्येन वाप्यथ ।
 नामेरुद्धं नरः सृष्टः सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ १८
 कृत्वा मूत्रपुरौषधं लेपगन्धापहं तथा ।
 उद्धतेनाभ्यसा स्नानं नृदा चैव समाचरेत् ॥ १९
 मेहने नृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्तिते ।
 एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्द्वेयाश्चतुर्दश ॥ २०
 तिस्रस्तु नृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम् ।
 तिस्रस्तु पाटयोर्द्वेयाः शौचकामस्य सर्वदा ॥ २१
 शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 द्विगुणञ्च वनस्थानां यतीनां द्विगुणं तथा ॥ २२
 नृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिपर्व्यं पूर्यते यया ॥ २३
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६

सप्तदशोऽध्यायः ।

नित्यं त्रिषवणस्त्रायौ कृत्वा पर्णकुटीं वने ।
 अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥ १
 ग्रामं विश्रित भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ।
 एवं कालं समास्थाय वर्षे च द्वादशे गते ॥ २
 रूक्षस्तेयौ सुरापायौ ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
 व्रतेनैकेन शुद्ध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥ ३
 यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्यादाश्रमं विनिदूषकः ॥ ४
 कूटसाध्यं तथैवोक्ता निक्षेपश्च प्रहृत्य च ।
 एतदेव व्रतं कुर्याच्छ्रेष्ठ्या च शरणागतम् ॥ ५
 आहिताग्निः क्षियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च ।
 हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् ॥ ६
 व्रतस्थश्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृताश्रमम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्याद्द्विगुणश्च विशुद्धये ॥ ७
 क्षत्रियस्य तु पादोऽङ्गं तर्दङ्गं वैश्यघातने ।
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात् स्त्रौवधे पुरुषस्तथा ॥ ८
 पादन्तु शूद्रहत्यायासुद्यक्षागमने तथा ।
 गोवधे च तथा कुर्यात् परदारगतस्तथा ॥ ९
 पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मासं कुर्याद्विचक्षणः ।
 आरण्यानां वधे चैव तदर्द्धन्तु विधौयते ॥ १०
 हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेशयाविलेशयी ।
 सप्तरात्रं तथा कुर्याद्व्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥ ११

अनथ्यान्तु शतं हत्वा सास्यां दशशतं तथा ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पूषं संवत्सरं तथा ॥ १२
 यस्य यस्य च वर्षस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ।
 तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १३
 अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः ।
 प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतं चरेत् ॥ १४
 गोऽजाश्वस्यापहरणे सीमानां रजतस्य च ।
 जलापहरणे चैव कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ १५
 तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामामिषस्य च ।
 संवत्सराह्नं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥ १६
 दृणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्याद्दन्तानां सर्पिषां तथा ॥ १७
 लावणानां गुड़ानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
 मासाह्नस्तु व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १७
 लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्मणां तथा ।
 एकरात्रं व्रतं कुर्यात्तद्देव समाहितः ॥ १८
 भुजा पलाण्डुं लशुनं मथ्यञ्च कवकानि च ।
 नारं मलं तथा मांसं विड्बराह्नं खरं तथा ॥ २०
 गौधिरकुञ्जरोद्भञ्च सर्वं पञ्चनखं तथा ।
 क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ २१
 भक्ष्याः पञ्चनखस्त्वेतं गोधाकच्छपशस्त्राः ।
 सङ्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्द्वयव्रतम् ॥ २२
 हंसं मद्गुरकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम् ।
 मत्स्यादांसं तथा मत्स्यान् वलाकाशुकसारिकाः ॥ २३

चक्रवाकं मूवं कीकं मण्डकं भुजगं तथा ।
 आसमेतद्व्रतं कुर्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ २४
 राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च ।
 पाठौनरोहितौ भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्त्तितौ ॥ २५
 जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सुविष्करान् ।
 रङ्गपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥ २६
 तितितिरिञ्च मयूरश्च ख्वावक्कश्चःकपिष्करम् ।
 बाह्वीणसं वर्त्तकश्च भक्ष्यानाहःयमः सदा ॥ २७
 भुक्त्वा चैवोभयदतं तथैकशफदंद्भिणः ।
 तथा भुक्त्वा तु मासं वै मासाहं व्रतमाचरेत् ॥ २८
 स्वयं मृतं वृथामांसं माहिषं वाजमेव च ।
 गोश्च क्षीरं विवत्साया महिष्याश्च तथा पयः ॥ २९
 सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पचन्तु व्रतमाचरेत् ।
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराश्चमे बुधः ॥ ३०
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्याद् यदेतत् परिकीर्त्तितम् ।
 लोहितान् वृचनिर्य्यासान् व्रथानां प्रभवांस्तथा ॥ ३१
 केवलानि तथाश्चानि तथा पर्युषितश्च यत् ।
 गुडपक्वं तथा भुक्त्वा द्विरात्रन्तु व्रतौ भवेत् ॥ ३२
 दधिभक्तश्च शुक्तेषु यश्चान्यहारुसम्भवम् ॥
 गुडयुक्तं भक्षित्वाःतक्रं निन्द्यामिति श्रुतिः ॥ ३३
 यवगोधूमजं सखं विकाराः पयसाश्च ये ।
 राजबाहश्च कुल्यश्च भैक्ष्यं पर्युषितं भवेत् ॥ ३४
 सजीवपक्वमांसश्च सर्व्वं यत्नेन वर्ज्जयेत् ।
 संबत्सरं व्रतं कुर्यात् प्राशैतान् ज्ञानतस्तथा ॥ ३५

शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रज्जावतारिणः ।
 बहस्य चैव चौरस्यावोरायाश्च तथा स्त्रियः ॥ ३६
 कर्मकारस्य वैणस्य कौरस्य पतितस्य च ।
 रुक्मकारस्य तक्षस्य तथा वार्हिकस्य च ॥ ३७
 कदर्यस्य नृशंसस्य विश्यायाः कितवस्य च ।
 गणान्नं भूमिपालान्नमन्नञ्चैवास्त्रजोविनः । ३८
 मौनकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत् ।
 शूद्रस्य मततं भुक्त्वा यस्मात्मान् व्रतमाचरेत् ॥ ३९
 वैश्वस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतं चरेत् ।
 चात्रियस्य तथा सुक्त्वा ही मासौ च व्रतं चरेत् ॥ ४०
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
 अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा पक्षं व्रतो भवेत् ॥ ४१
 शूद्राच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा विशः ।
 चात्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥ ४२
 अथाश्रद्धाशने विद्वान् मासमेकं व्रतो भवेत् ।
 परिषित्तिः परिवेत्ता यथा च परिविद्यते ॥ ४३
 व्रतं मन्वत्सरं कुर्याद्वाह्याजकपञ्चमः ।
 शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतो भवेत् ॥ ४४
 दूषितं केशकोटैश्च मूषिकानकुलीन च ।
 मन्विकामशक्रेनापि त्विरात्रन्तु व्रतो भवेत् ॥ ४५
 वृथाकृश्वरमंयावपायसापूपशष्कन्तोः ।
 भुक्त्वा त्विरात्रं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥ ४६
 नोत्था चैव चतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
 त्विरात्रन्तु व्रतं कुर्यात् पञ्चस्त्रीदशनक्षतः ॥ ४७

पादप्रतापनं बह्वी क्षिप्त्वा बह्वी तथाप्यधः ।
 कुशैः प्रसृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतं चरेत् ॥ ४८
 क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् ।
 संवत्सरव्रतं कुर्याच्छ्रित्वा पिप्पलपादपम् ॥ ४९
 दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा ।
 नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रतौ भवेत् ॥ ५०
 क्षिप्त्वाग्नावशुचि द्रव्यं तद्वदम्भसि मानवः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्यादपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥ ५१
 तथा विशेषजं पौत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा ।
 द्विराचन्तु व्रतं कुर्याद्दामहस्तेन वा पुनः ॥ ५२
 एकपङ्क्त्यपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदसौ पत्नं प्रकुर्याद् ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५३
 धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं वनिजस्तथा ।
 सुरालक्षणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतं चरेत् ॥ ५४
 विक्रोय प्राणिना सद्यस्त्रिलानि च तथाचरेत् ॥ ५५
 हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा हुङ्कारञ्च गरीयसः ।
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः ॥ ५६
 प्रेतश्च प्रेतकार्याणि कृत्वा वै धनहारकः ।
 वर्षानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥ ५७
 कृत्वा पापं न गूहेन गुह्यमानं हि वर्द्धते ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पर्वदानुमतं व्रतम् ॥ ५८
 स्थित्वा च श्कापदाकीर्णं बहुव्याधसृगे वने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणवाधभयात् सदा ॥ ५९

सतो हि जीवतो जीवं सर्वपापमपोहति ।
 व्रतेः कञ्छेस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः ॥ ६०
 शरीरं धर्मसर्वस्वं रक्षणीयं प्रयत्नतः ।
 शरीराच्चरवते धर्मः पर्वतात् सलिलं यथा ॥ ६१
 आलोक्य सर्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह ।
 प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्वेच्छया न कदाचन ॥ ६२
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

ब्रह्मं त्रिषवणस्नाने प्रकुर्यादघमर्षणम् ।
 निमज्ज्य नक्तं सरिति न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥ १
 वौरासनं सदा तिष्ठेद्वाञ्छ दद्यात् पयस्त्रिणीम् ।
 अघमर्षणमित्येतत् कृतं सर्वघनाशनम् ॥ २
 ब्रह्मं सायं ब्रह्मं प्रातस्त्र्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं ब्रह्मञ्च नाश्रीयात् प्राजापत्यं चरन् व्रतम् ॥ ३
 ब्रह्मसुषुप्तं पिवेदापस्त्र्यहसुषुप्तं घृतं पिवेत् ।
 ब्रह्मसुषुप्तं पयः पौत्वा वायुभक्षी दिनत्रयम् ॥ ४
 तप्तकञ्छं विजानीयादेतदुक्तं सदा व्रतम् ।
 द्वादशेनोपवासेन पराकः परिकौत्सितः ॥ ५
 विधिनोदकसिद्धानि समश्रीयात् प्रयत्नतः ।
 शक्तून् हि सोदकान् मासं कञ्छं वारुणमुच्यते ॥ ६
 विल्वैरामलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः ।
 मासेन लोकेऽतिकञ्छः कथ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ७ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रापवासन्तु कृच्छ्रं सान्त्वनं स्मृतम् ॥ ८
 व्रतेस्तु ब्रह्मध्यस्तेर्षाहासान्तपनं स्मृतम् ।
 पादहयं तथा त्यक्त्वा शङ्खानां परिवासनात् ।
 उपवासान्तराभ्यासात् तुलापुरुष उच्यते ॥ ९
 गोपुरौषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ।
 व्रतन्तु वार्द्धिकं कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ॥ १०
 ग्रहसं चन्द्रकलावृद्ध्या प्राश्रयोद्दक्ष्यन् सदा ।
 क्लासयन्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ११
 मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्छैव शक्तितः ।
 अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधोभिर्विमलात्मभिः ।
 पापात्मनस्तु पापेभ्या नात्र कार्या विचारणा ॥ १२
 शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते प्रयतः सुधौः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महोयते ॥ १३
 इति शङ्खीयै धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १४

गीतगोविन्देता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिगीले, दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः
साहसञ्च महतां, न तु दृष्टोऽर्थो वरदौर्वल्यात्, तुल्यबलविरोधे
विकल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे, पञ्चमे वा
काश्यं, गर्भादिः सङ्गरा वर्षाणां, तद्वितीयं जन्म । तद्दयस्माद्
स आचार्यो वेदानुवचनाञ्च । एकादश द्वादशयोः क्षत्रिय-
वैश्ययोः । आपोऽङ्गाद्ब्राह्मणस्यापतिता सावित्री, द्वाविंशते
राजन्यस्य, त्र्यधिकाया वैश्यस्य । मोक्षीज्याभीर्वीर्सीत्रयो
मेखलाः, क्रमेण कृष्णरूक्वस्ताजिनानि वासांसि, शाणक्षीम-
चोरकृतपाः, सर्वेषां कार्पासञ्चाविक्रतम् । काषायमप्येके ।
वार्त्तं ब्राह्मणस्य, माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः । वैश्वपालशौ
ब्राह्मणस्य दण्डावश्वत्थपैलवौ शेषे, यन्निया वा सर्वेषामपीरिता
यूपचक्राः सवल्कला (सशल्कला) मूर्ध्वललाटनासाग्रप्रमाणाः ।
मुण्डजटिलशिखाजटाश्च । द्रव्यहस्त उर्वच्छष्टोऽनिघायाचामेद-
द्रव्यशुद्धिः, परिमार्जनप्रदाहृतक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्त्तिक-
दारवतान्तवानां, तैजसवदुपलमणिशंखशुक्तीनां, टाडवर्टास्थ-
भूम्यारावपनञ्च, भूमिखेलवद्रज्जुविदलचर्मणासुत्सर्गो वात्सन्तो-
पहतानाम् । प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा शौचमारमेत् । शुचौ
देशे आसीनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यन्नोपवीत्या
मणिवन्धनात् पाथौ प्रक्षाल्य वाग्यताः हृदयस्थमस्त्रिस्रतुर्वीप

आचामेहिः प्रमृज्यात् पादौ, चाभ्युक्षेत् खानि, चोपसृशे-
च्छीर्षखानि मूर्धनि च दद्यात् । सुप्ता मुक्ता क्षुत्वा च पुनः ।
दन्तश्लिष्टेषु दन्तवदन्यत्र जिह्वाभिमर्षणात् । प्राक्शुतेरित्येके ।
क्षुतेषास्त्राववद्विद्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः । न सुख्या विप्रुष
उच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे निपतन्ति । लेपगन्धापकर्षणे शीच-
ममेध्यस्य । तदङ्गिः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीषरेतोविस्त्रंसनाभ्य-
वहारसंयोगेषु च यत्र चान्द्रायो विदध्यात् । पणिना सव्यमुप-
संगृह्याङ्गुष्ठमधौहि भो इत्यामन्त्र्येत गुरुः । तत्र चक्षुर्मनः-
प्राणोपस्पर्शनं दर्भैः ; प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः । प्राक्तने-
न्वासनञ्च ॐपूर्वा व्याहृतयः पञ्चसप्तान्ताः । गुरोः पादोपसंग्रहणं
प्रातर्ब्रह्मानुवचने चाद्यन्तयोरनुज्ञात उपविशेत् । प्राङ्मुखो
दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा सावित्रीञ्चनुवचनमादितो ब्रह्मण
आदाने ॐकारस्याऽन्यत्रापि । अन्तरागमने पुनरुपसदनं
श्वनकुलसर्पमण्डूकमार्जारानां व्रह्मसुपवासो विप्रवासश्च ;
प्राणायाम् घृतप्राशनञ्च तरेषाम् । श्मशानाध्ययने चैवं चैवम् ।
इति गौतमीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रागुपनयनात् कामचारवादभक्षोऽङ्गुतोऽब्रह्मचारौ यथोप-
पादमूत्रपुरीषो भवति ; नास्याचमनकस्तो विद्यतेऽन्यत्राप्यो-
माल्लेनप्रधावनावोक्षणेभ्यो । न तदुपस्पर्शनाशीचं न त्वेवैनमग्नि-
हवनवलिहरणयोर्निशुष्कपानं ब्रह्मभिव्याहारयेदन्यत्र स्वधानि-
नयनात् । उपनयनादिनियमः । उक्तं ब्रह्मचर्यमग्नौन्वन-

भैक्षचरणे सत्यवचनमपामुपस्पर्शनम् । एके गोदानादि । वहि
सन्ध्याद्यंश्चातिष्ठेत् पूर्वमासोत्तारां सन्ध्यातिथ्या ज्योतिषा
दर्शनाद्वाग्यतः । नादित्यमौचित, वर्जयेन्मधुमांसगन्धमास्य
दिवास्त्रप्रक्षणाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोध-लोभमोहवाद्य
वादनस्नानदन्तधावनहर्षनृत्यगौतपरिवादभयानि गुरुदर्शने
कर्णप्राहतावसकृत्तिकायाश्चरणपादप्रसारणानि निष्ठीवितहसि
तविजृम्भितास्फाटनानि स्त्रोप्रेक्षणालम्बने मैथुनशङ्कायां द्यूत
होनवर्षसेवामदत्तादानं हिंसाम् आचार्य्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित
सामानि शुष्कां वाच मर्द्यं नित्यं ब्राह्मणः । अधःशय्याशायौ
पूर्वात्यायौ जघन्यमवेशो वाम्बाहूदरसंयतः । नामगोत्रे गुरोः
समानतो निर्दिशेत् । अर्द्धितं श्रेयसि चैवम् । शय्यासन-
स्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं वचनादृष्टेनाधःस्थाना-
सनस्तिर्यग्वा तत्सेवायाम् । गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्, गच्छन्त
मनुव्रजेत्, कर्म विज्ञाप्याख्यायाद्भ्रताध्यायो युक्तः प्रियहितयो-
स्तार्थ्यापुत्रेषु चैवम् । नोच्छिष्टाशनस्त्रपनप्रसाधनपादप्रक्षाल-
नोन्मर्दनोपसंग्रहणानि । विप्रोत्थोपसंग्रहणं गुरुभार्याणां तत्
पुत्रस्य च । नैके युवतीनाम् । व्यवहारप्राप्तेन सार्व्वर्षिकं
भैक्षचरणमभिशस्तपतितवर्जम् । आदिमध्यान्तेषु भवच्छब्दः
प्रयोज्या वर्णानुपूर्वेण । आचार्य्यज्ञातिगुरुस्त्रेष्वलामेन्दुव्र
तेषां पूर्वं परिहरन् निवेद्य गुरुवेऽनुज्ञातो भुञ्जीत । असन्निधौ
तर्ज्य्यापुत्रसन्नह्यचारिसङ्गाः । वाग्यतस्तृप्यन्नलालुष्यमान
सन्निधायोदकं स्पृशेत् । शिष्यशिष्टरवधेनाशक्तो रज्जुवेणुविद
लाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा श्लाघ्यः । हादशवर्षास्त्रैकैक
वेदे ब्रह्मचर्य्यं चरेत् प्रतिहादशवर्षेषु ग्रहणान्तं वा । विद्यान्तं

गुरुरर्थे निमन्त्राः ततः कृतानुष्ठानस्य ज्ञानम् । आचार्य्यः
स्रेष्ठो गुरुणां मातेत्येके मातेत्येके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रवते ब्रह्मचारौ गृहस्थो भिक्षुर्वै-
खानस इति तेषां गृहस्था योनिरप्रजनत्वादिपरिषाम् । तथोक्तं
ब्रह्मचारिण आचार्याधौनत्वमात्रं गुराः कर्मशेषेण जपेत् ।
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदवृद्धे सब्रह्मचारिण्यग्नी वा । एत-
द्वृत्तौ ब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः । उत्तरेषाञ्चैतदविरोधी ।
अनिचयो भिक्षुर्द्वैरेता भ्रूवशोला वर्षासु भिक्षार्थी ग्राम-
मियात् । जघन्यमनिवृत्तं चरेत् । निवृत्ताशोर्वाक्चक्षुःकर्म-
रुंयतः । कौपीनाच्छादनार्थं वासो विभ्रयात् । प्रहीणमेके
निर्णेजनाविप्रयुक्तम् । ओषधिवनस्पतीनामङ्गमुपाटदीत । न
द्वितीयामुपहर्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् । मुण्डः शिखी वा वर्ज्ये-
ज्जावबधम् । समा मूतेषु हिंसानुग्रहयोरनारम्भो । वैखानसो
वने मू नफलाशो तपःशीलः श्रावणकेनाग्निमाधायाग्राम्यभोजो
देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजकः सर्वातिथिः प्रतिसिद्धवर्जं भैक्षम-
प्यप्रयुञ्जान, न फालकृष्टमधितिष्ठेद्, ग्रामश्च न प्रविशेज्जटिल-
सौराजिनवासा नातिशयं भुञ्चैत । एकाश्रमं त्वाचार्याः
प्रत्यक्षविधानाद्गार्हस्थ्यस्य गार्हस्थ्यस्य ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहस्थः सदृशीं भार्यां विन्देतानन्यपूर्वां यवोयसौम ।
 असमानप्रवरैर्विवाह ऊर्ध्वं सप्तमात् पितृवन्मुभ्य वीजिनश्च
 मातृवन्मुभ्यः पञ्चमात् । ब्राह्मो विद्याचारित्रवन्धुश्रीलसम्पन्नाय
 दद्यादाच्छाद्यालङ्कृतम् [१] । संयोगमन्त्रः प्रजापत्ये स इधर्मं
 चरतामिति [२] । आर्षे गोमिथुनं कन्यावते दद्यात् [३] ।
 अन्तर्वेद्यत्विजे दानं देवः [४] । अलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं संयोगो
 गान्धर्वः [५] । वित्तेनानतिस्त्रौमशामासुरः [६] । प्रहृष्ट्यादाना-
 द्वाक्षसः [७] । असंविज्ञानोपमङ्गमनां पैशाचः [८] । चत्वारो
 धर्म्या प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैकान्तरद्वयन्तरासु
 जाताः सवर्णास्वहोत्रनिषाददौषन्तपारशवाः । प्रतिलोमासु
 सुतमागधायोगवच्चतृवैदेहकचाण्डालाः । ब्राह्मण्यजीजनत्
 पुत्रान् वर्षेभ्य आनुपुत्र्याद् ब्राह्मणसुतमागधचण्डालान् तेभ्य एव
 क्षत्रिया भूहोत्रसिक्तक्षत्रियधौवरपुत्राशान्, तेभ्य एव वैश्या
 भृज्यकण्ठकमाहिथ्यवैश्यवैदेहान् तेभ्य एव पारशवयवनकरण-
 शूद्रान् शूद्रेत्येके । वर्णान्तरगमनसुत्कर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन
 चाचार्याः । सृष्टान्तरजातानाञ्च प्रतिलोमस्तु धर्मज्ञौनाः
 शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् प्रतितर्हत्तिरन्ध्रः पापिष्ठः ।
 शुनन्ति साधवः पुत्रास्त्रिपौरुषानार्षाहश्च, देवाहशैव, प्राजा-
 पत्याहश्च, पूर्वांश्च दश वरानात्रानञ्च ब्राह्मोपुत्राः बाह्मोपुत्राः ।

इति गौतमोद्ये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ * ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्य-
 भूतर्षिपूजको नित्यस्त्राध्यायः । पितृभ्यश्चादकदानं यद्योत्साह-
 मन्यदकार्थदिरग्निर्दायादिर्वा । तस्मिन् गृह्यानि देवपितृ-
 मनुष्ययज्ञाः स्त्राध्यायश्च । वलिकर्मान्नावग्निरधन्वन्तरिर्विश्वेदेवाः
 प्रजापतिः ऋष्टिस्तदितिहोमः । दिग्देवताभ्यश्च यथास्त्वं द्वारेषु
 मरुद्भ्यो गृह्णतेवताभ्यो प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अन्नं उदकूभे
 आकाशायेत्यन्तरिक्षे नक्तश्चरेभ्यश्च सायम् । स्रष्टिवाच्य भिक्षा-
 दानप्रश्नपूर्वन्तु ददातिषु चैवं धर्मेषु समद्भिर्गुणसाहस्रान्ग्यानि
 फलान्यत्राह्वाणत्राह्वाणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः । गुर्वर्थनिवेशीषधार्थ-
 द्वित्रिचीणयश्चमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसंविभागी
 बृहिवेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु । प्रतिश्रुत्याप्यधर्म-
 संयुक्ताय न दद्यात् । ऋहृष्टभौतार्त्तलुब्धबालस्त्रविरमूढ-
 मत्तोन्मत्तवाक्यान्यन्तान्यपातकानि । भोजयेत् पूर्वमतित्रि-
 कुमारव्याधितगर्भिणीसुवासिनौस्त्रविरान् जघन्यांश्च । आचार्य-
 पितृसखोनान्तु निवेश्य वचनक्रिया ऋत्विगाचार्यश्चशुरपितृव्य-
 मातृलानामुपस्थाने मधुपर्कः संबत्सरे पुनः पूजिता यज्ञ-
 त्रिवाह्यारवाक् राज्ञश्च श्रोत्रियश्च । अश्रोत्रियस्त्रासनोटके
 श्रोत्रियश्च तु पाद्यमार्घ्यमन्नविशेषांश्च प्रकारयेन्नित्त्वं वा संस्कार-
 विशिष्टं मध्यतोऽन्नदानमवेद्यसाधुवृत्ते विपरीते तु हृषोदक-
 भूमिः स्वागतमन्ततः पूज्यानत्वाशश्च शय्यासनावसनानुब्रज्यो-
 पासनानि सद्गन्ध्रेयसोः समान्यत्पशोऽपि हौने असमानग्रामी-
 ऽतिथिरेकरात्रिकोऽधिहृच्चसूर्यापस्थायौ कुशसानामयारोग्या-

सामनुप्रसृत्यं शूद्रस्त्रात्राङ्गणस्यानतिधिरत्राङ्गणो यन्ने संहत
 सेत् भोजनन्तु ऋत्रियस्योर्द्धं ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् भृत्यैः सहानृशं
 सार्थमानृशंसार्थम् ।

इति गीतमौये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ २ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पादोपसंग्रहणं गुरुममवायेऽन्वहम् । अभिगम्य तु विप्रोश्च
 माटपिटनहम्भुनां पूर्वजानां विद्यागुरुणां तत्तद्गुरुणाश्च
 सन्निपाते परस्य । नाम प्रोच्याहमयमित्त्वभिवादोऽन्नसमवार्ते
 स्तोपुंयोगेऽभिवादतोऽनियमेके नाविप्रोश्च स्त्रीणाममाटपिटव्य
 भार्याभगिनौनां नोपसंग्रहणं भ्राटभार्याणां श्वश्रूश्च
 ऋत्विक्श्चशुरपिटव्यमातुलानान्तु यवीयसां प्रत्युत्तानमनभि
 वाद्यान्तथान्यः पूर्वं पौरोऽशौतिकारयः शूद्रोऽप्यपत्यसमेना
 वरोऽपार्यैः शूद्रेण नाम चास्य वर्जयेद्ब्राह्मणाजपः प्रेक्षो भं
 भवन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवर्षहृहः पौरः पञ्चभि
 कलाभरः आत्रियश्चारणस्त्रिभिः राजन्यो वैश्वकर्मविद्याहौगे
 दीक्षितस्य प्राक् क्रयात् । वित्तवन्धु कर्मजातिदिव्यावयांरि
 मान्यानि परबलीयांसि श्रुतस्तु सर्वेभ्यो गरौयस्तन्मूलत्वाद्दमीस
 श्रुतेश्च । चक्रिदशमौस्यानुप्राङ्गवधूस्नातकराजस्यः पथो दाग
 राज्ञो तु आत्रियाय आत्रियाय ।

इति गीतमौये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

प्राणतन्त्र्या ब्राह्मणस्याज्राह्मण्याद्विद्यापयोगीऽनुगमनं शुश्रूषा-
 ममापद्रोक्षणा गुरुर्धजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वी
 गुरुस्तदनामे सत्प्रतिवस्तदनामे वैश्यवृत्तिः । तस्यापस्थं गन्ध-
 रमकं तद्वर्तितलशाणक्षौमाजिनानि रक्तनिर्णिके वाससीः क्षौरश्च
 गायतां मूलफलपुष्पोपधमधुमांसदण्डणोटकापथ्यानि पशवश्च
 द्विमासयोग पुरुपरमाकुमागीडंतवश्च नित्यं भूमिब्रोह्मियवा-
 न्नाथश्च सप्तमधेन्वतद्दृष्ट्येके । विनिमयस्तु रसानां रसेः
 पशुनाश्च न क्षरणाकृताश्चयास्त्रिलानाश्च समेनामेन तुपक्षश्च
 मन्थश्चर्गं मन्थान्तुर्हृत्तिरशक्तावशुद्धश्च तदप्येके प्राणसंशये तदर्थ-
 भरणोऽभक्ष्यायमस्तु । प्राणसंशये ब्राह्मणाऽपि शस्त्रमाददौन
 वाजन्त्या धेन्यकर्मै वैश्यकर्मै ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

दो नाके धृतव्रतो राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतस्तयो । सत्तुविधश्च
 भक्त्याजानन्तः संज्ञानां चत्नतपनसर्पशानामायत्तं जीवनं
 धर्मात्तद्व्ययमभङ्गवा धर्मैः । स एष बहुश्रुतो भवति लोकवेद-
 धेः राजावदाकावाक्यातहास-पुराण-कुशलस्तदपेक्षस्तद्वृत्तचत्वा-
 विग्रहा मस्करीः संस्कृतस्त्रिषु जन्मैस्त्रिभरतः षट्सु वासामय-
 चारित्र्यैः भविनोतः षड्भिः परिहार्यैः राज्ञा बध्यस्वावध्यस्वा-
 दण्डावादादप्यकार्यैश्चापिवाच्यवापरिहायेत्यति । गर्भाधान-

यं, सवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणाद्ब्रह्मप्राशनचौडोपनयनं
चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं महधर्मीचरिणोसंयागः पञ्चानां
यज्ञानामानुष्ठानं देव-पितृमनुष्यभूतब्रह्मणामितेषाञ्चाष्टका-
पावणश्राद्धश्रावण्याग्रहायणाचैत्राश्वयुजोति सप्त पाकयज्ञसंस्था
अग्न्यधेयमग्निहात्रदशपौणमासावग्रहणं चातुर्मास्यनिरुद्धपशु-
वन्धपौत्रामणाति सप्त द्विविधंज्ञसंस्था आग्नेष्टोमोऽत्यग्नियोम
उक्त्यः षोडशि वाजपेयाऽतिरात्रोऽसार्थ्याम इति सप्त साम-
संस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः । अथाष्टावात्मगुणाः देवा
सर्वभूतेषु चातिरन्मृया । शीचमनायामो मङ्गलमकार्पण्यम-
सृष्टेति यस्यैते न चत्वारिंशत् संस्कारानवाष्टावात्मगुणान
स ब्राह्मणः सायुज्यं सालोक्यञ्च गच्छति । यस्य तु खलु
संस्काराणामिकटेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं
सालोक्यञ्च गच्छति गच्छति ।

इति गीतमौये धर्मीशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

स विधिपूर्वं स्नात्वा भार्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थ-
धर्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् । स्नातको नित्यं शुचिः
सुगन्धः स्नानशौचः सति विभवं न जार्थमलवहासाः श्यान्न
रक्तमलवदन्यष्टं वा वासो विभृयान्न सगुपानहौ निर्धक्तम-
शक्तौ न रुद्धश्मश्रुकस्मान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेद्वाञ्छालना
पिवेन्न तिष्ठद्भूतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाश्चावर्जितेन न
वायुग्निविप्रादित्यापो देवता गाश्च प्रतिपश्यन् वा सूत्रपुरीषा-

मेध्यः न्युः स्येन्नैव देवताः प्रति पाटी प्रसारयेन्न पण्लोद्गाश्मभि-
 र्मूत्रपुराषापाकर्षणं . कुर्यान्न भस्मकेशतुषकपालान्यार्धातछेन्न
 न्नेच्छ'शुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषित सम्भाष्यः पुण्यकृतो मनसा
 ध्यावेद्ब्राह्मणेन वा सहः सम्भाषितः । अघेमुं धेनुभव्याल
 ब्रूयादभद्रं भद्रमितिः कपालं भगालमिति मण्डिधनुरितौन्द्र-
 धनुः । गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत न चैनां वारयेन्न मिथुनी-
 भूत्वा शीवं प्रति विलम्बेत न च तस्मिन् शयने स्वाध्यायम-
 धीयोत नचापररात्रमधोत्व पुनः प्रतिसंविशेन्नाकल्यां नारौ-
 मभिरमयेन्न रजस्वलां न चैनां श्लिथेन्न कन्यामग्निमुखोपधमन-
 विगृह्य शद-बह्निगन्धमाल्य-धारण पापीयसावलेखनभार्यासह-
 भोजनाञ्जन्यवेक्षणकुद्दारप्रवेशनपाटधावनासन्दिग्धस्थभोजन-
 दौबाहुतरण वृक्षविषमारोहणावरोहणप्राणव्यवस्थानानि च
 वर्जयेन्न सन्दिग्धां नावमधिरोहेत् । सर्वत एवात्मानां मोपायेन्न
 ग्राह्यत्वं शिरोऽहनि पर्येटेत् प्राहृत्यः तु रात्रौ । मूत्रोच्चारे च न
 भूमावनक्तर्हाय नाराञ्चावसथान्न भस्मकरीषकष्टच्छायापथि-
 काम्येषु उभे मूत्रपुरोषे दिवा कुर्यादुदङ्मुखः सम्ययोश्च रात्रौ
 तु दक्षिणामुखः पालाशवासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् ।
 सोपानत्कञ्चाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न
 पूर्वाह्नमध्यन्दिनापराह्नानफलान् कुर्याथर्द्यथाशक्तिः धर्मार्थं
 कामेभ्यस्तेषु च धर्मांतरः स्यान्न नग्नां परयोषितमौक्षेत न पदा-
 सनमाकर्षेन्न शिश्रादरपानिपाटवाक्चक्षुषापलानि कुर्याच्छेदन
 मेदनबिलिखनविमर्हनावस्फोटनानि नाकस्मात् कुर्यान्नापरि-
 वत्मतन्वीं गच्छेन्न कुलस्कूलः स्यान्न यन्नमहतो गच्छेद्दर्शनाय
 तु कामं न भक्ष्यानुत्सङ्गे भक्षयेन्न रात्रौ प्रेष्याद्दतमुद्दतस्नेह-

पनपिण्याकमथितप्रसृतौनि चातुर्वीथ्याणि नाश्रीयात् ।
 प्रातस्त्वन्नमभिपूजितमनिन्दन् भुञ्जोत न कदाचिद्रात्रो नग्नः
 न स्नायाद्वा । यश्चात्मवन्तो ब्रह्माः सम्यग्विनौता दम्भलाभ-
 वियुक्ता वेदविद आचक्षते तत् समाचरेद्ब्रह्मो गच्छेमाधर्मो-
 ग्धिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मिकेभ्यः प्रभूतैर्भोदकयव-
 गमाख्यापनिष्क्रमणमार्थ्यजनभूयिष्ठमनलसमृद्धं धार्मिका-
 ङ्गं निकेतनमावसितं यतत । प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतु-
 र्दशैर् प्रदक्षिणमावर्त्तेत । मनसा वा तत्समग्रमाचारमनु-
 यिदापत्कल्पः । सत्त्वधर्मा आर्थ्यवृत्तः शिष्टाध्यापकश्रीच-
 षः श्रुतिनिरतः स्वान्निव्यमहिंस्त्रो मृदुः दृढकारो दमदान-
 क एवमाचारो मातापितरौ पूर्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो
 वयिष्यन् स्नातकः शश्वदन्नह्यलोकात् च्यवते न च्यवते ।

इति गौतमोयि धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

हिजातौनामध्ययनमिच्छा दानं ब्राह्मणस्वाधिकाः प्रवचन-
 जनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्यज्ञातिप्रियगुरुधनविद्या-
 नेमयेषु ब्राह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथोक्तात् कृषिवाणिज्ये
 स्वयङ्कते कुसीदश्च । राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्वभूतानां न्याय्य-
 इत्वं विभ्रयाद् ब्राह्मणान् श्रोत्रियान् निरुत्साहांश्च ब्राह्मणा-
 ऩरांश्चापकुर्वाणांश्च योगश्च विजये भये विशेषेण चर्या च
 धनुर्थां मंग्रामे मंखानमनिदृत्तिश्च न दोषो हिंसायामाहवे-
 यत्र व्यश्चसारथ्यायुधकृतास्त्रलिप्रकीर्षकेश-पराश्च खोर्पावष्ट-

खल-वृक्षारुढ-द्रुतगोत्राङ्गण-वादिभ्यः क्षत्रियश्चदन्यस्तमुपजीवेत्
 तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांग्रामिकं वित्तं बाह्वनन्तु राज्ञ
 उद्धारश्चापृथग्जयेऽन्यत् तु यथाहं भाजयेद्राजा राज्ञे बलिदानं
 कर्षकदेशमसष्टमं षष्ठं वा पशुहिरण्योरप्येके पञ्चाशद्भागात्
 विंशतिभागः शुल्कः पश्वे मूत्रफलपुष्पोषधमधुमांसद्वेषेन्धनानां
 षष्ठं तद्वक्षणधर्मात्वात् तेषु तु नित्ययुक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः
 शिल्पिना मासि मास्येकैकं कर्म कुर्युरेतेनात्मापजीविनो
 व्याख्याता नौचक्रौवन्तश्च भक्त तेभ्यो दद्यात् पशुं वाणिग्भिर-
 र्घापचये न देयं प्रनष्टमस्त्रामिकमधिगम्य राज्ञे प्रब्रूयुविख्याप्य
 संवत्सरं राज्ञो रक्ष्यमूर्धमधिगन्तुश्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी
 ऋक्षयक्रयसंविभागपरिश्रद्धाधिगमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं
 क्षत्रियस्य विजोतं निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोर्निध्वधिगमो राजधनं न
 ब्राह्मणस्याभिरुपस्वाब्राह्मणा व्याख्यातः षष्ठं लभेतत्येके चौरहृ-
 तमुपजित्व यथास्थानं गमयेत् कोशाहा दद्याद्रक्ष्यं बालधनमा-
 व्यवहारप्रापश्चात् समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं क्षत्रिवाणिक्पाशु-
 पाण्यकुमोदम् । शूद्रश्चतुर्थी वर्षे एकजातिस्त्रस्यापि सत्यम-
 क्राधः शौचमाचमणार्थं पाणिपादप्रक्षालनमेवैके श्राद्धकर्म
 श्रुत्यभरणं स्वदारवृत्तिः परिचर्या चोत्तरेषां तेभ्यो वृत्तिं लिप्से त
 जोर्णान्युपानच्छत्रवासःकूर्सान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्च यश्चाया-
 श्रितो भर्त्तव्यस्तत्र शौणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः
 स्यादनुज्ञातोऽस्य नमस्कारो मन्त्रः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतित्येके ।
 सर्वे चोत्तरोत्तरं परिचरैयुरार्थानार्थयोर्व्यतिष्ठेपि कर्मणः साम्यं
 साम्यम् ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

राजा सर्वेऽस्ते ब्राह्मणवर्जं, साधुकारौ स्यात् साधुवादी
 द्रव्यामान्वौल्लिङ्गाच्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्-
 सहायोऽपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्वितच्चासां कुर्वीत । तसु-
 पर्यासौनमधस्ता उपासौरन्नन्वे ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्यनं मन्येरन् ।
 वर्णानाम्प्रमांश्च न्यायतोऽभिरुद्देह्यत्तस्येनान् स्वधर्मं स्थापयेद्-
 र्मस्थो ह्यंशभागभवतीति विज्ञायते । ब्राह्मणञ्च पुरो दधीत
 विद्याभिजन-वाग्भयःशौलसम्पन्नं न्वाश्रयत्तं तपस्त्रिं, तत्-
 प्रसूतः कर्माणि कुर्वीत । ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृध्वेनेन व्यथत इति
 च विज्ञायते । यानि च देवात्पततचिन्तकाः प्रवृत्तान्याश्रयेत,
 तदधीतमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते । शान्तिपुराहासस्वस्वय-
 नायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्द्राभ्युदयिकानि विद्वेषिणां सम्बन्धनमभिचा-
 रद्विषहराधिसंयुक्तानि च शालाम्नी कुर्यादयथोक्तमृत्विजोऽन्या-
 नितस्य व्यवहारो वेदो धर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं देश-
 जातिकुलधर्माद्यान्नायैरविरूढाः प्रमाण । कृषिवणिक्पाशुपाख्य-
 कुसौदकारवः स्त्रे स्त्रे वर्गं । तेभ्यो यथाधिकारमर्थान् प्रत्यवहृत्य
 धर्मव्यवस्थान्यायाविगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्युद्य यथास्थानं
 गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रयीविद्याहृद्भ्यः प्रत्यवहृत्य निडां गमये-
 दथाहास्य निःश्रेयसं भवति । ब्रह्मक्षत्रेण सम्प्रवृत्तं देवपितृ-
 मनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते । दण्डो दमनादित्वाहृस्तेना-
 दान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वधर्मनिष्ठाः प्रेत्य कर्मफलमनुभूय
 ततः श्रेष्ठे विशिष्टदेशजातिकुलरुपायुःश्रुतवृत्तचित्तसुखमेधसो

जन्म प्रतिपद्यन्ते विद्याञ्च । विपरीता नश्यन्ति । तानाचार्य्यैः प-
देशोदण्डश्च पालयते तस्माद्राजाचार्य्यावजिन्व्यावनिन्व्यौ ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११

द्वादशोऽध्यायः ।

शूद्रो द्विजातीनभित्तव्यायाभिः ह्यत्र च वाग्दण्डपरुष्या-
भ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहत्यादाश्चरन्नप्रभिमन्ने लिङ्गोद्धारः ।
स्वहरणञ्च गोसा चिदधोऽशिकोऽयाहासा । वेदमुपगृह्यतस्त्र-
जुजतुभ्यां श्रौतप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीर-
मेद कामनशयनदाक्पथिषु सज्जप्रेसुर्दण्डः शतम् । चात्रयो
ब्राह्मणाक्रोधि दण्डपारुष्ये द्विगुणस्यङ्गं, वैश्यो ब्राह्मणस्तु
त्रितये पञ्चमसदङ्गं, वैश्ये न शूद्रे क्षितित् ब्राह्मणराजन्यवत्
क्षत्रियवैश्यादटापाथं । स्तेयक्षित्विषं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणो-
तरेषां प्रतिवर्षं विदुषोऽतिहने दण्डभूयस्त्वं । फलहरितधान्य-
शाकादाने पञ्चकणलमस्य । पशुधीडिते त्नामिदोऽ, पालसं-
युक्ते तु तस्मिन् । पथि जेनेऽनाहने एःस्तेत्रिकशोः । पञ्च माषा
गवि षड्दण्डे खरेऽश्वमद्विष्योर्दशाजाविष् ही द्वौ सर्वविनाशे शतं,
शिशुकरणे प्रतिषिद्धसेवायाञ्च, नित्यं चेलपिण्डादूर्ध्वं स्वहरणञ्च ।
गोऽन्वयर्थे दण्डमेधान् वीरुदनस्यतौनाञ्च पुष्याणि स्वदाददौत
फलानि चापरिहृतानाम् । कुसीदहृद्धिर्धर्म्या विंशतिः, पञ्च-
माषको मासं नातिसावत्सरोमेके, क्षिरस्थाने हेगुण्यं प्रयोगस्य ।
मुक्ताधिर्न वर्धते दित्सतोऽवरुद्धस्य च । चक्रकालहृष्टिः कारिता-
कायिकाशिखाधिभोगाश्च कुसीदं । पशुपजलोमक्षेत्रशतवाञ्छेषु

जातिपञ्चगुणम् । जडापीगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ भोक्तु-
 रश्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः । पशुभूमिस्त्रीणामनतिभोग
 ऋक्ष्यभाजि ऋष्यं प्रति कुर्षुः, प्रातिभाध्यवणिक्शुक्लमद्यद्युत-
 दरडान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्वन्नादियाचितः वज्रोताधेया जष्टाः
 सः न निन्दिता न पुरुषापराधिनः स्तेनः प्रकीर्णकेशो मुषस्त्री
 राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतो दक्षसंज्ञाभ्यामपन्ननेनस्त्री
 राजा । न शारौरो ब्राह्मणदण्डः क्षत्रिययोगदिख्यापनविवा-
 सनाङ्ककरणान्यप्रहृतौ पायश्चित्तौ स चौरसमः सच्चिवो मति-
 पूर्व्यं प्रतिग्रहीताप्यदक्षसंदुक्ते । पुरुषसत्यपराधानुवन्धविज्ञा-
 नादण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित् समवायवचनाद् वेदवित्-
 समवायवचनात् ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युर-
 निन्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निष्प्रीत्यनमिता-
 पाश्चान्यतरस्मिन्नपि शूद्रा । ब्राह्मणस्त्वब्राह्मणवचनादनुरोधो-
 ऽनिवन्धाश्चेन्नासमवेताः पृष्टाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः
 सत्यवचने विपर्यये नरकः । अनिवन्धैरपि वक्तव्यं पोडाकृते
 निबन्धः प्रमत्तोक्ते च साक्षिसभ्यराजकर्तृषु दोषो धर्मतन्त्र-
 पोडायां । शपथैर्नैके सत्यकर्मणा तद्देवराजब्राह्मणसंसदि स्वाद-
 ब्राह्मणानां । क्षुद्रपश्वनृते साक्षी दश हन्ति, गोऽश्वपुरुषभूमिषु
 दशगुणोत्तरान्, सर्वे वा भूमौ हरणे नरको, भूमिवदसु, मैद्युन-

संयोगे च पशुबन्धुसर्पिषो, गीवहस्त्रहिरण्यधान्यब्रह्मसु, याने-
 च्चश्वन्निव्यावचने । याप्यो दण्डश्च साक्षी, नानृतवचने दोषो
 जीवनश्चेत्तदधोनं, न तु पापीयसो जीवनं । राजा प्राङ् विवाको
 ब्राह्मणो वा शास्त्रवित्, प्राङ् विवाको मध्यो भवेत् । संवत्सरं
 प्रतीचेत प्रतिभायां धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसंयुक्तेषु । शीघ्रमात्ययिके
 च । सर्वधर्मैर्भ्यो गरीयः प्राङ् विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।
 इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १० ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावसाशौचं दशरात्रमृत्विग्दौचित्यब्रह्मचारिणां सपिण्डा-
 नामेकादशरात्रं । क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं, वैश्यस्यार्धमासमेकं
 मासं शूद्रस्य । तच्चेदन्तःपुनरापतेत् तच्छेषेण शूधेरन्, रात्रिशेषे
 द्वाभ्यां, प्रभाते तिसृभिर्गोब्राह्मणहतानामन्वहं राजक्रोधाच्च
 युद्धे प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोदुबन्धनप्रपतनेश्चेच्छतां ।
 पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं । मातापित्रोस्तन्मा-
 तुर्वागर्ममाससमा रात्रिः सप्तमे गर्भस्य । त्रहंवा श्रुत्वा चोर्द्धं
 दशम्याः पक्षिण्यसपिण्डयोनिस्त्वन्धे सहाध्यायिनि च सत्रह्म-
 चारिण्येकाहं श्रोत्रिये चोपसम्पन्नं प्रेतोपस्पर्शने । दशरात्रमा-
 शौचमभिसन्धाय चेदुक्तं वैश्यशूद्रयोरान्तर्वीर्वापूर्वयोश्च । त्रहं
 वाचार्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिश्वेषु चैवमवरश्चेद्वर्णः पूर्वं वर्णमुप-
 सृशेत् पूर्वं वावरं तत्र शावोक्तमाशौचं । पतितचण्डालसूतिको-
 दक्वाश्वसृष्टितत्सृष्ट्युपस्पर्शने सचेलोदकोपस्पर्शनाच्छुद्धेच्छ-
 वातुगमे च । शनश्च यदुपहन्त्यादित्येके उदकदानं सपिण्डैः

कृतचङ्गुल्य तत्स्त्रीणाञ्चःनतिभोग एकेऽप्रदत्तानामधःसव्या-
सनिवो ब्रह्मचारिणः सर्वे न नार्जयेरन्न मांसं भक्षयेयुरा-
प्रदानात् । प्रथमद्वितीयपञ्चमसप्तमनवनेपदकक्रिया वाससाञ्च
त्यागः अन्ये त्वन्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां तूष्णीं माता
बालदेशान्तरितप्रव्रजितामपिण्डानां सद्यःशोचं । राजाञ्च
कार्यविरोधाद्व्राह्मणस्य च स्त्रःश्यायानिहृत्ययं स्वाध्याया-
निहृत्ययेम् ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ आहममावस्वायां पितृभ्यो दद्यात् । पञ्चमौप्रभृति
वापरपक्षस्य दद्यात् । सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशव्राह्मणसन्निधाने
वा कालनियमः ; शक्तितः प्रकर्षेद्गुणसंस्कारविधिरन्नस्य ।
नवावरान् भोजयेदरुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान्
वाग्रूप वयःशीलसम्पन्नान् । युवेभ्यो दानं प्रथममेकं पितृञ्च च
तेन भिन्नकर्म कुर्यात् । पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः
शिष्याश्च दद्युस्तदभावे ऋत्विगाचार्या । तिलमाषत्रौहियवोद-
कदानैर्मांसं पितरः प्रीणन्ति, मत्स्यहरिपरुरुयश्चकूर्मीवराहभेष-
मांसैः संवत्सराणि, गव्यपयःपायसैर्द्वादशवर्षाणि, बार्हृण्यसेन
मांसेन कालशाकच्छागलौहखड्गमांसैर्मधुमिश्रैश्चानन्यम् ।
न भोजयेत् स्तेनक्लौवपतितनास्तिकतद्वृत्तिवौरहाग्नेदिधि-
षुपतिषुपतिस्त्री-ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमथ्यप कुचरकूट-
सालिप्रतिहारिकानुपपत्तिर्यश्च च कुण्डाशी सोमक्रिय-

गारदाहो गरदावकीर्णिगणप्रेथागन्यागामिहिंसुपरिवित्तिपरि-
 वेत्तपर्याहृतपय्याधाहृत्यक्तात्मदुर्वलाः कुम्भिष्यावदन्तः श्वित्रि-
 योनर्भक्कितवाजप्रेथ्यप्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकर्तकलासी कु-
 सोदौ वणिक्शिल्पोपजीदिज्यावादित्रताखनृत्यगीतशोलान्,
 पित्रा चाकामेन विभक्तान्, शिष्यांश्चैके समोत्रांश्च । भोजयेदूर्ध्वं
 त्रिभ्यो गुणवन्तम् । सद्यःश्राद्धौ शूद्रातल्पगस्तत्पुरीषे मासं
 नयति पितृंस्तस्मात् तदहर्ब्रह्मचारी स्यात् । श्वपचचाण्डाल-
 पतितावेक्षणे दुष्टं तस्मात् परिश्रुते दद्यात् तिलैर्वा क्रिरेत्,
 पङ्क्तिपावनो वा शमयेत् । पङ्क्तिपावनाः षडङ्गविज्जेष्टसामि-
 कस्त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः स्नानको मन्त्र-
 त्राह्मणविद्वर्मज्ञो ब्रह्मदेयानुसन्दान् इति हविःषु चैवं दुर्वला-
 दीन् श्राद्ध एवैके श्राद्ध एवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

श्रवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दस्यर्द्ध-
 पञ्चममासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्य्युत्सृष्टलोमा । न मांसं
 भुञ्जोत हैमास्यो वा नियमो नाधीयीत वायौ दिवा पांशुहरे
 कर्णश्राविणि नक्तं वाणभैरौमृदङ्गगर्जात्तंशब्देषु च श्वश्रुगाल-
 गर्हभसंज्ञादे लोहितेन्द्रधनुनीहारेष्वभ्रदर्शने चापत्तौ मूर्चित
 उच्चरिते निशासन्ध्योदकेषु वर्षति चैके वल्मीकसन्तानमाचार्य्य-
 परिवेषणे ज्योतिषोश्च भीतो यानस्यः शयानः प्रौढपादः
 श्मशानग्रामान्तमहापथाशीघ्रेषु पूतिगन्धान्तः शवदिवाकीर्त्ति-

शूद्रधन्निधाने सूतके चोद्गारे ऋग्यजुषश्च सामशब्दे यावदा-
कालिका निर्घातभूमिकम्पराहुदृशंनोक्त्वास्तनयितनुवर्षविद्युतः
प्रादुष्कृताग्निव्यवृत्तौ विद्युति नक्तञ्चापररात्रात् त्रिभागादि-
प्रवृत्तौ सर्वम् । उक्त्वा विद्युत्समेत्येकेषां । स्तनयितनूरपरा-
ङ्गेऽपि प्रदोषे सर्वे नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्थे च
रात्रिं प्रेतं त्रिप्रोथ चान्याऽन्वेन सह सङ्कुलोपाहितवेदप्रमाप्ति-
च्छब्द्विश्वाद्भमनुत्थयन्नभोजनेष्वहोरात्रममावास्यायाश्च इत्थं वा
वार्षिकी फलानुन्यषादौ पौर्णमासौ तिस्त्रोऽष्टकास्त्रिरात्र-
मव्याप्तिके त्रिभित्तौ वार्षिकं सर्वे वर्षविद्युत्स्तनयितनसन्निपाते
प्रस्यन्दित्युद्भं भोजनाद्युत्सवे प्राधीतस्य च निशायां चतुर्भङ्गत्तं
नित्यनेके जगरे मानसमप्यशुचि श्राद्धिनामाकालिकमहतात्न-
श्राद्धिकर्तव्येऽपि च प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यञ्च
यावत् स्मरन्ति ।

एति गीतमीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

पशुस्तानां स्वकर्मसु द्विजातीनां ब्राह्मणो भुञ्जीत प्रति-
वृद्धीयाच्चैशोदकयवसमूल-फलमध्वभयाभ्युद्यतशय्यासनयान-
पयोदधिधानाशफरि प्रियङ्गुसङ्कागंशाकान्यप्रनोद्यानि । सर्वेषां
त्रिवृत्तगृह्युत्थमपि नान्यवृत्तिष्वेन्नान्तरेण शूद्रात् पशुपाल-
क्षेत्रकषककुलसङ्गतकारपिष्टपरिचारका भोज्यान्ना वार्षिक
चाशिल्यो नित्यमभोज्यं केशकौटावपन्नं रजस्वलाकृष्टशकुनि-
पदोपहतं भ्रूणप्रसृतं गवोपघ्नतं भावदुष्टं शुक्लं केवलमदधि

पुनःसिद्धं पर्युषितमथाकमभ्युद्येहमांसमभ्युत्सृष्ट पञ्चस्यभि-
 श्मानपदेशदन्तिकतक्षकदर्यवद्यनिकचिकित्सक मृगयु-कारु-
 च्छिष्टभोजिगण-विदिपाणामपःसूतानां । प्राग्दुर्वलःदृष्टया-
 न्नाचमनोत्यानव्यपेतानि । सनासनाभ्यां विषमसने पूजान्त-
 रानष्टितश्च । गोश्च द्यौरमनिर्हंशयाः सूतके चाजामहिष्योश्च
 नित्यमाविकमपेयमौद्रनैकशफश्च । स्यन्दिनोयमसूसन्धिनी
 नाश्च याश्च व्यपेतवत्साः । पञ्चनखाद्याशयकशशशाविदु-
 गोधाखड्गकच्छपा । उभयतोदत्केशलोमैकशफकलविङ्कल्य-
 लवचक्रवाकहंसाः काककङ्कटध्रश्लेना जलजा रक्तपादतुण्डा
 ग्राम्यकुङ्कुटशूकरौ धेन्वनडुह्वी, चापन्नदावसन्नद्वयामांसानि
 किसलयक्याकुलशुननिथ्यासलोहित—ब्रश्चनाश्वनिचिदारुवक-
 लाकटिद्रिभ माग्धादनक्तचरा अभक्ष्याः । भक्ष्याः प्रतुदा
 विष्किरा जालपादा मत्स्याश्चाविक्रता वध्याश्च धर्मार्थे व्याल-
 हता दृष्टदोषवाक्प्रशस्तान्यभुग्न्योपयुञ्जीतोपयुञ्जीत ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे मत्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टोदशोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा धर्मो स्तौ नातिचरेद्गर्तारं । वाक्चक्षुःकर्म-
 संयता पतिरपत्यलिपसुहैवराद् गुरुप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्ड-
 गोचरपिसम्बन्धिभ्यो योनिमात्ताद्वा । नादेवरादित्येके ।
 नातिद्वितीयं जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे
 परस्मात् तस्य द्वयोर्वा रक्षणाङ्गर्तुरेव नष्टे भर्तारि षाडुवार्षिकं
 क्षपणं श्रूयमाणोऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात् तस्य

कुष्माण्डानि प्रावमान्यः सावित्री चेति पावनानि । पयोव्रतैर्तं
 शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं
 सोमपानमिति च मेध्यानि । सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः सवन्धः
 पुष्पा इदास्त्रीर्थाणि ऋषिनिवासगोष्ठपरिस्कन्दा इति देशाः ।
 ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं सवनेषूटकोपशर्मनसार्द्रवस्त्रताधःशायिता-
 नाशक इति तपांसि । हिरण्यं गोर्वांसोऽश्वो भूमिस्त्रिला
 घृतमन्त्रमिति देयानि । संवत्सरः षण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावे-
 कश्चतुर्विंशत्यहो द्वादशाहः षडहस्यहोऽहोरात्र इति कालाः ।
 एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन् एनःसु गुरुषु गुरुणि
 लघुषु लघुनि कच्छातिकच्छं चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तं
 सर्वप्रायश्चित्तम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तलेमानि
 लक्षणानि भवन्ति । ब्रह्महार्द्रकुष्ठी, सुरापः श्यावदन्तो, गुरु-
 तन्धगः पङ्कन्धः, स्पर्शहारी कुनखो, श्वित्री वस्त्रापहारी
 हिरण्यहारी दर्दूरी, तेजोऽपहारी मण्डली, स्नेहापहारी क्षयी,
 तथाजौर्णवाननापहारी, ज्ञानापहारी भ्रूकः, प्रतिहन्ता गुरोर-
 पक्षारी, गोघ्नो जाल्यन्धः, पिशुनः पूतिनासः, पूतिवक्त्रस्तु
 सूचकः, शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्त्रपुसौसचामरविज्ञयी मद्यप,
 एकशफविज्ञयी मृगव्याधः, कुण्डाशी शृतकश्चैलिको वा नक्षत्री
 चार्बुदो, नास्त्रिको रङ्गोषजीव्यमन्त्रमन्त्रौ गण्डरी, ब्रह्मपुरुष-

तस्कराणां हेमिकः पिण्डिनः पण्डो महापथिक गण्डिक-
 श्वगडालो पुकालो गोश्ववकीर्णं मध्वामेहौ, धर्मपत्नीषु स्यान्मै-
 धुनप्रवर्तकः खल्वाटसगोत्रसमग्रस्यभिगामी पितृमातृभगिनी-
 स्यभिगाम्यावौजितस्तेषां कुजकुण्डमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्राल्या-
 युषोऽल्पदुइयश्चण्ड पण्डमैत्रूष-तस्कर परपुरुष-प्रेषपरकर्मकराः,
 खल्वाटचक्राङ्गसङ्कीर्णाः क्रूरकर्मणः क्रमशश्चान्याःशोपपद्यन्ते
 तन्मातृ कर्तव्यमेदेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणेर्जायन्ते धर्मस्य
 धारणादिति धर्मस्य धारणादिति ।

इति गीतमौये वर्णाशास्त्रे त्रिंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

त्यज्येत् पितरं राजवातकं शूद्रायाजकं वेदविप्लावकं
 भ्रूणहनं यश्चान्यःप्रसायिभिः सह संवसेदन्यावसायिन्या वा
 तस्य विद्यागुरुन् योनिमस्वन्धांश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदका-
 दीनि प्रेतकन्दोणि कुर्वुः पादञ्चास्य विपर्यस्येयुः । दासः
 कर्मेकरो वाक्करादमेध्यपात्रमानौय दासौ घटान् पूरयित्वा
 दक्षिणामुखः पदा विपर्यस्येदमनुदकं करोमिति नामग्राहस्तं
 सर्वोऽन्वालमेरन् प्राचीनावीतिनो सुक्तशिखा विद्यागुरवो
 योनिमस्वन्धाश्च वैचेरन्न उपस्यस्य ग्रानं प्रदियन्ति । अत
 षड् तेन सन्धःश्च तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सवित्रौमञ्जानपूर्वं
 ज्ञानपूर्वञ्चेत् त्रिरात्रम् । यस्तु प्रायश्चित्तेन शृष्येत् तस्मिन्
 शुद्धे शातकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमाद्भृदात् पूरयित्वा स्रवन्तीभ्यो
 वा त इममप उपस्येयुः । अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत्

सम्प्रतिगृह्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिब-
मन्तरौचं यो रोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यजुभिः पावमानीभि-
स्तरत्समन्दीभिः कुक्ष्याण्डैश्चाज्यं जुहुयाद्विरणं ब्राह्मणाय वा
दद्याद्ब्रह्माचार्याय । यस्य तु प्राणान्तिकं प्रार्थस्यत्तं स मृतः
शुष्येत् । तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणिकुर्युरेतदेव
शान्तुपदकं सर्वेषूपपातकेषूपपातकेषु ।

इति गीतमीये धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महःसुराप-गुरुतल्पग-माहृषितयोनिस्वभ्रगस्तेनना-
स्तिक-निन्दितकर्माभ्यासि-पतितात्याग्यपतितत्यागिनः पातक-
संयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् । द्विजातिकर्मभ्यो हानिः
पतनं परत्र चासिद्धिस्तामिके नरकं । द्वौषि प्रथमान्यनिहे श्यानि
मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततौत्येके भ्रूणहनि हीनवर्णसेवायाञ्च
स्त्री पतति कौटसाध्यं राजगामिपैशुनं गुरोरनृताभिशंसनं
महापातकसमानि । अपाङ्क्त्यानां प्राग्दुर्वलाहोहन्तब्रह्मो-
ज्भृतबन्धकदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातकं, याजनाध्य-
यनाहृषिगाचार्यौ पतनीयसेवायाञ्चहेयावन्यन्न हानात् घतति ।
तस्य च प्रतिशहीतेत्येके । न कर्हिचिन्मातापित्रोरहृत्तिदायन्तु
न भजेरन् । ब्राह्मणाभिशंसने दोषस्तावान् हिरनेनसि दुर्वल-
हिंसायामपि मोचने शक्नोते । अभिक्रध्यावगोरणं ब्राह्मणस्य
वर्षशतमस्वर्ग्यं, निर्वाते सद्द्वयं, लोहितदर्शने यावतस्तत्प्रस्कन्ध
पांशून् संगृह्णीयात् ।

इति गीतमिये धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तमन्त्रौ शक्तिर्ब्रह्मस्त्रिरवच्छादितस्य लक्ष्यं वा
 स्वाज्जन्ते शस्त्रमृताम् । खट्वाङ्गकपालपाणिस्वीं द्वादश
 संवत्सरान् ब्रह्मचारौ भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकस्माच्चक्षणः,
 पथोपक्रामेत् सन्दर्शनादार्यस्य । स्नानासनाभ्यां विहरन् सवषेष्-
 दकोपस्पर्शीं शृष्येत् । प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
 द्रव्यापचये वा त्रयवरं प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽ-
 प्यग्निद्रुदन्तश्चोत्सृष्टश्चेद्ब्राह्मणवधे । हत्वापि आचेय्याञ्चैवं
 गर्भे चाविज्जाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं
 प्राकृतं ब्रह्मचर्यं ऋषभैकसहस्राश्च गादद्यात् । वैश्ये त्रैवार्षिकं
 ऋषभैकशताश्च गा दद्यात् । शूद्रे संवत्सरमृषभैकदशाश्च
 गा दद्यादनात्रेय्याञ्चैवं गाश्च । वैश्यन्मण्डूकनकुलकाकविवर-
 चरभूमिकाश्च । हिंसासु चास्त्रिमतां सहस्रं हत्वानस्त्रि-
 मतामनडुञ्जारे च । अपि वास्त्रिमतामैकैकस्मिन् किञ्चि-
 हृद्यात् । षण्डे च पलालभारः सौसमाषश्च, वराहे घृतघटः,
 सर्पे लौहदण्डो, ब्रह्मवन्धाश्च ललनायां जीवीवैशिकेन
 किञ्चित्तल्पान्नधनलाभवधेषु पृथग्वर्षाणि द्वे, परदारे त्रीणि ।
 श्रोत्रियस्य द्रव्यलाभे चोत्सर्गो यथास्थानं वा ममयेत् । प्रतिसिद्ध-
 मन्त्रसंयोगे सहस्रवाक् चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु, चैवं
 स्त्री चातिचारिणी गुप्ता पिण्डन्तु लभेत । अमानुषीषु गोवर्ज्ज-
 स्त्रीकृते कुष्माण्डैर्घृतहोमो घृतहोमः ।

इति गीतमौघे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणप्योष्णामासिञ्चेयुः सुरामास्ये मृतः
शुध्देदमत्या पाने पयोष्टतमुदकं वायुं प्रतिब्रपहं तमानि
सकच्छ्रस्तनोऽस्य संस्कारः । मूत्रपुरीषरेतसाञ्च प्राशने
ष्वापदाङ्गखराणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्यकुक्कुटशूकरयोश्च गन्धाम्राणे
सुरापस्य प्राणायामो ब्रतप्राशनञ्च पूर्वैश्च दृष्टस्य (दृष्टस्य) ।
तल्पे लोहशयने गुरुतल्पगः शयैत सूक्ष्मीं वा ज्वलन्तीं श्लिष्टी-
क्लिङ्गं वा सहषणमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं ब्रजेद-
जिह्वामा शरीरनिपातान्मृतः शुध्येत । सखीसद्योनिमग्नोत्ता-
शिश्वभार्यासु स्तुषायां गवि च तल्पसमोऽवकर इत्येके
श्वभिरादायेद्राजा निहोनवर्णगमने स्त्रियं प्रकाशं पुमांसं
खाटवेदुयथोक्तं वा गर्हमेनावकीर्णी निऋतिं चतुष्पथे यजते
तस्याजिन मूर्ध्नुवालं परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृह्णान् भैक्षं
चरेत् कर्मदाक्षायः संवत्सरेण शुध्येत् । रेतस्कन्दने भये
रोगे सुप्तेऽग्नीन्धनभैक्षचरणाणि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोमः
साभिसन्धेर्व्या रेतस्याभ्यां सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारौ तिष्ठेदह
रहर्भुञ्जानोऽम्बस्तमिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचिं
दृष्ट्वादित्त्वमीश्वरे प्राणायामं कृत्वाभोज्यभोजनेऽमेध्यप्राशने वा
निष्पुरीषीभावस्त्रिरात्रावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णा-
न्युपयुञ्जानः फलान्धनतिक्रामन् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्छर्द्दिनो
ष्टतप्राशनञ्चाक्रोशानृतहिंसासु त्रिरात्रं परमन्तपः सत्यवाक्ये
चेद्धारुषीपावमानीभिर्हीमो विवाहमैथुननिर्मादसंयोग्बदोष-

भेकेऽनृतं न तु खलु गुर्वश्रेषु यतः सप्त पुरुषानितंश्च परतश्च
हन्ति मनसापि गुरोरनृतं वदन्नलोप्यर्थेऽन्यावसायिनौगमने
कच्छाब्दोऽमत्या द्वादशरात्रमुदक्यागमने त्रिरात्रं त्रिरात्रम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

रहस्यं प्रायश्चित्तमविध्यः तदोपस्य चतुर्द्वयं तरत्समन्दी-
त्यस्य जपेदप्रतिघ्राह्यं प्रतिजिघृञ्चन् प्रतिगृह्य वाभोज्यं
तुभुक्षमाणः पृथिवीनावपेद्वलन्तरारमस्य उदकोपमर्शनाच्छुद्धि-
मेके स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमग्निस्तृतीयं
दिवादिष्वेकभक्तको जलक्षिन्नवासा लोमानि नखानि त्वचं
मांसं शोणितं स्याद्युस्थिमज्जानमिति ह्योम आत्मनो मुखे
मृत्योरास्ये जुहोमीत्यन्ततः । सर्वेषामितत् प्रायश्चित्तं भ्रूयं
हत्यायाः । तथान्य उक्तो नियमोऽग्ने त्वं वारयेति महा-
व्याहृतिभिर्जुहुयात् कुष्माण्डैश्चाज्यं तद्भ्रत एव वा ब्रह्महत्या-
सुरापानस्तेयगुरुतल्पेषु प्राणायामैः स्यातोऽघमर्षणं जपेत्
सममश्वमेधावभृथेन सावित्रीं वा सहस्रकृत्व आवर्त्तयन्
धुनोतिहैवात्मानमन्तर्जले वाघमर्षणं त्रिरावर्त्तयन् पापेभ्यो
मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

तंदाहुः कतिधावकीर्णो प्रविशतीति मरुतः प्राणेनैर्द्धं
 वलैन वृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्व्येणेति सोऽमावा-
 स्यायां निश्यग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति
 कामावकीर्णोऽस्म्रावकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामाति-
 मुग्धोऽस्म्राभिमुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधायानु-
 पुपर्थ्येच्य यज्ञवास्तु क्तत्वोपस्थाय सन्मासिञ्चत्वित्येतया त्रिरू-
 पतिष्ठेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
 इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्ययोः पूत इव स्यात् स इत्यं
 जुहुयादित्यमनुमन्त्रयेद्दरो दक्षिणेति । प्रायश्चित्तामविशेषाद-
 नार्ज्वपैशुन-प्रतिषिद्धाचारानाद्य प्राशनेषु । शूद्रायाञ्च रेतः
 सिक्ता योनौ च दोषवति कर्मण्यभिसन्धिपूर्वेष्वविष्णामिरप
 उपस्युग्धैद्वारुणौभिरन्यैर्वा पवित्रैः प्रतिषिद्धवाङ्मनसयोरपचारै
 व्याहृतयः सङ्घाताः पञ्च सर्वास्वपो वाचामेदहृश्च आदित्यश्च
 पुनातु स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणश्च पुनात्विति
 सायमष्टौ वा समिधमादध्याद्देवकृतस्येति हृत्वैवं सर्वस्मादेनसो
 मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथातः कृच्छ्रान् व्याख्यास्यामो । हविष्यान् प्रातराशान्
 भुक्त्वा तिस्त्री रात्रौर्नाश्रीयादथापरं ब्रह्मं नक्तं भुञ्जीत
 अथापरं ब्रह्मं न कश्च न याचेदथापरं ब्रह्ममुपवसेत् तिष्ठे-

दहन्ति, रात्रावासीत । त्रिप्रकामः सत्यं वदेदनार्थ्यं च रुम्भाषित,
 रौरवशोधाजिने नित्यं प्रद्युञ्जीतानुमवनमुटकोपस्पर्शनमापो-
 हिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवताभिस्मिःर्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः
 पावका इच्छाभिः । अष्टोटकतर्पणं । ॐ नमा हमाय मोहमाय
 संहमाय धुन्वते तापसःय पुनर्वसवे नमो नमो, सोऽङ्ग्रा-
 योर्न्म्राय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय नमो नमः, पाराय सुपाराय
 महापाराय पारयिष्णुवे नमा नमो, रुद्राय पशुपतये महते
 देवाय त्रस्वजादैकचराधिपतये हवाय शर्वीयेशानायोग्राय
 वायुणे घृणिने कपर्दिने नमा नमः, सूर्यायादित्याय नमो
 नमः, नीलप्राय य शिंतकण्ठय नमा नमः, कण्ठाय पिङ्गलाय
 नमो नमः, ज्येष्ठाय द्रुष्टाय वृद्धायिन्द्राय हरिकेशयोर्द्वैतसे
 नमो नमः, सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामरूपिणे नमो
 नमः, दीप्ताय दौमरूपिणे नमो नमस्तोष्णरूपिणे नमोनमः,
 सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय
 ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवाससे पिनाकहस्ताय
 नमा नम इति । एतदेवादित्योपस्थानर्कता एवाव्याहृतयो ;
 द्वादशरात्रस्थान्ते चहं अपयित्वैताभ्यो देवताम्वा जुहुयात्
 अग्नये स्वाहा, सामाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय
 विश्वभ्या देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये स्विष्टिकृत इति ।
 तता ब्राह्मणतर्पणम् । एतेनैवातिकृच्छ्रा व्यख्याता यावत् ।
 सक्कदाददौत तावदग्नायादवभक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ।
 प्रथमं चरित्वा शूचिः पूतः कर्मस्था भवति । द्वितीयं चरित्वा
 यत्किञ्चिदन्यन्नहापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात् प्रमुच्यते ।
 तृतीयं चरित्वा सर्वेस्त्रादेनसा मुच्यते । अथैतास्वान् कृच्छ्रान्

चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नाता भवति । सर्वैर्वैज्जातो भवति यश्चैवं
वेद यश्चैवं वेद ।

इति गौतमोयै धर्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथातश्चान्द्रायणं । तस्योक्तो विधिः ; कच्छेः वपनं व्रतं चरेत्
श्वीभूनां पौर्णमासौमुपवसेदाप्यायस्व सन्ते पर्यामि नवो नव
इति चैतान्भिस्तर्पणमाज्यहामाहृविषश्चानुमन्त्रणमुपस्थानं चन्द्र-
ममा यह्वेवा देवह्वेन्नमिति चतसृभिरःज्यं जुहुयाद्देवह्वतस्येति
चान्तं समिद्धिरीं भूर्भुवः स्वस्तपः सत्य यशः श्रो रूपं गिरौज-
स्तेजः पुरुषा धर्मः शिवः शिव इत्येतैर्ग्रामानुमन्त्रणं । प्रतिमन्त्रं
मनसा नमः स्वाहेति वा । सर्वशामप्रमाणमाख्याविकारेण चरु-
भैक्षशक्तृकणयावकशाकपयादधिष्टुतमूलफलोटकानि हवींषि ।
उत्तरात्तरं प्रशस्तानि । पौर्णमास्यां पञ्चदश ग्रासान् भुञ्जी का-
षचयेन परपक्षमश्रायादमावास्यामुपोष्यैकापचयेन पूर्वपक्षं
विपरोतमेकेषाम् । एष चान्द्रायणो मासो । मासमेतमाष्टा
विपाया विपाया सर्वमनो हन्ति । हितौयमाष्टा दश पूर्वान्
दशावरानात्मानश्चैकविंशं पङ्क्तौश्च पुनाति । संवत्सरश्चाष्टा
चन्द्रमसः सलोकतामाप्नोति सलोकतामाप्नोति ।

इति गौतमोयै धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

उदुं विदुः पुत्रा ऋक्त्वं भजेरन् । निवृत्तं रजसि मातृजीविति
 चंच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विभ्रयात् । पूर्ववद्विभागे
 तु धर्मवृद्धिः । विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनसुभयतोद्युक्ता रथा
 गावृषः । काणखोरकूटप्रण्डा मध्यमस्य । अनेकश्वेदविधान्यायसौ
 षट्मनोयुक्तं चतुष्यटाश्चैकेकं यवोयमः । समश्चेतरत् सर्वं इण्शौ
 वा पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनरूपं कास्यं पूर्वः
 पूर्वा लभेत । दशतः पशूनां नैकशफः नैकशफःना इषभोऽधिको
 ज्येष्ठस्य । इषभयोऽङ्गु ज्येष्ठिनेयस्य समं वा ज्येष्ठिनेयेन
 यवायमां । प्रतिमातृ वा स्वर्गे भागविशेषः । पितात्सृजत्
 पुत्रिकामनपत्येऽग्निं प्रजापतिञ्चेष्ट्वास्मदर्थमपत्यमिति संवाद्या-
 भिसान्धमात्रात् पुत्रिकेत्येकेषां । तत्संशयाच्चोपयच्छेदभ्रातृकाम् ।
 पिण्डगोत्र ऋषिसखन्वा ऋक्त्वं भजेरन्, स्त्री चानपत्यस्य । वीजं
 वा लिप्सेत देवरवत्यन्यता जातमभागम् । स्त्रीधनं दुहित-
 णामप्रदानामप्रतिष्ठितानाञ्च । भगिनीशुक्लं सोढार्य्यासूङ्गं
 मातुः पूर्वञ्चेके । संसृष्टविभागः प्रेतानां ज्येष्ठस्य संसृष्टिनि-
 प्रते असंसृष्टो ऋक्त्वं भाक्, विभक्तजः पित्र्यमेव । स्वमार्ज्जितं
 वेद्याऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा श्रीरसवेत्रजदत्तकृत्तिम-
 गूढात्पुत्रार्पण्डा ऋक्त्वं भाजः । कानीनसहोदृपीनर्भवपुत्रिका-
 पुत्रस्ययन्दत्तक्राता गोत्रभाजस्रतुर्थांशभागिनश्चौरमाद्यभावे ।
 ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठा गुणमम्यन्नस्तुत्याशभाक् ज्येष्ठा-
 शङ्गीनमन्यत्; राजन्यः वैश्यापुत्रसमवाये स यथा ब्राह्मणोपुत्रेच ।

त्रिविधाचेत् शूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यस्य शुश्रूषुश्चेन्नभेत तृन्मून-
 मन्तेवासविधिना । सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्तौ न लभेतैकीषां ।
 श्रोत्रियो ब्राह्मणस्थानपत्यस्य ऋक्यं भजेरन्, राजितरेषां । जड़-
 ह्लोवौ भर्त्तव्यावपत्यं जड़स्य भागाहं शूद्रापुत्रवत् । प्रतिलोमा-
 सूदकयोगनिमकृतान्नेष्वविभागः, स्त्रौषु च । संयुक्तास्वनाज्जाते
 दशवर्षैः शिष्टेरुह्वद्विरलुब्धः प्रसस्तं कार्यम् । चत्वारश्चतुर्णां
 पारगा वेदानां, प्रागुक्तमास्त्रय आश्रमिणः, पृथग्धर्मविदस्त्रय,
 एतान् दशवरान् परिषदित्वाचक्षते । असम्भवे त्वेतेषाम्श्रोत्रियो
 वेदविच्छिष्टा विप्रतिपत्तौ यटाह, यतोऽयमप्रभवो भूतानां
 हिंसानुग्रहयोगेषु । धर्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्मविदाप्रोति-
 ज्ञानाभितिवेशाभ्यामिति धर्मी धर्मः ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आपस्तम्बसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम् ।
दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १
परिषां परिशादेषु निवृत्तस्य षष्ठमम् ।
त्रिविक्रदेगं मासानमाप्त्रविद्य परायणम् ॥ २
अनन्यमननं शास्त्रं सख्यं यागवित्तमम् ।
आपस्तम्बस्यै सख्यं समेत्य सुतयोऽब्रुवन् ॥ ३
भगवन् भानवा सख्यं अमन्त्रागं स्थिता यदा ।
चरेद्वेदीकार्याणां शेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् ।
कृषिक्रमोदि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च ॥ ५
हेयञ्जानाथकेऽवश्यं विपाटौनाञ्च भेषजम् ।
बालानां स्तन्यपानादिकार्यञ्च परिपालनम् ॥ ६
एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः ।
गवाटौनां ततोऽस्माकं भगवन् ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७
एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ।
दृष्ट्वा ऋषोनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥ ८
बालानां स्तन्यपानादिकार्यं दोषो न विद्यते ।
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्मने ॥ ९
गवाटौनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु ।
केचिदाह्वनं दायाऽत्र देहवारणमेषजे ॥ १०

शीघ्रं लवणञ्चैव स्नेहपुष्यान्नभाजनम् ।
 प्राणानां प्राणद्वन्द्वयं प्राणद्वन्द्वं न विद्यते ॥ ११
 अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत् ।
 अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमिव विधीयते ॥ १२
 ब्रह्म निरग्रनात् पादः पादश्यायाचितं ब्रह्मम् ।
 पादः सायं ब्राह्मं पादः प्रातर्भाज्यं तथा ब्रह्मम् ॥ १३
 प्रातः सायं टिनाईञ्च पादानं नायवर्जितम् ॥ १४
 प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
 अयाचितन्तु राजन्यं द्विरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५
 पादमेकं चरेद्राधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
 योजने पादद्वौनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६
 घण्टाभरणदोषेण गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 चरेद्वैघ्नतं तत्र भृषनाथं कृतं हि तत् ॥ १७
 दमने वा निरोधे वा सङ्घाते चैव योजने ।
 स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादानमाचरेत् ॥ १८
 पाषाणैर्लंगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
 निपातयान्तं ये गास्तु तेषां सर्व्वं विधीयते ॥ १९
 प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादानं चात्रियश्चरेत् ।
 कृच्छ्राद्विन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २०
 द्वौ मासौ दापयेद्दत्तं द्वौ मासौ द्वौ स्तने दुर्हृत् ।
 द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथाकृचि ॥ २१
 दमतामहेमासेन गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२

हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जावितार्थिनाम् ।
 चतुर्गवं नृशंमानां द्विगवश्च जिघांसिनाम् ॥ २३
 अतिवाहातिटोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा ।
 नटोपर्वतमंरंध्रे सृते पाटानमाचरेत् ॥ २४
 न नारिकेलवालाभ्यां न मुञ्जेन न चम्पेणा ।
 एभिर्गास्तु न वध्नीयःदृवद्वा परवशा भवेत् ॥ २५
 कुशः कशैथ वध्नीयःदृवपमं टक्षिणामुखम् ।
 पाटलग्नान्निटापेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६
 व्योपन्नानां वह्नान्तु रोधने वन्धनेऽपि च ।
 भिण्डमिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ २७
 शृङ्गभङ्गास्थिभङ्गे च लाङ्गलष्य च कर्त्तने ।
 मसरात् पिवद्दुग्धं यावत् स्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८
 गामूत्रेण तु मन्मिथ्यं यावत् भक्षयेद्द्विजः ।
 पतद्विमिथ्यतश्चेवमुक्तञ्चाशनमा स्वयम् ॥ २९
 देवद्राक्षां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ।
 एषु गामेषु विपत्रेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३०
 एका पाटान्तवह्नुभिर्द्वाद्वापापाटिता क्वचित् ।
 पादं पाटन्तु हत्यायाश्चरैर्युक्ते पृथक् पृथक् ॥ ३१
 यन्त्रणे गोश्विकित्मर्थे सूदृगर्भविमोचने ।
 यत्र कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२
 मसरात् प्रथमं पाटे द्वितीये श्मशुकर्त्तनम् ।
 तृतीये तु गिखा धार्या सशिखन्तु निपातने ॥ ३३

सर्वान् केशान् समुह्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसा मुखेन स्मृतम् ॥ ३४
 इत्यापस्तम्बाद्यै धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

कारुह्यस्नानं पश्य यच्च ग्रामाद्दिनिःसृतम् ।
 स्त्रीवाल्लहृद्भ्रूचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥
 प्रपास्वरणेषु जलेऽथ सोरे
 द्रोण्यां जलं यच्च विनिस्तम्भवेत् ।
 खपाकचाण्डाल्परिग्रहेषु
 पौत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २ ॥
 न दुष्येत् मन्तता धारा व तोडताश्च रणवः ।
 स्त्रिया ब्रह्माश्च वालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३ ॥
 आत्मगव्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।
 आत्मनः शुचिरेतानि परिषामशुचौनि तु ॥ ४ ॥
 अन्यस्तु खानिताः कूपास्तङ्गागानि तथैव च ।
 एषु स्नात्वा च पौत्वा च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५ ॥
 उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्टानुलेपनम् ।
 सर्वं शुध्यति तायिन तत्तार्यं केन शुध्यति ॥ ६ ॥
 सूर्यरश्मिनिपातेन सारुतस्पर्शेन च ।
 गवां मूत्रपुरीषेण तत्तार्यं तेन शुध्यति ॥ ७ ॥
 आस्थवर्मादियुक्तान्तु खराश्वाद्यापदूषितम् ।
 कङ्करेदुदकं सर्व्यं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८ ॥

कूपो मूत्रपुरीषेण छौवनेनापि दूषितः ।
 श्वश्रुगालखरोद्गैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ॥ ८
 उद्गत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुद्धरेत् ।
 पञ्चगव्यं मृदाः पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १०
 वापीकूपपङ्कतागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११
 यश्च कूपात् पिवेतोयं ब्राह्मणः श्वदूषितात् ।
 कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत् ॥ १२
 अक्लिन्नेनाप्यभिन्नेन श्वेन परिदूषिते ।
 पीत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १३
 क्लिन्नं भिन्ने श्वे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् ।
 शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकच्छमथापि वा ॥ १४
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अन्वजातेरविज्ञातो निवसेद्यश्च वैश्वानि ।
 सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १
 चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यन्तु शुद्धश्च शेषं तदनुसारतः ॥ २
 यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कच्छं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तं कच्छपादं प्रदापयेत् ॥ ३
 कूपेकूपानैर्दुष्टानां स्पर्शेन श्वदूषिष्याम् ।
 तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥ ४

बालो बृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यनषोडशः ।
 प्रायश्चित्ताईमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥ ६
 न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
 चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७
 अथवा क्रियमाणेषु येषामात्तिः प्रदृश्यते ।
 शेषसम्पादनाच्छूद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८
 क्षुधा व्याधितकायानां प्राणो येषां विपद्यते ।
 ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत् किल्बिषं भवेत् ॥ ९
 पूर्णेषुपि कालानियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
 अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥
 समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्षेषु कर्हिचित् ।
 विप्रसम्पादनं कार्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११
 सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतौर्धं फलञ्च तत् ।
 सम्यक् कर्तुरपायं स्याद्ब्रतौ च फलमाप्नुयात् ॥ १२
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्षे वर्षे विधीयते ॥ १
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तदर्धन्तु चरेद्द्वैश्वः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २

भुक्तोच्छिष्टेष्वनाचान्तथागृहान्निः श्वपचेन वा ।
 प्रमादात् स्यर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ॥ ३
 गायत्राष्टसहस्रान्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
 जपंस्त्रिरात्रममूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४
 चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कर्तव्यं द्विजः ।
 प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५
 पानमैथुनसम्पर्कं तथा मूत्रपुरीषयोः ।
 सम्पर्कं यदि गच्छेत् उदक्या चान्वयैस्तथा ॥ ६
 एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ।
 भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्रयमेव च ॥ ७
 मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः ।
 दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८
 एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे ॥ ९
 वृचारादे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।
 फलानि भक्षयेत्तत्र कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १०
 ब्राह्मणान् समनुज्जाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
 एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११
 येन केनचिदुच्छिष्टः अमेध्यं स्पृशति द्विजः ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।
 अनभ्युक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
 ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ।
 क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण गन्धगव्येन शुध्यति ॥ २
 चतुर्थस्य तु वर्षस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।
 व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥ ३
 पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात् ।
 ख्यापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रो दानेन शुध्यति ॥ ४
 ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्रात्यज्ञानतो द्विजः ।
 अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५
 उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्तेऽज्ञानाद्विजो यदि ।
 शङ्खपुष्पीपयः पौत्रा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६
 ब्राह्मण्या सह योऽश्रीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।
 न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७
 उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्रीयात् पिवतेऽपि वा ।
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्नाह्मगवानङ्गिरात्रवीत् ॥ ८
 अन्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।
 चान्द्रायणं तदर्द्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥ ९
 विष्णुमूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकच्छं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १०

आपस्तम्बमंहिता ।

उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।

शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाषडं तथैव च ॥ ११

पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुष्यति ॥ १२

वेश्मेन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।

स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुष्यति ॥ १३

विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।

स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्वादापस्तम्बोऽन्नवीक्ष्मनिः ॥ १

इत्यापस्तम्बोऽपि धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलौवस्तस्य यो विधिः ।

स्त्रीणां क्रीडार्थसम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १

पासने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजौवने ।

पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुष्यति ॥ २

स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पिबतर्पणम्

पञ्चयज्ञा इत्या तस्य नीलौवस्तस्य धारणात् ॥ ३

नीलौरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुष्यति ॥ ४

रोमकूपेयंदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्द्दिचित् ।

पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुष्यति ॥ ५

नीलौदारु यदा भिन्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।

शोणितं दृश्यते तत्र द्विजस्नान्द्रायणं चरेत् ॥ ६

नौलौमधे यदा गच्छेत् प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 नौलौरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनोयते ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ८
 भक्षयेद्यश्च नौलौन्त्सु प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽन्नत्रौन्मुनिः ॥ ९
 यावत्यां वापिता नौलौ तावती चाशुचिर्महो ।
 प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १०
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे यष्टोऽध्यायः ॥ ३

सप्तमोऽध्यायः ।

स्नानं रजस्त्रयायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
 अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥ २
 साध्याचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३
 प्रथमेऽहनि चाण्डालो द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजकौ प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ४
 अन्धजातिश्चपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्त्रया ।
 अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५
 त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
 निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारश्च कारयेत् ॥ ६

रजस्रलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ।
 त्रिरात्रोपोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्रयहन्तथा ।
 तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वाङ्गदर्शनात् ॥ ८
 विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
 रजस्रला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथम्भवेत् ॥ ९
 स्नापयित्वा तदा कन्यामन्येव्वस्त्रैरलङ्कृताम् ।
 पुनः प्रत्याहुतिं कृत्वा शेषं कर्म समाचरेत् ॥ १०
 रजस्रला तु संस्पृष्टा भ्रूवकुक्कुटवायसेः ।
 सा त्रिरात्रोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्रला ।
 कच्छेण शुध्यति विप्रस्तथा दानेन शुध्यति ॥ १२
 एकशान्वासमारुढा चाण्डाली वा रजस्रला ।
 ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १३
 रजस्रलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना ।
 रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४
 अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
 तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥ १५
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्रलाम् ।
 मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कच्छं तदर्हन्तु रजस्रलाम् ॥ १६
 उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
 कच्छार्हन्तु चरेद्दिप्र प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १७
 चाण्डालैः श्वपचेर्वापि आत्रे यौ स्पृशते यदि ।
 शेषाहात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८

छदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि ।
 अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येनः शुध्यति ॥ १८
 एवञ्च क्षत्रियां वैश्यांः ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् ।
 सचेलप्लवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत् ॥ २०
 स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
 एवेमव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽत्रवौश्रुनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

भस्मना शुध्यते कांस्थं सुरया यन्न लिप्यते ।
 सुराविरमूत्रसंसृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ॥ १
 गवाघ्नानि कांस्थानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
 दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥ २
 शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्येन्दुरग्निभिः ॥ ३
 रेतःसृष्टं शवस्यष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
 अङ्गिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुष्यति ॥ ४
 शुद्धमन्नमविषस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५
 पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
 संवत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ६
 भूष्यते ये तु शूद्राश्च मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः श्रुति ॥ ७

शूद्रान् शूद्रसम्पर्कं शूद्रेणैव सहासनम् ।
 शूद्राञ् ज्ञानागमः कश्चिच्छ्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८
 आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नाञ्च निवर्त्तते ।
 तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽङ्गयः ॥ ९
 शूद्राङ्गेन तु भुक्तेन मैयुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अत्राच्छुक्रस्य सम्भवः ! १०
 शूद्राङ्गेनोदरखेन यः कश्चिन्मृत्यते द्विजः ।
 स भवेच्छुक्रो ग्रास्यो मृतः सा वायु जायते ॥ ११
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते च त्रियस्य तु पर्वण्यि ।
 वैश्वस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचनं ॥ १२
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं च त्रियस्य पयः स्मृतम् ।
 वैश्वस्याप्यन्नमेवात्र शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३
 वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनेऽर्णवैः ।
 अमृतं तेन विप्राकसृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ १४
 व्यवहारानुरूपेण धर्म्येण च्छलवर्जितम् ।
 च त्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम् ॥ १५
 स्वकर्मणा च वृषभैरनुसृत्यात्मशक्तिः ।
 खलवर्जातिधित्वेन वैश्वान्नं तेन संस्कृतम् ॥ १६
 अन्नानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च ।
 रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविषर्जितम् ॥ १७
 आमसांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ।
 शुङ् तक्रं समं श्राद्धं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८
 शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तवस्तिलाः ।
 हसाः फलानि पिप्पलाकं प्रतिश्राद्धा हि सर्वतः ॥ १९

आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रमृष्टं यदि ।
 मनस्तापिण शृष्येत दुपदां वा शतं जपेत् ॥ २०
 इयमाणिश्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् ।
 तद्विज्ञेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽत्रवौचनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बोऽथे धर्मशास्त्रोऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

पुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् सवते गुदम् ।
 उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
 पूर्वं शौचन्तु विवर्च्यं ततः पञ्चादुपस्पृशेत् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शृष्येत ॥ २
 अशित्वा सर्वमेवाक्षमकृत्वा शौचमात्मनः ।
 मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥ ३
 प्रसृतं यवशस्त्रेण पलमेकन्तु सर्पिषा ।
 पक्षानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशवेत् ॥ ४
 अलिह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ।
 रितोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथञ्चवेत् ॥ ५
 पञ्चादुस्वरवित्वाश्च कुशाश्वत्यपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा यद्द्रात्रेण विशुध्यति ॥ ६
 ये प्रत्यवधिता विप्राः प्रत्रज्याग्निजलादिषु ।
 अन्नशक्नोतिहृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७
 चरेयुस्त्रौण्यं कृष्णाणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा ।
 जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
 तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८

यद्देष्टितं जाकवताकदिने
 रभ्यन्तिमद्य भवेच्छुभम् ।
 शोत्रे मुखे च प्रविशेष्य सस्यज्
 सन्ननेन लेपोपहतस्य शुचिः ॥ ८

ऊर्ध्वं नाभिः करी लुक्ता यदङ्गमुपसृज्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानस्यः शीघ्रं राजर्जनैव शुच्यति ॥ ९
 उपानहावस्त्रं वा यस्य संसृज्यते मुखम् ।
 सृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं शिरोधनम् ॥ ११
 दद्यात्तद्भुज्यते विप्रो ब्रह्मज्ञानी सूर्योत्तिष्ठे ।
 यद्भुज्यतिभिर्यजेन क्वत्र विदग्धयोनिषु ॥ १२
 उपनीतं यदा त्वत्तं भोजनं समुपस्थितम् ।
 अदीतवान् समुत्सृष्टं न दद्यात्तैव होमयेत् ॥ १३
 क्वत्र भोजनसम्पत्ते मज्जिकायेऽशुचिते ।
 अनन्तरं स्रग्मेदापस्तस्यः च भक्षः स्रग्मेत् ॥ १४
 शुक्यमांसमयस्नानं शूद्रः च पाप्यक ॥ १५
 भुक्त्वा कच्छं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कच्छज्यं चरेत् ॥ १६
 अमुक्ते सुच्यते यस्य सुच्यते यस्यापि सुच्यते ।
 भोजनात् य भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १७
 यस्य भुङ्क्ते तु मुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।
 अहारात्प्राप्तो भूत्वा पञ्चगव्येन शुच्यति ॥ १८
 उदके चोदकास्तु सन्नस्यश्च स्यले शुचिः ।
 वादौ स्यः स्यः भयचैव आचस्योभवतः शुचिः ॥ १९
 उक्तार्थैः चस्य उदकादवतीर्य उपसृज्यते ।
 यद्वत्तु अयमा युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते ॥ २०

अग्न्यागारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।
 स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥ २०
 जन्मप्रभृति-संस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम् ।
 असपिण्डेन कर्त्तव्यं चूडाकार्ये विशेषतः ॥ २१
 याजकान्नं नवश्राद्धं संगृहे चैव भोजनम् ।
 स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२
 ब्रह्मोदने च श्राद्धे सीमन्तोदयने तथा ।
 अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३
 अद्रजात्पुं तु नारोः स्वात्मश्रीयादेव तद्गृहे ।
 अथ भुञ्जीत मोहाद् यः पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ २४
 अल्पेनापि हि श्लेष्केन पिता कन्यां ददाति यः ।
 रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूढमश्रुते ॥ २५
 ज्ञीधनानि च ये मोहादुपजोवन्ति बान्धवाः ।
 स्वयं यानानि वस्त्राणि ते पाया यान्त्वबोगतिम् ॥ २६
 राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्षसम् ।
 असंस्कृतन्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २७
 मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्करे ।
 हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८
 पुनर्भूः पुनरेता च रेतोघाः कामचारिणौ ।
 आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९
 साढह्रस्व पिढन्नश्च ब्रह्मज्ञो गुरुतल्पगः ।
 विशेषःकृतमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३०
 रजकश्याधशैलूपवेणुसर्मापजौविनाम् ।
 भुञ्जीषां ब्राह्मणशान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१

ऊच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टं शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनौमिकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२
 ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रप्रेषणकारिणः ।
 भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्रद्धा तथैव सः ॥ १३
 अनुदकीष्करखेषु चौरव्याघ्रकुले पथि ।
 कृत्वा सूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ॥ १४
 भूमावन्नं प्रतिष्ठाय कृत्वा शौचं यथार्हतः ।
 उत्सृजे गृह्ण पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ १५
 सूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा भक्त्या शौचमात्मनः ।
 मोहाङ्गुला क्रिराक्रन्तु गव्यं पीत्वा विशुध्यति ॥ १६
 उदक्त्वा यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 चान्द्रायणेन शुभ्रेत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ १७
 मुक्तोच्छिष्टस्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 व्रमादाद्यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ॥ १८
 ज्ञात्वा त्रिषवणं निव्यं ब्रह्मचारी घराश्रयः ।
 स क्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १९
 चण्डालिनं तु संस्पृष्टो यश्चापः पिबति द्विजः ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा त्रिषवणेन शुध्यति ॥ २०
 अयं प्रातस्वहोरात्रं पदं कच्छेत्तं तं विदुः ।
 अयं प्रातस्वहोरात्रं दिनद्वयमयाचितम् ॥ २१
 द्विनह्यञ्च नाश्रेयात् कच्छेद्दं तद्विधीयते ।
 अयञ्चितं लघुं श्रेतश्रमेषु तु यथार्हतः ॥ २२

कृष्णाजिनतिलयाही हस्त्यञ्जानाश्च विकृतयो ।

श्वेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ४३

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ६

दशमोऽध्यायः ।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावदुयावन्नोद्भियते जलम् ।

उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावदुयावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १

भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान् ।

आसनादुत्थितस्तस्माद् यावद्वाक्रमते महीम् ॥ २

न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ।

आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ॥ ३

न तथासिस्तथा तौल्यं, सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रधो हि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः ॥ ४

क्षमा गुणो हि जन्तूनामिहानूत सुखप्रदः ।

शकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नापपद्यते ।

अदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५

न शक्तिशस्त्राभिरतस्य शोच्ये

न चैव रम्यावमथप्रियस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ॥ ६

मची भवेत् प्रीतिनिवर्तकस्य

अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक् ।

मोक्षो भर्षिश्चित्यमहिंसकश्च

स्वाध्याययोगगतमानसश्च ॥ ७

क्लोधयुक्तो यदुयजते यज्जुहोति यदर्चति ।

सर्व्वं हरति तत् तस्य आनकुम्भं इवाटकम् ॥ ८

अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः ।

अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव सौटति ॥ ९

आप्यायते यथा धेनुस्तुगौरश्चतसम्भवं ।

एवं जपैश्च होमैश्च पुष्ट्यैराप्यायते द्विजः ॥ १०

भात्यवत् परदारान्य परद्रव्याणि लोष्ट्रवत् ।

आत्मवत् सर्व्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११

रजकव्याधशैलूपवेणुचर्मोपजीविनाम् ।

यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२

अगम्यागमनं कृत्वा अभक्षश्च च भक्षणम् ।

शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अश्वोक्तं यथैव च ॥ १३

अग्निहोत्रं त्यजेद्यस्तु स नरो वीरहा भवेत् ।

तस्य शुद्धिविधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४

विवाहोत्पन्नेषु अन्तराश्रितसूतके ।

सद्यः शुद्धिं विजानीयःत् पूर्व्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥ १५

दिवद्राष्ट्रां विवाहेषु यज्ञेषु प्रतयेत् च ।

कल्पितं सिद्धमन्त्राद्यं नाशीचं श्रुतसूतके ॥ १६

इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

धर्मसिद्धसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चाकुं-
लिष्ठन् धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति लोके प्रेत्य वा, विहितो
धर्मः । तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिमवत
उत्तरेण विन्ध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतव्या, न
त्वन्वे, प्रतिलोमकल्पधर्माः । एतदार्यावर्त्तमित्वाचक्षते ।
गङ्गायमुनयोरन्तराप्येके यावद्वा कृष्णान्वयो विचरित तावद्-
ब्रह्म वर्द्धममिति । अथापि भास्त्रविनो निदाने गायामुदा-
हरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुक्वहरिणी सूर्यस्योदयनं पुरा ।

यावत् कृष्णाऽभिधावति तावद्ब्रह्मवर्द्धमम् ॥

चैवियद्ब्रह्मा यं ब्रुयुर्वर्मं धर्मविदो जनाः ।

पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशयः ॥ इति

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादन्नवीच्यतुः ।

सूर्यःभ्यदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्लावदन्तः परिवृत्तिः
परिवेत्ता अग्नेदिधिषुः दिधिषु-पतिर्वीजहा ब्रह्मज्ञ इत्येत
एनस्त्रिनः । पञ्च महापातकान्वाचक्षते गुरुतत्पं सुरापानं
भ्रूणहत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसम्प्रयोगञ्च ब्राह्मणेण वा
यीनेन वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

संवत्सरेण पतति पतितेन मज्जाचरन् ।

नाजनाध्यापनाद् यौनादन्नपानासनादपि ॥

अथाप्यदाहरन्ति ।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति
जाति प्रणाशे त्विह सर्वनाशः ।

कुलापदेशेन ह्योऽपि पूज्य-

स्तास्मात् कुलीनां स्त्रियमुद्वहन्ति । इति

तयो वर्षा ब्राह्मणस्य वशी वर्त्तेरन्, तेषां ब्राह्मणो धर्मं
बद्ध्नुयात् तत् राजा चानुतिष्ठेत् । राजा तु धर्मेणानुशासन्
षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेदन्यत्र ब्राह्मणात् । इष्टापूर्त्तस्य तु षष्ठ-
मंशं भजति । इति ह ब्राह्मणा वेदमाद्यं कराति, ब्राह्मण
आपद उद्वरति, तस्माद्ब्राह्मणाऽनाथाः, सामोऽस्य राजा
भवतौतोह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

चत्वारो वर्षा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः । तयो वर्षा
द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषां मातुरग्रेऽधिजननं,
द्वितीयं मीक्षित्वन्धुने । तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य्य
उच्यते । वेदप्रदानात् पितेत्याचार्य्यामाचक्षते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

इयमिह वै पुरुषस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्द्धं नामेरर्वाचीनं
मन्यत । तद्व्यदूर्द्धं नामेस्तेनास्यानौरसौ प्रजा जायते
यदुपनयति यत् साधु करोति । अथ यदूर्वाचीनं नामेस्तेना-
स्यौरसौ प्रजा जायते, जनन्यां जनयति, तस्माच्छ्रोत्रियमनचान-
सपूर्वोऽसौति न बदन्तीति

हारोताः अथाप्यदाहरन्ति ।

न त्वस्र विद्यते कर्म किञ्चिदा मीञ्जिबन्धनात् ।
वृत्त्या शूद्रममो ज्ञेयो यावद्देदे न जायते । इति
अन्यत्रादकर्मस्वधापिट्टसंयुक्तेभ्यः ।

विद्या ह वै ब्रह्मण्यमाजगाम
गोपाय मां शिर्वाधस्तेऽहमस्मि ।
असूयकाः यानृजवेऽन्नताय
न मां ब्रूयः वीर्यवतो तथा स्याम् ॥
य आहृणात्यवितयेन क्रमेणा
बहुदुःखं कुर्वन्स्वमृतं वा मंप्रयच्छन् ।
तस्मन्येत पितरं मातरश्च
तस्मै न द्रुहेत् कतमश्च नाहम् ॥
अध्यापिता ये गुरुं नाद्रियन्ते
विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।
यथैव ते न गुरोर्भोजनोक्ता
स्तथैव तान् न युनक्ति श्रुतं तत् ॥
यमेव विद्याच्छिष्यमप्रमत्तं
मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
यस्वेतद्द्रुहेत् कतमश्च नाहं
तस्मै मां ब्रूयान्निधिपाय ब्रह्मन् ॥ इति

दृष्टव्यन्विर्यथा कर्त्तं ब्रह्म त्वष्टमनादृतम् ।

न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छकम्भनमकन्दत ॥ इति

अत्र कर्मणां ब्रह्मण्यस्त्राध्ययनमध्यापनं यजनं काजनं दानं
शक्तिप्रदहतेति । त्राणि राजन्धस्यः अध्ययनं यजनं दानं प्रोक्तेषु

चत्वारोऽपि त्रयो वापि यं ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
 स धर्म इति विज्ञेयो नेतरं वा सहस्रशः ॥
 अत्रतानःसमन्त्राणां जातिमात्रापजीविनाम् ।
 सहस्रशः समेतानां पर्यत्त्वं नैव विद्यते ॥
 यददन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शनधा भूत्वा तदुवक्तृष्वनुगच्छति ॥
 यात्रियाथैव देवानि हव्यकथानि नित्यशः ।
 अत्रात्रियाय दत्तानि तृप्तिं नायान्ति देवतः ॥
 यत्थ चेव गृहे मूर्खा दूरे चैव बहुश्रुतः ।
 बहुश्रुताय दातव्य नास्त मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवाञ्जिते ।
 स्वल्पन्तमन्विमुत्सृज्य न हि भस्मानि ज्ञयते ॥
 यश्च काष्ठमया हस्तौ यश्च धर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधोयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
 विद्वद्भोक्कानि चाक्षानि मूर्खा राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तदन्नं नाशमायाति महद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानवृत्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्धरेत् अधिगच्छे
 षड्दण्डं प्रदाय । ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त्तमानो
 न राजा हरेत् । आततायिनं हत्वा नात्र द्राणमिच्छेत्
 किञ्चिन् किञ्चिषमाहुः । षड्विधास्त्वाततायिनः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रयाणिर्धनापहः ।
 चैवदारहरश्चैव षडेते आततायिनः ॥

आततायिनमायान्तमपि वैदान्तपारगम् ।

जिघांसन्तं जिघांसियान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥

स्वाध्यायिनं कुले जातं यो हन्यादाततायिनम् ।

न तेन भूगहा स स्वात्मन्यस्तस्मन्यमृच्छति ॥

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णवान् चतुर्भोगा वाजसनेयी
षडङ्गविद् ब्रह्मदेशानुसन्तानश्छदागो ज्येष्ठनामगो मन्त-
ब्राह्मणविद् यस्य धर्मानधीते यस्य च पुरुषमाहृषित्वंशः
आत्रियो विज्ञायते विद्वांसः स्नातकोद्येति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विध्यो विकल्पो च अङ्गविद्वन्मपाठकः ॥

आश्रमस्वास्त्रयो मुख्या परिषत् स्वाहृशावराः ॥

ऊपनीय तु यः कृतञ्च वेदमध्य पठेत् स आचर्षी,
यस्त्वेकदेशं स उपाध्यायो यस्य वेदाङ्गानि । आत्मत्राणे वर्ण-
संस्कारे वा ब्राह्मण-वेश्मी शस्त्रमाददीयाताम् । अत्रियश्च तु
तन्नित्यमेव रक्षणाधिकारात् । प्राग्वाद्गन्वासीनः प्रख्यात्
पादौ पाणी चामणिवन्धनात् । अङ्गमूनस्त्रोत्तरतो रेखा
ब्राह्म तौर्यं तेन त्रिराचामेदशब्दवत् । द्विः परिसृज्यात्
स्वान्यङ्गिः संसृशेत् सूर्हन्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणी ।
ब्रजंस्तिष्ठन् शयानः प्रणवा वा नाचामेत् । इदयङ्गमाभिरङ्गर-
वुदुवदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः, कण्ठगाभिः अत्रियः शूचिः ।
वेश्माऽङ्गि प्राशिताभिस्तु, स्त्रीशूद्री स्पृष्टाभिरिव च । पुत्रहारापि
यागास्तर्पणानि स्युः । न वर्णगन्धरमदृष्टाभिः । यास्य स्यूर-
शुभागमाः । न मुख्या विप्रप उच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गनिष्ठाः ।
सुहा भुक्त्वा पीत्वा स्नात्वा वाचान्तः पुनराचामेत् ।

वासश्च परिधाय सोढौ संसृज्य यावलोमकौ न श्मश्रुगता-

स्त्रीः दन्तवदन्तपक्षेषु यच्चान्तर्मुखे भवेदाचान्तस्यावशिष्टं
स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः ॥

परानथाचामयनः पादौ या विप्रयो गताः ।

भूम्य तास्तु ममः प्राक्तास्ताभिर्नीच्छिष्टभाग् भवेत् ॥

प्रचरन्नभ्यवहार्येषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ।

भूमौ निलेश्य यद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥

यद्यन्मोमांसं स्यात् तत्तदङ्गिस्तु संस्पृशेत् ।

श्वहताश्च भृगा वन्या घातितश्च खगैः पलम् ॥

बालेरनुपविहान्त स्त्रीभिराचरितश्च यत् ।

परिमङ्ग्राय त्वान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिः ॥

प्रसारितश्च यत् पख्यं न दोषाः स्त्रीमुखानि च ।

मम कैर्मन्त्रिकाभिश्च विलीनो नोपहन्यते ॥

द्वितिस्थाश्चैव या आपो गवां प्रीतिकराश्रयाः ।

परिमङ्ग्राय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

लेपगन्धपक्वर्षणं शौचममेध्यलिप्तस्याङ्गिन्ददा च ।

तेजमसन्मयटारवतान्तवानां भस्मपरिमार्जनप्रदाहृतक्षणनिर्ण-
जनानि । तेजसवदुपलमणीनां मणिवच्छङ्गशुक्तीनां दारु-
षदक्ष्णां रज्जुविटलचर्मणां चैलवच्छीचम् । गीवालैः फलचम-
सानां गौरमर्षपकल्केन क्षीमजानाम् । भूम्यास्तु सम्मार्जन-
प्रचणोपलेपनोक्ते खनैर्यथास्थाने दोषविशीघात् प्राजापत्यमुपैति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

खननाह्वनाह्वषाह्नाभिराक्रमणादपि ।

अतुर्भः शुभ्यने भूमिः पञ्चमाश्वोपलेपनात् ॥

रजसा शुध्यते नारो नदी वेगेन शुध्यति ।
 भक्षणा शुध्यते कांश्यं ताम्बास्त्रेण च शुध्यति ॥
 अद्यैर्मुखाः पुरोषैर्वा स्त्रो अपूयाशुशोषितैः ।
 संसृष्टं नैव शुध्येत पुनःपुनः क्वेन नृण्ययम् ॥
 अङ्गिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः मन्त्रेण शुध्यति ।
 विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानिनः शुध्यति ॥
 अङ्गिरेव कश्चनं पूयेत् तथा रजसम् । अङ्गुलिकनिष्ठिका-
 म्भूते देवं तोयम् । अङ्गुल्यग्रं मानुषम् । पाणिमध्य आग्नेयम् ।
 प्रदंशिन्यङ्गुल्योरन्तरा पितृग्रम् । रोचन्त इति सायं प्रातर-
 शनान्यभिपूजयेत् । स्वदिनमिति पित्रेणु । सप्तमसिला-
 भ्युदायिकेषु ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे दत्तेश्वरः अध्यायः ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशिषाच्च : ब्राह्मणोऽप्य
 सुखमासोदाह राजन्यः क्षत्रः । ऊह तदस्त्र यद्वैश्यः, पद्भ्यां
 शूद्रा भजायतेति । मायत्रा कन्दमा ब्राह्मणमसृजत्, त्रिष्टुभा
 ररजन्यं, जगत्या वैश्यं, न केनचिच्छन्दमा शूद्रमस्य संस्कार्यो
 विज्ञायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधो
 दानमहिंसा प्रजननञ्च । पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं
 हिंसात् ।

मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि ।

अथ च पशुं हिंस्यान्नान्यथैत्यत्र वैश्वानरः ।

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्माद्दुयागे बधोऽवधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा श्रम्यागताय वा महीक्षं
वा महाजं वा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । उदकक्रिया-
मशौचञ्च द्विवर्षात् प्रभृति ऋत उभयं कुर्यात् । दन्तजन-
नादित्येके शरीरमग्निना संयोज्ज्वानवेक्षमाणा आपोऽभ्यवर्तन्ति ।

नतस्तत्रस्था एव सव्यान्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां
कुर्वन्ति । अयुग्मा दक्षिणामुखाः । पितृणां वा एषा दिग्
या दक्षिणा । गृहान् ब्रजित्वा स्वस्तरे ब्रह्ममनश्नन्त आसौरन् ।
अशक्तौ क्रीतात्पद्मेन वर्त्तेरन् ।

दशाहं मरणाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना । सपिण्डता सप्तपुरुषं
विज्ञायते । अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञायते ।
प्रत्तानामितरे कुर्वीरन् । तासु तेषां जननेऽप्येवमेव निपुणां
शुद्धिमिच्छतां मातापित्रोर्बीजनिमित्तत्वात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गञ्चेन्न गच्छति ।

रजस्तत्राशाचं ज्ञयं यश्च पुंसि न विद्यते ॥

ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण भूमिपः ।

विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रो मासेन शुध्यति ॥

अशौचे यस्तु शूद्रश्च सूतके वापि भुक्तवान् ।

स गच्छेन्नरकं चारं तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अनिर्द्दशाहं पक्वान्नं नियोगाद् यस्तु भुक्तवान् ।

कमिभूत्वा स देहान्ते तद्विद्यां सुपजीवति ॥

द्वादश मासान् द्वादशार्धमासान् वा अन्नमन्नं संहिता-
मधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते । जनद्विवर्षे प्रेते गर्भ-
पतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमशीचं सद्यःशीचमिति गीतम् ।
देशान्तरस्थे प्रेते जह्वं दशाहाञ्चैकरात्रमशीचम् । आहिताग्नि-
च्छेत् प्रवसन् न्नियते, पुनःसंस्कारं कृत्वा शवश्च्छीचमिति
गीतम् । यूपयतिश्शशानरजस्रलासूतिकाशुचीनुपसृग्ः सशिरः
अभ्युपेयादापः ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४

पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्रतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अन्नग्निरुदक्का च अमृतमिति
विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्वविरि भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

त्रिरात्रं रजस्रलाशुचिर्भक्तं, सा नाञ्जयात्, नापसु स्नायात्-
अधः शयौत्, दिवा न स्वप्यात्, नाग्निं स्पृशेत्, न रज्जुं प्रसृजेत्,
न दन्तान् धावयेत्, न मांसमश्रीयात्, न अहान् निरीचेत्, न
हसेत्, न किञ्चिदाचरेत्, नाञ्जलिना जलं पिबेत्, न स्वर्वेण
न लोहितायसेत् वा । विज्ञायते होन्द्रस्त्रिश्रीर्षाणं ताड्यं
हृत्वा पाप्मना गृह्येती मन्वत इति । तं सर्वाणि भूतान्य-

भ्याक्रोगन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्त्रिति । स स्त्रिय उपाधश्चत् ।
 अस्ये मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृह्णीतेति गत्वैवमुवाच ।
 ता अद्भुवन् किं नो, भूदिति । सोऽब्रवीद्वरं वृषीध्वमिति ।
 ता अद्भुवन्तृती प्रजां विन्दामह इति, कामं मा विजानीमोऽ-
 लम्भयाम इति, यथेच्छया आ-प्रसवकालात् पुरुषेण सह
 मैथुनभावेन सम्भयाम इति चैषोऽस्माकं वरस्त्वयन्त्रे णीक्तास्ताः
 प्रतिजगृह्णस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः । सैषा भ्रूणहत्या मासि
 मास्याविर्भवति । तस्माद्भ्रूणहत्यां नान्भूयात् । अतश्च
 भ्रूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कञ्चुकमिव । तदाहुर्ब्रह्म-
 वादिनः । अज्ञानाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तद्धि स्त्रियोऽक-
 मिति, तस्मात् तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते आचारा याश्च योषित-
 इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्त्वासते तेषां ये च केचिदनग्नयः ।

गृहस्थाः श्रोत्रियाः क्षापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ।

हीनाचारपरीतात्म प्रेत्य चेह विनश्यति ॥

नेन तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न दक्षिणा ।

हीनाचाराश्रितं भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥

आचारहीनं न पुनन्ति वेदा

यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।

कृन्दांस्थेन मृत्युकाले त्वजन्ति
 नोडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥
 आचारहीनस्य तु ब्रह्मणस्य
 त्रेधाः षडङ्गा अखिलाः सपक्षाः ।
 कां प्रीतिमुत्थापयितुं समर्था
 अन्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥
 नैनं कृन्दांसि वृजिनात् तारयन्ति
 मायाविनं मायया वर्त्तमानम् ।
 तत्राक्षरे सम्यग्धीयमाने
 पुनाति तदुन्नद्ध यथावद्विष्टम् ॥

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
 दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥
 आचारात् फलते धर्मसाचारात् फलते धनम् ।
 अचाराच्छ्रेयमाप्नोति आचारो ह्यन्धमक्षयम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारकृत् नरः ।
 अहधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥

आहारनिर्हारविहारयोगाः

सुसंज्ञता धर्मविदा तु कार्य्याः ।

वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव

धनायुषो गुप्ततमे च कार्य्याः ।

उभे सूत्रपुरीषे ते दिवा कुर्यादुदङ्गलः ।
 रात्रौ कुर्याद्दक्षिणाञ्च एवं ज्ञायुर्न रिच्यते ॥
 प्रत्यग्निं प्रतिसूर्यञ्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।
 प्रति सोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥

न नद्यां मेहनं कार्यं न पथि न च भस्मनि ।
 न गोमये न वा कृष्टे नोसे चित्रे न श्राद्धले ॥
 छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
 यथासुखमुखः कुर्यात् प्राणवाधभयैषु च ॥
 उद्धृताभिरदिः कार्यं कुर्यान्न स्नानमनुद्धृताभिरपि ।
 आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात् सप्तिकतां तथः ॥
 अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूषिककण्ठले ।
 कृतश्रीचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥
 एका लिङ्गे करे तिस्र उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ।
 पञ्चापाने दशैकस्त्रिभुभयोः सप्तमृत्तिकाः ॥
 एतच्छीचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतौनान्तु चतुर्गुणम् ॥
 अष्टौ यासां मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोडश ।
 द्वात्रिंशत् तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥
 अनङ्गान् ब्रह्मचारो च आह्विताग्निषु ते त्रयः ।
 भुञ्जाना एव भिष्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्रताम् ॥
 तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च ।
 इज्याध्ययनधर्मेषु या नासक्तः स निष्कृत्यः ॥
 योगस्तपो दानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
 विद्या विज्ञानमास्त्रिक्यमेतद्ब्रह्मण्यलक्षणम् ॥
 सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा
 जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ।
 प्रतिगृहे शङ्कुचिताग्रहस्ता-
 स्तेवाह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

असूयकः पिशुनश्चैव कृतघ्नी दीर्घरोपकः ।
 चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतथापि पञ्चमः ॥
 दीर्घवेरमसूयाश्च असत्यं ब्रह्मदूषणम् ।
 पैशुन्यं निर्दयत्वञ्च जानीयाच्छूद्रलक्षणम्
 किञ्चिद्देदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामपि तत् पात्रं शूद्रान्नं यस्त्र नोदरे ।
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गी श्रधोयानीऽपि निव्यशः ।
 जुह्वित्वापि यजित्वापि गतिमूर्धां न विन्दति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्स्त्रियते द्विजः ।
 स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गाहंको भवेत् ॥

स्वाध्यायाब्धं योनिमित्तं प्रशान्तं
 चैतन्यस्थं पापभीरुं बहुन्नम् ।
 स्त्रोयुक्तान्नं धार्मिकं गोशरण्य
 व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥

आमपात्रे यथा न्यस्तं चौरं दाधि घृतं मधु ।
 विनश्येत् पात्रदीर्घव्यात्तच्च पात्रं समाश्च ते ॥
 एवं गाश्च हिरण्यश्च वस्त्रमश्वं महीं तिलान् ।
 अविहान् प्रतिगृह्णानो भस्माभवति दारुवत् ॥
 नाङ्गं नखञ्च वादित्तं कुर्यात् । न वापोऽञ्जलिना
 पिवेत् । न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात्, न जलेन
 जलम् । नेष्टकाभिः फलानि पातयेत्, न फलेन फलम् । न
 कल्कपुटको भवेत् । न स्त्रोच्छ्रभाषां शिञ्चेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत् ।
 न चाङ्गचपलो विप्र इति शिष्टस्य गोचरः ॥
 पारम्पर्यागतां येषां वेदः सपरिवृंहणः ।
 ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥
 यत्र मन्त्रं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम् ।
 अथ सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित् स ब्रह्मण इति ॥
 इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः ।
 तेषां वेदमधौत्य वेदौ वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्योऽपनि-
 क्षेप्तमावसेत् । ब्रह्मचर्याचार्यं परिचरेदा शरीर-विमोक्षात् ।
 आचार्यं प्रमीतेऽग्निं परिचरेत् विज्ञायते हि चाहवाग्निरा-
 चार्यं इति । संयतवाक् चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी भैक्षमा-
 चरेत् । गुर्वधौनो जटिलः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्तमनु-
 गच्छेदासीनञ्चानुतिष्ठेत् शयानञ्चासीन उपवसेदाहताध्यायो
 सर्वभैक्षं निवेद्य तदनुन्नया भुञ्जीत । खट्वाशयनदन्तप्रक्षालना-
 भ्यञ्जनवर्जी तिष्ठेदहनि रात्रावासीत । त्रिः कृत्वोऽभ्यु-
 पेयादापः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

गृहस्थो विनोतक्रीधर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा असंस्नाना-
र्थासृष्टमैथुनां यवोयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत् । पञ्चमीं
खाद्वन्धुभ्यः सप्तमीं पिद्वन्धुभ्यः । वैशाखमग्निमिन्ध्यात् ।
शरथमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात् । नास्थानम्नत् गृहे वसेत् ।

यस्य नाश्रांति वामार्थी ब्राह्मणी गृहमागतः ।
सुकृतं तस्य यत् किञ्चित् सवेमादाय गच्छति ॥
एकरात्रन्तु निवमन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैऋतामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
काले प्राप्ते अकाले वा नास्थानम्नत् गृहे वसेत् ।

अद्वाशीलोऽस्यृहयालुः अलमन्धाधेयाय नानाहिताग्निः
खादलक्ष सोमपानाय नासोमयाजौ स्यात् । उक्तः स्वाध्याये
षर्जनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानामनशयनवाक्सुन्तना-
भिर्मानयेत् । यथाशक्ति चान्नेन सर्वभूतानि ।

गृहस्थे एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
चतुर्णामश्रमाणान्तु गृहस्थस्तु दिशिष्यते ॥
यथा नदोनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
यथा सातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥

नित्योदकोनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्वाध्यायीपतितान्नवर्जौ ।
 ऋतौ गच्छन् विधिवच्च जुह्वन्
 न ब्राह्मणश्चरते ब्रह्मलोकात् ॥ इति ॥
 इति वामिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थो जटिलञ्चौराजिनवासा ग्रामञ्च न प्रविशेत् ।
 न फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अकृष्टं मूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्ध्वं
 वेताः क्षमाशयः । मूलफलभैक्षेणाश्रमागतमतिथिमर्चयेत् ।
 दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत् ।
 आवणकेनाग्निमाध्याह्नितार्निः स्याद् ब्रह्ममूलिकः ऊर्ध्वं
 षड्भ्यो मासेभ्योऽनग्निरनिकेतः । दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः ।
 न गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यम् ।

इति वामिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा वरति यो द्विजः ।

तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यद्भवि वर्तते ।

वृन्ति जातानजातांश्च प्रतिगृह्णाति यस्त्र च ॥

वश्यसेत् सर्वकर्माणि वैदमेकं न मय्यसेत् ।

वैदसंश्चासतः शूद्रस्तस्माद्देदं न मन्यसेत् ॥

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

उपवासःत् परं भैक्षं दया दानाद्विशिष्यते ।

मुण्डोऽममत्वपरिश्रहः समागाराख्यसङ्कल्पितानि चरेद्भैक्षं
विधूमे सन्नमुषले एकशाटोपरिवृतोऽजिनेन वा गोप्रलुनेस्तृणै
र्दीष्टतश्चरौरः स्थण्डिलशःख्यनित्यावसतिं वसेत् ग्रामान्ते
देवगृहे शन्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ।
अरख्यनित्यो न ग्राम्यप्रशूनां सन्दर्शने विहरित् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अरख्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रोतिनिवर्तकस्य ।

अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ज्ञानावृत्तिरूपेण कश्च ॥

अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारोऽनुमत्त उन्मत्तवेशः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न शब्दशस्त्राभिरतस्य मीची

न चापि लोके ग्रहणे रतस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

न चापि रम्यावसथप्रियस्य ॥

नचोत्पातनिमित्ताभ्यां न नन्नतःकृविद्यया ।

अनुगासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचिन् ॥

अन्नामे न विषादो व्याक्लामे दैव न हर्षयेत् ।

प्राणमात्रिकमावः स्यान्मात्रामङ्गाद्विनर्गनः ॥

न कृश्यां नोदके मङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।

जागारे नासने नास्ते यस्य वै मीचबिनमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यत्नमेत् तद्भुञ्जीत सायं मधुमांससर्पि-
यर्जम् । यतीन् साधून् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च दृष्येत् ।
आमे वसेदजिह्वाऽशरणीसङ्गमुकः । न चेन्द्रियसंयोगं कुर्वीत-
केनचित्, उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पैशुन्य-
मत्पराभिमानाहङ्काराश्चानार्जवात्सख-परगर्हादश-लीभ-
मोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां, धर्मिणी यज्ञोपवी-
त्यदककमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणी वृषलान्नपानवर्जा न-
हीयते ब्रह्मलीकात् ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एवाद्भ्योऽध्यायः ।

षट्कर्मा गृहदेवताभ्यो बलिं हरेत् । श्रोत्रियायान्
दृष्ट्वा ब्रह्मचारिणः वानन्तरं पित्रभ्यो दद्यात्, ततोऽतिथिं
भोजयेत् श्रेयासमानुपूर्वेण स्वगृह्याणां कुमारौबालवृद्धतरुण-
प्रभृतींस्ततोऽपरान् गृह्यान्, श्वचाच्छालपतितवायसेभ्यो भूमौ
निर्वपेत् । शूद्रेभ्य उच्छिष्टं वा दद्याच्छेषं यती भुञ्जीत,
सर्वोपयोगिन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवोऽतिथिरागच्छे-
द्विशेषिणास्मा अन्नं कारयेद्विजायतेऽङ्गि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथि-
र्ब्राह्मणी गृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्तां हि शान्ति-
जनाविद्धिरिति तं भोजयित्त्वोपासिता सौमान्तादनुव्रजेदनु-
ज्जाताद्वा । परपक्ष ऊर्ध्वं चतुर्थ्यां पित्रभ्यो दद्यात्, पूर्वेषु-
र्ब्राह्मणान् सन्निपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून् वा परिणत-
वयसोऽविकर्मस्थान् श्रोत्रियान् शिष्यान्तेवासिनः शिष्यान्पि-
सुणवतो भोजयेद्विलम्बशुक्लविष्टधिश्यावदन्तकुष्ठिकुनखिवर्जम् ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

अथ चेन्नन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पंक्तिद्रूपैः ।
 अद्रुथन्तं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः ॥
 आहं नोदासनौयानि उच्छिष्टान्या दिनक्षयात् ।
 खे पतन्ति हि या धारास्ताः पिवन्त्यक्तोदकाः ॥
 उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्तौ यावन्नास्तमितौ रविः ।
 क्षीरधारास्तती यान्यक्षयाः सञ्चरभागिनः ।
 प्राक्संस्कारप्रमीतानां प्रवेशनामिति श्रुतिः ।
 भागधेयं मनुः प्राह उच्छिष्टाच्छेषणे उमे ॥
 उच्छेषणं नूमिगतं विकारेणोपसोदकम् ।
 अनुप्रेतेषु विष्टजेऽप्रजानामनायुषाम् ॥
 उभयोः शाखयोर्युक्तं पिढभ्योऽन्नं निवेदितम् ।
 तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरा दुष्टचेतसः ।
 तस्मादशून्वहस्तेन कुर्यादन्नमुपगतम् ।
 भोजनं वा समालभ्य तिष्ठताच्छेषणे उमे ॥
 द्वौ दैवे पिढकृत्ये त्रोन्नेकेकमुभयत्र वा ।
 भोजयेत् सुसमृद्धाऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥
 सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मण-सम्पदः ।
 पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मात् तं परिवर्जयेत् ॥
 अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 शुभशौलोपसम्पन्नं सर्वालक्षणं वर्जितम् ॥
 अद्योक्तं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत् ।
 अन्नं पात्रे समहृत्त्वं सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥

देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तते ।
 प्राश्येदग्नीं तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः ।
 तावच्च पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो भावतर्पिताः ।
 पित्रभिस्तर्पितै पञ्चाहृत्यं शोभनं हविः ॥
 नियुक्तस्तु यदा श्राद्धे देवे तन्तु समुत्सृजेत् ।
 यावन्ति पशुरीमानि तावन्नरकमृच्छति ॥
 ब्रौणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्त्रिभः ।
 ब्रौणि चान्नं प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम् ॥
 दिवसष्टमि भागे मन्दो भवति भास्करः ।
 स कालः कुतपो नाम पितृणां दत्तमन्नयम् ॥
 श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः ॥
 यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैटकम् ।
 न स विद्यामवाप्नोति चौणायुश्चैव जायते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामह ।
 उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम् ॥
 मधुमांसैश्च शकैश्च पयसा पायसेन वा ।
 अधनो दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु च ॥
 सन्तोऽनवर्द्धनं पुत्रं तृप्यन्तं पित्रकर्मणि ।
 देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥
 नन्दन्ति पितरस्तस्य सुवृष्टैरिव कर्षकाः ।
 यज्ञयास्वी ददात्यन्नं पितरस्तो न पुत्रिणः ॥

श्रावण्याग्रहायस्त्रीशान्वष्टकायाञ्च पितृभ्यो दद्याद्द्रव्य-
देशब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यम् । यो ब्राह्मणो-
ऽग्निमादधौत, दशपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुमीमेष्ट
यजते । नैयम्निकं ह्येतद्वृणं संस्तृणञ्च विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋणै-
र्ऋणवान् ब्राह्मणो जायते ; यज्ञेन देवेभ्यः, प्रजाया पितृभ्यो,
ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः इत्येव वा अनृणो यज्व यः पुत्रौ ब्रह्मचर्य-
वानिति । गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयोत, गर्भकादशेषु राजन्यं,
गर्भद्वादशेषु वैश्यम् । पालाशो दण्डो वैखी वा ब्राह्मणस्य,
नैयग्रोधः क्षत्रियस्य वा, श्रौङ्ग, स्वरो वा वैश्यस्य । कृष्णाजिन-
मुत्तरोयं ब्राह्मणस्य, रौरवं क्षत्रियस्य, गन्धं वस्ताजिनं वैश्यस्य ।
शुक्लमाहतं वासा ब्राह्मणस्य, मान्त्रिकं क्षत्रियस्य, हरिद्रं
कौशेयं वैश्यस्य, सर्वेषां वा तान्तवमरक्तम् । भवत्पूर्वां ब्राह्मणो
भिक्षां याचेत्, भवन्मध्यां राजन्यो, भवदन्त्यां वैश्यश्च । आ
षोडशाद्ब्राह्मणस्थानतौतः काल, आ द्वाविंशत् क्षत्रियस्था
चतुर्विंशद्द्वैश्यस्थात ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति । नैनातु-
पनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः । पतितसावित्रीका
उहालकव्रतं चरेत् ।

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्मःसं मान्त्रिकेणाष्टरात्रं घृतेन
षड्-रात्रमयाचितं त्रिरात्रमम्भक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत् । अश्व-
मेधावभृथं गच्छेद्ब्राह्मणस्तीमेन वा यजेत् !

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

अथैतः स्नातकव्रतानि । स न कञ्चिदंयाचेतान्येस्ते
राजान्ते वीतिभ्यः क्षुधापरोतस्तु किञ्चिदेव याचेत कृतमंकर्तं
वा चेन्नं गाम्नाविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा, न
तु स्नतेकः क्षुधादनीदेदित्युपदेशी । न नद्यायाम् सहसा
संविशेन्न रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं-कुलं स्यादसन्तीं
विततां नातिक्रमेन्नीच्यन्तमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपन्तं नास्तं,
भूवपुरौषे कुर्यान्न निष्ठीवित्, परिवेष्टितंशिरा भूमिमयज्जिदै-
स्तपेरन्तर्हाय भूवपुरौषे कुर्यादुदङ्गुखंखाहनि नक्तं दक्षिणा-
मुखः सन्यामासौतीत्तरामुदाहरन्ति ।

स्नातकानास्तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम् ।

यज्ञोपवीते हे यष्टिः सोदकश्च कमण्डलुः ॥

असु, पाणौ च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि ।

तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात् कमण्डलुम् ॥

पर्यग्निकरणं ह्येतन्ननुराह प्रजापतिः ।

कृत्वा चावश्यकार्याणि आचामेच्छीचवित्ततः ॥ इति

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत, तुष्णीं साङ्गुष्ठं क्षयप्रासं ग्रसेत, न
चं मुखं गच्छ कुर्याद्दुतुकालाभिगामौ स्यात् पर्ववर्जं स्वटारे वा ।
तीर्थमुपेयात् ।

अथाध्युदोहरन्ति ।

यंस्तु पाणिगृह्णीताया आस्ये कुर्वीत मेथनम् ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मांसं रेतसो भुजः ॥

सां स्यादनतिचारेण रतिसाधर्मसंश्रिता ॥

इति च पावकोऽपि ज्ञायते । अथ श्वो वा विजनिथ्यमःणाः
 इतिभिः सह शयन्त इति स्त्रोणामिन्द्रदत्तो वरः । उन्नतवृक्षमा-
 रोहेन कूपमवरोहेनाग्निं सुखेनोपधमेनाग्निं ब्राह्मणश्चान्तरेण
 व्यपियान्नाम्योत्रोऽप्ययोरनुज्ञाप्य वा । भाष्येया सह नान्नो-
 यादवैर्येवदपत्यं भदतैरिति वाजमनेयके विज्ञायते । निन्द्र-
 धनुर्नाम्ना निर्दिशन्मणिधनुरिति ज्ञेयात् । पान्ताशसःमनशादुके
 दन्तधावनमिति वर्जयेत् । नीत्सङ्गे भक्षयेदङ्गो न भुञ्जीत
 वैश्वं दण्डं धारयेद्वक्त्रकुण्डले च । न बहिर्गोला धारये-
 दन्यत्र कर्ममथ्याः समाप्तमवयाह वर्जयेत् ।

अथ प्युदाहरन्ति ।

अप्रामाण्यञ्च वेदानामापीणाश्चैव दर्शनम् ।

अव्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मनः ॥ इति

नानाङ्गती यज्ञं गच्छेद्, यदि व्रजदधिवृत्सूर्यमभ्रानं न
 प्रतिपश्येत्, नावञ्च सांशयिकोम् । बाहुभ्यां न नदीन्तरदुत्याया-
 पररात्रमशीत्य न पुनः प्रतिसंविशेत् । प्राजापत्ये मुहूर्त्ते
 ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः । १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

क्रमतः स्वाध्यायश्चोपाकर्म यावस्थां पौर्णमास्यां प्रीष्ठपत्यां
 ब्राह्मिमुपशमाधाय जनाधानो जुहोति देवेभ्यश्चन्दोभ्यश्चेति ।
 ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य दधि प्राश्य तत उपांशु कुर्वति
 सर्वपञ्चमसामानसेवष्ठानत ऊर्ध्वं शुकपत्रेष्वशीयत । कामन्तु

वेदाङ्गानि । तस्यानध्यायाः सन्ध्यास्तमिते स्युस्तत्र ग्रहे
दिवाकीर्त्त्ये नगरेषु कामं गोमयपर्शुषिते परिलिखिते वा
शमशयनान्ते शयानस्य श्राद्धिकस्य ।

मानवश्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

फलान्यापस्त्रिंशत्तान् भक्ष्यमथान्यच्छाद्धिकं भवेत् ।

प्रतिगृह्णाप्यनध्यायः पाण्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति ॥

धावतः, पूतिगन्धिप्रसृतेरितवृक्षमारुदेस्य, नावि, सेनायाश्च,
भुक्त्वा, चाघन्नणे, वाणशब्दे, चतुर्दश्याममावास्यायामष्टम्या-
मष्टकासु, प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुसमीपे, मिथुन-
व्यपेतेश वाससा, मिथुनव्यपेतेनानिर्मुक्ते । न ग्रामान्ते,
च्छार्दितस्य, सूत्रितस्योच्चरितस्य यजुषाश्च, सामशब्दे, वाजीर्ण,
निघातभूमौ च । न चन्द्र-सूर्योपरागेषु, दिङ्नादपर्वतनाद-
कम्पप्रघातेषूपलरुधिरं-पांशुवर्षेष्वकालिकम् । उल्काविद्युत्-
सज्योतिषमपस्त्राकालिकं वा । आचार्य्यं च प्रेते त्रिरात्र-
माचार्य्यं पुत्रशिष्यभार्य्यस्वहीरात्रम् । ऋत्विग्योनिसम्बन्धेषु
च । गुरोः परदोपसंग्रहणं कार्य्यं, ऋत्विक्श्चशुरपिष्टव्यमातु-
लानवरवयंसः प्रत्यङ्ग्यायाभिवदेद्, ये चैव पादग्राह्यास्तेषां
भार्य्यं गुरोश्च मातापितरौ । यो विद्यादभिवन्दितुमहमयश्नो
इतिब्रूयाद्, यश्च न विद्यात् प्रत्यभिवादं नाभिवदेत् । परिततः
पिता धरित्याज्यो, माता तु पुत्रे न पतति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

उपाध्यायाद्दशाचार्य्यं आचार्य्याणां शतं पिता ।

पितुर्दशशतं माता गौरवेणातिरिच्यते ॥

भार्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संसृष्टाः पापकर्मिभिः ।
परिभाष्य परिखाज्याः पतितो योऽन्यथा भवेत् ॥
ऋत्विगाचार्यावयाजकानध्यापकौ ह्येयावन्यत्र ज्ञानान्
पतितो नान्यत्र पतितो भवतीत्याहुरन्यत्र स्त्रियाः सा हि
परगमिता, तद्विद्वान्मनुष्यामुपेयात् ।

गुरोर्भुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते ।

गुरुवद्गुरुपुत्रस्य वर्त्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथाऽन्नानि प्रतिष्ठाह्वानि ब्राह्मणस्य । विद्या
वित्तं वयः सम्बन्धः कर्म च मान्यं पूर्वं पूर्वां गरीयान् ।
स्थविरवालातुरभारिकवक्रवतां पत्याः समागमे परस्मै देवो,
राजस्रातकयो समागमे राज्ञा स्रातकाय देयः, सर्वरेव वा
उच्चतमाय । ढणभूमाम्नुदकवाक्स्मृतानसूयाः सप्त गृहे
नीच्छिद्यन्ते कदाचनेति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अघातो भोज्याभोज्यञ्च वर्षयिष्यामः । चिकित्सकभृशुगु-
पुंश्रुतौदण्डिकस्तेन।भिश्चस्तषण्डपतितानामभोज्य, कदर्योऽक्त-
बह्वातुर-मीमविक्रयि-तक्षक-रजकशौण्डिक-सूचकदर्दुषिक-
र्मावक्रतानां, शूद्रस्य, चायन्नस्योपयज्ञे, यज्ञोपपत्तिं मन्यन्ते दृष्ट-
व्यङ्गीततद्देतुर्यस्य वधाहं नापह्न्यात्, कौ वन्धमाचौ ज्ञान-
अभिक्रुश्रेत्, गणास्रं गर्णकाश्रमथाभ्युदाहरन्ति ।

नाश्रन्ति श्वपतेर्द्वा नाश्रन्ति वृषलीपतेः ।

भार्य्याः नित्यं नाश्रन्ति यच्च चोपपतिर्गृहे ॥ इति

एवं दत्त्वा जलं वसुक्कुमलाजाभ्युद्यतपानावसथशफरिप्रियङ्गु-
स्तृजन्धुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादथाप्युदाहरन्ति ।
गुर्वर्षदारमुज्जिनीर्षन्नश्चिन्थन् देवतातिथौन् ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु लप्येत् स्वयं ततः ॥ इति

न ऋग्योरिषुचारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्त्यो
वर्षसाहस्रिके सत्रे ऋगयां चकार, तस्यासंस्तु रसमयाः पुरे-
डाशा ऋगपक्षिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नम् । प्राजापत्यान्
श्लोकानुदाहरन्ति ।

उद्यतामाहृतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।

भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥

अहृधानैर्न भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ।

न त्वेव बहुधा तस्य या वानपहृता भवेत् ॥

न तस्य पितरोऽश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥

न च हृद्यं बहुत्वग्निर्यंस्तानभ्यवमन्यते ॥

चिकित्सकस्य ऋगयोः शल्यहस्तस्य पाशिनः ।

षण्डस्य कुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यते ॥ इति

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं, स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च । यदशनं
केशकीटोपहतञ्च, कामन्तु केशकीटानुहृत्याङ्गिः प्रोक्ष्य भस्म-
नावकोर्ध्वं वाचा च प्रशस्तमुपयुञ्जीतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

त्रौणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अष्टष्टमङ्गिनिर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।
 काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विमर्जयेत् ॥
 तस्मात् तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति ।
 द्रवाणां प्लावननैव घनानां चरणेन तु ॥
 पाकेन सुखसंस्पृष्टं शुचिरेव हि तद्भवित् ॥
 अन्नं पर्युषितं भावदुष्टं हृल्लेखं पुनःसिद्धमामसृजौगपककृत्-
 कामन्तु दध्वाद्दृष्टेन चाभिधारितमुपयुञ्जीतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यञ्जनानि च ।

दन्तारं नोपतिष्ठन्ते भीक्ता भुङ्क्ते च किस्विषम् ॥ इति

लशुनपलाण्डकीसूकगृञ्जनश्लेष्मःतद्वृक्षनिर्यासलोहितान्नश्चन-
 श्वश्वकाकावलीदृशूद्राच्छिष्टभोजनेषु कृच्छ्रातिकृच्छ्र इतरेऽ-
 प्यन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्राम्यपश्वविषयः सन्धिनीकारमः
 वत्साचोरं गोमहिषजातरामानिर्देशाहानामनामन्त्रां नाव्यद-
 क्कमपूप-धाना करम्भयस्तु चरकतैलपायसशाकानिलशुक्तानि वर्ज-
 येदन्वांश्च क्षौरयवपिष्टवोरान् । श्वाविच्छल्लकशशकच्छपगोधाः
 पञ्चनखा नाभस्त्राः, अनुष्ठाः पशूनामन्यतीदतश्च मत्स्यानां वा
 वेहगवयशिशुमारनक्तकुलीरा विक्रतरुपाः सर्पशीर्षाश्च, गौर्गवय-
 शलभाद्यानुदिष्टास्तथा धेन्वनडाहौ मध्वी वाजसनेयने ।
 खड्गे तु विवदन्वग्रामशुकरे च, शकुनानाञ्च विशुर्विषिष्कर-
 जालपादाः कलविड्म्वहंसचक्रवाकभासमद्गुर्टाट्टभाटवाश्व-
 नक्तश्चरा दावघाटाश्चटकवैलातकहारितखञ्जरीट्टग्रामकुक्कुट-
 शुक्रसारिकाकाकिलक्यादा ग्रासाचारिणश्च ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुक्रसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तस्य
 प्रदानविभ्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः न त्वेकं पुत्रं दद्यात्
 प्रतिगृह्णीयाद्वा, स हि सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री दद्यात्
 प्रतिगृह्णीयाद्वा न्यत्रानुज्ञानाङ्गर्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् बन्धु-
 नाह्वय राजानि चावेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतीर्हुत्वा दूरे-
 बान्धवसन्निवृष्टमेव । सन्देहे चोत्पन्ने दूरेबान्धवं शूद्रमिव
 स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बहु जायत इति । तस्मिंश्चेत्
 प्रतिगृह्णीते औरसः पुत्र उत्पद्यते, चतुर्थभागभागो स्यात् ।
 यदि नाभ्युदयिके युक्तः स्याद्देदविप्लविनः सव्येन पादेन प्रवृत्ता-
 ग्रान् दर्भान् लौहितान् वीपस्तीर्थं पूर्णं पात्रमस्मै निनयेन्निते-
 तारश्चास्य प्रकौर्यं केशान् ज्ञातयेऽन्वारभेरन्नपसव्यं कृत्वा
 गृहेषु स्वर्मापाद्येरन्नत ऊर्ध्वं तेन सह धर्ममौयुस्तद्धर्मापन्नाः ।
 पतितानान्तु चरितन्नतानां प्रत्युद्गीरः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अग्न्यभ्युद्धरतां गच्छेत् क्रौडन्ति च हसन्ति च । यज्ञोत्
 पातयतांगच्छेच्छोचन्नित्याचार्य-मातृपितृहन्तारस्तत्प्रमादाद्ब्र-
 ह्माद्या एषा प्रत्यापत्तिः पूर्णाद्वात् प्रवृत्ताहा काञ्चनं पात्रं
 माह्वयं वा पुरयित्वापो ह्यिष्टःभिरिव षडङ्गुभिः सर्वत्र व्यति-
 द्धिस्य प्रत्युद्गीरपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

अथ व्यवहाराः । राजमन्त्री सदःकार्याणि कुर्याद्द्वयो-
र्विषदमानयोरेतन्न पदान्तरं न गच्छेद् । यथासनमपराधी ह्यन्ते
नापराधः । समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधी ह्याद्यवर्ण-
योर्विधानतः सम्पन्नतामाचरेत् । राजा बालानामप्राप्त्यव-
हाराणां प्राप्तकाले तु तद्वत् ।

लिखितं साक्षिणो भुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।
धनस्त्रौकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयत् ॥ इति
मार्गक्षेत्रयोर्विमर्गं तथा परिवर्त्तनेन ऋणग्रहैश्चर्यान्तरेषु
त्रिपादमाचम् । ऋद्धक्षेत्रविरोधे सामन्तविरोधेऽपि लेख-
प्रत्ययः, प्रत्यभिलेख्यविरोधे यः स नगरद्वयैरेणप्रत्ययः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

य एकं क्रौत्स धेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् ।

यज्ञादुपगमोवीणैस्तथा धूमशिखा ह्यमौ । इति

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवादाहरन्ति ।

आधिः सीमाधिकश्चैव निचेपोपनिधिः स्त्रियः ।

राजस्वं त्रिविद्यद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति ॥

तच्च सन्धीगे न ग्रहोतव्यम् । ऋद्धिणां द्रव्याणि राज-
गामोनि भवन्ति, तथा राजा मन्त्रिभिः सह नामरैश्च कार्याणि
कुर्यादसौ वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः स्वादृष्टं परिवारं
वा राजा श्रेयान् ऋद्धपरिवारः स्वान्न दृष्टो ऋद्धपरिवारः स्वान्न,
परिवाराद्दोषाः प्रादुर्भवन्ति स्तेयहारविनाशनं, तस्मात् पूर्वमेव
परिवारं पृच्छेत् ।

अथ साक्षिणः ।

आत्रिथो रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् यथवान् साक्षिणः
सर्व एव वा, स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्यात्, विजानां
सदृशाः द्विजाः, शूद्राणां मन्तः शूद्राश्च, अन्यानामन्याः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाष्यं ह्यश्वानामाक्षिकं सौरिकञ्च यत् ।
दण्डमुक्त्वावशिष्टञ्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥
ब्रूहि साक्षिन् यथातत्त्वं लम्बन्ते पितरस्तत्र ।
तत्र वाक्यमदौर्ध्वन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥
नग्ना सुण्डः कपालो च भिक्षायं क्षुत्पिपासितः ।
अन्य शत्रुकुले गच्छेद्यस्तु साक्ष्यनृतं वदेत् ॥
पञ्च कन्यानृतं हन्ति दश हन्ति गवानृते ।
शतमश्वानृतं हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥
उदाहका ने रतिमम्प्रयागे प्राणायत्ये सर्वधनापहारै ।
विप्रस्य चार्थे अनृतं वदेयुः पञ्चानृतान्याहुः पातकानि ॥
स्वजनस्य अर्थे यदि वार्थहेतोः
पक्षत्रयेणैव वदन्ति कार्यम् ।
वैशब्दवादं स्वकुलानपृर्वान्
स्वर्गस्थितांस्तानपि पातयन्ति ॥
इति वापिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवती मुग्धम् ॥

अनन्ताः पुत्रिणां लोका, नापुत्रस्य लोकोऽस्त्योति श्रुयते,
प्रजाः सत्त्वपुत्रिण इत्यपि शायः । प्रजाभिरग्नेस्त्वमृतच-
म आम्बित्यपि नियमो भवति ।

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्रुते ।

अथ पुत्रश्च पौत्रेण ब्रह्मत्याप्नोति पिष्टपमिति ?

द्वेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्र इति विवदन्ते ।

तद्वीभयथाप्युदाहरन्ति ।

यद्यन्वो गोषु ब्रह्मभो वत्मान् जनयते सुतान् ।

गोमिनामेव ते वत्सा मीघं स्यन्दनमोक्षणमिति ॥

अप्रमत्ता रक्षन्तु वैशं मा च देवे परे बोजानि त्रामो
जनयितुः पुत्रो भवति । सम्परायो मीघं रेतोऽकुरुत तन्नु-
मेतमिति ।

बहूनामेकजातानामेकश्वेत् पुत्रवान् नरः ।

सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्त इति श्रुतिः ॥

बह्वीनां द्वादश श्वेव पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः
स्वदेवे संस्कृतायां प्रथमः, तदलामे नियुक्तायां क्षेत्रजोःद्वितीयः,
द्वितीयः पुत्रिका विज्ञायते, अम्नादका पुंसः पिष्टन्नभ्येति
प्रतिचौनं गच्छति पुत्रत्वम् । श्लोकः ।

अम्नादकां प्रदास्यासि तुभ्यं कन्यामनङ्गताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्वैः सह
चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भूर्भवति या च
क्लोव पतितपुम्बतं वा भर्तारमुत्सृज्यान्वं पति विन्दते सति

वा सा पुनर्भू भवति । कानीणः पञ्चमी, या पितृगृहेऽसंस्कृता
कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्री भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अप्रप्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्भनमिति ॥

गूढे च गूढीत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्नातारो
महती भयादित्याहुः । अथादायादास्तत्र सहीद एव प्रथमी
या गर्भिणी संस्क्रियते तस्यां जातः सहीदः पुत्री भवति ।
दत्तकी द्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम् । क्रौतस्तृतीय-
स्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्रो ह वै राजा सोऽजीगर्तस्य
सोपवत्सैः पुत्रं विक्राय्य स्वयं क्रौतवान् । स्वयमुपागत-
श्चतुर्थस्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं शनःशेफो ह वै यूपे नियुक्तो
देवतास्तुष्टाव तस्येह देवताः पाशं विमुसुचुस्तस्यत्विज
ऊचुर्मैवायं पुत्रीऽस्त्विति तानाह न सम्पदे ते सम्पादया-
मासुरेष एव यं कामयेत तस्य पुत्रीऽस्त्विति तस्येह विश्वा-
मित्रो होतासीत् तस्य पुत्रत्वमियाय । अपविद्धः पञ्चमी यं
मातापितृभ्यामपास्तं प्रतिगृह्णीयात् । शूद्रापुत्र एव षष्ठी
भवतीत्याहुःरित्येतेऽदायादा बान्धवाः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिद्दायादः स्यादेति तस्यापहरन्ति ।
अथ भातृणां दार्याविभागो ह्यंशं जीष्ठी हरेद्भवाश्वस्य चानु-
सदृशमजावयो गृह्णन् कनिष्ठस्य काष्ठं गां यवसं गृह्णीपकरणाणि
च मध्यमस्य मातुः पारिण्यं स्त्रियो विभजेरन् । यदि ब्राह्मणस्य
ब्राह्मणीचत्रियावेश्यासु पुत्राः स्युस्त्रंशं ब्राह्मण्याः पुत्री

इरेद् हंशं राजन्यायाः पुत्रः सममितरे विभर्जरत्नयेन चैषां
 स्वयमृतपादितः स्यात् हंशमेव इरेदन्येषान्त्व।यमान्तरगताः
 क्लौवीन्मत्तपतिताश्च भरणम् । क्लौवीन्मत्तान्यं प्रेतपत्नी षष्मामं
 व्रतचारिण्यन्वारलक्षणं भुञ्जाना ग्रथौतोर्धं षड्भ्यो मासेभ्योः
 स्नात्वा आहश्च पत्ये दस्त्वा विद्याकर्मगुरुयोनिस्वन्धान्
 सन्निपात्य पिता भ्राता वा नियोगं कारयेत् तपसे वीन्मत्ताम-
 वशां व्याधितां वा नियुञ्जात् ज्यायसिमपि षोडशवर्षां
 नचेदामयाविनौ स्यात् प्राजापत्ये मुहूर्त्तं पाणिन ग्रहणवदु-
 पचारीऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्रपारुष्याद्दण्डपारुष्याच्च ग्रासाच्छाद-
 नस्नानक्षेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनियुक्तायामृतपत्र उत्पाद-
 यियतुः पुत्रो भवतीत्याहुः स।च्चेन्नियोगिनो दृष्ट्वा लीमन्नास्ति
 नियोगः । प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्यादित्येके । कुमार्यृतुमर्तो
 त्रिवर्षाण्युपासीतोर्धं द्विभ्यो वर्षेभ्यः पतिं विन्देत् तुल्यम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पितु प्रदानात् तु यदा हि पूर्वं
 कन्यावयो यः समतीत्य दीयते ।
 सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा
 कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणे च ॥
 प्रयच्छेन्ननिकां कन्यामृतकालमयात् पिता ।
 ऋतुमत्यां हि तिष्ठन्त्यां दीपः पितरमृच्छति ॥
 यावच्च कन्यामृतवः रदयन्ति
 तुल्यैः सकामाभियान्यमानाम् ।
 भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्याम्
 मानापिहभ्रासिति धर्मवादः ॥

अङ्गिर्वाचा च दत्तायां म्रियेताथो वरो यदि ।
 न च मन्त्रीपनीता स्यात् कुमारौ पितुरेव सा ॥
 याश्चेदाहता कन्या मन्त्रैर्यदि नसंस्कृता ।
 अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥
 पाणिग्रहे नृते बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता ।

सा च त्वत्तयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति ॥

प्रोषितपत्नौ पञ्चवर्षा प्रवसेद्यद्यकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च
 वर्त्तितव्यं सात्, एवं पञ्च ब्राह्मणी प्रजाता, चत्वारि राजन्या
 प्रजाता, त्रौणि वैश्या प्रजाता, द्वे शूद्रा प्रजाता, अत ऊर्ध्वं
 समानोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वीं गरौयान् नखलु
 कुलीने विद्यमाने परगामिनी स्यात् । यस्य पूर्वेषां वखां न
 कश्चिद्दायदः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभेजे-
 रंस्तेषामलामे आचार्यान्तेवासिनी हरेयातां, तयोरलामे राजा
 हरेत्, न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद् ब्रह्मस्वन्तु विषं घोरम् ।

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपीत्रकामिति ॥

त्रैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याहुः, राजन्यायां
 वैश्यायामन्यावसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामकी
 भवति इत्याहुः, राजन्यायां पुङ्गवः, राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्न
 सूतो भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

छिन्नोत्पन्नास्तु ये केचित् प्रातिलोम्यगुणाश्रिताः ।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानौयुरिति ॥

एकान्तरद्वन्तरद्वन्तरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यैर-
वच्छिन्ना निषादा भवन्ति । शूद्रायां पारश्रवः पारयन्नेव
जीवन्नेव श्रवो भवतौत्याहुः श्रव इति स्रताख्याः । एतच्छ्रावं
यच्छूद्रस्तस्माच्छूद्रममौपे तु नाध्येतव्यम् ।

अथापि यमगौतान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

श्मशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः ।

तस्माच्छूद्रममौपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥

न शूद्राय मतिं दद्यान्नीच्छिष्टं न हविस्क्रतम ।

न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥

यस्यास्योपदिशेद्धर्मं यस्यास्य व्रतमादिशेत् ।

सोऽसंहतं तमो घोरं सह तेन प्रपद्यत इति ॥

ब्रणहारे कर्मिर्यस्य सम्भवेत कदाचन ।

प्राजापत्येन शुध्येत हिरण्यं गौर्वसो दक्षिणेति ॥

नाग्निचित् शूद्रामुपेयात्, कृष्णवर्णा सा सरसा इव, न
धर्मायेति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

धर्मो राज्ञः पालनं भूतानां तस्मानुष्ठानात् सिद्धिः ।
भयकारणं ह्यपालनं वै एतत् सूत्रमाहुर्विद्वांसस्तस्माद्गार्हस्थ्य-

नैयमिकेषु । पुरोहिते दद्याद् विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितो
 राष्ट्रं दधातोति । तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च । देशधर्म-
 जातिधर्मकुलधर्मान् सर्वान् वेताननुप्रविश्य राजा चतुरो
 वर्णान् स्वधर्मं स्थापयेत् तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु देशकाल-
 धर्माधर्मवयोविद्यास्थानविशेषैर्दिशेत् । आगमादुष्टाभावात्
 पुष्पफलोपगान्धदेयानि हिंस्यात्, कर्षणकरणार्थञ्चोपहृत्या
 गार्हस्थ्यं गाञ्च मानीन्माने रक्षिते स्यातां, अधिष्ठानान्नो
 नौहारसार्थानामस्मान्न मूल्यमात्रं नैहारिकं स्यान्महामहस्यः
 स्यात्, सम्मानयेद्वाह्वाह्नीयद्विगुणकारिणो स्यात् प्रत्येकं
 प्रयास्यः पुमान् । शतं वा राष्ट्रं वा तदेतप्यर्थाः स्त्रियः
 कराष्टौ मानधारमध्यमाः पादः कार्यापणस्य निरक्तोऽन्तरो
 मानाकरः श्रोत्रियो राजपुमानथ प्रव्रजितवालवृद्धतरुण-
 प्रदाता प्रागामिकाः कुमार्यो मृतापत्यश्च बाहुभ्यामुत्तरं
 शतगुणं दद्यान्नदीकचवन शैलोपमाङ्गा निष्कराः स्युस्तदुप-
 जीविनो वा दद्युः प्रतिमासमुद्वाहकरैस्त्वागमयेद्राजनि च प्रीते
 दद्यात् । प्रासङ्गिकं तेन मातृवृत्तिर्व्याख्याता राजमहिष्याः
 पितृव्यमातुलांशजा पितृव्यान् राजा विभृयात् तदन्धु-
 खान्यांश्च राजपत्न्यो आसाच्छादनं लभेरन् । अनिच्छन्तो वा
 प्रव्रजेरन् क्लीबोन्मत्तांश्च वापि । मानवं श्लोकमुदाहरन्ति ।

न रिक्तकार्षापणमस्ति शुक्लं

न शिल्पवृत्ती न शिशो न धर्मो ।

न भैक्षवृत्तीध न ह्यतावशे

न श्रोत्रिये प्रव्रजिते न यज्ञे ॥ इति

स्त्रीनाभिश्चतुष्टयश्च धारिस्त्रीद्वयसम्पन्नव्यपदेष्ट्रेण केषां

दण्डीत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहितः कच्छ-
मदण्डादण्डने पुरोहितस्त्रिरात्रं वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अन्नादे भूणहा मार्ष्टि पतौ भार्यापचारिणौ ।

गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥

राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।

निर्मन्ताः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनी यथा ॥

एनोराजानमृच्छत्यप्युत्सृजन्तं सकिल्बिषम् ।

तच्चेन्न घातयेद्राजा राजधर्मिणं दुष्यतीति ॥

राज्ञामन्येषु कार्येषु सद्यःशीचं विधीयते ।

तथा तान्यपि नित्यानि काल एवात्र कारणमिति ॥

यमगौतञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां न च मन्त्रिणाम् ।

ऐन्द्रस्थानमुपासौना ब्रह्मभूता हि ते सदेति ॥

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अनभिसन्धिक्रते प्रायश्चित्तमपराधे सविक्रतेऽप्येके ।

गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।

इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यम ॥ इति

तत्र च सूर्याभ्युदयिकः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं
सूर्याभ्यनिर्मुक्ती रात्रौवाप्सीत । कुनखी श्यावदन्तस्तु कच्छं
द्वादशरात्रं चरित्वा पुनर्निर्विशेत् । अथ दिधिषुपतिः कच्छं

हादशरात्रं चरित्वा निर्विशेत् । तान्त्रैवीपयच्छेद्द्विधिपूपतिः
 कच्छातिक्कच्छी चरित्वा निर्विशेत् । चरणभ हरहस्त वक्ष्यामो
 ब्रह्मान्नः कच्छं हादशरात्रं चरित्वा पुनरूपनीतो वेदमा-
 चार्य्यात् । गुरुतल्यगः सवृषणं शिश्रमुत्कत्याञ्जलावाधाय
 दक्षिणामुखी गच्छेद् यत्रैव प्रतिहन्यात् तत्र तिष्ठेदा
 प्रलयान्निष्कालको वा घृताक्तस्तमां सूर्मिं परिष्वजेन्मरणामुक्ती
 भवतीति विज्ञायते । आचार्य्यपुत्रशिष्यभार्य्यासु चैवं यीनिषु
 स गुर्वीं सखीं गुरुसखीञ्च गत्वा कच्छाब्दं चरेत् । एतदेव
 खाण्डालपतितान्नभीजनेषु ततः पुनरूपनयनं वपनादीनान्तु
 निवृत्तिः ।

मानवश्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति ।

वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।

निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनसंस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लौवव्यवहारेषु चैवम् । मद्यभाण्डे स्थिता अपी
 षटि कश्चिद् द्विजोऽर्थवित् । पञ्जीडुस्वरविल्लपलाशानामुदकं
 पोत्वा त्रिरात्रेणैव शुष्यति । अभ्यासे सुराया षमिनवर्णां तां
 द्विजः पिवेत् । भ्रूणहनञ्च बक्ष्यामो बान्धव्यं हत्वा भ्रूणहा
 भवत्यविज्ञातञ्च गभंम् । अविज्ञाता द्वि गर्भाः पुमांसो
 भवन्ति तस्मात् पंस्कृत्य जुहुयात् लोमानि मृत्योर्जुहोमि
 लोमभिर्मृत्यं वासय इति प्रथमां त्वचं मृतोर्जुहोमि त्वचा मृत्यं
 वासय इति द्वितीयां लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन वासय
 इति तृतीयां त्वचं मृत्योर्जुहोमि तावति मृत्यं वासय इति
 चतुर्थीं मांसानि मृत्योर्जुहोमि मांसैर्मृत्यं वासय इति पञ्चमी
 मेदेन मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्यं वासय इति षष्ठीम् अस्थौनि

वमिष्टमंदिता ।

२४६

शृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वामय इति मममी मज्जानं
शृत्योर्जुहोमि मज्जभिर्मृत्युं वामय इति अष्टमीं राजार्थं
ब्राह्मणार्थं वा संग्रामेऽभिमुखमःत्मानं घातयेत् त्रिरञ्चितो
बाणराहः पूतो भवतीति विज्ञायते । द्विरुक्तं कृतः कनीयो
भवतीति ।

तदप्युदाहरन्ति ।

पतितं पतितं त्वङ्गा चौरं चौरिति वा पुनः ।

वचसा तुष्यदोषः स्यान्मथ्यादिदोषतां व्रजेदिति ॥

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड्वैश्यां त्रौषि शूद्रं
ब्राह्मणीश्चात्रेयीं हत्वा सवनगतैः च राजन्य वैश्यौ चात्रेयीं
बन्धामो रजस्वलास्तुस्रातामात्रेय्याहुः । अत्रेती घामपत्यं
भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां शूद्रं हत्वा
संवत्सरम् । ब्राह्मणसुवर्षंहरात् प्रकौर्य केशान् राजानमभि-
धावेत् स्तेनीऽस्त्रि मोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौदुम्बरं
शस्त्रं दध्यात् तेनात्मानं प्रमपयेन्मरणात् पूतो भवतीति
विज्ञायते । निष्कालको वा घृतास्त्री गोमयाग्निना पादप्रधत्वा-
त्मानमतिदाहयेन्मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पुराकालात् प्रमीतानामानाकविधिकर्मणाम् ।

पुनारापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु ॥

स्तेनः कुनखी भवति श्वित्रौ भवति ब्रह्महा ।

सुरापः श्लावदन्तस्तु दुश्कर्मा रूतब्यगः ॥ इति

पतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मण्ये यीनेन वा तेष्वी सकाशा-

यात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न संवसेदुदीचीं दिशं
मत्वा नश्नु संहिताध्ययनमधीयानः पूत्रं भवतीति विज्ञीयते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

शरीरपातनाञ्च तपसाध्ययनेनैव मुञ्चते पापकृत-
पापाहानाञ्चापि प्रमुच्यते ॥ इति किञ्चिदुच्यते ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे विश्वामित्रः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

शूद्रश्रेष्ठं ब्राह्मण्यौमभिगच्छेद्वैश्वदेवैर्ष्यत्वा शूद्रमग्नी-
प्रास्यद्व्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यन्व-
नग्नां खरमारोप्य महापथमनुब्राजयेत् पूता भवतीति
विज्ञायते । वैश्वश्रेष्ठं ब्राह्मण्यौमभिगच्छेत्क्षीरदूर्ध्वैर्ष्यत्वा
वैश्वमग्नी प्रास्यद्व्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा
सर्पिषाभ्यन्व नग्नां गोरथमारोप्य महापथमनुब्राजयेत् पूता
भवतीति विज्ञायते । राजन्यश्रेष्ठं ब्राह्मण्यौमभिगच्छेच्छर-
पत्रैर्वैष्यत्वा राजन्यमग्नी प्रास्यद्व्राह्मण्याः शिरोवापनं
कारयित्वा सर्पिषाभ्यन्व नग्नां रक्तखरमारोप्य महापथमनु-
ब्राजयेत् । एवं वैश्वे राजन्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्वयोर्ग्निसा-
मन्तुरतिचारे चिरात् यत्कञ्च चौरं मुञ्चन्नावशयानां चिरान्त-
मप्यु विन्दन्नायाः तावित्प्रवृत्तयेत् । इति विश्वामित्रोऽप्युवाच पूता
भवतीति विज्ञायते ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

वसिष्ठसंहिता सम्पूर्णा ।

व्याससंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वाराणस्यां सुखासीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् ।
परच्छुर्मुनयोऽभ्येत्य धर्मान् वर्षव्यवस्थितान् ॥ १ ॥
स पृष्टः स्मृतिमान् स्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्भिताम् ।
उवाचाथ प्रसन्नात्मा मुनयः श्रूयतामिति ॥ २ ॥
यत्र यत्र स्वभावेन कृष्णसारो ऋगः सदा ।
चरते तत्र वेदोक्तो धर्मो भवितुमर्हति ॥ ३ ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधो यत्र दृश्यते ।
तत्र श्रुतिं प्रमाणान्तु तयोर्द्वेषे स्मृतिर्वरा ॥ ४ ॥
ब्राह्मणत्रयविगच्छतो वर्षाः द्विजातयः ।
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तैर्षु नेतरे ॥ ५ ॥
शूद्रो वर्षंश्चतुर्थोऽपि वर्षंत्वाद्धर्ममर्हति ।
वेदमन्त्रस्रधास्त्राहावषट्कारादिभिर्विना ॥ ६ ॥
विप्रवह्विप्रविन्नासु चत्रविन्नासु विप्रवत् ।
जातकर्मासि कुर्वति ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥ ७ ॥
वैश्यासु विप्रचत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् ।
अधमादुत्तमायान्तु जातः शूद्राधमः स्मृतः ॥ ८ ॥
ब्राह्मण्यां शूद्रजनितशास्त्रालो धर्मवर्जितः ।
समारोसश्चवद्वेकः सगोत्रायां द्वितीयकः ॥ ९ ॥

वाङ्मयं शूद्रजनितश्चाण्डालस्त्रिविधः स्मृतः ।
 बर्हिनी नापितो गोप आशापः कुम्भकारकः ॥ १०
 वणिक्किरातजायश्वमालाकारकुटुम्बिनः ।
 वरटो मेदचण्डालोदासश्चपचक्रोलकाः ॥ ११
 एतेऽन्त्यजाः समाख्याता ये चाप्ये च गवाशनाः ।
 एषां सभाप्रणात् स्नानं दर्शनादकवीक्षणम् ॥ १२
 गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो जातकर्म च ।
 नामक्रियानिष्क्रमणेऽन्नाशनं वपनक्रिया ॥ १३
 कण्वेधो व्रतादेशो वेदारभक्रियाविधिः ।
 केशान्तःस्नानमुदाहो विवाहाग्निपरिग्रहः ॥ १४
 त्रेताग्निसंग्रहश्चेति मंस्काराः षोडश स्मृताः ।
 नवैताः कण्वेधान्ता मन्त्रवज्रं क्रियाः स्त्रियाः ॥ १५
 विवाहो मन्त्रतप्तस्याः शूद्रस्यामन्त्रतो दश ।
 गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥ १६
 सीमन्तश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत् ।
 एकादशेऽङ्गि नामाकंस्येक्षा मासि चतुर्थके ॥ १७
 षष्ठे मास्यन्नमश्रीयाञ्छूडाकर्म कुलोचितम् ।
 सप्ततृडे च बाले च कण्वेधो विधीयते ॥ १८
 विप्रो गर्भाष्टमे वर्षे चतुर एकादशे तथा ।
 द्वादशे वैश्यजातिस्तु व्रतोपनयमर्हति ॥ १९
 तस्य प्राप्तव्रतस्यार्थं कालः स्याद्द्विगुणाधिकः ।
 वेदव्रतच्युतो ब्राह्म्यः स प्राह्यः स्तोममर्हति ॥ २०
 द्वे जन्मनी द्विजातीनां मातुः स्यात् प्रथमं तयोः ।
 द्वितीयं कन्दसां मातुर्ग्रहणादिधिवदगुरोः ॥ २१

एवं द्विजातिमापन्नो विमुक्तो वान्यदोषतः ।
 श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेद्ध्ययनक्षमः ॥ २२
 उपनीतो गुरुकुले वनेन्नित्यं समाहितः ।
 विभ्रयाद्दृष्टकौपीनोपवीताजिनमेखलाः ॥ २३
 पुण्येऽङ्गि गुर्वनुज्ञातः कृतमन्वाहुतिक्रियः ।
 स्मत्वोद्धारञ्च गायत्रीमारमेहेदमादितः ॥ २४
 शीचाचारविचारार्थं धर्मशास्त्रमपि द्विजः ।
 पठेत् गुरुतः सम्यक् कर्म तद्दिष्टमाचरेत् ॥ २५
 ततोऽभिवाद्य स्थविरान् गुरुञ्चैव समाश्रयेत् ।
 स्वाध्यायार्थं तदा यत्रं सर्वदा हितमाचरेत् ॥ २६
 नापक्षिणोऽपि भाषेत न ब्रजेत् ताडितोऽपि वा ।
 विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंसनञ्चार्कषीत्यणम् ॥ २७
 तोर्थत्रिकावृतोन्मादपरिवादानलङ्घ्याम् ।
 अज्ञनोदत्तनादर्शस्त्रविलेपनयोपितः ॥ २८
 वृथाटनमसन्तोषं ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ।
 ईषच्चलितमध्याङ्गेऽनुज्ञातो गुरुणा त्ययम् ॥ २९
 अलोलुपश्चरेद्भैवं व्रतिषूत्तमवृत्तिषु ।
 सद्योभिक्षान्नमादाय वित्तवत्तदुपस्पृशेत् ॥ ३०
 कृतमाध्याङ्गिकोऽश्रीयादनुज्ञातो यथाविधि ।
 नाद्यादेकान्नमुच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामितामियात् ॥ ३१
 नान्यङ्गहितमादद्यादापन्नो द्रविणादिकम् ।
 अनिन्द्यामन्वितः श्राद्धे पैत्रेऽद्याद्गुरुचोदितः ॥ ३२
 एकाग्रमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमश्रमी ।
 भुक्त्वा गुरुमुपासीत् कृत्वा सन्धुक्षणादिकम् ॥ ३३

समिधोऽग्नावादधीत ततः ।
 शयीत गुर्वनुज्ञातः प्रह्वञ्च प्रथमं गुरोः ॥ ३४
 एवमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी व्रतं चरेत् ।
 हितोपवादः प्रियवाक् सम्यग्गुर्वर्थसाधकः ॥ ३५
 नित्यकाराधयेदेनमा समाप्तेः श्रुतिप्रज्ञात् ।
 अनेन विधिनाधीतवेदमन्त्रो द्विजो नयेत् ॥ ३६
 श्यापानुप्रहसामर्थ्यमपीणाञ्च सलोकताम् ।
 पयोऽमृताभ्यां मधुभिः सान्ज्यैः प्रीणन्ति देवताः ॥ ३७
 तस्माद्दहरहर्वेदमनध्यायमृते षठे त ।
 यद्दङ्गं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरन् ॥ ३८
 व्यतिक्रमाद्सम्पूर्णमनहङ्कृतिराचरेत् ।
 परब्रेह्म च तद्ब्रह्म अनधीतमपि द्विजम् ।
 यस्तूपनयनादेतदा मृत्योर्ब्रतमाचरेत् ॥ ३९
 स नैष्ठिको ब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।
 उपकुर्वाणको यस्तु द्विजः षड्विंशवार्षिकः ॥ ४०
 केशान्तकर्मणा तत्र यथोक्तचरितव्रतः ।
 समाप्यवेदान् वेदी वा वेदं वा प्रसभं द्विजः ।
 स्नायीत गुर्वनुज्ञातः प्रह्वत्तोदितदक्षिणः ॥ ४१
 इति श्रिवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

एवं स्नातकतां प्राप्तो द्वितीयाश्रमकाङ्क्षया ।
 प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्द्यान्वबसन्भवाम् ॥ १

अरोगादुष्टवं शोथामशुक्लान्दूषिताम् ।
 सवर्णामसमानार्धममात्पितृगोत्रजाम् ॥ २
 अनन्यपूर्विकां लघ्वीं शुभलक्षणसंयुताम् ।
 धृताधोवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम् ॥ ३
 ख्यातनाम्नः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः ।
 दातुमिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मोण चोदहेत् ॥ ४
 ब्रह्मोदाहविधानेन तदभावे परो विधिः ।
 दातव्येषा सदृचाय वयोविद्यान्वयादिभिः ॥ ५
 पितृवत् पितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु ।
 पूर्वाभावे परो दद्यात् सर्वाभावे स्वयं व्रजेत् ॥ ६
 यदि सा दातवैकल्याद्रजः पश्येत् कुमारिका ।
 भ्रूण इत्याश्च यावत्यः पतितः स्यात् तदप्रदः ॥ ७
 तुभ्यं दास्याम्यहमिति ग्रहीषामीति यस्तयोः ।
 कृत्वा समयमन्योन्यं भजते न स दण्डभाक् ॥ ८
 त्यजन्नदुष्टां दण्ड्यः स्याद्दूष्यंश्चाप्यदूषिताम् ॥ ९
 जट्टायां हि सवर्णायामन्यां वा काममुदहेत् ।
 तस्यासुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् प्रहीयते ॥ १०
 उदहेत् क्षत्रियां विप्रो वैश्याश्च क्षत्रियो विद्याम् ।
 स तु शूद्रो द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजाम् ॥ ११
 नानावर्णासु भार्यासु सवर्णा सहचारिणी ।
 धर्म्या धर्मेषु धर्मिष्ठा ज्येष्ठा तस्य स्वजातिषु ॥ १२
 पाटितोऽयं द्विजाः पूर्वमेकदेहः स्वयम्भूवा ।
 पतयोऽर्द्धेन चार्द्धेन पद्मयोऽभूवन्निति श्रुतिः ॥ १३

यावन्न विन्दते जायां तावदर्हो भवेत् पुमान् ।
 नाहं प्रजायते सर्वं प्रजायतैत्यपि श्रुतिः ॥ १४
 गुह्यता भूस्त्रवर्गस्य वोढुं नान्येन शक्यते ।
 यतस्ततोऽन्वः भूत्वा स्ववशो विभ्रयाच्च ताम् ॥ १५
 कृतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कृतवेश्माः गृहं वसेत् ।
 स्वकृत्यं वित्तमासाद्य वैतानाग्निं न हापयेत् ॥ १६
 स्नात्ते वैवाहिके वङ्गौ श्रौतं वैतानिकाग्निषु ।
 कर्म कुर्यात् प्रतिदिनं विधिवत् प्रीतिपूर्वतः ॥ १७
 सम्यग्धर्मार्थकामेषु दम्पतिभ्यामहर्निशम् ।
 एकचित्ततया भाष्यं समानव्रतवृत्तितः ॥ १८
 न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् ।
 भावतो ह्यतिदेशाद्वाः इति श्वास्त्रविधिः परः ॥ १९
 मृत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च ।
 उत्थाप्य ग्रयनाद्यानि कृत्वा विश्वविशोधनम् ॥ २०
 माज्जनेलेपनैः प्राप्य साम्निशालं स्वमङ्गलम् ।
 शोधयेद्ग्निकार्थ्याणि त्रिधाऽयुष्णेन वारिणा ॥ २१
 प्रौढैरिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् ।
 इन्द्रपात्राणि सर्वाणि न कदाचिद्वियोजयेत् ॥ २२
 शोधयित्वा तु पात्राणि पूरयित्वा तु धारयेत् ।
 महानसस्य पात्राणि वह्निः प्रक्षाल्य सर्वथा ॥ २३
 मृद्धिश्च शोधयेच्चुल्लो तत्राग्निं विन्यसेत्ततः ।
 स्नात्वा नियोगपात्राणि रसांश्च द्रविणानि च ॥ २४
 कृतपूर्वाङ्गकार्थ्या च स्वगुरुनभिवादयेत् ।
 ताभ्यां भर्तृपितृभ्यां वा श्राद्धमातुलवान्धवैः ॥ २५

धस्त्रालङ्काररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् ।
 मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिःशानुवर्तिनी ॥ २६
 क्रायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्मसु ।
 दासीवादिष्टकार्येषु भार्या भर्तुः सदा भवेत् ॥ २७
 ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेद्य तत् ।
 वैश्वदेवकृतै रन्नैर्भजनीयाश्च भोजयेत् ॥ २८
 पतिश्चै तदनुज्ञातः शिष्टमन्वाद्यमात्मना ।
 भुक्त्वा नयेद्दहःशेषमायत्रयविचिन्तया ॥ २९
 पुनः सायं पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च ।
 कृतान्नसाधना साध्वी सुभृशं भोजयेत् पतिम् ॥ ३०
 नातिद्वेष्या स्वयं भुक्त्वा गृहनीतिं विधाय च ।
 आस्तीर्थं साधु शयनं ततः परिचरेत् पतिम् ॥ ३१
 सुप्ते पतौ तदभ्यासे स्वपित्तज्ञतमानसा ।
 अनम्ना चाप्रमत्ता च निष्कामा च जितेन्द्रिया ॥ ३२
 नौचैर्वदेन्न परुषं न बहून् पत्युरप्रियम् ।
 न केनचित् विवदेच्च अप्रलापविलापिनी ॥ ३३
 न चातित्रयशीला स्यान्न धर्मार्थविरोधिनी ।
 प्रमादोन्मादरोषिर्षावच्चनष्टाभिमानिताम् ॥ ३४
 पैशुन्यहिसाविद्वेषमहाहङ्कारधूर्त्ताः ।
 नास्ति क्यसाहसस्तेयद्वेषान् साध्वी विवर्जयेत् ॥ ३५
 एवं परिचरन्ती सा पतिं परमदैवतम् ।
 यशः शमिह याल्येव परत्र च सलोकताम् ॥ ३६
 योषितो नित्यकर्मोक्तं नैमित्तिकमथोच्यते ।
 रजोदर्शनतो दोषात् सर्वमेव परित्यजेत् ॥ ३७

सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितान्तर्गृहे वसेत् ।
 एकाभ्वराडिता दीना स्नानालङ्कारवर्जिता ॥ ३८
 मौनिन्यधोमुखी चक्षुःपाणिपङ्क्तिरचञ्चला ।
 अश्रीयात् केवलं भक्तं नक्तं मृन्मयभाजने ॥ ३९
 स्वपेङ्गुमावप्रमत्ता क्षपेदेवमहत्रयम् ।
 स्नायीत च त्विरात्रान्ते सपैलमुदितं रवी ॥ ४०
 विजोक्ष्य भर्तुर्वन्दनं शुद्धा भवति धर्मतः ।
 कृतशौचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत् ॥ ४१
 रजोदर्शनतो याः स्यू रात्रयः षोडशर्त्तवः ।
 ततः पुंवीजमक्लिष्टं शुद्धे त्रेचे प्ररोहति ॥ ४२
 चतस्रश्चादिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत् ।
 गच्छेद्युग्मासु रात्रीषु पौष्णपित्रर्त्तराक्षसान् ॥ ४३
 प्रच्छादितादित्यपथे पुमान् गच्छेत् सुयोधितः ।
 क्षौमालङ्कृद्वाप्नोति पुत्रं पृजितलक्षणम् ॥ ४४
 ऋतुकालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितः ।
 गच्छन्नपि यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यकृत् ॥ ४५
 भूष्णहत्यामवाप्नोति ऋतौ भार्यापराङ्मुखः ।
 सा त्ववाप्याऽन्यतो गर्भं त्याज्या भवति पापिनी ॥ ४६
 महापातकदुष्टा च पतिगर्भविनाशिनी ।
 सद्वृत्तचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥ ४७
 महापातक दुष्टोऽपि नाप्रतीक्ष्यस्तथा पतिः ।
 अशुद्धे क्षयमादूरं स्थितायामनु चिन्तया ॥ ४८
 व्यभिचारेण दुष्टानां पतीनां दर्शनं नादृते ।
 धिक्कृतायामवाच्यायामन्यत्र वासयेत् पतिः ॥ ४९

पुंसोस्तामार्त्तवस्नातां पूर्ववद्व्यवहारयेत् ।
 शूर्ताञ्च धर्मक्रामघ्नीमपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥ ५०
 सुदुष्टां व्यसनासक्तामहिताभविवासयेत् ।
 अधिविन्नामपि विभुः स्त्रीणान्तु समतामियात् ॥ ५१
 विवर्णां हीनवदना देहसंस्कारवर्जिता ।
 पतिव्रता निराहारा शोचते प्रोषिते पतौ ॥ ५२
 मृतं भर्तारमादाय ब्राह्मणी वज्रिमाविशेत् ।
 जीवन्ती चेत्यक्तकेशा तपसा शोधयेत्तपुः ॥ ५३
 सर्ववस्थासु नारीणां न युक्तः स्नादरक्षणम् ।
 तदेवानुक्रमात् कार्यं पितृभर्तृवृत्तदिभिः ॥ ५४
 जाताः सुरक्षिता या ये पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः ।
 ये यजन्ति पितृन् यज्ञैर्मोक्षप्राप्तिसहोदयैः ॥ ५५
 दाहयेद्वित्तस्त्रेण भार्याश्चात्र व्रजेत सा ॥ ५६
 ह्यति श्रीविदेव्यासीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यमिति कर्म त्रिधा मतम् ।
 त्रिविधं तच्च वक्ष्यामि गृहस्थस्यावधार्यताम् ॥ १
 यामिन्याः पश्चिमे, यामे त्यक्तनिद्रो हरिं स्मरेत् ।
 आलोक्य मङ्गलद्रव्यं कर्मभावश्यकमाचरेत् ॥ २
 कृतशोचो निषेयाग्निं दन्तान् प्रक्ष्वाख्य वारिणा ।
 स्नात्वाप्राञ्च द्विजः सन्ध्यां देवादींश्चैव तर्पयेत् ॥ ३

वेदवेदाङ्गशास्त्राणि दूतिहासानि चाभ्यसेत् ।
 अध्यापयेच्च सन्निव्यान् सङ्घिप्रांश्च द्विजोत्तमः ॥ ४
 अक्षयं प्रापयेत्तथा क्षणमात्रे समापयेत् ।
 समर्थो हि समर्थेन नाविज्ञातः क्वचिद्दसेत् ॥ ५
 सरित्सरसि वापीषु गर्तप्रस्त्रवणादिषु ।
 स्नायीत यावदुद्धृत्य पञ्च पिण्डानि पारिणा ॥ ६
 तीर्थाभावेऽप्यशक्त्या वा स्नायात् तोयैः समाहृतैः ।
 गृहाङ्गणगतस्तत्र यावदम्बरपीडनम् ॥ ७
 स्नानमव्यैवै कुर्यात् पावनैश्चापि मार्जनम् ।
 मन्त्रैः प्राणास्त्रिरायस्य सौरैश्चाकं विलोकयेत् ॥ ८
 तिष्ठन् स्थित्वा तु गायत्रीं ततः स्वाध्यायमारभेत् ।
 ऋचाश्च यजुषां साम्नामथर्वाङ्गिरसामपि ॥ ९
 दूतिहासपुराणानां वेदोपनिषदां द्विजः ।
 शक्त्या सम्यक् पठेन्नित्यमल्पमप्या समापनात् ॥ १०
 स यज्ञदानतपसामखिलं फलमाप्नुयात् ।
 तस्माद्दहरहर्वदं द्विजोऽधीयीत वाग्वृतः ॥ ११
 धर्मशास्त्रेतिहासादि सर्षां शक्तिः पठेत् ।
 कृतस्वाध्यायः प्रथमं तर्पयेच्चाय देवताः ॥ १२
 जान्वा च दक्षिणं दर्भैः प्रागग्रैः सयवैस्त्रिलैः ।
 एकैश्चाञ्जलिदानेन प्रकृतिः शोपवीतकः ॥ १३
 समजानुदयो ब्रह्मसूत्रहार उदङ्मुखः ।
 तिर्य्यग्दक्षिणं च वामाग्रैर्यवैस्त्रिलविमिश्रितैः ॥ १४
 अशोभिहस्तरक्षितैः कनिष्ठामूलनिर्गैः ।

व्याससंहिता ।

दक्षिणाभिमुखः सद्यं जान्वा च द्विगुणैः कृशैः ।
 तिलैर्जलैश्च देशिन्या मूलदर्भाद्विनिःसृतैः ॥ १६
 दक्षिणांशोपवीतः स्यात् क्रमेषाञ्जलिभिस्त्रिभिः ।
 सन्तर्पयेद्विव्यपितृंस्तत्परांश्च पितॄन् स्वकान् ॥ १७
 मातृमातामहांस्तद्वत्तैर्नैव द्वि त्रिभिस्त्रिभिः ।
 मातामहाश्च येष्यन्थे गोत्रिणो दाहवर्जिताः ॥ १८
 तनेकाञ्जलिदानेन तर्पयेच्च पृथक् पृथक् ।
 अमंस्कृतप्रसीता ये प्रेतमंस्कारवर्जिताः ॥ १९
 वस्त्रनिशीडनाभोभिस्त्रेष्वाभाप्यायनं भवेत् ।
 अतर्पितेषु पितृषु वस्त्रं निष्पीडयेच्च यः ॥ २०
 निराशा पितरस्तस्य भयन्ति क्षुरमानुषैः ।
 पयोदर्भं स्वधाकारगोत्रनामतिलैर्भवेत् ॥ २१
 सुदत्तं तत् पुनस्त्रेषामेकेनापि हृथा विना ।
 अन्यचित्तेन यद्दत्तं यद्दत्तं विधिवर्जितम् ॥ २२
 अनासनस्थितेनापि तज्जलं रुधिरायते ।
 एवं सन्तर्पिताः कामैस्तर्पकास्तर्पयन्ति च ॥ २३
 ब्रह्मविष्णुशिवादित्यमिन्द्रावरुणानामभिः ।
 पूजयेत्तच्चित्तैर्मन्त्रैर्जलमन्दोक्तदेवताः ॥ २४
 उपस्थाय रवेः काष्ठां पूजयित्वा च देवताः ।
 ब्रह्मान्मीन्द्रौषधीजीवविष्णुनाश्रुतांश्चसाम् ॥ २५
 अयां यत्तेति सत्कार्यं ननस्कारैः अनामभिः ।
 कृत्वा मुखं समालम्ब्य स्नानमेवं समाचरेत् ॥ २६
 ततः प्रविश्य भवनमावसथे हुताग्रये ।
 पाकयज्ञांश्च चतुरो विदध्याद्विधिवद्विजः ॥ २७

अनाहितावसथाग्निरादायानं घृतकृतम् ।
 आकलेन विवासेन कुड्वाकोत्किकेऽनले ॥ २८
 व्यस्ताभिर्याह्वतीभिश्च सभस्त्राभिस्ततः परम् ।
 षड्भिर्द्वैकृतस्येति सम्यवद्भिर्दशाक्रयम् ॥ २९
 पाजापत्वं श्लिष्टकृतं दुर्लभं द्वादश्याहुतीः ।
 अकारपूर्वैः स्वानान्तस्वानः विष्टविधानतः ॥ ३०
 सुविदभान् समाप्तोर्ध्वं बलिबर्भं समाचरेत् ।
 विश्वेभ्यो देवेभ्य दूति सर्वेभ्यो भूतभ्य एव च ॥ ३१
 भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ।
 दद्याद्वलित्रयञ्चापि पितृभ्यश्च स्वधा नमः ॥ ३२
 पात्रनिर्णजनं वारि वायथा दिशि निक्षिपेत् ।
 उद्गत्य षोडशग्रासमात्रमन्नं घृतोक्षितम् ॥ ३३
 बृहदन्नं मनुष्येभ्यो हन्तेत्युक्त्वा समुत्सृजेत् ।
 गोव्रनामस्वधाकारैः पितृभ्यापि शक्तितः ॥ ३४
 षड्भयोऽन्नमन्वहं दद्यात् पितृयज्ञविधानतः ।
 वेदादीनां पठेत् किञ्चिदल्पं ब्रह्ममथाप्तये ॥ ३५
 ततोऽन्यद्ब्रह्मादाय निर्गत्य भवनाद्विद्विः ।
 काकेभ्यः स्वपक्षेभ्यश्च प्रक्षिपेद्युगसमेव च ॥ ३६
 उपविश्य गृहवारि तिष्ठेद्युगव्यूहर्त्तकम् ।
 अग्रमुक्तोऽतिथिं लिप्सुर्भावशुद्धः प्रतीक्षकः ॥ ३७
 आगतं दूरतः शान्तं भोक्तव्याममकिञ्चनम् ।
 दृष्ट्वा समुखमभाव्य स्यात्कृत्य प्रप्रयार्चनैः ॥ ३८
 पादधावनस्रभानाभाञ्जनादिभिरर्चितः ।
 विद्विषं प्रापयेत् सूर्यो ब्रह्मत्याभाषिकोऽतिथिः ॥ ३९

शूद्रास्वामयमीषान्तु भुक्त्वात्रं नैव दुष्यति ।
 धर्मिणान्योन्यभोज्यान्ना द्विजास्तु विदितान्वयाः ॥ ५२
 स्ववृत्तोपार्जितं मेध्यमाकरश्चममाक्षिकम् ।
 अखलीढमगोघ्रातमसृष्टं शूद्रवायनैः ॥ ५३
 अनुच्छिष्टमसृष्टमपर्युषितमेव च ।
 अन्नानवाह्यमन्नाशमाद्यं नित्यं सुसंस्कृतम् ॥ ५४
 कृशरापूषभंयावपायनं शङ्कुलीति च ।
 नाश्रीयाद्ब्राह्मणो मांसमनियुक्तः कथञ्चन ॥ ५५
 क्रतौ भ्रात्रे नियुक्तो वा अनयन् पतति द्विजः ।
 सगशोपार्जितं मांसमभार्क्ष्य पिष्टदेवताः ॥ ५६
 क्षत्रियो दादशोनं तत् क्रीत्वा वैश्योऽपि धर्मतः ।
 द्विजो जग्ध्वा वृथामांसमभार्क्ष्य पिष्टदेवताः ॥ ५७
 निरवेष्यक्षयं वासमाप्नोत्याचन्द्रतारकम् ।
 सर्वान् कामान् समासाद्य फलमश्नस्वखल्य च ॥ ५८
 सुनिसान्यमवाप्नोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ।
 द्विजभोज्यानि गत्यानि महिष्याणि पचांसि च ॥ ५९
 निर्द्देशान्धिसञ्चन्धि वत्सवन्ति पचांसि च ।
 पञ्चाण्डूश्चेतवन्ताकरक्तमूलकमेव च ॥ ६०
 गृह्णन्नारुणवृक्षासृग् जतुगर्भफलानि च ।
 अकालकुसुमादीनि द्विजो जग्ध्वैन्दुं चरेत् ॥ ६१
 वागदूषितमविज्ञातमन्यपीडितकाय्येपि ।
 दूतेभ्योऽन्नमदत्त्वा च तदन्नं गृह्णिणो दद्वेत् ॥ ६२
 चैमराजतकाश्लेषु पात्रेष्वद्यात् सदा गृह्णी ।
 तदभावे साधुगन्धलोद्भद्रमलतासु च ॥ ६३

भिलांशपद्मपत्रेषु गृहस्थो भोक्तुमर्हति ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयो यज्ञोक्तुमर्हति ॥ ६४
 अभ्युत्थानं नमस्कारैर्भुवि दद्याद्वलित्वयम् ।
 भूपतये सुवः फले भूतानांऽपतये तथा ॥ ६५
 अपः प्राश्य ततः पश्चात् पञ्चप्राणाहुतिक्रमात् ।
 स्वाहाकारेण जुहुयाच्छेधलयादयथासुखम् ॥ ६६
 अनव्यचितो भुञ्जीत वागयतोऽन्नमङ्गत्सयत् ।
 आत्मोत्तरन्नमश्नीयाद्भुषं पात्रमुत्सृजेत् ॥ ६७
 उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् ।
 आचान्तः साधुसङ्गेन सद्विद्यापठनेन च ॥ ६८
 वृत्तवृद्धकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् ।
 सायं सन्ध्यामुपासीत हुत्वाग्निं हृत्यसंयुतः ॥ ६९
 आपोशानक्रियापूर्वमश्नीयादन्वहं द्विजः ।
 सायमप्यतिथिः पूज्यो होमकालागतोऽनिशम् ॥ ७०
 अहया शक्तितो नित्यं श्रुतं हन्यादपूजितः ।
 नातिष्ठत्त उपसृश्य प्रक्षाल्य चरणौ शुचिः ॥ ७१
 अप्रत्यगुत्तरशिराः शयीत शयने शमे ।
 शक्तिमावृद्धिने काले ज्ञानं सध्यां न हापेत् ॥ ७२
 ब्राह्मे मुहूर्तं चोत्थाय चित्तोद्दितमात्मनः ।
 शक्तिमान् भक्तिना नित्यं वृत्तमेतत् समाचरेत् ॥ ७३
 इति श्रीविद्वशासीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३

चतुर्थोऽध्यायः ।

इति व्यासकृतं शास्त्रं धर्मसारं पमुष्यवम ।
 आश्रमे यानि पुण्यानि मीक्षधर्माश्रितानि च ॥ १
 गृहाश्रमात् परो धर्मा नास्ति नास्ति नः पुनः ॥
 सर्वतीर्थं फलं तस्य यथोक्तं यस्तु पालयेत् ॥ २
 गुरुभक्तो भृगुपोषी दयावाननसूयकः ।
 निःशुभापी च हीमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ ३
 स्वदारे यस्य सन्तोषः परदारनिवर्त्तनम् ।
 अपवादोऽपि नो यस्य तस्य तीर्थफलं गृहे ॥ ४
 परदारान् परद्रव्यं हरते यो दिने दिने ।
 सर्वतीर्थाभिषेकेण पापं तस्य न नश्यति ॥ ५
 गृहेषु स्वनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः ।
 अन्नदस्य त्रयो भागाः कर्त्ता भागेन लिप्यते ॥ ६
 प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानाञ्च तर्पणम् ।
 न पापं संस्पृशेत्तस्य बलिभिर्क्षां ददाति यः ॥ ७
 पादोदकं पादघृतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम् ।
 यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो नोपसर्पति तं यमः ॥ ८
 विप्रपादोदकलिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत् पुष्करपात्रेषु पिवन्ति पितरोऽमृतम् ॥ ९
 चत् फलं कपिलादानं कार्तिक्यां ज्येष्ठपुष्करे ।
 तत् फलं ऋषयः श्रेष्ठा विप्राणां पादशौचने ॥ १०
 स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतऋतुः ।
 पितरः पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥ ११

क्रीतापि त्रयोः परं तीर्थं गङ्गा गावो विशेषतः ।
 ब्राह्मणात् परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ १२
 इन्द्रियाणि वशीकृत्य गृह एव वसेन्नरः ।
 तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥ १३
 गङ्गाद्वारञ्च केदारं सन्निहत्य तथैव च ।
 एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ १४
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च चातुर्वर्णस्य भो द्विजाः ।
 दानवशं प्रवक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितम् ॥ १५
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने ।
 तच्च वित्तमहं मन्ये शेषं कस्याभिरक्षति ॥ १६
 यद्ददाति यद्दश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
 अन्ये सृतस्य क्षीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १७
 किं धनेन करिष्यन्ति देहिनोऽपि गतायुषः ।
 यद्दद्वैयितुमिच्छन्तस्त्वं च्छरीरमशाश्वतम् ॥ १८
 अशाश्वतानि गात्राणि विभवो नैव शाश्वतः ।
 नित्यं सन्निहितोः सृष्टुः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥ १९
 यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्तये ।
 यत् परित्यज्य गन्तव्यं तत्तन्मं किं न हीयते ॥ २०
 जीवन्ति जीविते यस्य विप्र भित्वाणि बान्धवाः ।
 जीवितं सफलं तस्य आत्मार्थं को न जीवति ॥ २१
 पशवोऽपि हि जीवन्ति केवलात्मोदरधराः ।
 किं कायेन सुगुप्तेन बलिना चिरजीविनः ॥ २२
 प्रासादद्वैमपि प्रासमर्थिभ्यः किं न हीयते ।
 इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ २३

अदाता पुरुषस्थागी धनं सत्यज्य गच्छति ।
 दातारं कपर्णं मन्त्रे मृतोऽप्यथं न मुञ्चति ॥ २४
 प्राणनाश तु कर्तव्यो यः कृतार्थो न सो मृतः ।
 अकृतार्थस्तु यो मृत्युं प्राप्तः खरसमो हि सः ॥ २५
 अनाइतेषु यदत्तं यच्च दत्तमयाचितम् ।
 भविष्यति दुर्गस्थान्तस्तस्थान्तो न भविष्यति ॥ २६
 मृतवत्सा यथा गीञ्च कृष्णा लोहेन दुह्यते ।
 परस्परस्य दानानि लोकावात्रा न धर्मतः ॥ २७
 अदृष्टे चागुभे दानं भोक्ता चैव न दृश्यते ।
 पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनन्तकम् ॥ २८
 मातापितृषु यद्दद्याद्भ्रातृषु श्वशुरेषु च ।
 जायायत्येषु यद्दद्यात् सोऽनन्तः स्वर्गसंक्रमः ॥ २९
 पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ।
 भगिन्यां शतसहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥ ३०
 अहन्यदग्नि दातव्यं ब्राह्मणेषु सुनीश्वराः ।
 आगन्निष्यति यत् पात्रं तत् पात्रं तारयिष्यति ॥ ३१
 किञ्चिद्देभ्यं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणां नृत्तमं पात्रं शूद्राभ्यं यस्य नोदरे ॥ ३२
 य य चैव गृहं मूर्खो दूरे चापि गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मुखे व्यतिक्रमः ॥ ३३
 देवद्रव्यविनाशिन ब्रह्मस्वहृरणेन च ।
 कुलाभ्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ३४
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति त्रिप्रो वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि ह्वयते ॥ ३५

सन्निऋष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हन्यात्त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३६
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्मणयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३७
 ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कुपश्च निर्जलः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३८
 ब्राह्मणेषु च यद्वत्तं यच्च वैश्वानरे द्रुतम् ।
 तद्वत्तं धनमाख्यातं धनं श्रेष्ठं निरर्थकम् ॥ ३९
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।
 सहस्रगुणमाचार्यं ह्यनन्तं वेदपारगे ॥ ४०
 ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो मन्त्रसंस्कारवर्जितः ।
 जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणः समः ॥ ४१
 गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च ।
 नाध्यापयति नाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः ॥ ४२
 अग्निहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः ।
 सकल्पं सरहस्यञ्च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ ४३
 इष्टिभिः पशुवन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 अग्निष्टोमाद्भिर्द्युर्धैर्येन चेष्टं स इष्टवान् ॥ ४४
 मीमांसते च यो वेदान् पद्भिरङ्गैः सविस्तरैः ।
 इतिहासपुराणानि स भवेद्देवपारगः ॥ ४५
 ब्राह्मणा येन जीवन्ति नान्यो वर्णः कथञ्चन ।
 देहकूपथमुपस्थाय कोऽन्यस्तं त्यक्तुमुत्सहेत् ॥ ४६
 ब्राह्मणः स भवेच्चैव देवानामपि दैवतम् ।
 प्रत्यक्षञ्चैव लोकस्य ब्रह्मतेजो हि कारणम् ॥ ४७

ब्राह्मणस्य मुखं त्रेत्रं निष्कर्करमकण्ठकम् ।
 वापयेत् तत्र बीजानि सा ऋषिः सार्वकामिकी ॥ ४८
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्द्वनम् ।
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं नैव विदुष्यति ॥ ४९
 विद्याविनयसम्पन्नेः ब्राह्मणे गृहमागते ।
 क्रीडन्व्योषधयः सर्वाः यास्यामः परमां गतिम् ॥ ५०
 नष्टशोचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।
 दीयमानं रुदत्यत्र भयाद्द्वै दुष्कृतं कृतम् ॥ ५१
 प्रीतिपूर्वमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।
 न च मूर्खं निराहारं षड्द्रात्रमुपवासिनम् ॥ ५२
 यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति भो द्विजाः ।
 तानि तस्य प्रयोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥ ५३
 यस्य देहे सदाश्रन्ति हव्यानि त्रिदिवीशसः ।
 कथ्यानि चैव पितरः किन्भूतमजिर्णं तदा ॥ ५४
 यद्भुङ्क्ते वेदविद्विप्रः स्वकर्मानिरतः शुचिः ।
 दातुः फलमसङ्घातं प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥ ५५
 हस्त्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
 अहं नेच्छामि मुनयः कस्यैताः शस्यसम्पदः ॥ ५६
 वेदलाङ्गलकण्डेषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च ।
 यत् पुरा पातितं बीजं तस्यैताः शस्यसम्पदः ॥ ५७
 शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः ।
 वक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ ५८
 न रणे विजया च्छूरोऽध्ययनात्त च पण्डितः ।

इन्द्रियाणां जये शूरो धर्मं चरति पण्डितः ।
 हितप्रियोक्तिभिर्वक्ता दाता सम्मानदानतः ॥ ६०
 यथेकपङ्क्त्यां विषमं ददाति
 न्नोद्गात्रयाद्वा यदि वार्थहेतोः ।
 वेदेषु दृष्टं ऋषिभिश्च गीतं
 तद्ब्रह्महत्याः मुनयोऽवदन्ति ॥ ६१
 असरे वापितं बीजं भिन्नभाण्डेषु गोदुहम् ।
 हुतं भक्षानि ह्यथैव सूखं दानमशाश्वतम् ॥ ६२
 सृतसृतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहमेवं न जनामि कां योनिं सः गर्भस्थिति ॥ ६३
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्स्त्रियेत यः ।
 स भवेत् शूकरो नूनं तस्य वा जायते कुलम् ॥ ६४
 गृध्रो द्वादश जन्मानि सप्त जन्मानि शूकरः ।
 श्वानश्च सप्त जन्मानि इत्येवं मसुरब्रवीत् ॥ ६५
 अमृतं ब्राह्मणान्नेन दारिद्रं क्षत्रियस्य च ।
 वैश्यान्नेन तुः शूद्रान्नं शूद्रान्नान्नरकं व्रजेत् ॥ ६६
 यश्च भुङ्क्तेऽथ शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 दूह जन्मानि शूद्रत्वं सतः श्वा चैव जायते ॥ ६७
 यस्य शूद्रा पचेन्नित्यं शूद्रा वा गृहमेधिनी ।
 वर्जितः पितृदेवैस्तु रौरवं याति स द्विजः ॥ ६८
 भाण्डसङ्करसङ्कीर्णानि भाण्डाः सङ्कराः सङ्कराः ।
 योनि सङ्करसङ्कीर्णा निरयं यान्ति मानवाः ॥ ६९
 पङ्क्तिभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ।
 आदेशी वेदावक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥ ७०

इदं व्यास ऋतं नित्यमध्येतव्यं प्रयत्नतः ।

एतदुक्ताचारवतः पतनं नैव विद्यते ॥ ७१

इति श्रीविद्व्यासीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पराशरसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

श्रुत्वातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनालये ।
व्यासमेकाग्रमासीनमष्टच्छत्रधयः पुरा ॥ १
मानुषाणां हितं धर्मं वर्तमाने कलौ युगे ।
शौचाचारं यथावच्च वद सत्यवतीसुत ॥ २
तच्छ्रुत्वा ऋषिवाक्यन्तु समिद्भाग्यवर्कसन्निभः ।
प्रत्युवाच महातेजाः श्रुतिस्मृतिविशारदः ॥ ३
न चाहं सर्जितस्वज्ञः कथं धर्मं वदाम्यहम् ।
अस्मत्पितैव प्रष्टव्यं इति व्यासः सुतोऽवदत् ॥ ४
ततस्ते ऋषयः सर्वे धर्मतत्त्वार्थकाङ्क्षिणः ।
ऋषिं व्यासं पूरुस्कृत्य गता बदरिकाश्रमे ॥ ५
नानावृक्षसमाक्रीणं फलपुष्पोपशोभितम् ।
नदीप्रसवणाक्रीणं पुण्यतीर्थैरलङ्कृतम् ॥ ६
अगपक्षिगणाब्जश्च देवतादतनाहतम् ।
पक्षगन्धर्वसिद्धैश्च नृत्यगीतसमाकुलम् ॥ ७
तस्मिन्नृषिसभामध्ये शक्तिपुत्रः पराशरम् ।
सुखासीनं महात्मानं मुनिमुख्यगणाहतम् ॥ ८
कृताञ्जलिपुत्रो भूत्वा व्यासस्तु ऋषिभिः सह ।
प्रदाक्षणाभिवादैश्च स्तुतिभिः समपूजयत् ॥ ९

अथ सन्तुष्टमनसा पराशरमहामुनिः ।
 आह सुस्वागतं ब्रूहीत्यासीनो मुनिपुङ्गवः ॥ १०
 व्यासः सुस्वागतं ये च ऋषयश्च समन्ततः ।
 कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यासः पृच्छत्यतः परम् ॥ ११
 यदि जानासि मे मक्तिं स्नेहाद्वा भक्तवत्सल ।
 धर्मं कथय मे तात अनुप्राप्तो ह्यहं तव ॥ १२
 श्रुत्वा मे मानवा धर्मा वाञ्छिष्ठाः काश्यपास्तथा ।
 गार्गीया गौतमाश्चैव तथा चौशनसाः स्मृताः ॥ १३
 अत्रे विष्णोश्च सांवर्त्ता दाक्षा आङ्गिरसास्तथा ।
 शास्तातपाश्च हारीता वाज्रवल्काकृताश्च ये ॥ १४
 कात्यायनकृताश्चैव प्राचेतसकृताश्च ये ।
 आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ॥ १५
 श्रुता ह्येते भवत्प्रोक्ता श्रौतार्थास्तेन विस्मृताः ।
 अस्मिन् मन्वन्तरे धर्माः कतत्रेतादिके युगे ॥ १६
 सर्वे धर्माः कृते जाताः सर्वे नथाः कलौ युगे ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं किञ्चित् साधारणं वद ॥ १७
 श्रुत्वा सवाक्त्रावसाने तु मुनिमुख्यः पराशरः ।
 धर्मस्य निर्णयं प्राह सूक्ष्मं स्थूलञ्च विस्तरात् ॥ १८
 शृणु पुत्र प्रवक्ष्ये ऽहं शृण्वन्तु ऋषयस्तथा ।
 कल्पे कल्पे क्षयोत्पत्तौ ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १९
 श्रुतिः स्मृतिः सदाचारा नेर्गोतव्याश्च सर्वदा ।
 न कश्चिद्भेदकर्ता च वेदस्मर्त्ता चतुर्भुङ्खः ।
 तथैव धर्मं स्मरति मनुः कल्पन्तरान्तरे ॥ २०

अथे कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ।
 अथे कलियुगे नृणां युगरुपात्सुसारतः ॥ २१
 तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
 द्वापरे यज्ञमित्यनुर्द्धानमेकं कलौ युगे ॥ २२
 कृते तु मानवो धर्मस्त्रेतायां गीतमः स्मृतः ।
 द्वापरे शङ्खलिखितौ कलौ पाराशरः स्मृतः ॥ २३
 त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ।
 द्वापरे कुलमेजन्तु कर्त्तारश्च कलौ युगे ॥ २४
 अस्त्रे सभाषणात् पापं त्रेतायाञ्चैव दर्शनात् ।
 द्वापरे चाश्रयादाय कलौ पतति कर्मणा ॥ २५
 कृते तु तत्प्रणाश्यास्त्रेतायां दृशभिर्द्दैनैः ।
 द्वापरे भासमात्रेण कलौ संवत्सरेण तु ॥ २६
 अभिगम्य कृते दानं त्रेतास्याह्वय दीयते ।
 द्वापरे याचमानाय सेवया दीयते कलौ ॥ २७
 अभिगम्योत्तमं दानमाह्वयञ्चैव मध्यमम् ।
 अधमं याचमानं स्थात् सेवादानञ्च निष्फलम् ॥ २८
 कृते चाश्लिगताः प्राणास्त्रेतायां भांससंस्थिताः ।
 द्वापरे रुधिरं यावत् कलावन्नादिषु स्थिताः ॥ २९
 धर्मा जितो ह्यधर्मेण जितः सत्योऽनृतेन च ।
 जिता भृत्यैस्तु राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥ ३०
 दीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति ।
 कुमार्यश्च प्रसूयन्ते तस्मिन् कलि युगेसदा ॥ ३१
 युगे युगे च ये धर्मारुहन् तत्र च ये राजाः ।

युगे युगे च सामर्थ्यं शेषं मुनिविभाषितम् ।
 पराशरेण चाप्युक्तं प्राचञ्चितं प्रधीयते ॥ ३३
 अहमद्येव तद्धर्ममन्यस्मत्प्रव्रीमि वः ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ॥ ३४
 पराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
 चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ ३५
 चतुर्णामपि वार्त्तापारो धर्मपालकः ।
 आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्धर्मः पराङ्मुखः ॥ ३६
 षट्कर्मभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 इतश्चेपन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ३७
 सख्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवातिथेयश्च षट्कर्मिनि दिने दिने ॥ ३८
 प्रियो वा यदि वा हेथो मूर्खः पण्डित एव वा ।
 वैश्वदेव तु सम्प्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ३९
 दूराध्वानं पथिश्रान्तं वैश्वदेवे उपस्थितम् ।
 अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्वमागतः ॥ ४०
 न पुच्छेन्नोवचरणं न स्वाध्यायव्रतानि च ।
 हृदयं कल्पयेत् तस्मिन् सर्वदेवमयो हि सः ॥ ४१
 नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
 अनित्यं ज्ञागतो यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥ ४२
 अपूर्वः सुव्रती विप्रो अपूर्वा वातिथिस्तथा ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यं त्रयोऽपूर्वा दिने दिने ॥ ४३
 वैश्वदेवे तु सम्प्राप्ते भिक्षुके गृहमागते ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ ४४

यती च ब्रह्मचारी च पक्वान्स्वामिनावुभौ ।
 तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४५
 यतिहस्ते जलं दद्यात्तैश्च दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तैश्च मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ ४६
 वैश्वदेवकृतान् दोषाञ्चकौ भिक्षुर्व्यपोहितम् ।
 न हि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवोऽप्यपेक्षते ॥ ४७
 अकृत्वा वैश्वदेवन्तु भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 सर्वे ते निष्कृता ज्ञेयाः पतन्ति नरकोऽशुचौ ॥ ४८
 शिरोवेष्टन्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
 वामपादे करं न्यस्य तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥ ४९
 यतये काञ्चनं दत्त्वा ताम्बुलं ब्रह्मचारिणे ।
 चौरैभ्योऽप्यभियं दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेत् ॥ ५०
 पापो वा यदि चाण्डालो विप्रन्नः पितृघातकः ।
 वैश्वदेवे तु साम्नासः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ५१
 अतिथिर्वैद्य मन्नाथो गृह्णात् प्रतिनिवर्तते ।
 पितरस्तस्य नाशन्ति दशवर्षशतानि च ॥ ५२
 न प्रसज्यातिगो विप्रो ह्यतिथिं वेदपारगम् ।
 अददन्नमात्रन्तु भुक्त्वा भुङ्क्ते तु किञ्चिदम् ॥ ५३
 ब्राह्मणस्य मुखं त्रेचं निरुदकमकण्ठकम् ।
 व्यापयेत् सर्वबीजानि सा कृषिः सर्वकामिका ॥ ५४
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपुत्रे दापयेन्नमम् ।
 सुक्षेत्रे च सुपुत्रे च यत्क्षिप्तं नैव नश्यति ॥ ५५
 अनृता ह्यनघीयाना यत्र भैक्षचराद्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥ ५६

क्षत्रियो हि प्रजा रक्षन् शस्त्रपाणिः प्रचण्डवत् ॥
 विजित्य परसैन्यानि क्षितिं धर्म्येण पालयेत् ॥ ५७
 न श्रीः कुलक्रमायाताः स्वरुपाङ्गिखितापि या ।
 खड्गेनाक्रम्य भुञ्जीत वीरभोग्या वसुधरा ॥ ५८
 पुष्पं पुष्पं विचिनुयात्सूलच्छेदं न कारयेत् ।
 मालाकार इवोदानेः न तथाङ्गारकारकः ॥ ५९
 लोहकर्म तथा रत्नं गवाञ्च प्रतिपालनम् ।
 वाणिज्यं कृषिकर्माणि वैश्यवृत्तिरुदाहृता ॥ ६०
 शूद्राणां द्विजशुश्रूषा परो धर्मः प्रकीर्तितः ।
 अन्यथा कुरुते किञ्चित् तद्भवेत् तस्य निष्फलम् ॥ ६१
 लक्षणं मघू तैलञ्च दधि तक्रं घृतं पयः ।
 न दुष्टे च्छूद्रजातीनां कुर्यात् सर्वस्य विक्रयम् ॥ ६२
 अतिक्रयं मद्यमांसमभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
 अगम्यागमनञ्चैव शूद्रोऽपि नरकं व्रजेत् ॥ ६३
 कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
 वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं भ्रुवम् ॥ ६४
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य धर्माचारं कलौ युगे ।
 धर्मं साधारणं शक्यं चातुर्वर्ण्याश्रमागतम् ॥ १
 सम्प्रवक्ष्याम्यहं भूयः पाराशर्यप्रचोदितः ।
 षट्कर्मैरनिरता विप्रः क्षत्रिकर्माणि कारयेत् ॥ २

पराशरसंहिता ।

हलमष्टगव्यं धर्मं षड्गवं मध्यमं स्मृतम् ।
 चतुर्गवं नृशंशानां द्विगवं वृद्धमस्तेजसम् ॥ ३
 क्षुधितं तृषितं शान्तं बलीवद् न योजयेत् ।
 हीनाङ्गं व्याधितं क्लीवं हृषं विप्रो न वाहयेत् ॥ ४
 स्थूलाङ्गं नीरुजं हृषं वृषभं पण्डवर्जितम् ।
 वाहयेद्दिवसस्यार्धं पश्चात् स्नानं समाचरेत् ॥ ५
 जप्यं देवार्चनं होमं स्वाध्यायश्चैवमभ्यसेत् ।
 एकद्वित्रिचतुर्विप्रान् भोजयेत् स्नातकान् द्विजः ॥ ६
 स्वयं कष्टे तथा क्षेत्रे घान्धैश्च स्वयमर्जितैः ।
 निर्वपेत् पञ्चयज्ञानि ऋतुदीक्षां कारयेत् ॥ ७
 तिला रसा न विक्रेया विक्रेया घान्यतः समाः ।
 विप्रस्यैवंविधा वृत्तिस्तृणकाष्टाद्विक्रयः ॥ ८
 संवत्सरेण यत् पापं मत्स्यघाती समाप्नुवात् ।
 अथोमुखेन काष्ठेन तदैकाहिन लाङ्गली ॥ ९
 पाशको मत्स्यघाती च व्याधः शाश्वतं च यत्नम् ।
 अदाता कर्षकश्चैव पञ्चैते समभागिनः ॥ १०
 कण्डनो पेपणी चुल्ली उदकभोज्य मार्जनी ।
 पञ्च सूना गृहस्य अहन्यहनि वर्तते ॥ ११
 वृक्षांश्छित्वा महीं भित्त्वा इत्वा तु मृगकीटकान् ।
 कर्षकः खलु यज्ञेन सर्वपापात् प्रमुच्यते ॥ १२
 यो न दद्याद्द्विजातिभ्यो राशिमूलमुपागतः ।
 स चौरः स च पापिष्ठो ब्रह्मघ्नं वा विन्देत् ॥ १३
 रात्रे दत्त्वा तु षड्भागं देवान्नास्त्रैकविंशकम् ।
 विप्राणां त्रिंशदं भृशं कृषिकर्ता न लिप्यते ॥ १४

क्षत्रियोऽपि कृषिं कृत्वा द्विजान् देवांश्च पूजयेत् ।
 वैश्यः शूद्रः सदा कुर्यात् कृषिवाणिज्यशिल्पकान् ॥ १५
 विकर्मं कुर्वते शूद्रा द्विजसेवाविवर्जिताः ।
 भवन्त्यत्यायुषस्ते वै पतन्ति नरकेषु च ।
 चतुर्णामपि वर्णानामेष धर्मः सनातनः ॥ १६
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः शश्विं प्रवक्ष्यामि जनने मरणे तथा ।
 दिनत्रयेण श्रुत्यन्ति ब्राह्मणाः प्रेतसूक्तम् ॥ १
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहकैः ।
 शूद्रः शश्वति मासेन पराशरवचो यथा ॥ २
 उपासने तु विप्राणामग्निशुद्धिस्तु जायते ।
 ब्राह्मणानां प्रसूतौ तु देहस्यर्शो विधीयते ॥ ३
 जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन श्रुत्यति ॥ ४
 एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 त्र्यहात् केवलवेदस्तु द्विहीनो दशभिर्द्विनैः ॥ ५
 जन्मकर्मपरिभ्रष्टः सन्धोपासनवर्जितः ।
 नामधारकविप्रस्य दशाहं सूतकं भवेत् ॥ ६
 एकपिण्डास्तु दद्यादाः पृथग्दत्तं नैवेद्याः ।
 जन्मन्यपि विपत्तौ च भवेत् तेषांच सूतकम् ॥ ७
 भयत्र दशाहानि कुलस्यात्र न भुञ्जते ।
 दानं प्रतिग्रहो ह्ये मः स्वाध्यायश्च निवर्तते ॥ ८

आप्नोति सूतक्रं गोत्रे चतुर्थपुरुषेण तु ।
 दायान्निच्छेदमाप्नोति पञ्चमो वात्मवंशजः ॥ ८
 चतुर्थं दशरात्रं स्यात् षष्ठ्या पुंसि पञ्चमे ।
 षष्ठे चतुरहाच्छुद्धिः सप्तमे तु दिनत्रयम् ॥ १०
 षष्ठभिः पुरुषैर्युक्ता अष्टादश्याः सगोत्रिण्यः ।
 ऋतः षट्पुरुषाश्चाष्ट आष्टे भोज्याः सगोत्रिण्यः ॥ ११
 अग्निमरणे चैव देशान्तरस्यते तथा ।
 बाले प्रीते च सश्रासे सद्यःशौचं विधीयते ॥ १२
 दशरात्रेष्वतीतेषु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ।
 ततः संवत्सराद्दृष्टं सचेलं ज्ञानभाचरेत् ॥ १३
 देशान्तरस्यतः कश्चित् सगोत्रः श्रूयते यदि ।
 न त्रिरात्रमहोरात्रं सद्यः स्नात्वा विशुध्यति ॥ १४
 आ विपद्वात् त्रिरात्रं स्यादा षष्ठासाञ्च षष्ठिणी ।
 अहः संवत्सराद्वर्षात् सद्यःशौचं विधीयते ॥ १५
 अजातदन्ता ये बाला ये च गर्भाद्विनिःसृताः ।
 न तेषामग्निसंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ॥ १६
 यदि गर्भा विपद्येत स्रवते वापि योषिताम् ।
 यावन्मासंस्थितो गर्भा दिनं तावत् स सूतकः ॥ १७
 आ चतुर्थाद्भवेत् स्नावः पातः पञ्चमषष्ठयोः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् ॥ १८
 प्रसूतिकाले सम्प्राप्ते प्रसवे यदि योषिताम् ।
 जीवापत्ये तु गोत्रस्य स्यते मातुष सूतकः ॥ १९
 रात्रावेव समुत्पन्ने स्यते रजसि सूतके ।
 पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविः ॥ २०

दन्तजातेऽशुजाते च द्युतचूडे च संस्थिते ।
 अग्निसंस्कारणं तेषां त्रिरात्रं सूतकं भवेत् ॥ २१
 आ दन्तजननात् सद्य आ चूडेनैशिकी स्मृता ।
 त्रिरात्रमा व्रतात् तेषां द्युरात्रमतः परम् ॥ २२
 गर्भं यदि विप्रतिः स्याद्दद्यात् सूतकं भवेत् ।
 जीवन् जातो यदि प्रेतः सद्य एव विशुध्यति ॥ २३
 स्त्रीणां चूडान् आदानात् संक्रमात् तदधः क्रमात् ।
 सद्यः शौचमथैकार्णं त्रिरहः पितृबन्धुषु ॥ २४
 ब्रह्मचारी गृहे येषां ह्ययते च हुतायने ।
 सम्पक्क न च कुर्वन्ति न तेषां सूतकं भवेत् ॥ २५
 सम्पर्काद्बुध्यते विप्रो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 सम्पर्केषु निवृत्तस्य न प्रेतं नैव सूतकम् ॥ २६
 शिल्पिनः कारुका वैद्या दः प्रीदासाश्च नापिताः ।
 श्रोत्रियाश्चैव राजानः सद्यः शौचाः प्रकीर्तिता ॥ २७
 सप्तमी मन्त्रपूतश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः ।
 राष्ट्रश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥ २८
 दद्यतो निधने दाने आर्त्ता विप्रो निमन्त्रितः ।
 तदेव ऋषिभिर्दृष्टं यथाकालेन शुध्यति ॥ २९
 प्रसवे गृहमेधी तु न कुर्यात् सङ्करं यदि ।
 दद्याद्वाच्छुध्यते माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥ ३०
 सर्वेषां श्रावमाशौचं मातापितोर्द्वाहिकम् ।
 सूतं मातुरेव स्यादुपसृज्य पिता शुचिः ॥ ३१
 यदि पत्न्यां प्रसवोऽसीत् सज्जन्तं शुद्धमे द्विजः ।
 सूतकस्य भवेत् सद्य यदि विप्रः प्रदुर्ध्रियत् ॥ ३२

सम्पर्काज्जायते दोषो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 तन्मात् सर्वप्रयत्नेन सम्पर्कं वर्जयेद्द्विजः ॥ ३३
 विवाहोत्सवयज्ञेषु लक्ष्मिणा मृतसुतकम् ।
 पूर्वसङ्कल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दुष्यति ॥ ३४
 अन्तरा तु दशाहस्य पुनर्मरणजन्मनि ।
 तावत् स्याद्दशचिर्मिथो यावत् तत् स्यादनिर्द्वयम् ॥ ३५
 ब्राह्मणार्थं विपन्नानां बन्दिगोप्रहणे तथा ।
 आह्वेषु विपन्नानामकरावन्तु मृतकम् ॥ ३६
 द्वाविमौ पुरुषौ लौक्ये सूर्यसखलभेदकौ ।
 परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिसुखे हतः ॥ ३७
 यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् यदि क्लीवं न भाषते ॥ ३८
 जितेन लभते लक्ष्मीं मृतेनापि सुराङ्गनाः ।
 क्षणविध्वंसिकेऽसुप्तिन् काचिन्ता मरणे रणे ॥ ३९
 यस्तु भग्नेषु सैन्येषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
 परिव्राता यदा गच्छेत् स च प्रतुफलं लभेत् ॥ ४०
 यस्य च्छेदन्नतं गात्रं शरशक्त्यष्टिसुङ्करैः ।
 देवकन्यास्तु तं वीरं गायन्ति रमयन्ति च ॥ ४१
 वराङ्गनासहस्राणि शूरमायोधने हतम् ।
 नागकन्याश्च धायन्ति मम भर्ता भवेदिति ॥ ४२

यं यज्ञसङ्घैस्तपसा च विद्यया
स्वर्गैषिणो वात्र यथैव विप्राः ।
तथैव यान्त्येव हि तत्र वीराः
प्राणान् सुयुद्धेन परित्यजन्तः ॥ ४४

अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।
पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्वाङ्गभन्ति ते ॥ ४५
असगोलमवन्मुञ्च प्रेतीभूतञ्च ब्राह्मणम् ।
नीत्वा च दाहयित्वा च प्राणयामेन शुध्यति ॥ ४६
न तेषामशुभं किञ्चिद्विजानां शुभकर्म्मणि ।
जलावगाहनात् तेषां शुद्धिं स्मृतिरितीरिता ॥ ४७
अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
स्नात्वा चैव तु स्पृहाम्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ४८
क्षत्रियं घृतमज्ञानदूब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
एकाहमशुचिर्भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४९
शवंच वैश्यमज्ञानादूब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
कृत्वाशौचं द्विरात्रं च प्राणायामान् षड्वाचरेत् ॥ ५०
प्रेतीभूतन्तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ।
नयन्तमनुगच्छेत् त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ ५१
त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
प्राणायामघृतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ५२
विनिर्वर्त्य यदा शूद्रा उदकान्तमुपस्थिताः ।
द्विजैस्तदानुगन्तव्या इति धर्म्मविदो विदुः ॥ ५३

तन्माह्वजो ऋतं शूर्द्धं न सृष्टेन्न च दाहयेत् ।
दृष्टे सूर्यावलोकनेन शुद्धिरेषा पुरातनी ॥ ५४
इति पाराशरे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

अतिमानादति क्रोधात् स्त्री ह्यद्वा यदि वा भयात् ।
उद्गन्नीयात् स्त्री पुमान् वा गतिरेषा विधीयते ॥ १
पूयशोनितसम्पूर्णं अश्वे तप्तसि मज्जति ।
षष्टिं वर्षसहस्रानि नरकं प्रतिपद्यते ॥ २
नाशौचं नोदकं नाग्निं नाश्रुपातं च क्षारयेत् ।
बोदारोऽग्निप्रदातारः पाशच्छेदकरास्तथा ॥ ३
तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ।
गोभिर्हृतं तथोद्ध्वं ब्राह्मणेन तु घातितम् ॥ ४
संलुप्यन्ति च ये विप्रा बोदारश्चाग्निदाश्च ये ।
अथेऽपि वानुगन्तारः पाशच्छेदकराश्च ये ॥ ४
तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति कुर्युर्ब्राह्मणभोजनम् ।
अनडुत्सहितां गां च दद्युर्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ५
त्युहमुष्णं पिवेदापस्त्राहमुष्णं पयः पिवेत् ।
त्युहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभवो दिनत्रयम् ॥ ७
यो वै समाचरेद्विप्रः पतितादिष्वकामतः ॥ ८
मासार्द्धं मासमेकं वा मासद्वयमथापि वा ।
अर्द्धार्द्धमर्द्धमेकं वा तदूर्द्धं चैव तत्समः ॥ ९

त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्रमाचरेत् ।
 तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छ्रः सान्त्वनं चरेत् ॥ १०
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् पराक्रमः पंचमे मतः ।
 कुर्याद्वान्द्रायणं षष्ठे सप्तमेः त्वैन्दवद्वयम् ॥ ११
 अष्टम्यमष्टमे चैव षण्माशात् कृच्छ्रमाचरेत् ।
 प्रक्षसङ्गाप्रमाख्येन सुवर्णाद्यपि दक्षिणा ॥ १२
 ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपसर्पति ।
 सा सदा नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥ १३
 ऋतौ स्नातान्तु यो भार्यां सन्निधौ नोपगच्छति ॥
 घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥ १४
 अदुःशपतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 सप्रजस्य भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यं च पुनः पुनः ॥ १५
 दरिद्रं व्याधितं मूर्खं भर्तारं या न मन्यते ।
 सा सदा जायते व्याधीः वैधव्यं च पुनः पुनः ॥ १६
 ओषवाताहृतं बीजं यथा कृत्वा प्ररोहति ।
 स्त्री तत्र भते बीजं न बीजी भागमर्हति ॥ १७
 तद्वत् परस्त्रियाः पुत्रौ द्वौ सुतौ कुण्डगोलकी ।
 पत्न्या जीवति कुण्डः स्यात्स्यते भर्तारि गोलकः ॥ १८
 औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्विमकः सुतः ।
 दद्यान्माता पिता वापि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १९
 परिवन्तिः परिवेत्ता यथा च परिविद्यते ।
 सर्वे ते नरकं यान्ति दाहयाजकपंचमाः ॥ २०
 दाराग्निहोत्रसंयोगं यः कुर्यादग्रजे सति ।
 परिवेत्ता स परिज्ञेयः परिवन्तिरु पूर्वजः ॥ २१

द्वौ कृच्छ्रो परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ दातुञ्च होता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३ ॥
 कुञ्जवामनषण्डेषु गग्ददेशु जङ्घेषु च ।
 जाताम्बे वधारे मूत्रे न दोषः परिवेदने ॥ २३ ॥
 पितृव्यपुत्रः सापन्नः परनारी व्रतस्तथा ।
 दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥ २४ ॥
 ज्येष्ठो भ्राता यदि तिष्ठेद्दाधानं नैव चिन्तयेत् ॥
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्खस्य वचनं यथा ॥ २५ ॥
 नष्टे ष्टे प्रव्रजिते क्लीषे च पतिते पती ।
 पंचास्वापत्सु नारीणां पतिरन्धो विधीयते ॥ २६ ॥
 ष्टे भर्तारि या नारी ब्रह्मचर्यं व्यवस्थिता ।
 सा ष्टता लभते स्वगं यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ २७ ॥
 तिस्रः कोट्यर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानवे ।
 तावत्कालं वसेत् स्वगं भर्तारं यानुगच्छति ॥ २८ ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बलात् ।
 एकमुद्धृत्य भर्तारं तेनैव सह मोदते ॥ २९ ॥
 इति पराशरे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

श्वशुराभ्यां शृगालाद्यैर्वदि दृष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 स्नात्वा जपित गायत्रौ पवित्रां वेदमातरम् ॥ १ ॥
 गवां शृङ्गोदके स्नातो महानयास्तु सङ्गमे ।
 समुद्रदर्शनाद्वापि शुना दृष्टः शुचिर्भवेत् ॥ २ ॥

वेदविद्याव्रतस्नातः शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।

सहिरण्योदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ३

सव्रतस्तु शुना दष्टस्त्रिरात्रं सःसुपोषितः ।

घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥ ४

अव्रतः सव्रतो वापि शुना दष्टो भवेद्विजः ।

प्रणिपत्य भवेत् पुनो विप्रैश्चानुनिरीक्षितः ॥ ५

शुनाघ्रातावज्ञीदृश्य नखैर्विलिखितस्य च ।

अग्निः प्रक्षालनाच्छुद्धिरग्निना चोपचूलनम् ॥ ६

शुना च ब्राह्मणी दष्टा जम्बकेन वृकेण वा ।

उदितं सोमनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ ७

कृष्णपक्षे यदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।

यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं चावलोकयेत् ॥ ८

असदूब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।

वृषं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नानाद्विशुध्यति ॥ ९

चण्डालेन श्वपाकेन गोभिर्भिप्रैर्हृतो यदि ।

आहिताग्निर्हृतो विप्रो विषेणात्सहतो यदि ॥ १०

दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नी मन्त्रवर्जितम् ।

स्पृष्ट्वा चोद्ध च दग्धा च सपिण्डेषु च सर्वथा ॥ ११

प्राजापत्यं चरेत् पश्चाद्विप्राणामनुशासनात् ।

दग्धास्थीनि पुनर्गृह्यन्ती चौरैः प्रक्षालयेद्विजः ॥ १२

पुमर्हहेत् स्वकाम्नी तन्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।

आहिताग्निर्ह्वितः कश्चित् प्रवसन् कालचोदितः ॥ १३

तेहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वर्जते गृहे ।

श्रीताग्निहोत्रसंस्कारः श्रूयताश्चषिसत्तमाः ॥ १४

क्षणाजिनं समास्तौथ्यं कुशैश्च पुरुषाकृतिम् ।
 षट्शतानि शतंचैव पलाशानांच वृन्तकम् ॥ १५
 चत्वारिंशच्छिरे दद्यात् षष्ठिं कण्ठे विनिर्द्दिशेत् ।
 वाहुभ्यांच शतं दद्याद्भ्रुवुलीषु दशैव तु ॥ १६
 शतंचोरसि सन्दद्यात् त्रिंशच्चैवोदरे न्यसेत् ।
 अष्टौ वृषणयोर्द्द्यात् षंच मेढ्रे च विन्यसेत् ॥ १७
 एकविंशतिमूर्ध्यां जासुजङ्घे च विंशतिम् ।
 पादाङ्गुल्योः शतार्द्धं च पत्राणि च तथा न्यसेत् ॥ १८
 शय्यां शिम्ने विनिक्षिप्य अरणीं वृषणे तथा ।
 जुह्वं दक्षिणहस्तेन वामहस्ते तथोपसत् ॥ १९
 कर्णे चोदूखलं दद्यात् षष्ठे च मूषलं ततः ।
 निक्षिप्योरसि वृषदं तण्डुलाज्यतिलान् मुखे ॥ २०
 श्रोत्रे च प्रोक्षणीं दद्यादाव्यस्थालीं च चक्षुषोः ।
 कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं क्षिपेत् ॥ २१
 अग्निहोत्रोपकरणं गात्रे शेषं प्रविन्यसेत् ।
 असी स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति च घृताहुतीः ॥ २२
 दद्यात् पुत्रोऽथवा भ्राता ह्यन्ये वापि स्वधर्मिणः ।
 यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्थ्यं विचक्ष्ण्यैः ॥ २३
 द्वेदशन्तु विधिं कुर्याद्ब्रह्मलोके गतिर्भ्रुवम् ।
 ये दहन्ति द्विजास्तन्तु ते यान्ति परमां गतिम् ॥ २४
 अन्यथा कुर्वते किंचिदात्मबुद्धिप्रबोधिताः ।
 भवन्त्यत्यायुषस्ते वै पतन्ति नरके भ्रुवम् ॥ २५
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ।

अतपरं प्रवक्ष्यामि प्राणिहत्यासु निष्कृतिम् ।
 पराशरेण पूर्वोक्तं मन्वन्तमपि च विस्तृताम् ॥ १
 हंससारसकौचांश्च चक्रवाकं सकुकुटम् ।
 जालपादांश्च शरभमहोरात्रेण शुध्यति ॥ २
 बलाहाट्टिभानां च शुक्रपारावतादिनाम् ।
 आटिनां च बकानां च शुध्यते नक्तभोजनात् ॥ ३
 भासकाकपोतानां सारोतिन्ति रिधातकः ।
 अन्तर्जले उभे सन्ध्ये प्राणायामिन शुध्यति ॥ ४
 मधुश्येनशिखिग्राहचापोलूकन्निपातने ।
 अपक्वाश्री दिनं तिष्ठेत् त्रिकालं माहताशनः ॥ ५
 वल्लुणीचटकानां च कोकिलाखञ्जरीटकान् ।
 खावकान् रक्तपादांश्च शुध्यन्ते नक्तभोजनात् ॥ ६
 कारण्डवचकोराणां पिङ्गलाकुररस्थ च ।
 भरद्वाजनिहन्ता च शुध्यते शिवपूजनात् ॥ ७
 भेरुण्डश्येनभासं च पारावतकपिञ्जलान् ।
 पक्षिणामेव सर्वेषामहोरात्रेण शुध्यति ॥ ८
 हत्वा नकुलमार्जारसर्पाजगरङ्गुडुभान् ।
 अशरं भोजयेद्विप्रान् लौहदण्डं च दक्षिणाम् ॥ ९
 शक्रकीशशक्राणो धारुत्तल्लुत्ताभिप्रांसये ।
 वृत्ताकफलभोगा च ह्यदीरामेष शुध्यति ॥ १०
 एकजम्बुककृशायां तरशूण्य - वा - वि ।
 तिलप्रस्थं द्विजे इत्याजमुबद्धो रिवत्तमम ॥ ११

अजगवथतुरङ्गानां महिषोद्भिनिपातने ।
 शुध्यते सारात्रेण विप्राणां तर्षणेन च ॥ १२
 अङ्गं कुरु वराहं च अज्ञानाद्यस्तु घातयेत् ।
 अज्ञानकृष्टमश्रीयाद्दहोरात्रेण शुध्यति ॥ १३
 एवं चतुष्पदानां च सर्वेषां वनचारिणाम् ।
 अहोरात्रोषितस्त्रिंशच्छेषः वै जातवेदसम् ॥ १४
 शिल्पिनं कारुकं शूद्रं क्षियं वा यस्तु घातयेत् ।
 प्राजापत्यहयं कुर्याद् वृषैकादशदक्षिणा ॥ १५
 वैश्यं वा क्षत्रियं वापि निर्दोषमभिघातयेत् ।
 सोऽतिकृच्छ्रद्वयं कुर्यान्नोत्रिंशदक्षिणां ददेत् ॥ १६
 वैश्यं शूद्रं क्रियासक्तं विकर्मस्थं द्विजोत्तमम् ।
 हत्वा चान्द्रायणं कुर्याद्दद्यान्नोत्रिंशदक्षिणाम् ॥ १७
 क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवैतरेण वा ।
 चण्डालवधसम्प्राप्तः कृच्छ्राङ्गं विशुध्यति ॥ १८
 चौरः श्वपाकचाण्डाला विप्रेणापि हता यदि ।
 अहोरात्रोपवासेन प्राणायामेन शुध्यति ॥ १९
 श्वपाकं वापि चाण्डालं विप्रः सम्भाषते यदि ।
 द्विजसम्भाषणं कुर्याद्वायत्रीं वा सकृज्जपेत् ॥ २०
 चाण्डालैः सह सुप्तन्तु त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 चाण्डालैकपथं गत्वा गावतीक्षरणाच्छुचिः ॥ २१
 चण्डालदर्शनेनैष आदित्यमवलोकयेत् ।
 चण्डालस्पर्शने चैव सचेलं स्नानमाचरेत् ॥ २२
 चण्डालघातवापीषु पीत्वा सलिलमग्रजः ।
 अज्ञानाच्चैव नक्तने त्वहोरात्रेण शुध्यति ॥ २३

चण्डालभाण्डसंसृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारच्छिरात्रच्छद्विफाप्रुयात् ॥ २४
 चण्डालोदकधाण्डे तु अज्ञानात् पियते जलम् ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २५
 यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्णति ।
 प्रजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्त्पनं चरेत् ॥ २६
 चरेत् सान्त्पनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तद्वदन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २७
 भाण्डस्थमन्त्यजनान्तु जलं दधि पयः पिबेत् ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्वः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥ २८
 ब्रह्मकूर्चीपवासेन द्विजातीनान्तु निष्कृतिः ।
 शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिः ॥ २९
 ब्राह्मणो ज्ञानतो भूङ्क्ते चण्डालान्नं कदाचन ।
 गोमूत्रयावकाहाराद्दशरात्रेण श्रुयति ॥ ३०
 एकैकं ग्रहसमशीयाद्गोमूत्रयावकस्य च ।
 दद्यात् नित्यमस्थस्य व्रतं तत्र विनिर्दिष्टम् ॥ ३१
 अविज्ञातश्च चण्डालः सतिष्ठेत् तस्य वैश्वनि ।
 विज्ञाते तूपसत्रस्य द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ ३२
 ऋषिवक्त्राच्छ्रुता धर्माद्यायन्ते वेदमागजाः ।
 पतस्तमुदरैर्युक्ते धर्मज्ञं पांपसङ्कटात् ॥ ३३
 दध्ना च सर्पिषा चैव क्षीरगोमूत्रयावकम् ।
 भुञ्जीत सह सर्वैश्च तिस्रस्यमवगाहनम् ॥ ३४
 त्राहं भुञ्जीत दध्ना च त्राहं भुञ्जीत सर्पिषा ।
 त्राहं क्षीरेण भुञ्जीत एकैकेन दिनत्रयम् ॥ ३५

भावदुष्टं न भुञ्जीयान्नोच्छिष्टं क्लमिदूषितम् ।
 त्रिपलं दधिदुग्धस्य पलमेकान्तु सर्पिषः ॥ ३६
 भक्षणा तु भवेच्छुद्धिरुभयोस्तास्त्रकांस्थयोः ।
 जलशौचेन वस्त्राणां परित्यागेन क्लृप्तम् ॥ ३७
 कसु भगुडभापांसलवणं तैलसर्पिणी ।
 द्वारे कृत्वा तु धान्यानि गृहे दद्यात्ताशनम् ॥ ३८
 एः शुद्धस्ततः पश्चात् कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 त्रिंशतं वा उपश्रौ कं दद्याद्विभ्रेषु दक्षिणाम् ॥ ३९
 पुनर्लेपनया तेज होमसमयेन शुध्यति ।
 आधारेण च दिग्भासां भूमिदोषो न विद्यते ॥ ४०
 रजकी च श्वेदारी च सुव्यञ्जस्य च पुंसी ।
 चातुर्वर्ण्यगृहे यस्य ह्यज्ञानादधितिष्ठति ॥ ४१
 ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्यात् पूर्वोक्तस्याहमेव च ।
 गृहदाहं न कुर्वीतायन्यत् सर्वञ्च कारयेत् ॥ ४२
 गृहस्थाभ्यन्तरे गच्छेच्चाण्डालो यस्य कस्यचित् ।
 तस्माद्गृहाद्विनिःसृत्य गृहभाण्डानि वर्जयेत् ॥ ४३
 रसपूर्णान्तु वङ्गाहं न त्यजेच्च कदाचन ।
 गोरसेन तु सन्निधौर्जलैः प्रोक्षेत् समन्ततः ॥ ४४
 ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पृथग्योनितसम्भवे ।
 क्लमिदूषितपद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४५
 गवां मूत्रपुरीषेण दध्ना क्षीरेण सर्पिषा ।
 त्वहं स्नाता च पीत्वा च क्लमिदुष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ४६
 क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पञ्चमाषान् प्रदापयेत् ।
 गोदक्षिणान्तु वैश्याप्युपवासं विनिर्दिशेत् ॥ ४७

शूद्राणां नोषवासः स्नाच्छूद्रो दानेन शुध्यति ।
 ब्राह्मणास्तु नमस्कृत्य पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४८
 अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं यजन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं हि तत ॥ ४९
 व्याधिव्यसनिनिश्रान्ते दुर्भिर्क्ष डामरे तथा ।
 उपवासो व्रतो होमो द्विजसम्पादितानि वा ॥ ५०
 अथवा ब्राह्मणास्तुथाः स्वयं कुर्वन्थलुग्रहम् ।
 सर्वधर्ममवाप्नोति द्विजैः संबर्हितापि वा ॥ ५१
 कुर्वन्तेऽनुग्रहः कार्त्स्न्यस्तथा वै बालवृद्धयोः ।
 अतोऽन्यथा भवैद्दोषस्तस्मान्नानुग्रहः स्मृतः ॥ ५२
 स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्वाद्यादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्थलुग्रहं ये वै तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ५३
 शरीरस्यात्यये प्राप्तेऽवदन्ति पितृपितृ ये ।
 महत्कार्यापरोधेन न स्वस्थस्य कदाचन ॥ ५४
 स्वस्थस्य मूढा कुर्वन्ति नियमन्तु वदन्ति ये ।
 ते तस्य विघ्नकर्तारः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ ५५
 स एव नियमस्याज्यो ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
 दृथा तस्योपवासः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ॥ ५६
 स एव नियमो ग्राह्यो यं यं कोऽपिऽवदेद्विजः ।
 कुर्याद्वाक्यं द्विजानाञ्च अकुर्वन् ब्रह्महा भवेत् ॥ ५७
 उपवासो व्रतञ्चैव ज्ञानं तीर्थं जपस्तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं यस्य सम्पन्नं तस्य तद्भवेत् ॥ ५८
 व्रतच्छिद्रं तपच्छिद्रं यच्छिद्रं यन्नकर्मणि ।
 सवं भवति निच्छिद्रं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥ ५९

ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जनं सर्वकामदम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति भलिना जनाः ॥ ६०
 ब्राह्मणाः यानि भाषन्ते भाषन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥ ६१
 अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते मच्छिकाकीटदूषिते ।
 अन्तरा संस्पृशेच्चापस्तदन्नं भक्षणा स्पृशेत् ॥ ६२
 मुञ्चानो हि वदा विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत् ।
 उच्छिष्टं हि स वै मुञ्क्ते योमुञ्क्ते सतश्चात्मे ॥ ६३
 पादुकास्थो न भुञ्जीत पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा ।
 शुना चाण्डालदृष्टो वा भोजनं परिवर्जयेत् ॥ ६४
 पञ्चान्नस्य निषिद्धं यदन्नशुद्धिं तथैव च ।
 यथा पराशरेणोक्तं तथैवाहं वदामि वः ॥ ६५
 मितं द्रोणादकस्थानं काकखानोपघातितम् ।
 केनैतच्छुध्यते चान्नं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ ६६
 काकखानावलीढन्तु द्रोणान्नं न परित्यजेत् ।
 वेद्वेदाङ्गविद्विप्रैर्धर्मशास्त्रानुपालकैः ॥ ६७
 प्रस्थो द्वाविंशतिद्रोणः स्मृतो द्विप्रस्थ आदकः ।
 ततो द्रोणादकस्थानं श्रुतिस्मृतिविदो विदुः ॥ ६८
 काकखानावलीढन्तु गवाघ्रातं खरेण वा ।
 स्वल्पमन्नं त्यजेद्विप्रः शुद्धिर्द्रोणादके भवेत् ॥ ६९
 अन्नस्योद्भृत्य तन्मात्रं यच्च नोपहतं भवेत् ।
 सुवर्णादकमभ्युक्ष्य हुताग्नेनैव तापयेत् ॥ ७०

हुताग्नेन संस्पृष्टं सुवर्णसलिलेन च ।
विप्राणां ब्रह्मघोषेण भौज्यं भवति तत्क्षणात् ॥ ७१
इति पराशरे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथातो द्रव्यसंशुद्धिः पराशरवचो यथा ।
दारवाणान्तु पात्राणां तद्व्याच्छुद्धिरिष्यते ॥ १
मार्जनादयज्ञपात्राणां दाग्निना यज्ञकर्मणि ।
चामसानां ग्रहाणाञ्च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ २
चरुणाञ्च सुवाणाञ्च शुद्धिरूपेण वारिणा ।
भक्षणा शुध्यते कांश्च ताम्रा म्लेने शुध्यति ॥ ३
रजसा शुध्यते नारी विकलं या न गच्छति ।
नदी वेगेन शुध्येत लेपो यदि न दृश्यते ॥ ४
वापीकूपतडागेषु दूषितेषु कथंचन ।
उद्धृत्य वै घटशतं पंचगव्येन शुध्यति ॥ ५
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६
प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
मासि मासि रजस्तत्याः पिवन्ति पितरः स्वयम् ॥ ७
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ८
यस्यां समुद्भूतं कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञानमोहितः ।
असन्भाथोऽप्यपाङ्क्तयः स विप्रो वृषलीपति ॥ ९

यः करोत्येकरात्रेण टषलीसेवनं द्विजः ।
 स भैक्षुगुजपन्नित्यं त्रिभिर्दर्वैर्विशुध्यति ॥ १०
 अष्टं गते वदा सूर्यं चाण्डालं पतितं स्त्रियम् ।
 सृष्टिकां स्पृशतश्चैव कथं शुद्धिर्विधीयते ॥ ११
 जातवेदं सुवर्णञ्च सोममागं विलोक्य च ।
 ब्राह्मणातुगतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥ १२
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा ।
 तावत् तिष्ठेन्निराहारा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १३
 स ह्य रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।
 अर्द्धकृच्छ्रं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा ॥ १४
 स ह्य रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी वैश्या तथा ।
 पादोनंचैव पूर्वायाः परायाः कृच्छ्रपादकम् ॥ १५
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुध्यति ॥ १६
 स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थेऽहनि शुध्यति ।
 कुर्याद्रजोनिवृत्तौ तु दैवपितृादिकर्म च ॥ १७
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहन्तु प्रवर्त्तते ।
 नाशुचिः सा ततस्त्वेन तत् स्याद्वै कारिकं मतम् ॥ १८
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजस्वी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ १९
 आतुरे स्नाने उत्पन्ने दशकृत्वा क्षनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वास्पर्शदेनं ततः शुध्येत्स आतुरः ॥ २०
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोथ रजनीमेकं पंचगव्येन शुध्यति ॥ २१

अतुच्छिष्टेन शूद्रेण स्वर्गं ज्ञानं विधियते ।
 उच्छिष्टेन च संसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२
 भक्रना शुध्यते कांक्षं सुरया यत्र लिप्यते ।
 सुराभावेण संसृष्टं शुध्यतेऽग्न्युपलेपनैः ॥ २३
 गवाष्टातानि कांक्षानि श्वकाजोदहृतानि च ।
 शुध्यन्ति इशभिः क्षारैः शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ॥ २४
 गण्डूषं पादशौचं च कृत्वा वै कांक्षभाजने ।
 यस्मासान् भुवि निक्षिप्य उदृत्य पुनराचरेत् ॥ २५
 आयसेष्वपमारेण सीसं ह्याग्नौ विशोधनम् ।
 दन्तमस्थि तथा शृङ्गं रौप्यं सोवर्णभाजनम् ॥ २६
 मण्यिपाषाणशङ्खाश्च एतान् प्रक्षालयेज्जलैः ।
 पाषाणे तु पुनर्घृष्टिरेषा शुद्धिरुदाहृता २७
 रुद्राण्डदहनाच्छुद्धिर्धान्यानां मर्ज्जमादपि ॥ २८
 अग्निस्तु प्रोक्षणं शौचं वङ्गनां धान्यवाससाम् ।
 प्रक्षालनेन तल्पानामग्निः शौचं विधीयते ॥ २९
 वेणुवल्कलक्षीराणां क्षौमकार्पासवाससाम् ।
 और्णानां नेप्रपट्टानां जलाच्छौचं विधीयते ॥ ३०
 तुलिकाद्युपधानानि पीतरक्ताम्बराणि च ।
 शोषयित्वा कर्कतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ३१
 मुञ्जोपस्करसर्पाणां श्यामस्य फलचर्मणाम् ।
 लणकाष्ठादेरञ्जुनमुदकप्रोक्षणं मतम् ॥ ३२
 माज्जारमक्षिकाकीट-पतङ्गकृमिदुर्द्वराः ।
 मेथामेधं स्पृशन्त्येव नोच्छिष्टान् मसुरव्रवीत ॥ ३३

भूमिं सृष्ट्वागतं तोयं यश्चाप्यन्योन्यविप्रुषः ।
 भूक्तोच्छिष्टं तथा क्षेपं नोच्छिष्टं मसुरव्रवीत् ॥ ३४
 ताम्बुलेच्छुफले चैव भुक्तक्षेहातुलेपने ।
 मधुपर्कं च सोमे च नोच्छिष्टं मसुरव्रवीत् ॥ ३५
 रथ्याकर्हमतोयानि नावः पय्यासृणानि च ।
 मंरुताकेण ग्रथ्यन्ति पक्वैकचितानिच ॥ ३६
 अदुष्टाः सस्तता धारा वातोद्भूताश्च रेणवः ।
 स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुथन्ति कदाचन ॥ ३७
 क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथागृते ।
 पतितानाश्च सन्नाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ ३८
 अग्निरापश्च वेदाश्च सोमसूर्यानिलास्तथा ।
 एते सर्वेऽपि विप्राणां श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ॥ ३९
 प्रभासादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सा इत्युच्यते ।
 विप्रस्य दक्षिणं कर्णं सान्निध्यं मसुरव्रवीत् ॥ ४०
 देशभङ्गे प्रवासे वा व्याधिषु व्यसनेष्वपि ।
 रत्नेदेव स्वदेहादि पञ्चाङ्गमं समाचरेत् ॥ ४१
 येन केन च धर्मिणं च्छुना दारुणेन च ।
 उच्चरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ४२
 आपत्काले तु सम्प्राप्ते शोचाचारं न चिन्तयेत् ।
 स्वयं समुद्धरेत् पश्चात् स्वस्थो धर्मं समाचरेत् ॥ ४३
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

गवां बन्धनयोक्त्रे तु भवेन्मृत्युरकामतः ।
अक्रामात् कृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
वेदवेदाङ्गविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ।
स्वकर्मरतविप्राणां स्वकं पापं निवेदयेत् ॥ २
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ।
उपस्थितो हि न्यायेन व्रतादेशनमर्हति ॥ ३
सद्यो निःसंशये पापे न भुञ्जीतानुपस्थितः ।
भुञ्जानो वर्द्धयेत् पापं पर्षदयत्र न विद्यते ॥ ४
संशये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्यविनिश्चयः ।
प्रमादश्च न कर्त्तव्यो यथैवासंशयस्तथा ॥ ५
कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं विवर्द्धते ।
स्वल्पं वाथ प्रभूतं वा धर्मविद्भ्रूो निवेदयेत् ॥ ६
ते हि पापे कृते वेद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ।
व्याधितस्य यथा वैद्या बुद्धिमन्तो रुजापहाः ॥ ७
प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ज्ञीमान् सत्यपरायणः ।
अहंरार्जवसम्पन्नः शुद्धिं गच्छेत् मानवः ॥ ८
रात्रेण वाग्यतः स्नात्वा क्षिप्रवासाः समाहितः ।
क्षात्रयो वाथ वैश्यो वा ततः पर्षदमावजेत् ॥ ९
उपस्थाय ततः शीघ्रमार्त्तिमान् धरणीं व्रजेत् ।
गात्रैश्च शिरसा चैव न च किञ्चिदुदाहरेत् ॥ १०
सावित्राश्चापि गायत्र्याः सन्ध्योपाख्यग्निकार्ययोः ।
अज्ञानात् कृषिकर्त्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥ ११

अत्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
 सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ १२
 यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत् पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तुरधिगच्छति ॥ १३
 अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।
 प्रायश्चित्ती भवेत् पूतः किल्बिषं परिषद्व्रजेत् ॥ १४
 चत्वारो वा त्रयो वापि यद्ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
 स धर्म इति विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रशः ॥ १५
 प्रमाणमागं मार्गन्तो ये धर्मं प्रवदन्ति वै ।
 तेषामुद्विजते पापं सभूतगुणवादिनाम् ॥ १६
 यथाश्मनि स्थितं तोयं मरुतार्कणं शुध्यति ।
 एवं परिषदादेशान्नाशयेद्देव दुष्कृतम् ॥ १७
 नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।
 मारुतार्कादिसंयोगात् पापं नश्यति तोयवत् ॥ १८
 अनाहिताग्नेयो येऽन्ये वेदवेदाङ्गपारगाः ।
 पञ्च त्रयो वा धर्मज्ञाः परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥ १९
 ऋषीणां त्वावेद्यानां द्विजानां यज्ञयाजिनाम् ।
 वेदव्रतेषु ज्ञातानामकोऽपि परिषद्भवेत् ॥ २०
 पञ्च पूर्वं मया प्रोक्तास्त्रोषाश्चैव त्वसम्भवे ।
 खट्वन्तिपरिवृष्टा ये परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥ २१
 अत ऊर्ध्वन्तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ।
 परिषत्त्वं न तेषां वै सहस्रगुणितेष्वपि ॥ २२
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो ऋगः ।
 ब्राह्मणास्वनधीयानास्त्रयस्त्रो नामधारकाः ॥ २३

ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपस्तु निर्जलः ।
 यथा हुतमनमनौ च अमन्त्रो ब्राह्मणस्तथा ॥ २४
 यथा वयदोऽफलं क्षीषु यथा गौरुषराफला ।
 यथा चाग्नेऽफलं दानं तथा विप्रोऽवृचोऽफलः ॥ २५
 चित्रं कर्म यथानेकैरङ्गैरुन्मील्यते शनैः ।
 ब्राह्मण्यमपि तद्वत् स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकैः ॥ २६
 प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।
 ते द्विजाः पापकर्माणाः समेता नरकं ययुः । २७
 ये पठन्ति द्विजा वेदं पञ्चयज्ञरताश्च ये ॥
 चैलोक्यं धारयन्त्येते पञ्चेन्द्रियरताश्चयाः ॥ २८
 सम्यग्धीतः श्रमयानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ।
 तथैव ज्ञानवान् विप्रः सर्वभक्षश्च दैवतम् ॥ २९
 अमेध्यानि च सर्वाणि प्रक्षिपन्तुः प्रदके यथा ।
 तथैव किल्बिषं सर्वं प्रक्षेप्तव्यं द्विजेऽमले ॥ ३०
 गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादप्यशुचिर्भवेत् ।
 गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः सम्पूज्यन्ते द्विजोत्तमाः ॥ ३१
 दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न शूद्रो विजितेन्द्रियः ।
 कः परित्यज्य दुष्टां गां दुहेच्छीलवतीं खरीम् ॥ ३२
 धर्मशास्त्ररथागदा वेदखड्गधरा द्विजाः ।
 क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्म परमः स्मृतः ॥ ३३
 चातुर्वर्ण्योऽविकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः ।
 प्रपञ्चाश्रमिणो मुख्याः परिषत् स्युर्दशावराः ॥ ३४
 राज्ञाश्चाश्रमते चैव प्रार्थाश्चित्तं द्विजो वदेत् ।
 स्वयमेव न वक्तव्या प्रायश्चित्तज्ञ निष्कृतिः ॥ ३५

ब्राह्मणांश्च व्यतिक्रम्य राजा यत् कर्तुमिच्छति ।
 तत् प्रायं शतधा भूत्वा राजानमुपगच्छति ॥ ३६
 प्रायश्चित्तं सदा दद्यादेवतायतनाग्रतः ।
 आत्मानं पावयेत् पश्चाज्जपन् वै वेदभातरम् ॥ ३७
 सशिखं वपनं कृत्वा तिस्रस्यभ्रवगाह्वनम् ।
 गवां गोष्ठे वसेद्रात्रो दिवा ताः समनुव्रजेत् ॥ ३८
 उष्ट्रे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा मृशम् ।
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शकितः ॥ ३९
 आत्मनो यदि वान्धेषां गृहे क्षेत्रेऽथवा खले ।
 भक्षयन्तो न कथयेत् दिवन्तं चैव वत्सकम् ॥ ४०
 पिवन्तीषु पिवेत् तोयं संविशन्तीषु संविशेत् ।
 पतितां पङ्कमग्नां वा सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ॥ ४१
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
 मुच्यते ब्रह्महत्याद्यैर्गोमा गोब्राह्मणस्य च ॥ ४२
 गोबधस्यानुसृपेण प्राजापत्यं विनिर्द्दिशेत् ।
 प्राजापत्यन्तु यत् कच्छं विभजेत् तच्चतुर्विधम् ॥ ४३
 एकाहमेवभक्ताशी एकाहं नक्तभोजनः ।
 अयाचिताशेकमहरेकाहं मारुताशनः ॥ ४४
 दिनद्वयंचैकभक्तो द्विदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनद्वयमयाची स्यात् त्रिदिनं मारुताशनः ॥ ४५
 त्रिदिनंचैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनत्रयमयाची स्यात् त्रिदिनं मारुताशनः ॥ ४६
 चतुरहन्तेकभक्ताशी चतुरहं नक्तभोजनः ।
 चतुर्दिनमयाची स्याच्चतुरहं मारुताशनः ॥ ४७

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद्विजः ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धो न संशयः ॥ ४८
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

गवां संक्षालनाय न दुष्प्रेद्रोषबन्धयोः ।
 तद्वधन्तु न तत् विद्यात् कामाकामघ्नतं तथा ॥ १
 अंगुष्ठमात्रः स्थूलो वा बाहुमालः प्रमाणतः ।
 आर्द्रस्तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥ २
 दण्डादूर्ध्वं वदन्येन प्रहरेद्वा निपातयेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् प्रोक्तं द्विगुणं गोघ्नतंचरेत् ॥ ३
 रोषबन्धनयोक्ताणि घातनंच चतुर्विधम् ।
 एकपादं चरेद्द्वीधे द्विपादं बन्धने चरेत् ॥ ४
 योक्तेषु पादद्वौनं स्याच्चरेत् सर्वं निपातने ।
 गोचरे च गृहे वापि दुर्गेष्वपि समेष्वपि ॥ ५
 नदीष्वपि समुद्रेषु खातेऽप्यथ दरीमुखे ।
 दग्धदेशे स्थिताः गावस्तन्मनाद्रोष उच्यते ॥ ६
 योक्तामकडोरैश्च घण्टाभरणभुषणैः ।
 गृहे वापि वने वापि वहा स्यात्तौर्मृता यदि ॥ ७
 तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामघ्नतंच यत् ।
 स्रजे खे शकटे पङ्क्तौ भारे वा पौडितो नरैः ॥ ८

गोपतिर्ष्वत्युमाप्नोति योक्तो भवति तद्वधः ।
 मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाप्यचेतनः ॥ ८
 कामाकामद्वयक्रोधो दण्डैर्हन्यादथोपलैः ।
 प्रहता वा हता वापि तद्वि हेतुर्निपातने ॥ ९
 मूर्च्छितः पतितो वापि दण्डेनाभिहतः स तु ।
 उत्थितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैव वा ॥ ११
 श्रासं वा यदि श्चोत्तोर्यं वापि पिवेद्दृष्टिदि ।
 पूर्वव्याध्युच्छृण्वन्द्द्वेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १२
 पिण्डस्थे पादमेकस्तु द्वौ पादौ गर्भसन्निभे ।
 पादोनं व्रतमूर्च्छिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥ १३
 पादेऽङ्गरोमपवनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।
 त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखन्तुर्निपातने ॥ १४
 पादे वस्त्रयुगं चैव द्विपादे कांस्यभाजनम् ।
 पादोने गोवृषं दद्याच्चतुर्थं गोद्वयं स्मृतम् ॥ १५
 निष्यन्नसर्वगात्रन्तु दृश्यते वा सचेतनम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गसम्पन्ने द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ १६
 पा पाणेनैव दण्डेन गावो येनाभिघातितः ।
 शृङ्गभङ्गे चरेत्पादं द्वौ पादौ तेन घातने ॥ १७
 लाङ्गुले कृच्छ्रपादन्तु द्वौ पादावस्तिभञ्जने ।
 त्रिपादं चैव कर्णं तु चरेत् सर्वं निपातने ॥ १८
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।
 यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १९
 व्रणभङ्गे च कर्त्तव्यः सौंदाभ्यङ्गस्तु पाणिना ।
 यवसञ्ज्ञापहर्त्तव्यो यावद्दृढवलो भवेत् ॥ २०

वावत् सस्रूर्णसर्वाङ्गस्तावत् तं पोषयेद्धरः ।
 गोरुपं ब्राह्मणस्याग्ने नमस्कृत्य विवर्जयेत् ॥ २१ ।
 यद्यसस्रूर्णसर्वाङ्गो हीनदेशो भवेत् तदा ।
 गोघातकृत् तस्याङ्गं प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिशेत् ॥ २२
 काष्ठलोद्धकपाषाणैः शस्त्रैश्चैवोद्धृतो बलात् ।
 व्यापादयति यो गान्तु तस्य शुद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥ २३
 चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्राजापत्यन्तु लोद्धके ।
 तप्तकच्छन्तु पाषाणे शस्त्रे चैवातिकच्छकम् ॥ २४
 पञ्च सान्तपने गावः प्राजापत्ये तथा त्रयः ।
 तप्तकच्छ्रे भवन्त्यष्टावतिकच्छ्रे त्रयोदश ॥ २५
 प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात् तत्प्रतिरूपकम् ।
 तस्यानु रूपं भूर्खं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥ २६
 अन्यताङ्गनलक्ष्म्यां वहने दोहने तथा ।
 सार्धं संयमनार्थन्तु न दुष्येद्रोधवन्धयोः ॥ २७
 अतिदाहेऽतिवाहे च नासिकामेदने तथा ।
 नदीपर्वतसञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिशेत् ॥ २८
 अतिदाहे चरेत् पादं द्वौ पादौ वाहने चरेत् ।
 नासिके पादहीनन्तु चरेत् सर्वं निपातने ॥ २९
 दहनाच्च विपद्येत अवाहो वापि यन्वितः ।
 उक्तं पराशरेशैव छेदपादं यथाविधि ॥ ३०
 रोधवन्धनयोः च भारप्रहरणं तथा ।
 दुर्गप्रेरणयोक्तञ्च निमित्ताः । यद्यस्य घट् ॥ ३१
 बन्धपाशसुगुप्ताङ्गो स्त्रियते यः गोपशुः ।
 भवने तस्य नाशस्य पापे कच्छार्द्धमर्हति ॥ ३२

न नारिकेलैर्न च शालवालै-
 र्ना चापि मौञ्जैर्न च बन्धनमृङ्गलैः ।
 एतैस्तु गावो न निबन्धनेऽथा
 बद्धास्तु तिष्ठैत् परशुं गृहीत्वा ॥ ३३
 कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्गोपशुं दक्षिणामुखम् ।
 पाशलग्नाग्निदक्षेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३४
 यदि तत्र भवेत् काण्डं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्बिषात् ॥ ३५
 प्रेरयन् कूपवापीषु वृक्षकेदेषु पातयन् ।
 गवाशनेषु विक्रीणं स्ततः प्राप्नोति गोवधम् ॥ ३६
 आराधितस्त यः कश्चिद्भिन्नकक्षो यदा भवेत् ।
 श्रवणं हृदयं भ्रुवं भ्रुवो वा कूपसङ्घटे ॥ ३७
 कुपाद्युत्क्रमणे चैव भ्रुवो वा श्रौवपादयोः ।
 स एव म्रियते तत्र त्रीन् पादांस्तु समाचरेत् ॥ ३८
 कूपखाते तटीवग्धे नदीवस्त्रे प्रपासु च ।
 पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३९
 कूपखाते तटीखाते दीर्घखाते तथैव च ।
 अश्वेषु धर्मखातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४०
 वेष्मद्वारे निवासेषु यो नरः खातमिच्छति ।
 स्वकार्यगृहखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिशेत् ॥ ४१
 निशि बन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविद्युद्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४२
 आमघाते शरौघेण वेष्मवन्धनिपातने ।
 अतिदृष्टिहतानाञ्च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४३

संग्रामे प्रहतानाञ्च ये दग्धा वैश्वकेषु च ।
 द्वावाग्निग्रामघाते वा प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४४
 यन्त्रिता गौश्चिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यत्रे कृते विपद्यते प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४५
 व्यापन्नानां बहूनाञ्च वन्धने रोधनंऽपि वा ।
 भिक्षाभ्युपचारैश्च प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिश्यते ॥ ४६
 गोवृषाणां विपत्तौ च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।
 न वारयन्ति तां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥ ४७
 एको हतो यैर्बहुभिः समेतै-
 र्न ज्ञायते यस्य हतोऽभिधानात् ।
 दिव्येन तेषामुपलभ्य हन्ता
 निवर्त्तनीयो नृपसन्नियुक्तैः ॥ ४८
 एका चेद्बहुभिः कापि देवाद्वापादिता भवेत् ।
 पादं पादञ्च हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ ४९
 हतेषु रुधिरं दृश्यं व्याधिग्रस्यं कृशो भवेत् ।
 नाना भवति दृष्टेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥ ५०
 मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ।
 प्रायश्चित्तान्तु तेनोक्तं गोषु चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५१
 केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ।
 द्विगुणो व्रत आदिष्टे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥ ५२
 राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ।
 अष्टाब्ध वपनं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिश्यते ॥ ५३
 यस्य न द्विगुणं दानं केशञ्च परिरक्षितः ।
 तत् पापं तस्य तिष्ठेत् ब्रह्मा च नरकं व्रजेत् ॥ ५४

यत् किञ्चित् क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति ।
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेद्दं गुलिद्वयम् ॥ ५५
 एवं नारीकुमारीणां शिरसोमुण्डनं स्मृतम् ।
 न स्त्रियाः केशवपनं न दुरे शयनाशनम् ॥ ५६
 न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न दिवा गा असुव्रजेत् ।
 नदीषु सङ्गमे चैव अरण्येषु विशेषतः ॥ ५७
 न स्त्रीणामजिनं व्यासो व्रतमेवं समाचरेत् ।
 तिस्र्यं स्नानमित्युक्तं सुराणामर्जनं तथा ॥ ५८
 बन्धुमध्ये व्रतं तासां कच्छचान्द्रायणादिकम् ।
 गृहेषु नियतं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत् ॥ ५९
 इह यो गोवधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति ।
 स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसंशयम् ॥ ६०
 विमुक्तो नरकात् तस्मान्मर्त्यलोके प्रजायत ।
 स्त्रीवो दुःखी च कुष्ठी च सप्तजन्मानि वै नरः ॥ ६१
 तस्मात् प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ।
 स्रोवालभृत्यगोविप्रैष्वतिकोपं विवर्जयेत् ॥ ६२
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

चातुर्वर्ण्यं सर्वत्र हीयं प्रोक्ता तु निष्कृतिः ।
 अगम्यागमने चैव शुद्धौ चान्द्रायणं चरेत् ॥ १
 एकैकं ज्ञासयेत् पिण्डं कृणुते शुक्ले च वर्द्धयेत् ।
 अमावस्यां न भुञ्जीत एष चन्द्रायणो विधिः ॥ २

कुक्कुठाण्डप्रमानन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
 अन्यथा भावदुःख्यं न धर्मो नैव शुष्यति ॥ ३
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्व्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोहय वस्त्रयुग्मञ्च दद्याद्दिग्भेषु दक्षिणाम् ॥ ४
 चाण्डालीं च श्वपाकीं च ह्यभिगच्छति यो द्विजः ।
 विरात्रमुपवासी स्याद्दिप्राणामनुशासनात् ॥ ५
 सशिल्पं वपनं कुर्व्याद् प्राजापत्यत्रयं चरेत् ।
 ब्रह्मकूचं ततः कृत्वा कुर्व्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥ ६
 गायत्रीं च जपेन्नित्यं दद्याद्भोग्मिथुनद्वयम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्यात्कुम्भमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ७
 क्षत्रियोश्चापि वैश्यो वा चण्डालीं गच्छते यदि ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्व्याद्दद्याद्भोग्मिथुनं तथा ॥ ८
 श्वपाकमथचण्डालीं शूद्रो वै यदि गच्छति ।
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं दद्याद्भोग्मिथुनं तथा ॥ ९
 मातरं यदि गच्छेत भगिनीं पूत्रिकां तथा ।
 एतास्तु मोहतो गत्वा त्रीन् कृच्छ्रांस्तु समाचरेत् ॥ १०
 चान्द्रायणत्रयं कुर्व्याच्छिश्नच्छेदेन शुष्यति ।
 मातृष्वसृगमे चैव आत्मभेदनिदर्शनम् ॥ ११
 अज्ञानात् तान्तु यो गच्छेत् कुर्व्याच्चान्द्रायणद्वयम् ।
 दशगोमिथुनं दद्याच्छुद्धिः पराशरोऽब्रवीत् ॥ १२
 पितृदारान् समारुह्य मातुराभां च भ्रातृजाम् ।
 गुरुपत्नीं सुषांचैव भ्रातृभार्यां तथैव च ॥ १४
 मातृखनीं सगोत्रां च प्राजापत्यत्रयं चरेत् ।
 गोहयं दक्षिणां दत्त्वा शुष्यति नात्र संशयः ॥ १५

पशुवेत्यादि-गमने महिष्युद्धीकपीस्तथा ।
 खरीञ्च शुकरिं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १५
 गोगामी च तिरात्रेण गामिकं ब्राह्मणे ददत् ।
 महिष्युद्धीखरीगामी त्वहोरात्रेण शुध्यति ॥ १६
 डामरे समरे वापि दुर्भिक्षे वा जनक्षये ।
 वन्दिग्राहे भयार्त्ते वा सदा स्वस्त्रीं निरीक्षयेत् ॥ १७
 चाण्डालैः सह सम्पकं या नारी कुरुते ततः ।
 विप्रान् दश वरान् गत्वा स्वकं दोषं प्रकाशयेत् ॥ १८
 आकण्ठसन्निभे कूपे गोमयोदककर्द्दमे ।
 तत्र स्थिता निराहारा त्वेकरात्रेण निष्क्रमेत् ॥ १९
 सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीथादूयावकौदनम् ।
 तिरात्रमुपवासित्वं ह्येकरात्रं जले वस्त् ॥ २०
 शङ्खपुष्पीलतामूलं पत्रञ्च कुसुमं फलम् ।
 सुवर्णं पंचगव्यञ्च कार्यायित्वा पिवेज्जलम् ॥ २१
 एकभक्तं चरेत् पश्चादूयावत् पुष्पवतौ भवेत् ।
 व्रतं चरति यदूयावत् तावत् संवसते वहिः ॥ २२
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः पराशरोऽब्रवीत् ॥ २३
 चातुर्ऋत्यं नारीणां कच्छचान्द्रायणव्रतम् ।
 यथा भूमिस्तथा नारी तस्मात् तां न तू दूषयेत् ॥ २४
 वन्दिग्राहेण वा भुक्ता हत्वा बद्धा बलाङ्गयात् ।
 कृत्वा सान्तपनं कच्छं शुध्येत् पराशरोऽब्रवीत् ॥ २५
 सकृद्भुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रसवणेन तु ॥ २६

पतत्यर्द्धं शरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिवेत् ।
 पतितार्द्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ २७
 गायत्रीं जपमानस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २८
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवासञ्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥ २९
 जारेण जनश्रेष्ठे गर्भं त्यक्ते षटे पतौ ।
 तां त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ॥ ३०
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा समन्विता ।
 सा तु नष्टा वनिर्दिष्टा न तस्यागमनं पुनः ॥ ३१
 कामान्घोहादूयदा गच्छेत् त्यक्त्वा वन्धुन् सूतान् पतिम् ।
 सा तु नष्टा परे लोके मानुषेषु विशेषतः ॥ ३२
 दशमे तु दिने ताप्ते प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 दशार्हं न त्यजेन्नारी त्यजेन्नष्टश्रुता तथा ॥ ३३
 भर्ता चैव चरेत् कृच्छ्रं कृच्छ्रार्द्धञ्चैव बानधवा ।
 तेषां भुक्त्वा च पीत्वा च अहोरात्रेण शुध्यति ॥ ३४
 ब्राह्मणीतु यदा गच्छेत् परपुंसा विवर्जिता ।
 गत्वा पुंसां शतं याति त्यजेद्युस्तान्तु गोत्रिणः ॥ ३५
 पुंसो यदि गृहं गच्छेत् तद्गृहं गृहं भवेत् ।
 पितृभ्यः तद्गृहं यच्च जारस्यैव तु तद्गृहम् ॥ ३६
 उल्लिख्य तद्गृहं पश्चात् पंचगव्येन शुध्यति ।
 त्यजेन्ष्टयपात्राणि वस्त्रं काष्ठं च शोधयेत् ॥ ३७
 सभारान् शोधयेत् सर्वात् गोकेशैश्च फलोद्भवान् ।
 तान्त्राणि पंचगव्येन कांक्षानि दश भस्त्राभिः ॥ ३८

प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रौ ब्राह्मणैरूपपादितम् ।
 गोद्वयं द्वैक्षिर्था दद्यात् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ३८
 दूतरेवामहोरात्रं पंचगव्येन शोधनम् ।
 सपुत्रः सङ्गमृत्यश्च कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ ४०
 आकाशं वायुरग्निश्च मेधं भूमिगर्तं जलम् ।
 न दुष्यन्तीह दर्भाश्च यज्ञेषु चमसास्तथा ॥ ४१
 उपवासैर्व्रतैः पुण्यैः ज्ञानसन्ध्यार्चनादिभिः ।
 जपैर्दामैस्तथा दानैः शुध्यन्ते ब्राह्मणाः सदा ॥ ४२
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

अमेश्वरेतो गोमांसं चाण्डालान्नमथापि वा ।
 यदि भुक्तान्तु विप्रेण कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥ १
 तथैव क्षत्रियो वैश्यस्तदर्हन्तु समाचरेत् ।
 सूद्रोऽप्येवं यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २
 पंचगव्यं पिवेच्छुद्रो ब्रह्मकूर्शं पिवेद्विजः ।
 एकद्वित्रिचतुर्गाश्च दद्याद्विप्राद्-क्रमात् ॥ ३
 शुद्रान्नं सूतकस्यान्नमभोज्यत्स्यान्नमेव च ।
 शङ्कितं प्रतिपिद्धान्नं पूर्वीच्छिष्टं तथैव च ॥ ४
 यदि भुक्तान्तु विप्रेण अज्ञानादापदापि वा ।
 ज्ञात्वा समाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्शन्तु पावनम् ॥ ५
 ब्यालैर्नकुलमार्जारैरन्नमुच्छिष्टितं यदा ।
 तिलदर्भादकैः प्रोक्ष्य शुध्यते नात्र संशयः ॥ ६

शूद्रोऽप्यभोज्यं भुक्तान्नं पंचगव्येन शुध्यति ।
 क्षत्रियो वापि वैश्यश्च प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ७
 एभ्योऽप्युपविष्टानां विप्राणां सह भोजने ।
 यद्येकोऽपि त्यजेत् पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥ ८
 मोहाद्वा लोभतस्तत्र पङ्क्त्यावुच्छिष्टभोजने ।
 प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः छच्छं सान्तपनन्तथा ॥ ९
 पीयूषश्चेतलशुनटन्ताकाफलगृह्णन् ।
 पलाण्डुं दृक्षनिर्यासं देवस्वं कवकानि च ॥ १०
 उष्ट्रीक्षीरमविक्षीरमन्नानाङ्गुलते द्विजः ।
 त्रिरात्रमुपवासी स्यात् पंचगव्येन शुध्यति ॥ ११
 मण्डूकं भक्षयित्वा च मूषिकमांसमेव च ।
 ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावक्त्रानेन शुध्यति ॥ १२
 क्षत्रियो वापि वैश्यो वा क्रियावन्तौ श्राद्धव्रतौ ।
 तद्गृह्णेषु द्विजैर्भोज्यं हव्यकव्येषु नित्यशः ॥ १३
 घृतं तैलं तथा क्षीरं गुडं तैलेन पाचितम् ।
 गत्वा नदतटे विप्रो भुञ्जीयाच्छुद्धभोजनम् ॥ १४
 अन्नानाङ्गुलते विप्राः सूतके ऋतकेऽपि वा ।
 प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्षीं वर्षीं विनिर्दिशेत् ॥ १५
 गायत्राद्य सहस्रेण शुद्धः स्याच्छुद्धसूतके ।
 वैश्यः पंचसहस्रेण त्रिसहस्रेण क्षत्रियः ॥ १६
 ब्राह्मणश्च यदा भुङ्क्ते प्राणायामेन शुध्यति ।
 अथवा वामदेव्येन सान्ना चैकेन शुध्यति ॥ १७
 शुष्कान्नं गोरसं स्रुहं शुद्धवेश्मन आगतम् ।
 पक्कं विप्रगृहे पूतं भोज्यं तन्मनुरवधीत् ॥ १८

आप्तकाले तु विप्रेण शुक्लं शुद्रगृहे यदि ।
 मनस्तापिन शुभ्येत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥ १८
 दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
 एते शुद्रेषु भोज्यान्ना वेश्यान्मानं निवेदयेत् ॥ २०
 शुद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
 संस्कृतस्तु भवेदासो ह्यसंस्कारैस्तु नापितः ॥ २१
 क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सृतः ।
 स गोपाल इति ज्ञेयो भोज्या विप्रैर्न संशयः ॥ २२
 वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
 आर्द्धकः स तु विज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥ २३
 भाण्डस्थितमभोज्येषु कलं दधिं घृतं पयः ।
 अकामतस्तु यो भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ २४
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाप्युपसर्पति ।
 ब्रह्मकूर्चमहोरात्रं यथा वर्णस्य निष्कृतिः ॥ २५
 शूद्राणां नोपवासं स्याच्छूद्रो दानेन शुभ्यति ।
 ब्रह्मकूर्चमहोरात्रं श्वपाकमपि शोधयेत् ॥ २६
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिं सर्पिं कुशोदकम् ।
 निर्दिष्टं पञ्चगव्यन्तु पवित्रं पापनाशनम् ॥ २७
 गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेताया गोमयं हरेत् ।
 पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया दधि चोच्यते ॥ २८
 गोमूत्रं घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ।
 गोमूत्रं पलं दद्याद्भस्त्रिपलमुच्यते ॥ २९
 आव्यथैकपलं दद्याद्दण्डार्धान्तु गोमयम् ।
 क्षीरं सप्तपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥ ३०

गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ।
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्वात्रोति वै दधि ॥ ३१
 तेजोसि शुक्रमित्याज्यं देवस्यत्वा कुशोदकम् ।
 पञ्चगव्यञ्चचा पूतं स्थापयेदग्निमन्त्रिधौ ॥ ३२
 आपोऽहिष्ठेति चालोद्य मानस्तोर्कति मन्त्रयेत् ।
 सप्तवरास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुक्रात्वषः ॥ ३३
 एभिरुद्धृत्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ।
 दूरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च श्रवती ।
 एतैरुद्धृत्य होतव्यं हुतशेषं स्वयं पिबेत् ॥ ३४
 आलोद्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ।
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन तु ॥ ३५
 यत्स्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति देहिनाम् ।
 ब्रह्मकूक्षो दहेत् सर्वं यथैवाग्निरिवेत्नम् ॥ ३६
 पिवतः पतितं तोयं भाजने मुखनिःसृतम् ।
 अपेयं तद्विजानीयाद्ब्रह्मा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३७
 कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्वशृगालौ च मर्कटम् ।
 अस्थिचर्मादि पतितं पीत्वामिथ्या अपो द्विजः ॥ ३८
 नारन्तु कूपे काकश्च विड्भ्रराहखरोष्टकम् ।
 गावयं सौप्रतीकश्च मयूरं खड्गकं तथा ॥ ३९
 वैयाघ्रमाक्षं सैहं वा कुणपं यदि मज्जति ॥ ४०
 तडागं वाथ दुष्टस्य पीतं स्यादुदकं यदि ।
 प्रायश्चित्तं भवेत् पुंसः क्रमेणैतेन सर्वशः ॥ ४१
 विप्रः शुभ्येस्त्रिरात्रेण क्षत्रियस्तु दिनद्वयात् ।
 एकाहं तु वैश्यस्तु शूद्रो नक्तनेन शुध्यति ४२

परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ।
 अपचस्य च भुक्तानं द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४३
 अपचस्य च यद्दानं दातुञ्चास्य कुतः फलम् ।
 दाता प्रतिग्रहीता च द्वौ तौ निरयगामिणौ ॥ ४४
 गृहीत्वाग्निं समारोप्य पञ्चयज्ञान्न वर्त्तयेत् ।
 परपाकनिवृत्तोऽसौ मुनिभिः परिकीर्तितः ॥ ४५
 षड्यज्ञं स्वयं कृत्वा पराद्धेनोपजीवति ।
 सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतो हि सः ॥ ४६
 गृहस्थधर्मयो विप्रो ददाति परिवर्जितः ।
 ऋषिभिर्धर्मतत्त्वत्रैरपचः परिकीर्तितः ॥ ४७
 युगे युगे च ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ।
 तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपाहि ब्राह्मणाः ॥ ४८
 ऋद्धारं ब्राह्मणस्त्रोक्त्वा त्वङ्कारश्च गरीयसः ।
 स्नात्वा तिष्ठन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥ ४९
 ताडयित्वा तृण्येनापि कण्ठे वाबद्ध वाससा ।
 विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ५०
 अवगूर्य त्वहोरात्रं त्रिरात्रं क्षितिपातने ।
 अतिहृच्छ्व रुधिरं हृच्छ्वन्तरशोणिते ॥ ५१
 नवाहमतिहृच्छ्वं स्यात् पाणिपूरान्नभोजनम् ।
 त्रिरात्रमुपवासः स्यादितिहृच्छ्वः स उच्यते ॥ ५२
 सर्वेषामिव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ।
 शतसहस्रमभ्यस्ता गायत्रीशोधनं परम् ॥ ५३

भूति पाराशरे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

दुःस्वप्नं यदि मध्येत् तु वान्ते वा क्षुरकर्माणि ॥
 मैथुने प्रेतधूमे च ज्ञानमेव विधीयते ॥ १
 अज्ञानात् प्राश्य विष्णुत्वं सुरां वा पिवते यदि ॥
 पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २
 अजिनं मेखलाः दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।
 निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्माणि ॥ ३
 स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्धार्थः प्राजापत्यं विधीयते ।
 पंचगव्यं ततः कृत्वा ज्ञात्वा पीत्वा विशुध्यति ॥ ४
 जलाग्निपतने चैव प्रवक्ष्यामि शक्येषु च ।
 प्रत्यवसितमेतेषां कथं शुद्धिविधीयते ॥ ५
 प्राजापत्येनापे तीर्थाभिगमनेन च ।
 वृषैकादशदानेन वर्णा शुध्यन्ति ते त्रयाः ॥ ६
 ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि वनं गत्वा चतुष्पथम् ।
 सशिल्पं वपनं कृत्वा प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥ ७
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः स्वायम्भूवोऽवधीत् ॥
 मुच्यते तेन पापेन ब्राह्मणत्वं च गच्छति ॥ ८
 तदानीं पंच पुण्यानि कौर्त्तितानि मनीषिभिः ।
 आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ९
 आग्नेयं भस्मना ज्ञानमवगाह्य तु वारुणम् ।
 आपोहिष्ठेति तद् ब्राह्मं वायव्यं रजसा स्मृतम् ॥ १०
 वसु सातपवर्षेण ज्ञानं तद्विध्यमुच्यते ।
 तत्र ज्ञाने भु गङ्गायां ज्ञातो भवति मानवः ॥ ११

जामार्थं ऽप्यग्राह्यं देवाः पितृगणैः सह ।
 गडुभृता हि गच्छन्ति तृषार्ताः सलिलार्थिनः ॥ १२
 निराशास्ते निवर्तन्ते वस्त्रनिष्पीडने कृते ।
 तस्मान्न पीडयेद्दस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥ १३
 विधूनीति हि यः केशान् स्नातः प्रस्रवतो द्विजः ।
 आचामेद्वा जलस्यऽपि स वाह्यः पितृदैवतैः ॥ १४
 शिरः प्रावर्त्तकं बद्धा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १५
 जले स्थलस्थो नाचामेज्जलस्थश्च वहिःस्थले ।
 अग्ने स्मृष्ट्वा समाचान्त उभयत्र शुचिर्भवेत् ॥ १६
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥ १७
 क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथावृते ।
 पतितानां च सन्नाथे दक्षिणं श्वघ्नं स्पृशेत् ॥ १८
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोमः सूर्वाऽनिलस्तथा ।
 ते सर्वे ह्यपि तिष्ठन्ति कर्ण्ये विप्रस्य दक्षिणे ॥ १९
 द्विवाकरकरै पूतं दिवास्नानं प्रशक्यते ।
 अप्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥ २०
 मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चादिदेवताः ।
 सर्वे सोमे विलीयन्ते तस्मात् स्नानन्तु तद्ग्रहे ॥ २१
 खलयज्ञे विवाहे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ।
 सर्वथ्यां दानमेतेषु नान्यत्वेति विनिश्चयः ॥ २२
 पुत्रजन्मानि यज्ञे च तथा चात्यवकर्मणि ।
 राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यथा निशि ॥ २३

महानिशा तु विज्ञेया मध्यस्थप्रहरद्वयम् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत् ॥ २५
 चैत्रवृक्षश्रितित्थश्च चण्डालः सोमविक्रयी ।
 एतांस्तू ब्राह्मणः सृष्टा सवासा जलमाविशेत् ॥ २६
 अस्थिसञ्चयनात् पूर्वं रुदित्वा स्नानमाचरेत् ।
 अन्तर्दशाहं विप्रश्च पूर्वं माचमनं भवेत् ॥ २७
 सर्वं नङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
 सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नानदानादिकर्मसु ॥ २७
 क्लृप्तपूतन्तु यत् स्थानं कुशेनोपस्पृशेद्विजः ।
 कुशेनोद्गततोयं यत् सोमपानसमं स्मृतम् ॥ २८
 अन्निकार्यात् परिभ्रष्टाः सन्ध्योपासनवर्जिताः ॥
 वेदंचैवामधीयानाः सर्वे ते वृषलाः स्मृताः ॥ २९
 अस्माद्वृषलभीदेन ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वे न शक्यते ॥ ३०
 शूद्रान्नरसपुष्टस्याप्यधीयानस्य नित्यशः ।
 जपतो जुह्वतो वापि गतिरुक्ता न विद्यते ॥ ३१
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पकं शूद्रेण तु सहासनम् ।
 शूद्राञ्जानागमश्चापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ३२
 स्वतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहं तां न । वज्रान सि कां कां योनिं गमिष्यति ॥ ३३
 गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि शूकरः ।
 शयोनौ सप्त जन्म स्यादित्येवं ममुरब्रवीत् ॥ ३४
 दक्षिणार्थन्तु यो विप्रः शूद्रश्च जुहुयाद्विः ।
 ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥ ३५

शौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद्विजः ।
 भुञ्जानो हि वदेद्व्यस्तु तदन्नं परिवर्ज्जयेत् ॥ ३६
 अर्हं भुक्ते तु यो विप्रस्तस्मिन् पात्रे जलं पिबेत् ।
 हतं दैवञ्च पितृञ्च आत्मानञ्चोपघातयेत् ॥ ३७
 भाजनेषु च तिष्ठत्सु स्वास्त्रि कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 न देवास्तृप्तिमायान्तिः निराशाः पिबरस्तथा ॥ ३८
 गृहस्थस्तु यदा युक्तो धर्मोऽप्युच्यते ॥
 पोथधर्मार्थसिद्ध्यर्थं न्यायवर्ती सुबुद्धिमान् ॥ ३९
 न्यायोपाज्जितवित्तेन कर्तव्यं ज्ञानरक्षणम् ।
 अन्यायेन तु यो जीवेत् सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥ ४०
 अग्निचित् कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः ।
 दृष्टमालं पुनन्येते तस्मात् पश्येत्तु नित्यशः ॥ ४१
 अरणिं कृष्णमार्जारं चन्दनं सुमणिं घृतम् ।
 तिलान् कृष्णजिनं क्वागं गृहे चैतानि रक्षयेत् ॥ ४२
 गवां शतं सैकट्यं यत्र तिष्ठत्ययन्वितम् ।
 तत् क्षेत्रं दशगुणितं गोचर्म परिकीर्तितम् ॥ ४३
 ब्रह्महत्यादिभिर्मर्ह्यो मनोवाक्कायकर्मजैः ।
 एतन्नोचर्मदानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ४४
 कुटुम्बिने दरिद्राय श्रौत्रियाय विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते तस्मै तदायुर्द्विकारकम् ॥ ४५
 आ षोडशदिनादर्वाक् स्नानमेव रजस्वला ।
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यादुशना सुनिरव्रवीत् ॥ ४६
 युगं यगद्वयं चैव वियुगं च चतुर्युगम् ।
 चाण्डालसूतिकोदक्वापतितानामधः क्रमात् ॥ ४७

ततः सन्निधिमात्रेण सच्चेलं ज्ञानमाचरेत् ।
 ज्ञात्वावलोकयेत् सूर्यमज्ञानात् स्पृशते यदि ॥ ४८
 वापीकूपतडागेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुःखः ।
 तोयं पिबति वक्त्रेण श्वयोनी जायते ध्रुवम् ॥ ४९
 यस्तु क्रुद्धः पुमान् भार्यां प्रतिज्ञायाम्यगम्यताम् ।
 पुनरिच्छति तां गन्तुं विप्रमध्ये तु श्रावयेत् ॥ ५०
 श्रान्तः क्रुद्धस्तमोभ्रान्त्या नृत्प्रेषणः प्रवर्धितः ।
 दानं पुष्यमकृत्वा च प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥ ५१
 उपस्पृशेत् त्रिषवणं मण्डानद्युपसङ्गमे ।
 शीर्ष्णान्ते चैव गां दद्याद् ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥ ५२
 सुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ।
 अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्याद्दिनभोकमभोजनम् ॥ ५३
 सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदान्तवाद्दिनः ।
 भुक्त्वा च सुच्यते पापाद्दहीरात्रः वै नरः ॥ ५४
 कर्ष्णीच्छिष्टमधोच्छिष्टमन्तरीक्ष्यतौ तथा ।
 कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत अशौचमरणे तथा ॥ ५५
 कृच्छ्रे देव्यदुतश्चैव प्राणायामशतत्रयम् ।
 पुष्यतीर्थनार्द्रेशिरः ज्ञानं हादशसङ्ग्रया ।
 द्वियोजनं तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेवं प्रकल्पितम् ॥ ५६
 गृहस्थः कामतः कुर्याद्रेतसः सेचनं भुवि ।
 सहस्रन्तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ॥ ५७
 चातुर्वेद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके ।
 समुद्रसेतुगमने प्रायश्चित्तं विनिर्द्देशेत् ॥ ५८

सैतुबन्धपथे भिक्षां चातुर्वर्थात् समाचरेत् ।
 वर्जयित्वा विकर्मस्थान्श्चक्रोपानद्विवर्जितः ॥ ५८
 अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ।
 गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ॥ ६०
 गोकुलेषु वसेच्चैव ग्रामेषु जगरैषु च ।
 तथा वनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु च ॥ ६१
 एतेषु ख्यापयन्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरम् ।
 दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनभायतम् ॥ ६२
 रामचन्द्रसमादिष्टं नलसञ्चयनञ्चितम् ।
 सैतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ६३
 यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपतिः ।
 पुनः प्रत्यागतो वेश्म वासार्थमुपसर्पति ॥ ६४
 सपुत्रः सह भृत्यैश्च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गाश्चैकशतं दद्यात्तुर्वदेषु दक्षिणाम् ॥ ६५
 ब्राह्मणानां प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ।
 सवनस्थां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ ६६
 मद्यपश्च द्विजः कुर्यान्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 चान्द्रायणे ततश्चीर्णं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ ६७
 अनुडुत्सहितां गाश्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥ ६८
 अपहृत्य स्वर्णान्तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ।
 गच्छेन्मुषलमादाय राजाभ्यासं बधाय तु ॥ ६९
 ततः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञासौ सुक्त एव च ।
 कामकारकृतं यत् ख्यान्नान्यथा बधमर्हति ॥ ७०

आसनाद्वनादूयानात् सन्धाषात् सहभोजनात् ।
 संक्रामन्ति हि पापानि तैलविन्दुरिवाश्वसि ॥ ७१
 चान्द्रायणं वावकञ्च तुलापुरुष एव च ।
 गवाञ्चैवानुगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ७२
 एतत् पाराशरं शास्त्रं श्लोकानां शतपञ्चकम् ।
 द्विनवत्या समायुक्तं धर्मशास्त्रस्य संग्रहः ॥ ७३
 यथाध्ययनकर्माणि धर्मशास्त्रमिदं तथा ।
 अध्येतव्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गगामिणा ॥ ७४
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
 एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभु ॥ १०
 दंष्ट्राश्रेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
 आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः ॥ ११
 एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
 उद्धृता पृथिवी सर्वा रसातलगता पुरा ॥ १२
 उद्धृत्य निञ्चले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके ।
 यथास्थानं विभज्यापस्तङ्गता मधुसूदनः ॥ १३
 सामुद्राश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ।
 पल्लवेषु च पाल्वल्यः सरःसु च सरोवराः ॥ १४
 पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा ।
 द्वीपानामुदधीनां च स्थानानि विविधानि च ॥ १५
 स्थानपालालोकपालान्नदीशैलवनस्पतीन् ।
 ऋषींश्च सप्तधर्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान् ॥ १६
 पिशाचोरगगन्धर्वयक्षराक्षसमानुषान् ।
 पशुपक्षिन्दगाद्यांश्च भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 मेघेन्द्रचापशम्पाद्यान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा ॥ १७
 एवं कुराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम् ।
 जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम् ॥ १८
 अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनाईने ।
 वसुधा चिन्तयामास का धृतिर्म्म भविष्यति ॥ १९
 पृच्छामि कश्चपं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम् ।
 मदीयां ब्रह्मते चिन्तां नित्यमेव मद्दामुनिः ॥ २०

एतं सा निश्चयं कृत्वा देवीं स्त्रीरुपधारिणी ।
 जगाम कश्यपं द्रष्टुं दृष्टवांस्ताञ्च कश्यपः ॥ २१
 नीलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम् ।
 अलिसङ्घालकां शुभ्रां बभ्रुजीवाधरां शुभा ॥ २२
 सुभ्रूं सुसूक्ष्मदशनां चारूनासां नतभ्रुवम् ।
 कम्बकण्ठो संहतोरुं पीनोरुजघनस्थलीम् ॥ २३
 विरेजतुस्तनौ यस्याः समौ पीनौ किरन्तरौ ।
 शक्रेभकुम्भसङ्गाथौ शतकुम्भसमद्युतौ ॥ २४
 षण्णालकोमलौ वाह करौ किशलयोपमौ ।
 रुक्मस्तम्भनिभावूरु गूढे श्लिष्टे च जालुनौ ॥ २५
 जङ्घे विरोमे सुषमे पदावतिमनोरमौ ।
 जघनञ्च घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः ॥ २६
 प्रभायुता नखास्तान्त्रा रूपं सर्वमनोहरम् ।
 कुर्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिशः ॥ २७
 कुर्वाणां प्रभया देवीं तथा वितिमिरा दिशः ।
 सुसूक्ष्मशृङ्खलवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम् ॥ २८
 पदन्यासैर्वसुमतीं सपद्मामिव कुर्वतीम् ।
 रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुपस्थिताम् ।
 समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः ॥ २९
 उवाच तां वरारोहे विज्ञातं हृद्गतं मया ।
 धरे तव विशालाक्षि गच्छ देवि जनार्दनम् ।
 स ते वक्ष्यत्यशेषेण भाविनी ते यथा स्थितिः ॥ ३०
 क्षीरोद्दे वसतिस्तस्य मया ज्ञाता शुभानने ।
 ध्यानयोगिन चार्वाङ्गि तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः ॥ ३१

इत्यवमुक्ता सम्पूज्य कश्यपं वसुधा ततः ।
 प्रययौ केशवं द्रष्टुं क्षीरोदमथ सागरम् ॥ ३२
 सा ददर्शाश्वतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम् ।
 पवनक्षोभसञ्जातवीचीशतसमाकुलम् ॥ ३३
 हिमवच्छतसङ्काशं भ्रूणहृत्परेणवपुर्हृत् ।
 वोचो हस्तैर्घवलितैराह्वयानमिव क्षितिम् ॥ ३४
 तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम् ।
 अन्तरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्पपम् ।
 यस्मात् तस्मात् तु विभ्रन्तं सुशुभ्रां तमुमूर्त्जिताम् ॥ ३५
 पाण्डुरं खगभागम्यमधोमुखनवर्त्तिनम् ।
 इन्द्रनीलकङ्काराब्जं विपरीतमिवाम्बरम् ॥ ३६
 फणावलीसमुद्भूतवनसङ्घसमाचितम् ।
 निर्मोकमिव शशाङ्गैर्विस्तीर्णं तमतीव हि ॥ ३७
 तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्थं ददृशे केशवालयम् ।
 अनिर्द्देश्यपरीमाणमनिर्द्देश्यद्विसंयुतम् ॥ ३८
 शेषपर्यङ्गं तस्मिन् ददर्श मधुसूदनम् ।
 शेषाह्निफणरत्नांशुदुर्विभाव्यमुखाम्बुजम् ॥ ३९
 शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्यायुतसमप्रभम् ।
 पातवाससमन्तोभं सर्वरत्नविभूषितम् ॥ ४०
 मुकुटेनार्कवर्णान् कुण्डलाभ्यां विराजितम् ।
 संवाह्यमानाङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः ।
 शरीरधारिभिः शस्त्रैः सेव्यमानं समन्ततः ॥ ४१
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधुसूदनम् ।
 जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ ॥ ४२ ॥

उद्धृताहं त्वया देव रसातलतलं गता ।
 खे स्थाने स्थापिता विष्णो लोकानां हितकाम्यया ॥ ४३
 तत्राधुना मे देवेश का धृतिर्वै भविष्यति ।
 एवमुक्तस्तदा देव्या देवो वचनमब्रवीत् ॥ ४४
 वर्णाश्रमाचाररताः शास्त्रैकतः परायणाः ।
 त्वां धरे धारयिष्यन्ति तेषां त्वङ्गार आहितः ॥ ४५
 एवमुक्त्वा वसुमती देवदेव्याभाषत ।
 वर्णानामाश्रमाणांच धर्मान् वद सनातनान् ।
 त्वत्तोऽहं श्रोतुमुच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः ॥ ४६
 नमस्ते देवदेवेश देवारिवलसूदन ।
 नारायण जगन्नाथ शङ्खचक्रगदाधर ॥ ४७
 यज्ञनाभ ऋषीकेश महाबलपराक्रम ।
 अतीन्द्रिय सुदुष्यार देव शार्ङ्गधनुर्धर ॥ ४८
 वराह भौम गोविन्द पुराण पुण्योत्तमः ।
 हिरण्यकेश विश्वाक्ष यज्ञमूर्त्तिरिच्छन ॥ ४९
 क्षेत्र क्षेत्रज्ञ लोकेय सलिलान्तरयायक ।
 मन्त्र मन्त्रबहाधिन्य वेदवेदाङ्गविग्रह ५०
 जगतोऽख्य समग्रस्य सृष्टिसंहारकारक ।
 सर्वधर्माङ्ग धर्माङ्ग धर्माद्योने वरप्रद ॥ ५१
 विश्वक्सेनाद्यत व्योम मधुकैटभसूदन ।
 दृहतां दृहणाज्ञेय सर्व सर्वाभयप्रद ॥ ५२
 वरेण्यानघ जीमुताव्यय निर्वाणकारक ।
 आप्यायन अपांस्थान चैन्दाधार निर्दिष्ट य ॥ ५३

सप्तशीर्षाध्वरगुरो पुराण पुरुषोत्तम ।

ध्रुवाक्षर सुमृक्ष्ये श भक्तवत्सल पावन ॥ ५४

त्वं गतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम् ।

तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम ॥ ५५

प्रपन्नास्मि जगन्नाथ ध्रुवं वाचस्पतिं प्रभुम् ।

सुब्रह्मण्यमनादृष्टं वसुखेलं वसुप्रदम् ॥ ५६

महायोगवलोपेतं दृश्रिगभं दृताच्चिषम् ।

वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ॥ ५७

सुरासुरगुरुं देवं विभुं भूतमहेश्वरम् ।

एकव्युहं चतुर्वीहं जगत्कारणकारणम् ॥ ५८

ब्रूहि मे भगवन् धर्माश्चातुर्वर्ण्यस्य श्वाश्वतान् ।

आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्थान् ससंग्रहान् ॥ ५९

एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षौणीमभाषत ।

शृणु देवि धरे धर्माश्चातुर्वर्ण्यस्य श्वाश्वतान् ।

आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्थान् ससंग्रहान् ॥ ६०

ये तु त्वां धारयिष्यन्ति सन्धस्तेषां परायणान् ।

निषणा भव वामोरु काञ्चनेऽस्मिन् वरासने ॥

सुखासीना निबोध त्वं धर्मान्निगदतो मम ।

शुश्रुवे वैष्णवान् धर्मान् सुखासीना धरा तदा ॥ ६२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्चत्वारः ॥ १ ॥
 तेषामाद्या द्विजातयस्त्रयः ॥ २ ॥ तेषां निषेकाद्यः श्मशानान्तो मन्त्रवत्क्रियासमूहः ॥ ३ ॥ तेषां च धर्माः—ब्राह्मणस्याध्यापनम् ; क्षत्रियस्य शस्त्रनित्यता ; वैश्यस्य पशुपालनम् ; शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा ; द्विजानां यजनाध्ययने ॥ ४ ॥

अथैतेषां वृत्तयः—ब्राह्मणस्य याजनप्रतिग्रहौ ; क्षत्रियस्य क्षत्रित्वाणम् ; कृषिगोरक्षवाण्यज्यकुसीदयोर्निषेधखानि वैश्यस्य ; शूद्रस्य सर्वशिल्पानि ॥ ५ ॥ आपत्यजन्तरा वृत्तिः ॥ ६

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः ।

अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥ ७

आर्जवं लोभशून्यत्वं देवब्राह्मणपूजनम् ।

अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते ॥ ८

इति वैश्वे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ राजधर्माः ॥ १ ॥ प्रजापरिपालनम्, वर्णाश्रमाणां स्त्रे स्त्रे धर्मव्यवस्थापनम् ॥ २ ॥ राजा च जाङ्गलं पशुव्यं शस्योपेतं देयमाशयेत् वैश्यशूद्रप्रायश्च ॥ ३ ॥ तत्र धन्वतृ-

महीवारिवृत्तगिरिदुर्गाद्यामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत् ॥ ४ ॥ तत्र
 स्वस्वग्रामाधिपान् कुर्यात् । दशाध्यक्षान् ॥ शताध्यक्षान् ।
 देशाध्यक्षाञ्च ॥ ५ ॥ ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परिहारं
 कुर्यात् ॥ ६ ॥ अशक्तो दशग्रामाध्यक्षाय निवेदयत् ॥ ७ ॥
 सोऽप्यशक्तः शताध्यक्षाय । सोऽप्यशक्तो देशाध्यक्षाय ।
 देशाध्यक्षोऽपि सर्वात्मना दोषमुच्छिन्द्यात् ॥ ८ ॥ आकर-
 शुक्लतरनागवनेष्वाप्तान् नियुञ्जीत । धर्मिष्ठान् धर्मकार्थिषु ।
 निपुणानर्थकार्थिषु । शूरान् संग्रामकर्मीषु । उग्रानुग्रहेषु ।
 षण्डान् स्त्रीषु ॥ ९ ॥ प्रजाभ्यो वल्यर्थं संवत्सरेण धान्यतः
 षष्ठमंशमादद्यात् । सर्वशल्येभ्यश्च ॥ १० ॥ द्विकं शतं पशु-
 हिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च ॥ ११ ॥ मांसमघृष्टतौषधिगन्ध-पुष्प-
 मूलफल-रसदारुपत्राजिनचङ्गाण्डाशमभाग्द्वैदलेभ्यः षष्ठ-
 भागम् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणेभ्यः करादानं न कुर्यात्, ते हि राज्ञो
 धर्मकरदाः ॥ १३ ॥ राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतषष्ठंश-
 भाक् ॥ १४ ॥ स्वदेशपण्याञ्च शुक्लाशं दशममादद्यात्,
 परदेशपण्याञ्चविंशतितमम् ॥ १५ ॥ शुक्लस्थानमपक्रामन्
 सर्वापहारमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ शिल्पिनः कर्मजीविनश्च शूद्राश्च
 मासेनैकं रात्रः कर्म कुर्यात् ॥ १७ ॥ स्वाम्यमात्यदुर्गकोश-
 दण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः ॥ १८ ॥ तद्दूषसाञ्च हन्यात् ॥
 १९ ॥ स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयोश्च चारचक्षः स्यात् ॥ २० ॥ साधूनां
 पूजनं कुर्यात् ॥ २१ ॥ दुःशं हन्यात् ॥ २२ ॥ शत्रुमित्रो-
 दासीनमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथाह यथाकालं
 प्रयुञ्जीत ॥ २३ ॥ सन्धिविग्रहवानासनसंशयद्वैधीभावाञ्च
 यथाकालमाश्रयेत् ॥ २४ ॥ चैत्रे मार्गशीर्षे वा यात्रां

वायात् । परस्व व्यसने वा ॥ २५ ॥ परदेशावाप्तौ तद्देश-
 धर्मान् नोच्छिन्यात् ॥ २६ ॥ परेनाभियुक्तञ्च सर्वात्मना
 स्वं राष्ट्रं गोपायेत् ॥ २७ ॥ नास्ति राज्ञां समरे तदुत्थाग-
 सदृशो धर्मः ॥ २८ ॥ गोब्राह्मणशृपतिमित्रधनदारजीवित-
 रक्षणादूये हतास्ते स्वर्गभाजः । वर्णसङ्कररक्षणार्थं च ॥ २९ ॥
 राजा परपुरावाप्तौ तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत् ॥ ३० ॥
 न राजकलमुच्छिन्यात् अन्यत्राकुलीनराजकुलात् ॥ ३१ ॥
 स्रगयाञ्च स्त्रीपानेष्वभिरतिं न कुर्यात् ॥ ३२ ॥ आद्यद्वाराणां
 नोच्छिन्यात् ॥ ३३ ॥ नापात्रवर्षां स्यात् ॥ ३४ ॥ आकुरेभ्यः
 सर्वमादद्यात् ॥ ३५ ॥ निधिं लब्ध्वा तद्धर्मं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्,
 द्वितीयमर्द्धं कोशे प्रवेशयेत् ॥ ३६ ॥ निधिं ब्राह्मणी लब्ध्वा
 सर्वमादद्यात् ॥ ३७ ॥ क्षत्रियश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थ-
 मंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमादद्यात् ॥ ३८ ॥ वैश्यश्चतुर्थमंशं राज्ञे
 दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमंशमादद्यात् ॥ ३९ ॥ शूद्रश्चावाप्तं
 द्वादशधा विभज्य पंचांशान् राज्ञे दद्यात् पंचांशान् ब्राह्म-
 णेभ्योऽंशद्वयमादद्यात् ॥ ४० ॥ अनिवेदितविज्ञातस्य सर्प-
 मपहरेत् ॥ ४१ ॥ स्वनिहितद्राज्ञे ब्राह्मणवर्जं द्वादशमंशं
 दद्युः ॥ ४२ ॥ परनिहितं स्वनिहितमिति ब्रुवंस्तत्सं दण्ड-
 मावहेत् ॥ ४३ ॥ वालानाथस्त्रौघनानि च राजा परि-
 पालयेत् ॥ ४४ ॥ चौरहृत्तं धनमवाप्य सर्वमेव सर्वर्षेभ्यो
 दद्यात् ॥ ४५ ॥ अनवाप्य च स्वकोशादेव दद्यात् ॥ ४६ ॥
 शान्तिस्वस्थयनैर्द्वेषघातान् प्रशमयेत् ॥ ४७ ॥ परचक्रोप-
 घातांश्च शस्त्रनित्यतया ॥ ४८ ॥ वैदेतिहासधर्मशास्त्रार्थ-
 कुशलं कुलीनमव्यङ्गं तपस्विनं पुरोहितं च वरयेत् ॥ शचीन-

लब्धानवहिताञ्जलिसम्पन्नान् सर्वाथेषु च सहायान् । ४९ ॥
 स्वयमव व्यवहारान् पर्येद्वर्द्धिर्ब्राह्मणैः सार्धम् । ५० ॥
 व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं नियुञ्ज्यात् । ५१ ॥ जन्मकर्मव्रतो-
 पेताश्च राजा सभासदः कार्य्या रिपौ मित्रे च ये सभाः
 कामक्रोधभयलोभादिभिः कार्य्यार्थिभिरनाहार्य्याः । ५२ ॥
 राजा च सर्वकार्य्येषु सावत्सराधीनः स्यात् । ५३ ॥ देव-
 ब्राह्मणान् सततमथ पूजयेत् । ५४ ॥ दृढसंकी भवेत् । यज्ञ-
 याजी च । ५५ ॥ न चास्य विपये, ब्राह्मणः क्षुधात्तोऽव-
 सीदेत् । न चान्योऽपि सत्कर्मनिरतः । ५६ ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च
 भुवं प्रतिपादयेत् । ५७ ॥ तेषां येषां च प्रतिपादयेत् स्वदंश्यान्
 अन्तरप्रमाणं दानञ्चेदोपवर्णनं च पटे ताम्रपट्टे वा लिखितं
 स्वमद्राङ्गितं चागामिनृपविज्ञापनायं दद्यात् । ५८ ॥ पर-
 दृष्टां च भुवं नापहरेत् । ५९ ॥ ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान्
 प्रयच्छेत् । ६० ॥ सर्वस्वात्मानं गोपायेत् । ६१ ॥ सुदर्शनश्च
 स्यात् । विपद्भागदमन्त्रधारी च । नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात् ।
 ६२ ॥ स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात् । ६३ ॥ वध्यैश्चपि भ्रुकुठीमाचरेत्
 । ६४ ॥ अपराधानुरूपं च दण्डं दण्डेषु दापयेत् । ६५ ॥
 सम्यग् दण्डप्रणयनं कुर्यात् । ६६ ॥ द्वितीयमपराधं न
 कुर्याच्चिद् क्षमते स्वधर्ममपालयन् नादण्डौ नामास्ति
 राज्ञः ।

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भवः ।

प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति ॥ ६७

स्वराष्ट्रे श्यामदण्डः स्याद भृशदण्डश्च शत्रुषु ।

सुहृत् स्वजिह्वाः जिह्वेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ॥ ६८

एवं वृत्तस्य वृपतेः शिलोच्छेनोनापि जीदतः ।
 विस्तीर्यते यशो लोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ ६८
 प्रजामुखे सुखी राजा तद्दुःखे यच्च दुःखितः ।
 स कीर्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ७०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

जातस्याः शर्मरीचिगतं रजस्रसरेणुसंज्ञकम् । १ । तद्द-
 ष्टकं लिच्छा । २ ॥ तत्त्रयं राजसर्षपः । ३ । तत्त्रयं गौर-
 सर्षपः । ४ । तत्षट्कं यवः । ५ । तत्त्रयं कृष्णालम् । ६ ।
 तत्पञ्चकं माषः । ७ । तद्दशमक्षार्द्धम् । ८ । अक्षार्द्धमेक
 सचतुर्भाषकं सुवर्णः । ९ । चतसुवर्णको निष्कः । १० ॥
 द्वे कृष्णले समधृते कथ्यमाषकः । ११ । तत्पोडशकं धरणम् ।
 १२ । ताम्रकार्षिकः कार्षापणः । १३ ।
 पणानां द्वे शते सार्द्धं प्रथमः साहस्रः कृतः ।
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रन्त्वेव चोत्तमः ॥ १४
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ मन्त्राणां तद्विद्या ब्राह्मणवर्जं सर्वं वध्याः । १ । न
 शारीरो ब्राह्मणस्य दण्डः । २ । स्वदेशाद्ब्राह्मणं कृताङ्गं
 विधासयेत् । ३ । तस्य च ब्रह्महत्यायात्प्राणैरुक्तां पुरुषं
 ललाटे कुर्यात् । ४ । सुराध्वजं सुरापाने । ५ । श्वपदं

स्त्रिये । ६ । भगं गुरुतल्पगमने । ७ । अन्यत्रापि वध्यकर्मणि
 तिष्ठन्तं समग्रधनमक्षतं विवासयेत् । ८ । कूटशासनकत्तुंश्च
 राजा हन्यात् । ९ । कूटलेख्यकारांश्च । १० । गरदाग्निद-
 प्रसह्यतस्करान् स्त्रीवालपुरुषघातिनश्च । ११ । ये च धान्यं
 दशभ्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरेयुः । १२ । धरिमभेयानां
 शतादभ्यधिकम् । १३ । ये चाकुलीना राज्वमभिकामयेयुः ।
 १४ । सितुमेदकांश्च । १५ । प्रसह्यतस्कराणाञ्चावकाशशुक्त-
 प्रदांश्च । १६ । अन्यत्र राजाशक्तेः । १७ । स्त्रियमशक्त-
 भर्तृकां तदतिक्रमणीं च । १८ । हीनवर्णांऽधिकवर्णस्य
 येनाङ्गेनापराधं कुर्यात् तदेवाह्यं शतयेत् । १९ । एका-
 सनोपवेशी कक्षां कृताङ्गो निर्वाह्यः । २० । निष्ठीव्योष्ठ-
 द्वयविहीनः कार्य्यः । २१ । अवशर्द्धयिता च गुदहीनः । २२ ।
 आक्रोशयिता च विजिह्वः । २३ । दर्शेण धर्मापदेशकारिणी
 राजा तप्तमासेचयेत् तैलमासे । २४ । द्रोहणं च नाम-
 जातिग्रहणे दशाङ्गुलोऽस्य शङ्कुर्निश्चयः । २५ । श्रुतदेश-
 जातिकर्मणामन्यथावादी कार्षापणशतद्वयं दण्ड्यः । २६ ।
 काण्यखञ्जादीनां तथावाद्यपि कार्षापणद्वयम् । २७ । गुरु-
 नाक्षिपत् कार्षापणशतम् । २८ । परस्य पतनीयाक्षिपे कृते
 तत्तमसाहसम् । २९ । उपपातकयुक्ते मध्यमम् । ३० ।
 त्रैविद्यद्वानां क्षिपे जातिपूगानां च । ३१ । ग्रामदेशयोः
 प्रथमसाहसम् । ३२ । न्यङ्गतायुक्ताक्षिपे कार्य्यपणशतम् । ३३ ।
 माटयुक्ते तूत्तमम् । ३४ । सवर्णाक्रोशने द्वादशपणान्
 दण्ड्यः । ३५ । हीनवर्णाक्रोशने षड्दण्ड्यः । ३६ । यथा-
 क्षालमुत्तमसवर्णाक्षिपे तत्प्रमाणो दण्ड्यः । ३७ । त्रयो वा

कार्षीपणाः । ३८ । शुष्कवाक्याभिधाने त्वेवमेव । ३९ ।
 धारजयी सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्डः । ४० । हीन-
 वर्णागमने मध्यमम् । ४१ । शोगमने च । ४२ । अन्यागमने
 बध्यः । ४३ । पशुगमने कार्षीपणशतं दण्डः ॥ ४४ ॥
 दोषमनाख्याय क्रत्यां प्रयच्छंश्च । ४५ । तांश्च विभ्रयात् । ४६ ।
 अद्भुष्टां दुष्टामिति ब्रुवन्तूत्तमसाहसम् । ४७ । गजाश्वोष्ठ-
 गोघाती त्वेककरपादः कार्य्यः । ४८ । विमांसविक्रयी च ।
 ४९ । ग्राम्यपशुघाती कार्षीपणशतं दण्डः । ५० । पशु-
 स्वामिने तन्ब्रूयं दद्यात् । ५१ । आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं
 कार्षीपणान् । ५२ । पक्षिघाती मत्स्यघाती च दश कार्षी-
 पणान् । ५३ । कीटोपघाती च कार्षीपणम् । ५४ । फलोप-
 गमद्रुमच्छेदी तूत्तमसाहसम् । ५५ । पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी
 मध्यमम् । ५६ । वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्षीपणशतम् । ५७ ।
 हृणच्छेद्येकम् । ५८ । सर्वं च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम् ।
 ५९ । हस्तेनावगोरयिता दश कार्षीपणाम् । ६० । पादेन
 त्रिंशतिम् । ६१ । काष्ठेन प्रथमसाहसम् । ६२ । पाषाणेन
 मध्यमम् । ६३ । शस्त्रेणोत्तमम् । ६४ । पादकेशांशुककर-
 लुण्ठने दश पणान् दण्डः । ६५ । शोणितेन विना दुःख-
 मत्पादयिता द्वात्रिंशत्पणान् । ६६ । सह शोणितेन
 चतुःषष्टिम् । ६७ । करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने
 मध्यमम् । ६८ । चेशाभोजनवाग्रोमे प्रहारदाने च । ६९ ।
 नेत्रकन्धरावाहुसक्थ्यंसभङ्गे चोत्तमम् । ७० । उभयनेत्र-
 भेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनान्न विमूञ्चेत् । ७१ । तादृश-
 मिव वा कुर्व्यात् । ७२ । एकं बहूनां विघ्नतां प्रत्येकमुक्ता-

दण्डाद्विगुणः । ७३ । उत्क्रोशत्तमनभिधावनां तत्समीप-
 वर्तिनां संसरताश्च । ७४ । सर्वे च पुरुषपीडाकरास्त-
 दृशानव्ययं ददः । ७५ । ग्राम्यपशुपीडाकराश्च । ७६ ।
 गोऽश्वोद्भृगजापहार्यैकपादकरः कार्य्यः । ७७ । अजावाप-
 हार्यैककरश्च । ७८ । धान्यापहार्यैकादशगुणं दण्डः ।
 ७९ । शस्त्रापहारी च । ८० । सुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशत-
 स्वभ्यधिकमपहरन् विकरः । ८१ । तदूनमेकादशगुणं
 दण्डः । ८२ । सूत्रकार्पाशगोमयगुडदधिक्षीरतक्रटण-लवण-
 मृद्भस्मपक्षिमत्स्य-घृततैल-मांस-मधुवैदल-वैशुष्ट्ययलौह-
 दण्डानामपहर्ता मूल्यात् त्रिगुणं दण्डः । ८३ । पक्वान्ना-
 नाश्च । ८४ । पुश्रहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पंच
 कृण्वन् । ८५ । शाकमूलफलानां च । ८६ । रत्नापहार्यु-
 त्तमसाहसम् । ८७ । अनुक्तद्रव्याणामपहर्ता मूल्यसमम् ।
 ८८ । स्तेनाः सर्वमपहृतं धनिकस्य दाप्याः । ८९ । तत-
 स्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः । ९० । येषां देयः पत्यास्तेषाम-
 पथदायी कार्पाणानां पंचविंशतिं दण्डः । ९१ । आस-
 नार्हस्यासनमददश्च । ९२ । पूजार्हमपूजयंश्च । ९३ । प्राति-
 वैश्वब्राह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च । ९४ । निमन्त्रयित्वा
 भोजनादायिनश्च । ९५ । निमन्त्रितस्तस्तथत्युक्तवानभुञ्जानः
 सुवर्णभाषकं निमन्त्रयितुश्च द्विगुणमन्नम् । ९६ । अभक्षेण
 ब्राह्मणदूषयिता षोडश सुवर्णान् । ९७ । जात्यपहारिणा
 शतम् । ९८ । सुरया बध्यः । ९९ । क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्धम् ।
 १०० । वैश्यं दूषयितुस्तदर्धमपि । १०१ । शूद्रं दूषयितुः
 प्रथमसाहसम् । १०२ । कामकारेणासृश्यस्त्रैवर्णिकं सृशन्

वैश्वः । १०३ । रजस्वलां शिफाभिस्ताडयेत् । १०४ ।
 पथ्युद्यानौदकसमीपेषुचिकारी पणशतम् । १०५ । तच्चा-
 यास्यात् । १०६ । गृहभूकुड्याद्यभेत्ता मध्यमसाहसं
 दण्डः । १०७ । तंच योजयेत् । १०८ । गृहे पौडाकरं
 द्रव्यं प्रक्षिपन् पणशतम् । १०९ । साधारण्यापलापी च ।
 ११० । योषितस्याप्रदाता च । १११ । पितृपुत्राचार्य-
 व्याज्यत्विजामन्योन्यापतितत्यागी च । ११२ । न च तान्
 जह्यात् । ११३ । मूदप्रव्रजितां देवे पित्रे भोजकश्च । ११४ ।
 अयोग्यकर्षणकारी च । ११५ । सनुद्रगृहभेदकः । ११६ ।
 अनियुक्तः शपथकारी । ११७ । ममूनां पुंस्त्वोपघातकारी ।
 ११८ । पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां दशपणो दण्डः ।
 ११९ । यस्तयोश्चान्तरः स्यात् तद्व्योत्तमसाहसम् । १२० ।
 तुल्यमानकूटकर्मकर्त्तुश्च । १२१ । तदकूटे कूटवादिनश्च ।
 १२२ । द्रव्याणां प्रतिरूपविक्रयिकस्य च । १२३ । सन्तूष-
 वणिजां पण्यमनर्घणावरुन्धताम् । १२४ । प्रत्येकं विक्रीण-
 ताश्च । १२५ । गृहीतमूर्खं पण्यं यः क्रेतुर्वेव दद्यात् तस्यासौ
 सोदयं दायः । १२६ । राजा च पणशतं दण्डः । १२७ ।
 क्रीतमक्रीणतो या हानिः सा क्रेतुरेव स्यात् । १२८ ।
 राजविनिषिद्धं विक्रीणतस्तदपहारः । १२९ । तारिकः
 स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दश पणान् दण्डः । १३० । ब्रह्म-
 चारिवानप्रस्थभिर्द्युर्भिर्निशीथीर्थानुसारिणां नाविकः शुल्क-
 माददानश्च । १३१ । तच्च तेषां दद्यात् । १३२ । द्युते कूटाक्ष-
 देविनां करच्छेदः । १३३ । उपाधिदेविनां सन्दंशच्छेदः ।
 १३४ । ग्रथिभेदकानां करच्छेदः । १३५ । दिवा पशूनां

वृकाद्युपघाते पाले त्वनायति पालदोषः ॥ १३६ ॥ विनष्ट-
 पशुमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात् ॥ १३७ ॥ अननुज्ञातां दुहन्
 पंचविंशतिकार्धापणान् दण्ड्यः ॥ १३८ ॥ महिषी चेच्छ्व-
 नाशं कुर्यात् तत्पालकस्त्वष्टौ माषकान् दण्ड्यः ॥ १३९ ॥
 अपालायाः स्वामी ॥ १४० ॥ अश्वस्तूष्ट्री गर्हभो वा ॥ १४१ ॥
 गौश्चेत् तदर्द्धम् ॥ १४२ ॥ तदर्द्धमजाविकम् ॥ १४३ ॥ भक्ष-
 वित्त्वोपविष्टेषु द्विगुणम् ॥ १४४ ॥ सर्वत्र स्वामिने विनष्टशस्व-
 मूल्यंच ॥ १४५ ॥ पथि ग्रामे विवीतान्ते न दोषः ॥ १४६ ॥
 अनावृते च ॥ १४७ ॥ अल्पकालम् ॥ १४८ ॥ उत्सृष्टवृषभ-
 सृतिकानांच ॥ १४९ ॥ यस्तूत्तमवर्णान् दास्ये नियोजयेत्
 तत्तूत्तमसाहसो दण्ड्यः ॥ १५० ॥ त्यक्तप्रव्रज्यो राज्ञो दास्यं
 कुर्यात् ॥ १५१ ॥ भृतकश्चापूर्णाकाले सृतिं त्यजन् सकलमेव-
 मूल्यं दद्यात् ॥ १५२ ॥ राज्ञे च पणशतं दद्यात् ॥ १५३ ॥
 तद्दोषेण यद्विनश्येत् तत् स्वामिने ॥ अन्यत्र दैवोपघातात् ॥
 १५४ ॥ स्वामी चेद्भृतकमपूर्णा काले जह्यात् तस्य सर्वं
 मूल्यं दद्यात् ॥ १५५ ॥ पणशतंच राजनि ॥ अन्यत्र भृतका-
 दोषात् ॥ १५६ ॥ यः कन्यां पूर्वदत्तामन्यस्मै दद्यात् स चौर-
 वच्छास्यः ॥ वरदोषं विना ॥ १५७ ॥ निर्दोषां परित्यजन्
 पत्नीञ्च ॥ १५८ ॥ अजानानः प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणी-
 यात् तत्र तस्यादोषः ॥ १५९ ॥ स्वामी द्रव्यमाप्नुयात् ॥ १६० ॥
 यद्यप्रकाशं हीनमूल्यञ्च क्रीणीयात् तदा क्रेता विक्रेता च
 चौरवच्छास्यौ ॥ १६१ ॥ गणद्रव्यापहारी विवाह्यः ॥ १६२ ॥
 तत्संविदं यश्च लङ्घयेत् ॥ १६३ ॥ निक्षेपापहार्यर्थवृद्धि-
 संहितं धनं धनिकस्य दाप्यः ॥ १६४ ॥ राज्ञा चौरवच्छास्य ॥

१६५ । यश्चानिच्छितं निच्छितमिति ब्रूयात् । १६६ । सीमा
 भेत्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः सीमां लिङ्गान्वितां
 कारयेत् । १६७ । जातिभ्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता
 विवाहः । १६८ । अभक्ष्यसाविक्रेयस्य च विक्रयी । १६९ ।
 देवप्रतिभाभेदकश्चोत्तमसाहसं दण्डनीयः । १७० । भिषङ्-
 मिथ्याचरनुत्तमेपु पुरुषेषु । १७१ । मध्यमेषु मध्यभम् । १७२ ।
 तिर्यक्षु प्रथमम् । १७३ । प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तदापयित्वा
 प्रथमसाहसं दण्डाः । १७४ । कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः
 कार्यः । १७५ । उत्क्रोचोपजौविनां सभ्यामाञ्च । १७६ ।
 गोचर्ममात्राधिकां सुवमन्यसाधिकां तस्मादनिष्ठां च
 न्यस्य यः प्रयच्छेत् स वध्यः । १७७ । जनाञ्चेत् घोडश
 सुवर्णान् दण्डाः ॥ १७८

एकोऽश्रीयाद्व्यदुत्पन्नं नरः संवत्सरं फलम् ।
 गोचर्ममात्रा सा क्षौणीस्लोका वा यदि वा बहुः ॥ १८१
 ययोर्निच्छित आधिस्तौ विवदेतां यदा नरी ।
 यऽयं भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता ॥ १८०
 सागमेन च भोगेन भुक्तं सम्यगयदा भवेत् ।
 आहर्त्ता लभते तत्र नापहार्यन्तु तत् कश्चित् ॥ १८१
 पिता भुक्तान्तु यद्द्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्मतः ।
 तस्मिन् प्रीते न वाच्योऽसौ भुक्त्याप्राप्तं हि तस्य तत् ॥ १८२
 विभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि ।
 लेख्याभावेऽपि तां तत्र चतुर्थं समवाप्नुयात् ॥ १८३
 नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव शृङ्गिणां माततादिनाम् ।
 हस्त्यश्वाणां तथान्येषां वधे हन्ता न दोषभाक् ॥ १८४

गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
 आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥ १८५ ॥
 न्याततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ।
 प्रकाशं वाप्रकाशं वा मनुस्तन्नन्यच्छति ॥ १८६ ॥
 उद्धतान्निविषाग्निञ्च शापोद्यतकरं तथा ।
 आथर्वणेन हन्तारं पिशुनंचैव राजसु ॥ १८७ ॥
 भार्यातिक्रमिणंचैव विद्यात् समाततायिनः ।
 यशोवित्तरानन्यानाहूर्धर्मार्थहारकान् ॥ १८८ ॥
 उद्देशतस्ते कथिलो धरे दण्डविधिर्मया ।
 सर्वेषामपराधानां विस्तरादतिविस्तरः ॥ १८९ ॥
 अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वचः ।
 दण्डं प्रकल्पयेद्राजा समन्त्रं ब्राह्मणै सह ॥ १९० ॥
 दण्डं प्रमोचयन् दण्डाद्द्विगुणं दण्डमावहेत् ।
 नित्युक्तश्चाप्यदण्डानां दण्डकारौ नराधमः ॥ १९१ ॥
 यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्री गो न दुष्टवाक् ।
 न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥ १९२ ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अथोत्तमर्णीऽधमर्णाद्व्यथादत्तमर्थं गृह्णीयात् ॥ १ ॥
 द्विकं त्रिकं चतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिभासम् । २ ॥
 सर्वं वर्णा वा स्वप्रतिपन्नां वृद्धिं दद्युः । ३ ॥ अकृतामपि

लूसरातिक्रमेण यथाविहिताम् । ४ । आध्युपभोगे दृष्ट्या-
 वावः । ५ । दैवराजोपपन्नान्दृष्टे विनष्टमाधिसुत्तमर्णो
 द्यात् । ६ । अन्तदृष्टौ प्रविष्टायामपि । ७ । न स्थावर-
 माधिष्ठते वचनात् । ८ । गृहीतधनप्रवेशार्थमेव यत् स्थावरं
 त्तं तद्गृहीतधनप्रवेशे दद्यात् । ९ । दीयमानं प्रयुक्त-
 र्थमुत्तमर्णस्यागृह्यतस्ततः परं न वर्धते । १० । हिरण्यस्य
 रा द्द्विर्द्विगुणा । ११ । धान्यस्य त्रिगुणा । १२ । वस्त्रस्य
 चतुर्गुणा । १३ । रसस्याष्टगुणा । १४ । सन्ततिः स्त्रीपशु-
 ताम् । १५ । किण्वकार्पासुस्रतचर्म्यायुधेषुकाङ्गाराणाम-
 त्या । १६ । अशुक्लानां द्विगुणा । १७ । प्रयुक्तमर्थं यथा-
 तथञ्चित् सावत्सवं न राज्ञो वाच्यः स्यात् । १८ । साध्यमान-
 वेद्राजानमभिगच्छेत् तत्सुभं दण्डाः । १९ । उत्तमर्ण-
 वेद्राजानमियात् तद्विभावितीऽयमर्णो राज्ञे धनदशभाग-
 त्मितं दण्डं दद्यात् । २० । प्राप्तार्थञ्चोत्तमर्णो विंशति-
 तममंशम् । २१ । सर्वापलाप्येकदेशविभावितीऽपि सुवं
 द्यात् । २२ । तस्य च भावनास्त्रिस्रो भवन्ति लिखितं
 गच्छिणः समयक्रिया च । २३ । ससाक्षिकमाप्तं ससाक्षि-
 तमेव दद्यात् । २४ । लिखितार्थं प्रविष्टे लिखितं पाठयेत् ।
 २५ । असमग्रदाने लेख्यासन्निधाने चोत्तमर्णं खलिखितं
 द्यात् । २६ । धनमापिष्टि प्रीते प्रव्रजिते द्विदशसमाः
 वसिते वा तत्पुत्रपौत्रैर्धनं देवम् । २७ । नातः परम-
 तीसुभिः । २८ । सपुत्रस्य वा पुत्रस्य वा ऋकथग्राही ऋणं
 द्यात् । २९ । निर्धनस्य स्त्रीग्राही । ३० । न स्त्री पतिपुत्र-
 हतम् । ३१ । न स्त्रीकृतं पतिपुत्रौ । ३२ । न पिता पुत्र-

कृतम् । ३३ । अविभक्तैः कृतकृष्णं यस्तिष्ठेत् स दद्यात् । ३४ ।
 पैटकृष्णमविभक्तानां भ्रातॄणां च । ३५ । विभक्ताश्च दारा-
 नुरुपमं शम् । ३६ । गोपशौण्डिकशैलुषरजकव्याधस्त्रीणां
 पतिर्दद्यात् । ३७ । वाक्प्रतिपन्नं कुटुम्बिना देयम् । ३८ ।
 कस्यचित् कुटुम्बार्थं कृतं च । ३९ ।

यो गृहीत्वा ऋणं सर्वं श्वो दात्यामीति सामकम् ।

न दद्याल्लोभतः पश्चात्तथा वृद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४०

दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाष्यं विधीयते ।

आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥ ४१

बहवश्चेत् प्रतिभुवो दद्युस्तेऽथ यथाकृतम् ।

अर्थोऽविशेषिते त्वेषु धनिकच्छन्दतः क्रिया ॥ ४२

यमर्थं तभूर्हृद्याङ्गनिकेनोपपीडितः ।

ऋणिकस्तं तसुवे द्विगुणं दातुमर्हति ॥ ४३

इति वैष्णवेऽधर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथ लेख्यं त्रिविधम् । १ । राजसाक्षिकं ससाक्षिक-
 मसाक्षिकं च । २ । राजाधिकरणे तन्नियुक्त-कायस्थकृतं
 तदध्यक्ष-करचिह्नितं राजसाक्षिकम् । ३ । यत्र कचन येन
 केनचिल्लिखितं साक्षिभिः स्वहस्तचिह्नितं ससाक्षिकम् । ४ ।
 स्वहस्तलिखितमसाक्षिकम् । ५ । तद्वलात्कारितमप्रमाणम् ।
 ६ । उपदिष्टताश्च सर्वे एव । ७ । दूषितकर्म दुष्टसाक्ष्यहितं

तत् ससाक्षिकमपि । ८ । तादृग्विधेन लिखितं च । ९ ।
स्त्रीवालास्वतन्त्रमन्तोन्मत्तभीतताडितकृतं च । १० । देशाघा-
राविरुद्धं व्यक्ताधिकृतलक्षणमुलपक्रमाक्षरं प्रमाणम् । ११ ।

वर्णैश्च तत्कृतैश्चिह्नैः पत्रैरेव च युक्तिभिः ।

सन्दिग्धं साधयेत्लेख्यं तद्व्युक्तिप्रतिरूपितैः ॥ १२

यत्रधीं घनिको वापि साक्षी वा लेखकोऽपि वा ।

स्त्रियते तत्र तल्लेख्यं तत् स्वहस्तैः प्रसाधयेत् ॥ १३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

अथासाक्षिणः । १ । न राजश्रोत्रियप्रव्रजितकितव-
तः करपराधीन स्त्रीवालसाहसिकातिवृद्धमन्तोन्मत्ताभिशस्तप-
तितक्ष्णनृणार्त्तव्यसनिरागान्धाः । २ । रिपुमित्थार्थसम्बन्धि-
विकर्मदृष्टदोषसहायाश्च । ३ । अनिर्दिष्टस्तु साक्षित्वे
यश्चोपेत्य ब्रूयात् । ४ । एकस्यासाक्षी । ५ । स्त्रियसाहस-
वाग्दण्डपाठ्यसंग्रहणेषु साक्षिणो न परीक्ष्यस्याः । ६ ।
अथ साक्षिणः । ७ । कुलजा वृत्तवित्तसम्पन्ना यज्वानस्त-
पस्विनः पुत्रिणी धर्मज्ञा अधीयानाः सत्यवन्तस्त्रैविद्य-
वृद्धाश्च । ८ । अभिहितगुणसम्पन्ना उभयानुमत एकीऽपि । ९ ।
द्वयोर्विषदमानयोर्व्यस्य पूर्वादास्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः । १० ।
आध्वय्य कार्यवशाद्दूयत्र पूर्वपक्षस्य भवेत् तत्रप्रतिवादि-
नोऽपि । ११ । उद्दिष्टसाक्षिणि ऋते देशान्तरगते वा तदभि-

हितज्ञातारः प्रमाणम् । १० । समक्ष्यदर्शनात् साक्षी
 श्रवणाद्वा । १३ । साक्षिणश्च सत्येन पृथक्ते । १४ । वर्निनां
 यत्र बधस्तत्राद्येन । १५ । तत्पावनाय कृपाण्डुलीभिर्द्विजो-
 ऽग्निं जुहुयात् । १६ । शूद्र एकाङ्गिकं गोदशकस्य श्रासं
 दद्यात् । १७ : स्वभावविकृतौ मुखवर्णाविनाशेऽसम्बन्धप्रलापे
 च कूटसाक्षिणं विद्यात् । १८ । साक्षिणश्चाह्वादित्यादये
 द्यतश्चपथान् पृच्छेत् । १९ । ब्रूहीति ब्राह्मणं पृच्छेत् । २० ।
 सत्यं ब्रूहीति राजन्यम् । २१ । गोवीजकांचनैर्वैश्वम् ॥ २२ ।
 सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम् । २३ । साक्षिणश्च शानयेत् । २४ ।
 ये महापातकिनो लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षिणा-
 मपि । २५ । जननमरणान्तरे द्यतसुद्यतहानिश्च । २६ ।
 सत्येनादित्यस्तपति । २७ । सत्येन भाति चन्द्रमाः । २८ ।
 सत्येन वहति पवनः । २९ । सत्येन भूर्धारयति । ३० ।
 सत्येनापस्तिष्ठन्ति । ३१ । सत्येनाग्नितिष्ठति । ३२ । खंच
 सत्येन । ३३ । सत्येन देवाः । ३४ । सत्येन ब्रह्माः । ३५ ।

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशेष्यते ॥ ३६ ॥

जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तूष्णीम्भूता उपासते ।

ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन वाप्यथ ।

एवं हि साक्षिणं पृच्छेद्वर्णाशुक्रमतो वृषः ॥ ३७

यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।

अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः ॥ ३८

बहुत्वं प्रतिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः ।

समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वैधे द्विजोक्तमान् ॥ ३९

अस्मिन् अस्मिन् विवादे तु कूटसाक्ष्यशून्यं वदेत् ।
 तत्तत् काख्यं निवर्त्तत कृतं चाप्यकृतं भवेत् ॥ ४०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

अथ समयक्रिया । राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम् ।
 निन्नेपस्त्रियेष्वर्थप्रमाणम् । सर्वेष्ववार्थजातेषु मूल्यं कनकं
 कल्पयेत् । तत्र कृष्णलोने शूद्रं दूर्वाकरं शापयेत् । द्विकृष्ण-
 लोने तिलकरम् । त्रिकृष्णलोने रजतकरम् । चतुःकृष्णलोने
 सुवर्णकरम् । पञ्चकृष्णलोने सीतोद्भृतमहीकरम् । सुवर्णा-
 द्वीने कोशो देयः शूद्रस्य । ततः परं यथाहं घटाग्राह-
 कविषाणामन्यतमम् । द्विगुणेषु यथाभिहिता समयक्रिया
 वैश्यस्य । त्रिगुणे राजन्यस्य । कोशवज्जं चतुर्गुणे ब्राह्मणस्य ।
 न ब्राह्मणस्य कोशं दद्यात् । अन्यत्रगामिकालसमयनिवन्धन-
 क्रियातः । कोशस्थाने ब्राह्मणं सीतोद्भृतमहीकरमेव ।
 प्राग्दृष्टदोषं स्वल्पेऽप्यर्थे दिव्यानामन्यतममेव कारयेत् ।
 सत्सु विदितं सच्चरित्रं न महत्यर्थेऽपि । अभियोक्ता वर्त्त-
 येच्छीर्षम् । अभियुक्तश्च दिव्यं कुर्यात् । राजद्रोहसाहसेषु
 विनापि शीर्षवर्त्तनात् । स्त्रीब्राह्मणस्यैवैतदर्थं रोगिणां
 तुला देया । सा च न वाति वायौ । न कुष्ठसमर्थलोह-
 काराणामग्निर्देयः । शरदूग्रीभयोश्च । न कुष्ठिपैत्तिक-
 ब्राह्मणानां विषं देयम् । प्राट्षि च । न श्रेयव्याथार्हि तानां

द्वादशोऽध्यायः ।

अथोदकम् । पङ्कशैवालदुष्टग्राहमत्स्यजलौकादिवर्जितेऽश्वसि । तत्रानाभिमग्नस्वारागद्वेषिणः पुरुषस्यान्यस्य जानुनी गृहीत्वाभिमन्वितभम्भः प्रविशेत् । तत्समकालञ्च नातिक्रूरमृदुना घनुषा पुरुषोऽपरः शरत्त्रेपं कुप्यात् । तच्चापरः पुरुषो जवेन शरमानयेत् ॥ १—५ ॥

तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्तितः ।

अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने ॥ ६ ॥

त्वमश्वः सर्वभुतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् ।

त्वमेवाश्वो विजानीषि न विदुर्यानि मानुषाः ॥ ७ ॥

व्यवहाराभिग्रस्तोऽयं मानुषोऽस्त्वयि मज्जति ।

तदेनं संशयादम्हाङ्गमृतस्त्रातुमर्हसि ॥ ८ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ विषम् । विषण्णद्वेषानं सर्वाणि । ऋते हिमा-
चलोद्भवाच्छाङ्गीत् । तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिग्रस्ताय
दद्यात् ॥ १—४ ॥

विषं वेगक्रमापेतं सुखेन यदि जीर्यते ।

विशुद्धं तमति ज्ञात्वा दिवसान्ते विसर्जयेत् ॥ ५ ॥

विषत्वाद्द्विषमत्वाच्च क्रूरं त्वं सर्वदेहिनाम् ।
 त्वमेव विष जानीषे न विदुर्थ्यानि मातुषाः ॥ ६
 व्यवहाराभिश्स्तोऽयं मातुषः शुद्धिभिञ्छति ।
 तदेनं संशयादस्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ क्रोधः । उग्रान् देवान् समभ्यर्च्य तत्त्वानोदकात्
 ष्टित्वयं पिबेत् । इदं जया न कृतमिति व्याहरन्
 स्वताभिमुखः ॥ १—३ ॥

यस्य पश्येद्द्विसप्ताहात्त्रिसप्ताहादथापि वा ।

रोगोऽग्निर्नातिमरणं राजातङ्गमथापि वा ॥ ४

तमशुद्धं विजानीयात् तथा शुद्धं विपर्यये ।

दिव्ये च शुद्धं पुरुषं सत्कुर्याद्दार्मिको वृषः ॥ ५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति । स्त्रे क्षेत्रे संस्कृतायामुत्-
 पादितः स्वयमौरसः प्रथमः । नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तम-
 र्णेन वोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः । पुत्रिकापुत्रस्तृतीयः ।
 ।स्तस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति या पित्रा दत्ता सा

पुत्रिका । बुद्धिकाविधिना प्रतिवादितापि भ्रातृविहीना
 बुद्धिर्नैव । पौनर्भवश्चतुर्थः । अक्षता भूयःसंस्कृता पुनर्भूः ।
 भूयस्वसंस्कृतापि परपूर्वा । कानीनः पञ्चमः । पितृगृहे-
 ऽसंस्कृतयैवोत्पादितः । स च गोपिग्राहस्य । गृहे च गूढोत्-
 पन्नः षष्ठः । यस्य तल्पजस्तस्यासौ । सचोदः सप्तमः ।
 गर्भिणी या संस्क्रियते तस्या पुत्रः । स च पाणिग्राहस्य ।
 दत्तकश्चाष्टमः । स च मातापितृभ्यां यस्य दत्तः । क्रीतश्च
 नवमः । स च येन क्रीतः । स्वयमुपगतो दशमः । स च
 यज्ञोपगतः । अपविहस्वेकादशः । पित्वा मात्वा च परि-
 त्यक्तः । स च येन गृहीतः । यत्र कचनोत्पादितश्च द्वादशः ।
 एतेषां पूर्वः अयान् । स एव दायहारः । स चान्यान्
 चिभ्यात् । अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण संस्कारं कुर्यात् ।
 पतितक्तीवाचिकित्स्यरोगविकलास्त्वभागहारिणः । ऋक्थ-
 ग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः । तेषाञ्चौरसाः पुत्रा भागहारिणः ।
 न तु पतितस्य पतनीये कर्मणि कृते त्वनन्तरोत्पन्नाः ।
 प्रतिबोमासु स्त्रीषु चीत्पद्माश्चाभागिनः । तत्पुत्राः पैता-
 महेऽप्यर्थे । अंशग्राहिभिस्ते भरणीयाः । यश्चार्थहरः स
 पिण्डहायी । एकोढानर्थामप्येकस्त्राः पुत्रः सर्वासां पुत्र
 एव । भ्रातृगोपिग्राहस्य । पुत्रः पितृवित्तान्नाभेऽपि
 पिण्डं दद्यात् ॥ १-४२ ॥

पुत्रान्नो नरकाद्व्यस्नात् पितरं त्रायते सुतः ।

ब्रह्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भूवा ॥ ४३

ऋणमस्मिन् सन्नयति अस्तत्त्वं च गच्छति ।

पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चैज्जीवतो मुखम् ॥ ४४

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणनेक्यमश्रुतै ।
 अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रह्मस्यांग्रौ । पिष्टपम् ॥ ४५
 पौत्रदौहित्ययोर्लोके विशेषो नः ॥ ४६
 दौहित्योऽपि ह्यपुत्रं तं सन्तारयति । पौत्रवत् ॥ ४६
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ १५

षोडशोऽध्यायः ।

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति । अनुलोमासु
 मातृवर्णाः । प्रतिलोमास्वार्थविगर्हिताः । तत्र वैश्यापुत्रः
 शूद्रेणायोगवः । पुङ्गसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वैश्याशूद्राभ्यां ।
 चाण्डालवैदेहकसूताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविरक्षत्रियैः ।
 सङ्करसङ्कराश्चासङ्केपथाः । रङ्गावतरणमायोगवानाम् ।
 व्याधता पुङ्गसानाम् । स्तुतिक्रिया मागधानाम् । बन्ध-
 घातित्वं चाण्डालानाम् । स्त्रीरक्षा तज्जीवनं च वैदेह-
 कानाम् । अश्वसारथ्यं सूतानाम् । चाण्डालानां वधि-
 ग्रामनिवसनं चतुर्धरधारणमिति विशेषः । सर्वेषां च
 समानजातिभिर्व्यवहारः । स्वपितृवित्ताहरणञ्च ॥ १—१६ ॥

सङ्करे जातयस्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।
 प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः ॥ १७
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः ।
 स्त्रीवालाभ्युपपत्तौ च वाह्यानां सिद्धिकारणम् ॥ १८
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६

सप्तदशोऽध्यायः ।

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत् तस्यस्वेच्छा स्वयमुपात्तैर्ऽर्थैः ।
 पैतामहे त्वये पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम् । पितृविभक्ता
 विभागान्तरोत्पन्नस्य भागं हृद्यः । अपुत्रधनं पत्न्यभिगामि ।
 तदभावेदुहितागामि । तदभावे पितृगामि । तदभावे
 मातृगामि । तदभावे भ्रातिगामि । तदभावे भ्रातृपुत्रा-
 गामि । तदभावे बन्धुगामि । तदभावे सकुल्यगामि ।
 तदभावे सहध्यायिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्जं
 राजगामि । ब्रह्मणार्थं ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थोधन-
 भाचार्य्यं गृह्णीयात् । शिष्यो वा ॥ १—१६ ॥

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।

दद्यापहरेच्चांशं जातस्य च सृतस्य च ॥ १७

पितृमातृसुतभ्रातृ-दत्तमध्यशुभ्रपातम् ।

आधिवेदनिकं बंधुदत्तं शुक्लमन्वाधेयकमिति

स्त्रीधनम् ॥ १८

ब्राह्मादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्भर्तुः ।
 शेषेषु च पिता हरेत् । सर्वेष्वव प्रसूतायां तद्धनं तद्द-
 दुहितृगामि ॥ १९—२१ ॥

पतौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत् ।

न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥ २२

अनेकपितृकाणाञ्च पितृतो भागकल्पना ।

यस्य यत् पितृकं रिक्त्यं स तद्गृह्णीत नेतरः ॥ २३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैटकस्त्वक्षं
दशधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोऽंशानादद्यात् ।
क्षत्रियापुत्रस्त्रीन् । द्वावंशौ वैश्यापुत्रः । शूद्रापुत्रस्वेकम् ।
अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्जं ब्राह्मणस्य पुत्रत्रयं भवेत् तदा तद्वनं
नवधा विभजेयुः । वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिभिर्भागीकृतानंशा-
नादद्युः । वैश्यवर्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकश्चादद्युः ।
क्षत्रियवर्जं सप्तधाकृतं चतुरो-द्वावेकश्च । ब्राह्मणवर्जं
षड्धाकृतं त्रीन् द्वावेकश्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियावैश्याशूद्रा
पुत्रेष्वयमेव विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियौ पुत्रौ
स्यातां तदा सप्तधा-कृताद्वनाद्ब्राह्मणश्चतुरोऽंशानादद्यात् ।
त्रीन् राजन्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यौ तदा षड्-
धाविभक्तस्य चतुरोऽंशान् ब्राह्मण आदद्यात् । द्वावंशौ
वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तद्वनं
पञ्चधा विभजेयाताम् । चतुरोऽंशान् ब्राह्मणस्त्वादद्यात् ।
एकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रियवैश्यौ
स्यातां तदा तद्वनं पञ्चधा विभजेयाताम् । त्रीनंशान्
क्षत्रियस्त्वादद्यात् । द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य
क्षत्रियस्य वा क्षत्रियोशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्वनं चतुर्धा
विभजेयाताम् । त्रीनंशान् क्षत्रियस्त्वादद्यात् । एकं
शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ
पुत्रौ स्यातां तदा तद्वनं त्रिधा विभजेयाताम् । द्वावंशौ

वैश्वस्वाद्यात् । एतं शूद्रः । अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य
 ब्राह्मणत्वात्तत्रैश्याः सर्वहराः । क्षत्रियश्च राजन्यवैश्वी ।
 वैश्वश्च वैश्यः । शूद्रः शूद्रस्य । द्विजातीनां शूद्रस्त्वैकः
 पुत्रोऽर्द्धहरः । अपुत्रस्तत्रैक्यस्य या गतिः सात्वार्द्धस्य
 द्वितीयस्य । मातरः पुत्रभागानुसारेण भागहारिण्यः ।
 अनृत्याश्च दुहितरः । समवर्णाः पुत्राः समानंशानादद्युः ।
 ज्येष्ठाय षष्ठमुद्गारं दद्यु । यदि द्वौ ब्राह्मणीपुत्रौ स्यातामेकः
 शूद्रापुत्रस्तदा नवधाविभक्तस्यार्थस्य ब्राह्मणीपुत्रावष्टौ भागा-
 नाद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ शूद्रापुत्रादुभौ स्यातामेकौ
 ब्राह्मणीपुत्रदा षड्धाविभक्तस्यार्थस्य चतुर्तोऽंशान् ब्राह्मण-
 स्वाद्याद्दद्यावष्टौ शूद्रापुत्रौ । अनेन क्रमेणान्यत्राप्यंश-
 कल्पना भवति ॥ १-४० ॥

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्याद ।

समस्तत्रः विभागः स्याज्जैष्ठं तत्र न विद्यते ॥ १

अनुपघ्नन् पितृद्रव्यं अमेण यदुपार्जयेत् ।

स्वयमीहितलब्धं तत्राक्रामो दातुमर्हति ॥ ४२

पैत्रकान्तु यदा द्रव्यमनवाप्तं यदाप्रुयात् ।

न तत् पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमक्रामः स्वयमर्जितम् ॥ ४३

वस्त्रं पत्रमसङ्गारः कृतान्नमुदकं क्रियः ।

योगन्नेमं प्रकारश्च न विभाज्यञ्च पुत्राक्षम् ॥ ४४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

अ० द्विजं न शूद्रेण निर्हरेत् । नः शूद्रं द्विजेन ।
 पितरं मातरञ्च पुत्रा निर्हरेयुः । न द्विजं पितरमपि शूद्राः ।
 ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरेन्ति ते स्वर्गलोकभाजः ।
 निर्हृत्य च बान्धवं प्रेतं सत्कृत्या प्रदक्षिणेन चितामभि-
 गम्यासु सवाससो निमज्जनं कुर्युः । प्रेतस्योदकनिर्वापणं
 छ वैश्रं पिण्डं कुशेषु दद्युः । परिवर्तितवाससश्च निम्ब-
 पत्राणि विदस्य द्वार्यशनि पदन्वासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः ।
 अक्षतांश्चाग्नी क्षिपेयुः । चतुर्थे दिवसेऽस्थिसंचयनं कुर्युः ।
 तेषांच गङ्गाभसि प्रवेपः । यावत् सङ्ग्रामस्थि पुरुषस्य
 गङ्गाभसि तिष्ठति तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति ।
 यावदशौचं तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डनिकंचदद्युः । क्रीतल-
 व्याघनाश्च भवेयुः । अमांसाघनाश्च । स्थण्डिलशायिनश्च ।
 पृथक्शायिनश्च । ग्रामान्निष्कस्याशौचान्ते कृतश्मश्रुकर्मा-
 णस्त्रिलसूक्तैः सर्षपकल्कैर्वा स्नाताः परिवर्तितवाससो
 गृहं प्रविशेयुः । तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानांच पूजनं
 कुर्युः । देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्ष देवा ब्राह्मणाः ।
 ब्राह्मणैर्नैवा धार्यन्ते ॥ १—१ ॥

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः ।

ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्याजायते क्वचित् ॥ २२

यद्ब्राह्मणा स्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति ।

तुःषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥ २ ॥

दु ह्वान्वितानां ऋतवाश्ववाना-
माखासनं कुर्युरदीनसत्त्वाः ॥
वाञ्छे तु ये रूमि तथाभिधास्ये
वाक्यान्वहं तानि मनोऽभिरामे ॥ २४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः । १९

विंशोऽध्यायः ।

युद्धन्तरायणं तदहर्दिवानाम् । दक्षिणायनं रात्रिः ।
संवत्सरोऽहोरात्रः । तत्रिंशता मासः । मासा द्वादश
वर्षम् । द्वादशवर्षशतानि दिव्यानि कल्पियुगम् । द्विगुणानि
द्वापरम् । त्रिगुणानि त्रेता । चतुर्गुणानि द्वातयुगम् ।
द्वादशवर्षसहस्रानि दिव्यानि चतुर्युगम् । चतुर्युगाणामेक-
सप्ततिर्नन्वन्तरम् । चतुर्युगसहस्रं च कल्पः । स च पिता-
महस्याहं । तावती चाक्षरात्रिः । एवंविधेनाहोरात्रेण
मासवर्षगणनया सर्वस्यैव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः । ब्रह्मायुषा
च परिच्छिन्नः पौरुषो दिवसः । तस्यान्ते महाकल्पः ।
तावत्येवास्त्र निशा । पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां
सहस्रैव नास्ति । न च भविष्याणाम् । अनाद्यन्तत्वात्
कालस्य ॥ १—२१ ।

एवमस्मिन् निराज्ञम्बे काले सततयायिनि ।

न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्भ्रुवा ॥ २२

गङ्गायाः शिकता धारास्तथा वर्षति वासवे ।

शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः ॥ २३

चतुर्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः ।
 सर्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्दश ॥ २४
 ब्रह्मनीन्द्रसहस्राणि द्वैत्येन्द्रानियुतानि च ।
 विनशनीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा ॥ २५
 राजर्षयश्च बहवः सर्वे समुदिता गुणैः ।
 देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः ॥ २६
 ये समया जगत्यास्मिन् दृष्टिसंहारकारिणः ।
 तेषां कालेन लीयन्ते कालो हि बलवत्तरः ॥ २७
 चाक्रम्य सर्वः कालेन परलोकं च नीयते ।
 कर्मपाशवशो जन्तुः का तत्र परिवेदना ॥ २८
 जातस्य हि भ्रुवो दृष्ट्युर्भ्रुवं जन्म स्य तस्य च ।
 अथ दुष्यारिहाय्यैर्दक्षिणं नास्ति लोके सहायता ॥ २९
 शाचक्षो नोपकुर्वन्ति स्य तत्रैह जना यतः ।
 अतान रादितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः स्वयं क्तितः ॥ ३०
 सुकृतं दुष्कृतंचोभो सहायो यस्य गच्छतः ।
 बान्धवैस्तस्य किं कार्य्यं शोचन्निरथवा न वा ॥ ३१
 बान्धवानामशौचे तु श्वातं प्रेतो न विन्दति ।
 अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः ॥ ३२
 अर्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो स्यतः ।
 प्रेतलोकगतस्यान्नं सोदकुम्भं प्रयच्छत ॥ ३३
 पितृलोकगतस्यान्नं श्राद्धे भुङ्क्ते स्वधामयम् ।
 पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छत ॥ ३४
 देवत्वे यातनास्थाने तिर्यग्योनौ तथैव च ।
 मानुष्ये च तथाप्रोति श्राद्धं दत्तं स्वबान्धवैः ॥ ३५

प्रेतश्च श्राद्धकर्तुंश्च पुष्टिश्राद्धे कृते ध्रुवम् ।
 तन्माच्छ्राद्धं सदा कार्यं शोकात् त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥ ३६
 एतावदेव कर्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः ।
 नोपकर्तव्यं नरः शोकात् प्रेतस्यात्मन एव वा ॥ ३७
 दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणांश्च बान्धवान् ।
 धर्ममकं सहायार्थं वरयन् सदा नराः ॥ ३८
 मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् ॥
 जायावज्जं हि सर्वस्य याम्यः पत्या विरुध्यते ॥ ३९
 धर्मं एकोऽनुयात्येनं यत्र क्वचनगामिनम् ।
 नन्वसारे वृल्लोकेऽस्मिन् धर्मं कुरुत मा चिरम् ॥ ४०
 श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्निकम् ।
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाकृतम् ॥ ४१
 क्षेत्वापण्यगृहासक्तमन्त्रं गतमानसम् ।
 वृक्षीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ ४२
 न कात्रस्यः प्रियः कश्चिद्देष्यश्चास्य न विद्यते ।
 आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसङ्गं हरते जनम् ॥ ४३
 नाप्राप्तकालो म्रियते विद्वः शरशतैरपि ।
 कुशाग्रे णापि संसृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ ४४
 नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः ।
 त्रायन्ते मृत्युनोपेतं जरया वापि मानवम् ॥ ४५
 आगामिनमनर्थं हि प्रविधानशतैरपि ।
 न निवारयितुं शक्तस्तत्र का परिवेदना ॥ ४६
 यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
 तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारं विन्दते ध्रुवम् ॥ ४७

अय्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ ।
 अय्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिवेदना ॥ ४८
 देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
 तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ ४९
 गृह्णातीह यथावस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृताम्बरम् ।
 गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्मनिबन्धनम् ॥ ५०
 नैनं क्षिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
 न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ ५१
 अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
 नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ ५२
 अय्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
 तन्मादेः विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ ॥ ५३
 ब्रूति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

अथाशौचव्यपगमे सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः
 स्वचान्तस्त्रेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्तुदङ्गुखान् गन्ध-
 माख्यवस्त्रालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयत् । एकवक्त्रम्बानू-
 हितैकोद्दिष्टे । उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां दिग्द-
 निर्वपेत् । सुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिणयाभिपूजितेषु प्रेत-
 नामगोत्राभ्यां दत्ताक्षथ्योदकश्चतुरङ्गुल-पृष्ठीस्तावदन्तरास्ता-
 वदधः खाता वितस्थायतास्तिस्रः कर्षुः कूर्यात् । कर्षुसमीपे

चान्नित्रयमुपसमाधाय परिस्तीर्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतित्रयं
जुहुयात् । ~~सोमं~~ पितृभते स्वधा नमः । अग्नये कथ्य-
वाहनाय स्वधा नमः । यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः ।
स्थानत्रये च प्राग्भृत्पिण्डनिर्वपणं कुर्यात् । अन्नदधिघृत-
मधुमांसैः कर्षुत्रयं पूरयित्वैतत्त इति जपेत् । एवं ऋताहे
प्रतिमासं कुर्यात् । संवत्सरान्ते प्रेताय तत्पित्रे तत्पिता-
महाय तत्प्रपितामहाय च ब्राह्मणान् देवपूर्वान् भोजयेत् ।
अत्रान्नौकरणाभावाहनं पादं च कुर्यात् । संसृजतु त्वा
ष्टथिवीसमानीव इति च प्रेतपाद्यपात्रे पितृपाद्यपात्रत्रये
योजयेत् । उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्यात् । ब्राह्म-
णांश्च स्वाचान्तान् दत्तदक्षिणांश्चानुद्रव्यं विसर्जयेत् ।
ततः प्रेतपिण्डं पाद्यपात्रोद्वादत् पिण्डत्रये निदध्यात् ।
कर्षुत्रयसन्निकर्षोऽप्येवमेव । सपिण्डीकरणं मासिकार्थ-
वद्द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा तयोद्देशेऽङ्गि वा कुर्यात् । मन्त्र-
बर्जं हि शूद्राणां द्वादशेऽङ्गि । संवत्सराभ्यन्तरे यद्यधि-
मासी भवेत् तदा मासिकार्थं दिनमेकं वर्धयेत् ॥ १—२१ ॥

सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्यमेवं तथा भवेत् ।

यावज्जीवं तथा कुर्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम् ॥ २२

अर्वाङ् सपिण्डीकरणं यद्य संवत्सरात् कृतम् ।

तद्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्याद्वर्षं द्विजन्तने ॥ २३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्द्वाहमशौचम् ।
द्वादशाहं राजन्यस्य । मासं शूद्रस्य । सपिण्डता च पुरुषे
सप्तमे विनिवर्तते । अशौचे होमदान प्रतिग्रहस्वाध्याया
निवर्तन्ते । नाशौचे कस्यचिदन्नमश्रीयात् । ब्राह्मणा-
दीनामशौचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशौचं यावत्
तेषाम् । अशौचापगमे प्रायश्चित्तं कुर्यात् । सर्वणस्याशौचे
द्विजो भुक्त्वा स्वन्तीमासाद्य तन्निजग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्तो-
त्तीर्थं गायत्राष्टसहस्रं जपेत् । क्षत्रियाशौचे ब्राह्मणस्वेत-
देवोपोषितः कृत्वा शुध्यति । वैश्याशौचे राजन्यश्च । ब्राह्मण-
स्त्रिरात्रौपोषितश्च । ब्राह्मणाशौचे राजन्यः क्षत्रियाशौचे
वैश्यः स्वन्तीमासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत् । वैश्यश्च
ब्राह्मणाशौचे गायत्राष्टशतं जपेत् । शूद्राशौचे द्विजो
भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतं चरेत् । शूद्रश्च द्विजाशौचे स्नान-
माचरेत् । शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं पिबेत् । पत्नीनां
दासानामानुलौभ्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम् । ष्टे स्वामि-
न्यात्मीशम् । हीनवर्णानामधिकवर्णेषु सपिण्डेषु तदाशौच-
व्यपगमे शुद्धिः । ब्राह्मण उ च विद्-शूद्रेषु सपिण्डेषु षड्-
रात्रविरात्रैकरात्रैः । क्षत्रियस्य विद्-शूद्रयोः षड्-रात्र-
विरात्राभ्याम् । वैश्यस्य शूद्रेषु षड्-रात्रेण । मासतुल्यै-
रहोरात्रैर्गर्भसावि । जातमृते ष्टजते वा कुलस्य सद्यः
शौचम् ॥ अदन्तजाते वाले प्रेते सद्य एव । नास्याम्नि-

संस्कारो नोदकक्रिया । दन्तजाते त्वकृतचूडे त्वहोरात्रेण ।
 कृतचूडे त्वसंस्कृते त्रिरात्रेण । ततः परं यथोक्तकालेन ।
 स्त्रोशां विवाहः संस्कारः । संस्कृतास्तु स्त्रीषु नाशौचं भवति
 पिष्टपक्षे । तत्प्रसवमरणे चेत् पिष्टगृहे स्यातां त्रिरात्रञ्च ।
 जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं स्यात् तदा पूर्वा-
 शौचव्यपगमे शब्दिः । रात्रिशेषे दिनहयेन । प्रभाते दिन-
 त्वयेण । मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणोऽप्येवम् । श्रुत्वा
 देशान्तरस्थो जननमरणे शेषेण श्रुध्येत् । व्यतीतेऽशौचे
 संवत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण । ततः परं स्नानेन । आचार्य्य
 मातामहं च व्यतीते त्रिरात्रेण ॥ १—४१ ॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च ऋतेषु च ।

परपूर्वास्तु भार्यास्तु प्रभृतास्तु ऋतास्तु च ॥ ४२

आचार्य्य-पत्नी पुत्रीपाश्चाय-मातुल-श्वशुरश्वश्रुत्यसहा
 ध्यादिशिश्वेष्वतीतेष्वेकरात्रेण । स्वदेशराजनि च ।
 असदिगुडे स्ववेश्मनि ऋते च । श्वगन्धनाश्वश्वसंग्राम-
 विद्यन्नपहतानां नाशौचम् । न राज्ञां राजकर्मिणां । न
 व्रतिनां व्रते । न सत्विणां सत्रे । न कारुणां कारुकर्मिणां ।
 न राजाशाशारिणां तदिच्छया । न देवप्रतिष्ठाविदाहृद्योः
 पूर्वसम्भूतयां । न देशविप्लवे । आपद्यपि च कष्टायाम् ।
 आत्मत्यागिनः पतिताश्च नाशौचोदकभाजः । पतितस्य
 दासी ऋतेऽङ्गि पादाभ्यां घटमपयर्जयेत् । उद्धमनऋतस्य यः
 पार्श्वं चिन्ध्यात् स तत्रकच्छेत् । आत्मघातिनां संस्कर्त्तारि
 च । तदशुपातकारी च । सर्वस्यैव प्रेतस्य बानधनैः सहाश्रु-
 पातं कृत्वा स्नानेन । अकृते त्वस्थिसधये सैलस्नानेन ।

द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्न-
स्त्रिरवमर्षणं जह्वोत्तीर्थं गायत्राश्चसहस्रं जपेत् । द्विज
प्रेतव्याधशतम् । शूद्रः प्रेतानुगमनं कृत्वा स्नानमाचरेत् ।
चित्ताधूममेवने सर्वे वर्णाः स्नानमाचरेयुः । मैशुने दुःखप्र-
रुधिरोपगतकण्ठे वमनविरकयोश्च । श्लशुकर्मणि कृते
च । शवसृष्टश्च स्पृष्टा रजस्वलाचाण्डालयूपांश्च । भक्ष्यर्वर्जं
पंचनखशवं तदस्थि सस्त्रेहंच । सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पूर्वं वधं
नाप्राप्ताहितं विधेयात् । रजस्वला चतुर्थ्यं स्नाना
च्छुध्यति । रजस्वला हीनवर्णां रजस्वलां स्पृष्ट्वा न ताव-
दस्त्रीयाद्दूयावन्नशुद्धा । सर्वर्णामधिकवर्णां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वा
स्त्रीयात् । क्षुवा क्षुवा भोजनाव्ययनेपुः पीत्वा स्नात्वा
निशीथ्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपुरीषे कृत्वा
पंचनखास्थिस्रहे स्पृष्ट्वा चाचामेत् । चाण्डालान्तेच्छ-
संधायणे च । नाभेरधस्तात् प्रवाहुषु च कायिकैर्मलैः सुराभि-
र्मद्यैर्वोपहतो वृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुध्यति । अन्यत्रोप-
हतो वृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन । वक्षोपहतस्तूपोथ
स्नात्वा पंचगव्येन । दशनच्छदोपहतश्च ॥ ४३—७९ ॥

वसा शकमसृज्ज्जा मूत्रविट्कर्णविड्गन्धाः ।

श्लेष्माशुद्धषिका खेदो द्वादशैते वृक्षां मलाः ॥ ८०

गौडी माध्वो च ऐष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुराः ।

यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजातिभिः ॥ ८१

माधूकमैक्षवं टाङ्गं कौलं खञ्जूरपानसे ।

अद्विकारसमाध्वीके मैरेयं नारिकेलजम् ॥ ८२

अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च ।
 राजन्यश्चैव वैश्यश्च स्पृष्टैतानि नृदुष्यतः ॥ ८३
 गुरोः प्रेतस्य स्थितस्तु पितृमेधं समाचरन् ।
 प्रेताचारैः समं तत्र दशरात्रेण शुष्यति ॥ ८४
 आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् ।
 निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते । ८५
 आदिष्टी नोदकं कुर्यादा व्रतस्य समापनात् ।
 समाप्ते तूदकं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुष्यति ॥ ८६
 ज्ञानं तपोऽग्निराचारो सृष्टनोवाय्युपाङ्गनम् ।
 वायुः कार्मात्मकालो च शुद्धिकर्तृणि देहिनाम् ॥ ८७
 सर्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम् ।
 योऽन्ने शुचिः स हि शुचिर्न षड्वारिशुचिः शुचिः ॥ ८८
 क्षान्धा शुष्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्थकारिणः ।
 प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥ ८९
 षट्तोयैः शुष्यते शोध्यं नदी वेगेन शुष्यति ॥
 रजसा स्त्री मनोदुष्टा सत्र्यासेन द्विजोत्तमाः ॥ ९०
 अग्निर्गालाति शुष्यन्ति मनः सत्येन शुष्यति ।
 विशातपोभ्यां भूयाद्वा बुद्धिर्ज्ञानेन शुष्यति ॥ ९१
 एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः ।
 नानाविधानां द्रव्याणां शब्देः शृणु विनिर्णयम् ॥ ९२
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

द्वयोविंशोऽध्यायः ।

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदत्यन्तोप-
 हतम् । अत्यन्तोपहतं सर्वं लोहभाण्डमग्नौ प्रक्षिप्तं
 शब्धेत् । मणिमयमश्ममयमजश्च सप्तरात्रं महीनिखनेन ।
 शृङ्गदन्तास्थिमयं तक्षणेन । क्षारं चन्दयश्च जघ्नात् ।
 अत्यन्तोपहतस्य वस्त्रस्य यत् प्रक्षालितं सद्विरज्येच्छी-
 लच्छिन्द्याद् । सौवर्णराजताजमणिमयानां निर्लेपानामद्भिः
 शुद्धिः । अश्ममयानां चमसनां ग्रहाणाञ्च । चरुस्रक्सुवा-
 षामुष्णेनाम्भसा । यज्ञकर्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना
 सन्मार्जनेन । स्फाशूर्पशकटमुषलोत्खलानां प्रोक्षणेन ।
 शयनयानासनाणाञ्च । बहनाञ्च । धान्याजिनरज्जुतान्त्रव-
 दैदलसूत्रकार्पासवाससाञ्च । शाकमुलफलपुष्पानाञ्च । तृण-
 क्काष्ठशुष्कपलाशानाञ्च । एतेषां प्रक्षालनेन । अल्पानाञ्च ।
 ऊषैः कौषियाविकयोः । अरिष्टकैः वृत्तपानाम् । शीफलै-
 रंशुपट्टानाम् । गौरसर्षपैः क्षौमाणाम् । शृङ्गास्थिदन्त-
 मयानाञ्च । पद्माक्षैर्दृग्लोमिकानाम् । ताम्ररीतिदपुसी-
 समयानामस्त्रोदकेन । भस्मना कांस्यलोहयोः । तक्षणेन
 दारवाणाम् । गोपालैः फलसम्भवानाम् । प्रोक्षणेन
 संहतानाम् । उत्पवनेन द्रवाणाम् । गुडादीनामिक्षुविका-
 राणां प्रभृतानां गृहनिहितानां वार्ध्वाग्निदानेन । सर्वलव-
 णानाञ्च । पुनःपाकेन चन्दयानाम् । द्रव्यवत् क्षतशौचानां
 देवतावर्णानां भूयः प्रतिष्ठापनेन । अस्तिवस्यान्नस्य थावन्मात्रः

सुपहतं तन्नामं परित्यज्य शेषस्य कण्डनप्रचालने कुर्यात् ।
द्रोणाभ्यधिनां सिद्धमन्नसुपहतं न दुष्यति । तस्योपहतमात्र-
मपात्य गायत्र्याभिभिन्वितं सुवर्णान्धः । प्रक्षिपेत् । वस्तस्य
प्रदर्शयेदग्नेश्च ॥ १—३७

पक्षेजग्धं गवाप्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
दुषितं केयकीटैश्च षट्क्षेण शुष्यति ॥ ३८
याः कृपापैत्यमध्याक्ताङ्गन्धो लेपश्च तत्क्षतः ।
तावन्मृद्वारि देयं स्यात् सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥ ३९
अजाश्वं मुग्रतो मेष्यं न गौर्न रजा मलाः ।
पथानश्च विदुष्यन्ति सोमसूर्यां शुमारुतैः ॥ ४०
रथ्याकर्मतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः ।
मारुतेनैव शुष्यन्ति पक्केष्टकाचितानि च ॥ ४१
प्राणिनामथ सर्वेषां षड्विरङ्गिश्च कारयेत् ।
अत्यसोपहतानां च शौचं नित्यमतन्द्रितः ॥ ४२
भूमिष्टमुदकं पुण्यं वैलक्षणं यत्र गोर्भवेत् ।
अव्यास देदमेधेन तद्भदेव शिलागतम् ॥ ४३
क्षतपद्मनखात् कृपादत्यसोपहतानं तथा ।
अपः समुद्धरेत् सर्वाः शेषं वस्त्रेण शोधयेत् ॥ ४४
वह्निप्रज्वालनं कुर्यात् कूपे पक्केष्टकाचिते ।
पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चात्ततोयसमुद्धरे ॥ ४५
जलाशयेष्वथाल्पेषु स्थावरेषु वसुन्धरे ।
कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दुषणम् ॥ ४६
त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
अदृष्टमङ्गिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशरुते ॥ ४७

नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ।
 ब्राह्मणान्तरितं भैक्ष्यमाकराः सर्व एव च ॥ ४८
 नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ।
 प्रसवे च शुचिर्दत्सः श्वा वृगग्रहणे शुचिः ॥ ४९
 श्वभिर्हृत य यन्मांसं शुचि तत् परिकीर्तितम् ।
 क्रव्याद्भिश्च हतस्यान्यैश्चाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ॥ ५०
 जडं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्द्वेष्यत् ।
 यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मन्त्राश्चुरताः ॥ ५१
 मल्लिका विप्रुषश्छाया गौर्गजाश्वमरीचयः ।
 रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्जारश्च सदा शुचिः ॥ ५२
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गे पतन्ति याः ।
 न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम् ॥ ५३
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ च आचामयतः पराम् ।
 भौमिकैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥ ५४
 उच्छिष्टेन तु संस्पृशो द्रव्यहस्तः कथंचन ।
 अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥ ५५
 मार्ज्जनोपाङ्गनैर्वशम प्रोक्षणेन च पुस्तकम् ।
 समाम्ज्जनेनाङ्गनेन सेकेनोक्ते खनेन च ॥ ५६
 दानेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम् ।
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ५७
 गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्वावसूदनाः ।
 गोभूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना ॥ ५८
 षडङ्गमेतत् परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम् ।
 शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्वावविनिसूदनम् ॥ ५९

भवां कण्डूयनं चैव सर्गकल्पघनाशनम् ।
 गवां घ्रासप्रदानेन स्वर्गलोके महीवर्त ॥ ६०
 गवां हि तीर्थं वसतीह गङ्गा
 पुष्टिस्तथासां रजसि प्रवृत्ता ।
 लक्ष्मीः करीषे प्रणती च धर्म-
 स्तासां प्रणामं सततं च कुर्यात् ॥ ६१
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ ब्राह्मणाय वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्या भवन्ति ।
 तिस्रः क्षत्रियस्य । द्वे वैश्यस्य । एका शूद्रस्य । तासां
 स्वर्णविदने पाणिग्राह्यः । असवर्णविदने शरः क्षत्रिय-
 कन्यया । प्रतोदो वैश्यकन्यया । वसनदशान्तः शूद्रकन्यया ।
 न सगोत्रां न समानार्पप्रवरां भार्यां विन्देत । मातृ-
 तश्चा पंचमात् पुरुषात् पितृतश्चा सप्तमात् । नाकुलीनाम् ।
 न च बाधिताम् । नाधिकाङ्गीम् । न हीनाङ्गीम् । नाति-
 कपिलाम् । न वाचाटाम् । अथाष्टौ विवाहा भवन्ति ।
 ब्राह्मोद्देव आर्षः प्राजापत्यो गन्धर्व आसुरो राजसः
 पैशाचश्चेति । आह्वय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः । यज्ञस्थ-
 ऋत्विजे दैवः । गोमिथुनग्रहणेनार्षः । प्रार्थितप्रदानेन
 प्राजापत्यः । द्वयोः सकामयोर्भातापितृरहितो योगो
 गान्धर्वः । क्रयेणासुरः । युद्धहरणेन राजसः । स्वप्न-

धर्मज्ञाभिगमनात् पशुचः । एतेष्वाद्यान्वत्वारी धर्मज्ञाः ।
 गान्धर्वाऽपि राजन्यानाम् । ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकांशतिं
 पुनीते । दैवीपुत्रश्चतुर्दश । आर्षीपुत्रश्च सप्त । प्राजापत्य-
 चतुरः । ब्राह्मेण विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति ।
 दैवेन स्वर्गम् । आर्षेण वैष्णवम् । प्राजापत्येन देवलोकम् ।
 गान्धर्वेण गन्धर्वलोकं गच्छति । पिता पितामहो भ्राता
 स कुल्यो आतामहो माता चेति कन्याप्रदाः । पूर्वाभावे
 प्रकृतिस्थ परः परः ॥ १—३८ ॥

ऋतुत्वयमुपास्यैव कन्या कुर्यात् स्वयंवरम् ।

ऋतुत्वये व्यतीते तु प्रभवत्यात्मनः सदा ॥ ४०

पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।

सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति ॥ ४१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

अथ स्त्रीणां धर्माः । भर्तुः समानव्रतचारित्वम् ।
 श्वश्रुश्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम् । सुसंस्कृतोपस्कारता ।
 अमुक्तहस्तता । सुगुप्तभाण्डता । मूलक्रियास्वनभिरतिः ।
 मङ्गलाचारतत्परता । भर्तुरि प्रवसितेऽप्रतिकर्मक्रिया ।
 परगृहेष्वनभिगमनम् । द्वारदेशगवाक्षकीष्वनवस्थानम् ।
 सर्वधर्मस्वस्वतन्त्रता । वाययौवनवार्द्धकीष्वपि पितृभर्तृ-
 पुत्राधीनता । ऋते भर्तुरि ब्रह्मचर्यं तदन्वारोहणं वा ॥
 १—१४ ॥

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् ।
 पतिं शृण्व्यते यत्तु तेन स्वर्गं महीयते ॥ १५
 पत्न्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतं चरेत् ।
 आयुः सा हरते भर्तुर्नरकश्चैव गच्छति ॥ १६
 हते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्यं व्यवस्थिता ।
 स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ १७
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

सवर्णासु बहुभार्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्म-
 कार्यं कुर्यात् । मित्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्णाया ।
 समानवर्णाया अभावे त्वनन्तरयैवापदि च । न त्वेव द्विजः
 शूद्रया ॥ १—४ ॥

द्विजस्य भार्या शूद्रा तु धर्मार्थं न भवेत् क्वचिन् ।
 रत्यर्थमेव सा तस्य रागात्स्य प्रकीर्तिता ॥ ५
 हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः ।
 कुलान्येव नयन्त्याश्च ससन्तानानि शूद्रताम् ॥ ६
 दैवपितृनातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ।
 नाशन्ति पितृदेवास्तु न च स्वर्गं स गच्छति ॥ ७
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने निषेककर्म । सन्दनीत् पुरा पुंस-
बनम् । षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनम् । जाते च दारके
जातकर्म । अशौचव्यपगमे नामधेयम् । माङ्गल्यं ब्राह्मणस्य ।
बलवत् क्षत्रियस्य । धनोपेतं वैश्यस्य । जुगुप्सितं शूद्रस्य ।
चतुर्थं माह्यादित्यदर्शनम् । षष्ठेऽन्नप्राशनम् । तृतीयेऽव्दे
चूडाकरणम् । एता एव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः । तासां
समन्त्रको विवाहः । गर्भाष्टमेऽव्दे ब्राह्मणस्योपनयनम् ।
गर्भैकादशे रात्रिः । गर्भद्वादशे विश्वः । तेषां मुञ्चज्यावस्व-
जमथ्यो भौञ्जः । कार्पासशणाविकान्युपवीतानि वासांसि
च । मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्माणि । पालाशखादिरौह-
स्वरा दण्डाः । केशान्तललाटनासादेशतुल्याः । सर्व एव
वा । अकुटिलाः सत्वचश्च । भवदाद्यं भवन्मध्यं भवदन्तश्च
भैक्षचरणम् ॥ १—२५ ॥

आषेडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।

आ द्वाविंशत् क्षत्रवन्धोरा चतुर्विंशतेर्विश्वः ॥ २६

अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृता ।

सावित्रीपतिता ब्राह्म्या भवत्यार्यविगर्हिताः ॥ २७

यद्व्यस्य विहितं चर्म यत् सूत्रं या च मेखला ।

यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेष्वपि ॥ २८

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।

अप्स प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥ २९

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुलवासः । सख्याद्योपासनम् ॥
 पूर्वां सख्यां जपेत् तिष्ठन् पश्चिमासासीनः । कालत्रयमभि-
 षेत्तान्निर्वाणं करणम् । अस्तु दण्डवन्मज्जनम् । आह्वता-
 ध्यानम् । गुरोः प्रियङ्गिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनो-
 पवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्षचरणम् ॥
 गुर्वसुजातो भैक्ष्याभ्यवहरणम् । आह्वतलवणशुक्लपर्वप्रत-
 नृत्य-गीत-स्त्रीऽस्रभुसांसा ज्ञानोच्छ्र-प्राणि-हिसाग्नीलपरि-
 वर्जनम् । अथःश्रद्धा । गुरोः पूर्वास्थानं चरमं संवेशनम् ॥
 हतसख्योपासनञ्च गुर्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च व्यत्यस्त-
 करः पादावुपसृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण । स्वञ्च
 नामाभाभिवादान्ते भोःशब्दान्तं निवेदयेत् । तिष्ठन्नासीनः
 शयानोऽनुष्ठानः पराङ्मुखश्च नास्याभिभाषणं कुर्यात् ॥
 १—२८ ॥

आसीन य श्रितः कुर्याभिगच्छंस्तु गच्छतः ।

आगच्छतः प्रत्युत्स्य पश्चादागंस्तु धावतः ॥ १९

पराङ्मुखस्या भिमुखः । दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य
 प्रणम्य । तस्य च चक्षुर्षिषे न यथे-पासनः स्यात् । न
 चात्र केवलं नाम ब्रूयात् । गतिचेष्टाभाषितादियं नास्यानु-
 कुर्यात् । यत्राप्य निन्दापरीवादौ स्यातां न तत्र तिष्ठेत् ।
 नास्यैकासनो भवेत् । ऋते शिवाफलकनौयानेभ्यः । गुरो
 र्गुरौ सन्निहिते गुरुवदन्ते । अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान्

शुक्लं नाभिवादयेत् । बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे
 गुरुवद्वर्तेत । नात्र पादौ प्रक्षालयेत् । नाच्छिष्टमश्रीयात् ।
 षण् वेदं वेदौ वेदान् वा स्वीकुर्यात् । ततो वेदाङ्गान् ।
 यत्स्वनधीतवेदोऽन्यद् अमं कुर्यादसौ ससन्तानः शूद्रत्वमेति ।
 मातुरग्रे विजननं द्वितीयं मौञ्जीबन्धनम् । तत्रास्य माता
 सावित्री भवति पिता त्वाचार्यः । एतेनैव तेषां द्विजत्वम् ।
 प्राङ्मौञ्जीबन्धनाद्द्विजः शूद्रसभो भवति । ब्रह्मचारिणा
 सुण्डेन जटिलेन वा भाव्यम् । वेदस्वीकरणाद्दूर्ध्वं गुर्वनु-
 ज्ञातस्तत्र वरं दत्त्वा स्नायात् । ततो गुरुकुल एव वा
 जन्मनः शेषं नयेत् । तत्राचार्यं प्रीते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तते ।
 गुरुदारेषु सर्वर्षेषु वा । तद्भावेऽग्निशुश्रूषुर्नैष्ठिको ब्रह्मचारी
 स्यात् ॥ २०—४६ ॥

एवं चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यमतान्धतः ।

स गच्छत्युत्तमं ग्यानं न चेह जायते पुनः ॥ ४७

कामतो रेतसः सेकं व्रतस्यस्य द्विजन्मनः ।

अतिक्रमं व्रतस्याद्दुर्धर्माज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥ ४८

एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्हभाजिनम् ।

सप्तगारं चरेद्भैक्षं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ॥ ४९

तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्त्तयन्नेयकास्तिकम् ।

उपसृष्टं जिघ्रवणमब्देन स पिशुध्याति ॥ ५०

स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ।

स्नात्वा कर्मर्षयित्वा त्रिः पूनर्मांसिद्वार्षं जपेत् ॥ ५१

अहत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावसम् ।

अनागुरः सप्तरात्रमवकीर्णव्रतं चरेत् ॥ ५२

तत्रैदित्यद्विद्यात् सूर्यः शयानं कामकारतः ।
 निम्नोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥ ५३
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

यस्तूपनीयव्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत् तमाचार्यं
 विद्यात् । यस्त्वेनं मूर्खेनाध्यापयेत् तमुपाध्यायमेकदेशं
 वा । यो यश्च यज्ञे कर्माणि कुर्यात् तस्यत्विजं विद्यात् ।
 नापरीक्षितं याजयेत् । नाध्यापयेत् । नोपनयेत् ॥ १—६ ॥

अधर्मेण च यः प्राह यश्चाधर्मेण पृच्छति ।

तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥ ७

अधर्माधौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा ।

तत्र विद्या न वसव्या शुभं बीजमिवोषरे ॥ ८

विद्या ह वै ब्राह्मणमजागाम

गोपाय मा शिवधिस्ते ऽहमस्मि ।

असृयकायावृजवेऽयताय

न मां ब्रूया वीर्यवतौ तथा स्याम् ॥ ९

यमेद विद्याः शुचिमप्रमत्तं

मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।

यस्ते नद्रुह्येत् कतमञ्च नाह

तस्मै मां ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन् ॥ १०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ।

श्रावण्यां प्रौढपद्यां वा च्छन्दांस्युपाकृत्याश्चिपश्चमान्
 मासानधीयीत । ततस्त्रेषामुत्सर्गं वहिः कुर्यान्नातुपाकृत-
 तानाम् । उत्सर्गोपाकर्मणोर्मध्ये वेदाङ्गध्ययनं कुर्यात् ।
 नाधीयीताहोरात्रं चतुर्दशष्टमीषु च । नत्स न्तरग्रह-
 सूतके । नेन्द्रप्रयागे । न वाति चण्डपवने । नाबालवर्ष-
 विद्युत्सूतनितेषु । न भूकम्पोक्त्वापातद्विगदाहेषु । नान्तःश्वे ।
 ग्रामे । न शस्त्रसम्पाते । न श्वश्रुगालगर्हभनिर्हादेषु ।
 न वाहिनवन्दे । न शूद्रपतितयोः समीपे । न देवतायतन-
 श्मशानचतुष्पथरथ्यासु । नोदकान्तः । न पीठोपहित-
 पादः । न हृल्ल्यश्वोद्गनौगोयानेषु । न वान्तः । न विरिक्तः ।
 नाजीर्णी । न पञ्चनखान्तरागमने । न राजश्रोत्रिय-
 गोब्राह्मणव्यसने । नोपाकर्मणि । नोत्सर्गे । न सामध्या-
 नादृग्यजुषी । नापररात्रमधीत्य शयीत । अभियुक्तो-
 ऽप्यन्यध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत् । यस्मादनध्ययनाधीतं नेह
 नामत्र फलदम् । तद्यध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिशयोश्च ।
 तस्मादनध्यायवज्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सखिश्च-
 क्षेत्रेषु वतव्या । शिष्येण ब्रह्मरन्ध्रावसानयोर्गुरोः पादोप-
 संग्रहणं कार्यम् । प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः । तत्र च यदृचोऽधीते
 तेनास्याज्येना पितृणां तृप्तिर्भवति । यदूयजुंषि तेन मधुना ।
 यत् सामानि तेन पयसा । यच्चार्थं तेन मांसन । यत्
 पुराणेतिहासवेदाङ्गवमंशास्त्राख्यधीते तेनास्यान्नेन । अथ

विद्यामासाद्यात्सिद्धोक्ते तथा जीवित्र सा तस्य परलोके
फलप्रदा भवेत् । यच्च विद्याया यशः परेषां हन्ति ।
अनुज्ञातश्चात्समादधीयानान्न विद्यामादद्यात् । तदादानमस्य
ब्रह्मस्तेयं नरकाय भवति ॥ १—४२ ॥

लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।

आददीत यतो ज्ञानं न तं दुह्येत् कदाचन ॥ ४३

उत्पादकब्रह्मदात्रोर्भरीयान् ब्रह्मदः पता ।

ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ ४४

वामान्माता पिता चैनं यमुत् पादयतो मिथः ।

सभूतिं तस्य तां विद्यादूयदूयोनाविह आयते ॥ ४५

आचार्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्देवदपारगः ।

उत्पादयति सावित्र्या सा सप्ता साजरामराः ॥ ४६

य आट्टणोत्यवितथेन कर्णा-

वदुःखं कुर्वन्नसतं संप्रयच्छन् ।

तं वै मन्थेत् पितरं मातरं च

तस्मै न दुह्येत् छतमस्य जानन् ॥ ४७

इति दैव्यावे धर्मशास्त्रे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

त्रयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता
आचार्यश्च । तेषां नित्यमेव शुश्रूषणा भवितव्य । यत् ते
ब्रूयन्तत् कुर्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तैरनुज्ञातः
किञ्चिदपि कुर्यात् ॥ १—६ ॥

इत एव तयो वेदा एत एव तयः सुराः ।
 इत एव तयो लोका तत एव तयोऽग्नयः ॥ ७
 पिता गार्हपत्योऽग्निर्हविषाग्निर्माता गुरुराहवनीयः ।
 अनादतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ ८—९ ॥
 इमं लोकां मातृभक्ता पितृभक्ता तु मध्यसम् ।
 गुरुश्रुषूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुतु ॥ १०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

राजर्त्विक्श्रोत्रियाधर्मप्रतिषेधुपाध्यायपितृव्यमातामह-
 मातुलश्वशुरज्येष्ठभ्रातृसम्बन्धिनश्चाचार्य्यवत् । पत्न्य एतेषां
 सवर्णाः । मातृवसा पितृवसा ज्येष्ठा स्वसा च । श्वशुर-
 पितृव्यमातृत्वर्त्विजां कनीयसां प्रत्यख्यानमेवाभिवादनम् ।
 हीनवर्णानां गुरुपत्नीनां दूरादभिवादनं न पादोपसंस्पर्-
 र्शनम् । गुरुपत्नीनां गात्रात्सादनाञ्जनकेशसंयमन-पाद-
 प्रक्षालनमदीने न कुर्यात् । अमंस्तुताधि परपत्नी
 भगिनीति वाचा पुत्रीति मातेति वा । न च गुरुणां त्वमिति
 ब्रूयात् । तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं प्रसाध्या-
 श्नीयात् । न च गुरुणा सह विगृह्य कथां कुर्यात् । नैव
 चास्य परीवादम् । न चानाभिप्रोतम् ॥ १—१२ ॥

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवासे ह पादयोः ।

पूर्वोत्पत्तिवर्षे च गुरुदोषौ विजानता ॥ १३

कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवां भुवि ।
 विधिवद्वन्दनं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन ॥ १४
 विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुशारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ १५
 वित्तं बन्धुर्जय कर्म विद्या भवति पञ्चमी ।
 एतानि मानस्थानानिगरीयो यदूयदुत्तरम् ॥ १६
 ब्राह्मणं दशवर्षं च शतवर्षं च भूमिपम् ।
 पितापुत्रो विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥ १७
 विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षात्रयाणान्तु वीर्यतः ।
 वैश्यानां धान्यघनतः शूद्राणामेव जन्मनः ॥ १८
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

द्वयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरम्
 भवति । परिग्रहप्रसङ्गाद्विशेषेण गृह्णाश्चमिणः । तेनाय-
 माक्रान्तोऽतिपातकमहापातक्रानुपातकोपपातकेषुः प्रवर्त्तते ।
 जातिभ्रंशकरेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च । मलाबहृषु
 प्रकीर्णकेषु च ॥ १—५ ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ ६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वयोस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

माहृगमनं दुहितृगमनं स्रुषागमनमित्यतिपातकानि ॥१
अतिपातकिनस्त्वते प्रविशेयुहुं ताशनम् ।
न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथंचन ॥ २
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारुमन-
मिति महापातकानि । तत्संयोगश्च । संवत्सरेण पतति
पतितेन सह चरन् । एकयानभोजनाशनशयनैः । यौन-
सौवमौखसम्बन्धात् सद्य एव ॥ १—५ ॥
अश्वमेधेन शुष्येयुर्भ्रूहापातकिनस्त्वमे ।
पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथामुसरणेन वा ॥ ६
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षड्त्रिंशोऽध्यायः ।

थागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च राजस्वलायाश्चान्तर्वृत्ता-
श्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं

ब्रह्महत्यासमानीति । कौटसाक्ष्यं सुहृदवध एतौ सुरापान-
समौ । ब्राह्मणस्य भूस्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्णस्त्रेय-
समम् । पितृव्यमातामहमातुलश्वशुरवृषपत्राभिगमनं गुरू-
दारगमनसमम् । पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसृगमनंच । अत्रि-
यत्विगुपाध्यायमित्त्रपत्राभिगमनंच । स्वसुः सख्याः सगोत्राया
उत्तमवर्णायाः कुमार्या अन्धजाया रजस्वलायाः प्रव्रजि-
ताया निक्षिप्तायाञ्च ॥ १—७ ॥

अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनो यथा ।

अश्वमेधेन शुध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा ॥ ८ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

अमृतवचनमुत्कृषे । राजगामि च पैशुन्यम् । गुरोश्चा-
लीकनिर्ऋतः । वेदनिन्दा । अधीतस्य च त्यागः । अग्नि-
मातृपितृसुतदागणांच । अभोज्यश्राव्यभक्षणम् । परस्त्रा-
पहरणम् । परदाराभिगमनम् । अथाज्ययाजनम् । विकर्मा-
जीवनंच । असत्प्रतिग्रहश्च । क्षत्रविट्शूद्रगोवधः । अतिक्रये-
विक्रयः । परिवर्तितानुजेन जेष्ठस्य । परिवेदनम् । तस्य च
कन्यादानम् । याजनंच । प्रात्यता । मृतकान्धापनम् । मृता-
श्चाध्ययनादानम् । सर्पाकरेण्डधिजारः । रक्षायन्त्रप्रवर्तनम् ।
द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा । स्त्रीजीवनम् । अभिचार-
मलकर्मस्तु प्रवर्तिः । आत्मार्थं क्रियारम्भः । अनाहिता-

ग्निता । देवर्षिपितृऋष्यानामनपक्रिया । असच्छास्त्रा-
भिगमनम् । नास्तिकता । कूशीलवता । मद्यपस्त्रीकि-
षेवणम् । इत्युपपातकानि ॥ १—३४ ॥

उपतातन्निनस्वते कुर्युश्चान्द्रायणं नराः ।

धराकञ्च तथा कुर्युर्यजोयुर्गोमखेच वा ॥ ३६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य कर्माचरणम् । अत्रेयमद्ययोर्प्रातिः ।
जैत्राम् । पशुपु मैश्वराचरणम् । पुंसि च । इति जाति-
भ्रंशकराणि ॥ १—६ ॥

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतममिच्छया ।

कुर्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम् ॥ १

सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्रीत यावकम् ।

कृच्छ्रातिहृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत् ॥ २

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

निन्दितेभ्यो धमादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्त्व-
भाषणं यूद्रसेवनमित्यपालीकरणम् ॥ १
अपालीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण ग्रथ्यति ।
शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्त्वनेन वा ॥ २
इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

पक्षिणां जलचराणां जलजानांच घातनम् । क्षमि-
क्रीठानांच । मद्यालुगतभोजनम् । इति मलाबहानि ॥ १—४
मलिनोकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।
कृच्छ्रतिक्तकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ५
इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यद्गुक्तं तत्प्रकीर्णम् ॥ १
प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम् ।
प्रायश्चित्तं बुधः कथ्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा ॥ २
इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ नरकाः । तान्निस्त्रम् । अन्धातानिस्त्रम् । रौरवम् ।
 महारौरवम् । कालसूत्रम् । महानरकम् । सञ्जीवनम् ।
 अवीचिः । तपनम् । सम्रतापनम् । सहातकम् । काको-
 लम् । कण्डुलम् । कुटानम् । पूतिघ्निकम् । लोहशङ्कः ।
 ऋचीषम् । विषमपत्यानम् । कण्टकशास्त्रलिः । दीपमदी ।
 असिपलवनम् । लोहचारकनिति । एतेष्वद्यतप्रायश्चित्ता
 अतिपातकिनः पर्यायेण कल्पं पचन्ते । मृत्पातकिनो
 मन्वन्तरम् । अमुपातकिनश्च । उपपातकिनश्चतुर्युगम् ।
 कृतसङ्करीकरणाश्च । कृतापातीकरणाश्च । कृतमलिनी-
 करणाश्च । प्रकीर्णकपातकिनश्च बह्वन् वर्षयुगान् ॥ १—३२

कृतपातकिनः सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम् ।

याम्यं पत्यानमासाद्य दुःखमश्रन्ति दाहणम् ॥ ३३.

यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमाणा यतस्ततः ।

सुखच्छेथानुकारेण नीयमानाश्च ते यथा ॥ ३४

श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कवकादिभिः ।

अग्नितुण्डैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्वृश्चिकैस्तथा ॥ ३५ ।

अग्निना दह्यमानाश्च तुद्यमानाश्च कण्टकेः ।

क्रकचैः पाव्यमानाश्च पीड्यमानाश्च तृष्णया ॥ ३६

क्षुधया व्यथमानाश्च घोरैर्व्याघ्रगणैस्तथा ।

पूयशोणितगन्धेन सुर्द्धमाना पदे पदे ॥ ३७

परान्नपानं लिपन्तस्ताड्यमानाश्च किङ्करैः ।
 काककङ्कवकादीनां भीमानां सदृशाननैः ॥ ३८
 क्वचित् क्वाथ्यन्ति तैलेन ताड्यन्ते सुपलैः क्वचित् ।
 श्वायसीषु च वक्ष्य ते शिलासु च तथा क्वचित् ॥ ३९
 क्वचिद्वान्तमथान्नन्ति क्वचित् पृथमसृक् क्वचित् ।
 क्वचिद्विष्टां क्वचिन्मांसं पृथगन्धि सुदारुणम् ॥ ४०
 अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा क्वचित् ।
 क्षमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वह्नितुण्डैश्च दारुणैः ॥ ४१
 क्वचिच्छीतेन बाध्यन्ते क्वचिद्वामेध्यमध्यगः ।
 परस्परमथान्नन्ति क्वचित् प्रेताः सुदारुणाः ॥ ४२
 क्वचिद्भूतेन ताड्यन्ते लम्बमानास्तथा क्वचित् ।
 क्वचित् क्षिप्यन्ति वाणौघैरुत्कृत्यन्ते तथा क्वचित् ॥ ४३
 कण्ठेषु दन्तपादाश्च भुजङ्गाभोर्विष्टिताः ।
 पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः क्षणमाणाश्च जालुभिः ॥ ४४
 भग्नशृङ्गिरोग्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः ।
 कूटागारप्रमाणैश्च शरीरैर्वीतनाक्षमैः ॥ ४५
 एवं पातकिनः पापमनुभूय सदुःखिताः ।
 तिर्य्ग्यौनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च ॥ ४६
 हृति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभूतदुःखानां तिर्यग्योनयो
 भवन्ति । अतिपातकिनां पर्यायेण सर्वाः स्थावरयोनयः ।
 महापातकिनां च क्षमियोनयः । अनुपातकिनां पक्षि-
 धीनयः । उपपातकिनां जलजयोनयः । कृतजातिभ्रंश-
 काराणां जलचरयोनयः । कृतसंज्ञरीकरणकर्माणां मृग-
 योनयः । कृतापात्रीकरणकर्माणां पशुयोनयः । कृतमलिनी-
 कारणकर्माणां मनुष्येष्वसृश्ययोनयः । प्रकीर्णेषु प्रकीर्णा
 हिंसाः क्रव्यादा भवन्ति । अभोज्यान्नाभक्ष्याशी क्षमिः ।
 स्तेनः श्येनः । प्रकृष्टवर्णापहारी विलेशयः । आसु-
 र्धान्यहारी । हंसः कांठ्यापहारी । जलं हृत्वाभिलषः ।
 मधु दंशः । पयः काकः । रसं श्वा । घृतं नकुलं ।
 मांसं गृध्रः । वसां मदगुः । तैलं तैलपायिकः । लवणं
 वीचिवाक् । दधि बलाका । कोशेयं हृत्या भवति तित्तिरिः ।
 क्षीमं दहूरः । कार्पासं ताम्बवं क्रौञ्चः । गोधा गाम् ।
 वाग्गुदोगुडम् । कुच्छुन्दरिर्गन्धान् । पत्रशाकं वर्ही ।
 कृतान्नं श्वावित् । अकृतान्नं शककः । अग्निः बकः ।
 गृहकार्युपस्कारम् । रक्तयासांसि जवञ्जीवकः । गर्जं
 कूर्मः । अश्वं व्याघ्रः । फलं पुष्पं वा मर्कटः । ऋक्षः
 स्त्रियम् । यानमुष्टः । पशूनजः ॥१—४३

यदा तदा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ।

अवश्यं याति तिर्यग्त्वं जग्धा चैवाहुतं हविः ॥ ४४

स्त्रियोऽप्येतेन कल्येन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः ।

एतेषामेव जन्तूनां भार्य्यात्यमुपयान्ति ताः ॥ ४५ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ नरकासुभूतदुःखानां तिथ्यन्तमुत्तीर्णां मनुष्येषु
लक्षणानि भवन्ति । कुष्ठप्रतिपातकी । ब्रह्महायुच्ची ।
सुरापः श्यावदन्तकः । सुवर्णहारी कुनखः । गुरुतल्पगो
दुश्चर्मा । पूतिनासः पिशुनः । पूतिवक्तः सूचकः । धान्य-
चौरोऽङ्गहीनः । मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः । अन्नापहारक-
स्वामयावी । वागपहारको मूकः । वस्त्रापहारकः श्वित्री ।
अश्वपहारकः पङ्गुः । देवब्राह्मणाक्रोशको मुकः । लोल-
जिह्वो गरदः । उन्मत्तोऽग्निदः । गुरुप्रतिकूलोऽपश्मारी ।
मोघस्त्वश्वः । दीपापहारकश्च । काणश्च दीपनिर्वापकः ।
बहुचामरसीसङ्गविक्रयीः रजकः । एकशफविक्रयी ऋग-
व्याधः । कुण्डाशी भगास्यः । घारिष्टकः स्तेन । वाङ्मू-
लिको भ्रामरी । मिष्टाश्लेकाकी वातगुल्मी । समयरुत्तह
खल्वाटः । क्षीपद्यवकीर्णी । परदृष्टिघ्नो दरिद्रः । पर-
पीडाकरी दीर्घरोगी ॥ १-३१ ॥

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः ।

रोगान्वितास्तथाश्वाश्च कुज्वल्लक्ष्मैकलोचनाः ॥ ३२ ॥

धामना बधिरा मूका दुर्बलाश्च तथापरे ।
तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ३३ ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति । त्राहं नाश्रीयात् । प्रत्यहं च
त्रिषवणं स्नानमाचरेत् । त्रिः प्रतिस्नानमपस्य मज्जनम् ।
मन्त्रस्त्रिरवमर्षणं जपेत् । दिवास्थितस्त्रिष्टेत् । रात्रौ
वासीनः । कर्मणीऽस्ते त्राहं त्राहं । इत्यवमर्षणम् ।
त्राहं सायं त्राहं प्रातस्त्र्यहमेवाचित्तं श्रीयादेष प्राजापत्यः ।
त्राहमुष्णाः पिवेदपस्यहमुष्णं घृतं च त्रहमुष्णं पयस्यहृच्च
नाश्रीयादेष तप्तकृच्छः । एष एव शीतैः शीतकृच्छः कृच्छाति-
कृच्छः । पयसा दिवसैः कविंशतिक्षपणम् । उदकसक्तुनां मासा-
भ्यवहारेणोदककृच्छः । विसाभ्यवहारेण मूलाकृच्छः । विष्णा-
भ्यवहारेण श्रीफलकृच्छः । पद्माक्षैर्वा भिनिराहारस्य दावशा-
हेन पराकः । गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिः कुशोदकान्येकदि-
वसमश्रीयाद्द्वितीयमुपवसेदेतत् सान्तपनम् । गोसुखादिभिः
प्रत्यहाभ्यस्तौर्महान्तपनम् । त्राहाभ्यस्तौश्चातिसन्तपनम् ।
पिण्याकाचामतक्रोदकसक्तुनामुपवासान्तरितोऽभ्यवहारस्तु-
लापुरुषः । कुशपलाशोड्म्बरपद्मशङ्खपुष्पोवटब्रह्मसुवर्चलापत्रै-
कथितस्याभस प्रत्येकं पानेन पर्णकृच्छः ॥ १—२३

कृच्छ्राण्येतानि सर्वाणि कुर्वीत कृतपावनः ।

नित्यं त्रिषवणस्नायोऽधःशायी जितेन्द्रियः ॥ २४

स्त्रीशूद्रपतितानां च वर्जयेच्चाभिभाषणम् ।

पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तिः ॥ १५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ चान्द्रायणम् । ग्रासानविज्ञारानश्रीयात् । तांश्च-
कनाभिवृद्धौ क्रमेण वर्द्धयेद्धानौ ह्रसयेद्दमावास्यां नाश्रीयाद्देप
चान्द्रायणो चवमध्यः । पिपीलिकामध्यो वा । यस्या-
मामावस्या मध्ये भवति स पिपीलिका मध्यः । यस्य
पौर्णमासी स चवमध्यः । अश्रीग्रासान् प्रतिदिवसं मास-
मश्रीयात् स यतिचान्द्रायणः । सायं प्रातश्चतुरश्रतुरः स
शिशुचान्द्रायणः । यथा कथञ्चित् षष्ठोनां त्रिशतीं मासेना-
श्रीयात् स सामाह्यचान्द्रायणः ॥ १—८ ॥

व्रतमेतत् पुरा भूमिं कृत्वा सप्तर्षयोऽमलाः ।

प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च ॥ १०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथ कर्मभिरात्मकतैर्गुरुमात्मानं मन्वेतात्मार्थं प्रसूति-
यावकं श्रयेत् । न ततोऽग्नौ जुहुयात् । न चात्र बलिकर्मः ।

अशृतं अप्यमाणं शृतञ्चाभिलखयेत् । अप्यमाणे रक्षां
 कुर्व्यात् । ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनां ऋषिर्विप्राणां
 महिषो नृगाणां श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्धनानां सोमः
 पवित्रमत्येति देभन्निति दर्भान् वध्नाति । शृतञ्च तमश्रीयात्
 पात्रे निषिच्य । ये देवा मनोजाता मनोजुषः सुदक्षा
 दक्षपितरः ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेष्यो नमस्तेभ्यः
 स्नाहेत्यात्मनि जुहुयात् । अथाचान्तो नाभिमात्मभेत् । स्नाताः
 प्रीता भवत यूयमापोऽस्माकसुदरे यवाः । ता अस्मभ्यमनमी
 वा अपक्षा अनागसः सन्तु देवीरश्चता ऋता वृध इति ।
 त्विरात्रं मेधावी । षड्रात्रं पापकृत् । सप्तरात्रं पीत्वा
 महापातकिनामन्यतमः पुनाति । द्वादशरात्रेण पूर्वपुरुष-
 कृतमपि पापां निर्द्दहति । मासं पीत्वा सर्वपापानि ।
 गोनिहारमुक्तानां यवानामेकविंशतिरात्रञ्च ॥ १—१६ ॥

यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः ।
 निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रवृषिभिः स्मृतम् ॥ १७
 घृतमेव मधु यवा आपो वा असृतं यवाः ।
 सर्वं पुनीत मे पापं यन्मे किञ्चन दुष्कृतम् ॥ १८
 वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा च विचिन्तितम् ।
 अलक्ष्मीं कालकणींश्च नाशयध्वं यवा मम ॥ १९
 श्वशूकरावलीढश्च उच्छिष्टोपहतंच यत् ।
 मातापितोरशुश्रूषां पुनीध्वश्च यवा मम ॥ २०
 गणान्नं गणिकात्रं च शूद्रान्नं श्राद्धसूतकम् ।
 चौरस्यान्नं नवश्राद्धं पुनीध्वंच यवा मम ॥ २१

बालधूर्तमधर्मञ्च राजद्वारं कृतं च यत् ।
 सूर्यार्णसौम्यमत्रात्यमयाञ्च यच्च योजनम् ।
 ब्राह्मणानां परीवादं पुनीध्वं च यवा मम ॥ २१
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्गशीर्षशुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं
 वासुदेवमर्चयेत् । पुण्यधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैर्ब्राह्मणतर्पणैश्च ।
 व्रतमेतत् संवत्सरं कृत्वा पापेभ्यः पृतो भवति । यावज्जीवं
 कृत्वा खेतद्दीपमाप्नोति । उभयपक्षद्वादशीष्वेवं स्वर्गलोकं
 प्राप्नोति । यावज्जीवं कृत्वा विष्णोर्लोकमाप्नोति । एवमेव
 द्वादशीष्वपि ॥ १—७ ॥

ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यां तथैव च ।
 योगभूतं परिचरं केशवं महदाप्रयात् ॥ ८
 दृश्यते संहितौ यस्यां दिवि चन्द्रदृहस्यती ।
 पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता संवत्सरे तु सा ॥ ९
 तस्यां दानोपवासाद्यमक्षयं परिकीर्तितम् ।
 तथैव द्वादशी शुक्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता ॥ १०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्ययिः ।

बर्नं पर्णं कृटीं कृत्वा वसेत् । त्रिषवणं ज्ञायात् । स्वकर्म
 चाचक्षाणो ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् । तृणशायी च स्यात् ।
 एतन्महाव्रतम् । ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसंवत्सरं कुर्यात् ।
 यागस्थं क्षत्रियं वा । गुर्विणीं रजस्वलां वा । अत्रिगोत्रां
 वा नारीम् । मित्रं वा । नृपतिवधे महाव्रतमेव द्विगुणं
 कुर्यात् । पादोनं क्षत्रियवधे । अर्धं वैश्यवधे । तद्वर्धं
 शूद्रवधे । सर्वेषु शवशिरोध्वजी स्यात् । सर्वेषु जीविषु क्षमी
 स्यात् । मासमेकं हतवापनो गवानुगमनं कुर्यात् ।
 आसीनास्त्रासीत । स्थितासु स्थितः स्यात् । अवसन्ना-
 चोद्धरेत् । भयेभ्यश्च रक्षेत् । तासां श्रौतादिव्राणामहत्त्वा
 नात्मनः कुर्यात् । गोमुत्रेण ज्ञायात् गौरसैश्च वर्तते ।
 एतन्नीव्रतं गोवधे कुर्यात् । गजं हत्वा पंच नीलान् वृषभान्
 दद्यात् । तुरगं वासः । एकहायनमनडाहं खरवधे ।
 मेघाजवधे च । सुवर्णकृष्णलमुद्गवधे । श्वानं हत्वा त्रिरात्र-
 मुपवसेत् । हत्वा मूषकमाज्जिरनकुलमखटुकडुण्डुभाज-
 गराणामन्यतममुपोषितः कृसरान्नं भोजयित्वा लोहदण्डं
 दक्षिणां दद्यात् गोधोलुककाष्कभषवधे त्रिरात्रमुपवसेत् ।
 हंसवकवलाकमद्गुवानरश्लेजभासचक्रवाकाणामन्यतमं हत्वा
 ब्राह्मणाय गां दद्यात् । सर्पं हत्वा अर्भुं काष्णावसीम् ।
 घण्टं हत्वा पलालभारकम् । वराहं हत्वा घृतकुम्भम् ।
 तित्तिरिं तिलद्रोणम् । शुकं द्विहायनं षट्सम् । क्रौञ्चं

त्रिहायणम् । क्रव्यादस्रगवधे पयस्विनीं गां दद्यात् । अक्र-
व्यादस्रगवधे वत्सतरीम् । अनुक्तस्रगवधे त्विरात्रं पयसा
वर्त्तते । पत्त्रिवधे नक्ताशी स्यात् । रुप्यमापकं वा दद्यात् ।
इत्वा जलचरमुपवसेत् ॥ १—४५ ॥

अस्थन्वतान्तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे ।

पूर्णे चानघ्नस्थान्तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ ४६

किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।

अनघ्नान्चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥ ४७

फलदानान्तु वृक्षाणां कृद्देने जप्यस्रकृशतम् ।

गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम् ॥ ४८

अन्नाद्यजानां सत्त्वानां रसजानां च सर्वशः ।

फलपुष्पोद्भवानां च घृतप्राशो विशोधनम् ॥ ४९

कृशजानामोषधीनां जातानां च स्वयं वने ।

वृथालभे तु गच्छेद्गान् दिनमेकं पयोव्रतः ॥ ५०

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पंचाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

सुरापः सर्वकर्मवर्जितः कण्ठान् वर्षमश्रीयात् । मत्तानां
मद्यानां च अन्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणं कुर्यात् । लशुन-
पलाण्डुगुल्मनैतन्नन्धिविड्ध्वराहग्राम्यकुक्कुटवानरगोमांस-
भक्षणे च । सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं
कुर्यात् । वपनमेखलादण्डभैक्ष्यचर्याव्रतानि पुनः संस्कार-
कर्मणि बर्जनीयानि । शशकशङ्कगोधाखड्गकुम्भवर्जं

पंचनखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत् । गणगणिकास्तेन-
गायनान्नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तते । तच्चकार्त्तं
चर्त्तकर्त्तञ्च । वाङ्मूषिककदर्थदीक्षितब्रह्मनिगडाभिग्रस्तघण्टा-
नां च । पुंश्चलादाभिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजि-
नां च । अवीरास्त्रीसुवर्णकारसपत्नपतितानां च । पिशुनामृत-
वादिक्षतधर्मात्परसविक्रयिणां च । शैलूषतन्तुवायक्षतन्न-
रजकानां च । कर्मकारनिषादरङ्गावतारिविणशस्त्रविक्रयि-
णां च । श्वजीविशौण्डिकतैलिकचैलनिर्णयकानां च । रज-
स्वला सहोपपतिविश्रमनां च । भ्रूणघ्नावेक्षितमुदक्यासंसृष्टं
पतन्निष्ठावलीढं शुना संसृष्टं गयाघ्रातं च । कामतः पदा
स्यृष्टमवक्षुतम् । मत्तकुडातुराणां च । नांश्चितं वृथा-
मांसं च । पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्व-
मत्स्यमांसाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । सर्वजलजमांसाशने च ।
अपः सुराभाण्डस्याः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीमृतं पयः
पिवेत् । मद्यभाण्डस्याश्च पञ्चरात्रम् । सोमपः सुरापस्या-
घ्नायास्त्र-गन्धमुदकमग्नस्त्रिरवमर्षणं जघ्नात्तप्राशनो भवेत् ।
खरोड्काकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्यात् । प्राश्नाघ्रातं
सुनास्यं शुष्कमांसञ्च । क्रव्यादृष्टगपक्षिमांसाशने तप्तच्छकम् ।
कन्नविङ्कणवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्सूहृशुकसारिका-
वक्रबलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । एक-
शफोभयदन्ताशने च । तित्तिरिकपिप्पललावकवर्त्तिका-
मयूरवर्जं सर्वपक्षिमांसाशने चाहीरात्रम् । कीटाशने दिन-
मेकं ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् । शुनां मांसाशने च । छत्राक-
क्रवकाशने सात्तपनम् । यवगोभूमपयोविकारं खेहाक्तं

शुक्तं खाण्डवं च वर्जयित्वा पर्युषितं तत्प्राश्रोपवेसत् ।
 ब्रह्मनाभेध्यप्रभवाङ्गोहितांश्च वृक्षनिर्यासान् । शालुकटथा-
 कृसरसंघावपायसापूपशष्कुलीदेवान्मानि हवीषि च । गोऽ-
 जामहिषीवर्जं सर्पयांसि च । अनिर्दशाहानि तान्यपि ।
 स्यन्दिनीसन्धिनीविवत्साक्षीरं च । अमेध्यभुजश्च । दधिवर्जं
 केवलानि च शुक्तानि । ब्रह्मचर्याश्रमी आश्रमोजने प्राजा-
 पत्यम् । दिनमेकञ्चोदके वसेत् । मधुमांसाशने प्राजापत्यम् ।
 विडालकाकनकुलाखूष्किष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् ।
 श्वोष्किष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिवेत् । पंचनख-
 विष्णुत्वाशने सप्तरात्रम् । आमश्राद्धाशने तिरात्रं पयसा
 वर्त्तत । ब्राह्मणः शूद्रोष्किष्टाशने सप्तरात्रम् । वैश्योष्किष्टा-
 शने पंचरात्रम् । राजन्योष्किष्टाशने तिरात्रम् । ब्राह्मणो-
 ष्किष्टाशने त्वेकाहम् । राजन्यः शूद्रोष्किष्टाशी पंचरात्रम् ।
 वैश्योष्किष्टाशी तिरात्रम् । वैश्यः शूद्रोष्किष्टाशी च ।
 चाण्डालानं भुक्त्वा तिरात्रमुपवसेत् । सिद्धं भुक्त्वा
 पराकः ॥ १—५८ ॥

असंस्कृतान् पशून् मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन ।
 मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥ ५९ ॥
 यावन्ति पशुरीमानि तावत् कृत्वैह मारणम् ।
 दृथापशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम् ॥ ६० ॥
 यज्ञार्थं पशुदः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
 यज्ञोहिभृत्यै सर्वस्य तस्माद्दुयन्ने बधोऽबधः ॥ ६१ ॥
 न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः ।
 बाहृशं भवति प्रेत्य दृथामांसानि खादतः ॥ ६२ ॥

ओषधयः पशवो वृक्षास्तिर्य्यञ्च पक्षिणस्तथा ।
 यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युत्थिता पुनः ॥ ६३
 मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदैवतकर्माणि ।
 अत्रैव पशवो हिंसा नान्यात्रेति कथंचन ॥ ६४
 यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्वद्भिजः ।
 आत्मानं च पशून् चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ६५
 गृहे गुरावरस्थे वा निवसन्नात्मवान् द्विजः ।
 नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ ६६
 या वेदविहितां हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे ।
 अहिंसामेव तां विद्याहेदाश्मिंश्चि निर्वाभौ ॥ ६७
 योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
 स जीवंश्च हतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते ॥ ६८
 यो बन्धनबधक्लेशान् प्रणिनां न चिकीर्षति ।
 स सर्वस्य हितप्रेषुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ ६९
 यद्वायति यत् कुरुते रतिं बध्नाति यत्र च ।
 तद्वाप्रोति यत्रे न यो हिनस्ति न किंचन ॥ ७०
 नाहत्वा प्रणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
 न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ ७१
 समुत्पत्तिं च मांसस्य बधवनधौ च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥ ७२
 न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
 स लोके प्रियतां याति व्याधिः भक्ष्य न पीड्यते ॥ ७३
 अमुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
 संस्कर्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ ७४

स्वर्गासं परमांसेन यो वर्द्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पि न देवांस्ततोऽन्वो नास्त्यपुण्यकृतम् ॥ ६५ ॥
 वर्षं वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 मांसानि च न खादेद्दयस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥ ७६ ॥
 फलमूनाशनैर्हिव्यैर्मूल्यानां च भोजनैः ।
 न तत् फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥ ७७ ॥
 मांसं स भक्षयितामुत्र यस्य मांसमिहाह्नप्रहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७८ ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

सुवर्णस्तेयस्तद्वाज्ञे कर्माचक्ष्णाणो सुषलमर्पयेत् । बधात्
 त्यागाद्वा प्रयतो भवति । महाव्रतं द्वादशाब्दानि वा
 कुर्यात् । निक्षेपापहारी च । धान्यधनापहारी च छच्छ्र-
 मब्दम् । असुश्रुत्वीकूपनेत्रवापीनामपहरणे चन्द्रायणम् ।
 द्रव्याणामल्पसाराणां सान्तपनम् । भोक्ष्यभोज्यपानशय्या-
 सनपुत्रमूनफलानां पञ्चगव्यपानम् । तृणकाष्ठद्रुमशुष्कान्न-
 गुडवस्त्रचर्माम्बुषाणां त्रिरात्रमुपवसेत् । मणिमुक्ताप्रवाल-
 ताम्बरजतायःकांस्थानां द्वादशाहं कण्ठानश्रीयात् । कार्पास-
 कीटजोर्षाद्यपहरणे त्रिरात्रमुपवसेत् । पक्षिगन्धौषधिरज्जु-
 बैदलनामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥ १-१३ ॥

दत्त्वेवापहृतं द्रव्यं धनिकस्थाप्युपायतः ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कल्पवृक्षपसुक्तये ॥ १४ ॥

यद्वयत् परेभ्य आदद्यात् पुरुषन्तु निरङ्कुशः ।
 तेन तेन विहीनः स्याद्वयत्रयत्राभिजायते ॥ १५
 जीवितं धर्मकामौ च धने यस्मात् प्रदिष्टितौ ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसां विवर्जयेत् ॥ १६
 प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा ।
 महादुःखमवाप्नोति धनहिंसापरस्तथोः ॥ १७
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाव्यं चीरवासा वने
 प्राजापत्यं कुर्यात् । परदारगमने च । गोव्रतं गोगमने च ।
 पुंस्ययोनावाकाशेऽसु दिवा गोयाने च सवासाः स्नान-
 माचरेत् । चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात् । अज्ञानत-
 श्चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् । पशुवेश्यागमने प्राजापत्यम् ।
 सक्तदुष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परकारे तद्व्रतं कुर्यात् ॥ १—८ ॥
 यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः ।
 तद्वैश्वदेवभुग्जपन नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ९
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपंचाशोऽध्यायः ।

वः पापात्मा येन सह संयज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं
 कुर्यात् । अतश्चनखात् कूपादत्यन्तोपहृताञ्चोदकं पीत्वा
 ब्राह्मणश्चिरात्सुपवसेत् । द्वाहं राजन्यः । एकाहं वैश्यः ।
 ऋद्धो मत्तम् । सर्वे चान्ते व्रतस्य पंचगव्यं पिवेत् ॥ १—६ ॥

पंचगव्यं पिवेच्छुद्धो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।

उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् ॥ ७

वर्षानारोभ्यवर्ज्येतावगच्छन् पत्नीं त्रिरात्रमुपवसेत् ।
 कूटवाचीब्रह्महत्याव्रतं धरेत् । अनुदकसूत्रपुरीषकरणे
 सचैकस्नानं महाव्यातिहोमश्च । सूच्याभ्युदितनिर्मुक्तः सचै-
 कस्नातः सान्निध्यप्रथमवर्तयेत् । श्वशुरालविड्वराहखर
 वानरवावसपुंश्वलीभिर्दृष्टः स्त्रवन्तीमासाद्य षोडश प्राणायामा-
 माम् कुर्यात् । वेदान्युत्सादी त्रिषवणस्त्रायधःशायी संवत्-
 सरं सङ्कष्टभैक्ष्येण वर्त्तेत् । समुत्कर्षाद्युते गुरोश्चालीक-
 निर्वन्धे तदाक्षेपणे च मासं पयसा वर्त्तेत् । नास्तिको
 नास्तिकवृत्तिः हतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैव
 संवत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तेरन् । परिविन्तिः परिविन्ता यथा च
 परिविन्ते दाता राजकश्च चान्द्रायणं कुर्यात् । प्राणि
 भूपुंससोमविक्रयो तमच्छब्दं कुर्यात् । आर्द्रयोषद्दिग्मन्त्रपुष्प-
 फलसूत्रचर्मवैत्रैदलतृणकपालकेशभस्मास्त्रिगोरसधिण्याक-
 तिलतैलविक्रयो प्राजापत्यम् । अमजतमधूर्च्छिष्टशङ्खतपु-
 शक्तिशैलसूत्रशोहोदुम्बरखड्गपात्रविक्रयो चान्द्रायणं

क्षुब्धत् । रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्धगुडमधुरसोर्षाविक्रयी त्विरात्र-
मुपवसेत् । मांसलवणसाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं कुर्वीत् ।
तंच भूयश्चोपनयेत् । उद्रेण खरेण वा गत्वा नमः खात्वा
सुप्ता सुक्ता प्राणायामत्रयं कुर्वीत् ॥ १—२३ ॥

जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः ।

मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽस्त्यातेऽप्यत्र ॥ २४

अथाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्मं च ।

अभिचारमहीनंच त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ २५

येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि ।

तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविष्णुपनायवेत् ॥ २६

प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ।

ब्राह्मण्याच्च परित्यक्तास्त्रेऽस्मप्येतदादिभ्येत् ॥ २७

यद्गृहर्हि तेनाज्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।

तद्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसा कथा ॥ २८

वेदोदितानां निर्यादां कर्मणां समतिक्रमे ।

स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥ २९

अथगूर्यचरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोषितम् ॥ ३०

एनस्त्रिभिरनिर्धि क्लैर्नाशां कंचित् समाचरेत् ।

स्रतनिर्णयनांश्चैताश्च जुगुप्सेत धर्मवित् ॥ ३१

बालभ्रांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः ।

शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत् ॥ ३२

अशीतिर्षस्य वर्षाणि बालो वाप्यनघोडशः ।

प्रायश्चित्ताहमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३

अनुक्तनिष्कृतीनाञ्च पापानामपनुत्तये ।

शक्तिंचावेत्य पाञ्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयत् ॥ ३४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति । स्रवन्तीमासाद्य
व्रातः प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याग्नी
नासेन ब्रह्महा पृतो भवति । कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं गां
ह्यात् । व्रतेनावमर्षणेन च सुरापः पृतो भवति । गायत्री-
ह्यसाहस्रजपेन सुवर्णस्त्रियङ्गत् । त्रिरात्रोपोषितः पुरुष
वृक्षजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः ॥ १—६ ॥

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।

तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥ ७

प्राणायामं द्विजः कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ।

दहन्ते सर्वपापाणि प्राणायामैर्द्विजस्य तु ॥ ८

सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।

त्रिपठेदायतप्राणः प्राणायामः स च्यते ॥ ९

अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः ।

वेदत्रयान्निरदुहङ्गुर्भुवःस्वरितीति च ॥ १०

त्रिस्य एव च वेदेभ्यः पाद पादमदृदुहत् ।

तद्व्याहृचोऽस्याः सावितृप्राः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ ११

एतदक्षरमेताञ्च जपन् व्याहृतिपूर्विकाम् ।

सम्ययोर्वेदविदुषो वेदगुण्येन युज्यते ॥ १२

ऋद्धिस्तत्त्वस्वभ्य अ वद्विरेतत्त्विकं द्विजः ।
 अ इतोऽधेनसो मासात् त्वचेवाह्निर्विसुच्यते ॥ १३
 एतत्रयविसंयुक्ता काले च क्रियया स्वया ।
 विप्रच्छत्रियविद् जातिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ १४
 ओङ्कारपूर्विकास्तिसो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
 त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ १५
 योऽधीतेऽहन्वहन्वेतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
 स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ १६
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
 सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥ १७
 क्षरन्ति सर्ववैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः ।
 अक्षरन्त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥ १८
 विधियज्ञाञ्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशु स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमत्विता ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २०
 जप्येनैव तु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यथा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ २१
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ।

अथातः सर्वभेदप्रथितानि भवन्ति । येषां जपैश्च होमैश्च
द्विजातयः पापेभ्यः पृथगे । अथमर्षणम् । देवकृतम् ।
शुद्धवत्यः । तत्रत्सुसन्धीयम् । कृपाशालम् । पावमान्यः ।
दुर्गासतिली । अतिशयाः । पदस्तोत्राः । शास्त्रानि व्याहृ-
तयः । भास्त्राणि । चन्द्रस्तान् । पुरुषव्रते सामनी ।
आवृष्टिम् । पार्श्वस्तान् । गोमूत्रम् । आश्वस्तम् ।
साधनी चण्डाले च । शतद्रव्यम् । अथर्षणम् । तिस्र-
पर्यम् । महाव्रतम् । नारायणीम् । पुरुषसूक्तम् । १—२६ ॥

वीक्ष्याज्यहोत्रानि रथन्तरं च

अन्निव्रतं वामदेः पृथक् च ।

एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून्

जातिभारत्वं लभन्ते च ह्येते ॥ २७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ त्याज्याः । ब्राह्म्याः । पतिताः । त्रिपुरुषं गाढतः
पितृतच्छाशुदाः । सर्व एवाभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः । अप्रति-
ग्राह्येभ्यश्च प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत् । प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां
ब्राह्म्यं तेजः प्रणश्यति । द्रव्याणां वाविधाय प्रतिग्रहविधिं
च, प्रतिग्रहं कुर्यात् स दात्रा रुद्धं निमज्जति । प्रतिग्रह-

समर्थञ्च यः प्रतिग्रहं वज्जयेत् स दाहलोकमाप्नोति ।
एधोदकमूलफलाभयामिषमधुशय्यासनगृहपुष्पदधिशाका-
श्चाभ्युद्यतान् न निर्णुदेत् ॥ १-१० ॥

आह्वयाभ्युद्यतां भिक्षा पुरस्त्रादनुचोदिताम् ।

ग्राह्यां प्रजापतिर्मने अपि दुष्कृतकर्मणः ॥ ११

नाभ्रन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च ।

न च हृष्यं वदत्यग्निर्यस्मान्भवमन्यते ॥ १२

गुरुन् भृत्यानुज्जिहीर्षुरर्चिष्यन् पितृदेवताः ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृध्येत् स्वयं ततः ॥ १३

एतेष्वपि च कार्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे ।

नादद्यात् कुलटाषण्डयतितेत्प्रस्तया द्विषः ॥ १४

गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन् ।

आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥ १५

आर्द्धिकः कुलमित्त्रं च दासगोपालनापिताः ।

एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निविदेयेत् ॥ १६

इति वैष्णवे धर्मत्रास्त्रे सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ गृहाश्रमिणांस्त्रविधोऽर्थी भवति । शुक्लः शब-
लोऽसितश्च । शुक्लेनार्थेन यदैहिकां करोति तद्देवत्वमा-
प्नादयति । यच्छयलेन तन्मानुषम् । यत् कृष्णेन तत्-
तिर्य्यकम् । स्वदत्तुपार्जितं सपुं सर्वेषां शुक्लम् । अनन्तर-
दत्तुपान्तं शबलम् । अन्तरितदत्तुपान्तं च कृष्णम् ॥ १-८ ॥

क्रमागतं प्रीतिदायः प्राप्तं च सङ्गं भार्यया ।
 अविशेषेण सर्वेषां धनं शूलं प्रकीर्तितम् ॥ ८
 उत्क्रोचशुक्लसन्नासमविक्रोयस्य विक्रयैः ।
 ह्यतोपकारादाप्तं च श्वलं समुदाहृतम् ॥ १०
 पार्श्विकद्यूतचौर्यासप्रतिरूपकसाहसैः ।
 व्याजेनोपार्जितं यच्च तत् कृष्णं समुदाहृतम् ॥ ११
 यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः ।
 तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च ॥ १२
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

गृह्याश्रमी वैवाहिकाग्नी पाकयज्ञान् कुर्यात् । सायं
 प्रातश्चाग्निहोत्रम् । देवताभ्यो जुहुयात् । चन्द्रार्कसन्निकर्ष-
 विप्रकर्षयोर्द्वांशपूर्णमासाभ्यां यजेत । प्रत्ययनं पशुना ।
 शरदूग्रीभयोश्चाग्रयणेन । त्रीहियवयोर्वा पाके । त्रैवार्षि-
 काभ्यधिक्रावः । प्रत्यङ् सोमेन । वित्ताभावे दूष्या वैश्वान-
 र्याया । शूद्रान् यागे परिहरेत् । यज्ञार्थं भिक्षितमवासमर्थं
 सकलमेव वितरेत् । सायं प्रातर्वैश्वदेवं जुहुयात् । भिक्षां च
 भिक्षवे दद्यात् । अर्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति ।
 भिक्षभावे तन्मात्रं गवां दद्यात् । वज्रौ वा प्रक्षिपेत् ।
 भुक्तेऽप्यन्ने विद्यमाने न भिक्षुकः प्रत्याचक्षीत । कण्ठनी
 येषणी चुल्ली कुम्भ उपस्कर इति पञ्चसूना गृहस्थस्य ।
 तन्निष्कृत्यर्थं ब्रह्मदेवमृतान्तरिक्षं ज्ञान् कुर्यात् । स्वाध्यायो

ब्रह्मयज्ञः । होमा देवः । वलिर्भौतः । पितृतर्पणं पित्रः ।
 नृयज्ञश्चातिथिपूजनम् ॥ १—२५ ॥

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनस्तथा ।

न निर्वपति पंचानामुच्छसन् न स जीवति ॥ २६

ब्रह्मचारी यतिर्मिच्छुर्जीवन्तेऽपि गृह्णाश्रमात् ।

तस्मादध्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत् ॥ २७

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।

ददाति च गृहस्थस्तु तस्माज्ज्योष्ठो गृह्णाश्रमी ॥ २८

ऋषयः पितरो देवाः भूतान्यतिथयस्तथा ।

आयासते कुटुम्बिभ्यस्तस्माच्छ्रेष्ठो गृह्णाश्रमी ॥ २९

त्रिवर्गसेवां सतताद्दानं, सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनञ्च ।

स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणञ्च, कृत्वा गृही शक्यपदं प्रयाति ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोऽष्टमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

षष्ठितमोऽध्यायः ।

ब्राह्मे मुहूर्त्तं उच्यते मूलपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् । दक्षि-
 णाभिमुखो रात्रौ दिवा चोद्भृशः सन्ध्योश्च । नाप्रच्छा-
 दितायां भूमौ । न फालकशायाम् । न छायायाम् । नचो-
 षरे । न शाद्वले । न ससत्त्वे । न गर्ते । न वल्लीके । न
 पथि । न रथ्यायाम् । न पराशुचौ । नोद्याने । नोद्यानो-
 दकसमीपयो । नाङ्गारे । न भस्मनि । न गोमये । न
 षोडशे । नाकाशे । नोदके । न प्रत्यनिखानलेन्दर्कस्रो-
 गुरुब्राह्मणानाञ्च । नैवावगुण्डितधिराः । सोष्ट्रेष्टकाभिः

विष्णुसंहिता ।

अरिष्टञ्च गुदं गृहीतशिश्रुञ्चोत्थायाद्भिर्मृच्चोद्धृताभिर्गन्ध-
लेपञ्चयत्नरं शौचं कुर्यात् ॥ १—२४ ॥

एका शिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।

उभयोः सप्तः दातव्या षडस्तिमस्तु पादयोः ॥ २५

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

द्विगुणंच वनस्थानां यतीनांच चतुर्गुणम् ॥ २६

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्ठितमोऽध्यायः ।

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात् । नैवञ्चेषान्तकारिष्ट-
विभीतकधवधन्वनजम् । न च बन्धुकनिर्गुण्डीः शिश्रुतिस्त्र-
तिन्दुःकजम् । न च कोविदारशमीपीलुपिप्लेङ्गुदगुगुलु-
जम् । न पारिभद्रकान्तिक्लामीचक्रशाखलीशण्डजम् । न मधु-
रम् । न रत्नम् । गोर्धुशुष्कम् । न शुषिरम् । न पृतिगन्धि ।
न पिच्छिलम् । न दन्तिथापराभिमुखः । अद्याच्चोदेषुक्तः
प्राङ्मुखो वा । वटास्रनार्कखदिरकरञ्जबदरसर्जनिस्वारि-
मेदापामार्गमालतां कुम्भविल्वानामन्यतमम् । कषायं तिक्तं
क्रतुकंच ॥ १—१५ ॥

कनीन्यग्रसमस्यौल्यं शकृच्चं द्वादशाङ्गुलम् ।

प्रातर्भुत्वा च यतवागभक्ष्येद्दन्तधावनम् ॥ १६

प्रद्यात्य शुद्धा तज्जङ्घाच्छुचौ देशे प्रयत्नतः ।

अमावास्यां न चाग्नीवाहन्तकाष्ठं कदाचन ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ द्विजातीनां कनीनिकासूत्रे प्राजापत्यं नाम तीर्थम् । अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम् । अङ्गुल्यग्रे दैवम् । तर्जनी-
मूले पित्रम् । अजन्तुणाभिरकेजिजाभिर्नशूद्रैककाराक-
र्जिताभिरक्षाराभिरङ्गिः शुची देशे स्वासीनोऽस्तर्जाबुः
प्राशुखश्वोदङ्गुलो वा तन्मनाः सुमनाश्चाचामेत् । ब्राह्मेण
तीर्थेन विराचामेत् । द्विः प्रब्रज्यात् । खान्यङ्गिर्मूर्धानं
हृदयं स्पृशेत् ॥ १-८ ॥

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासङ्गं द्विजातयः ।

शुधेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत् स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ८

इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ योगक्षेमार्थंभीश्वरसुप्रमच्छेत् । नैकोऽध्वानं
प्रपद्येत । नाधार्मिकैः सार्धम् । न वृषलैः । न द्विषङ्गिः ।
नातिप्रत्यूषसि । नातिरुयम् । न सम्ययोः । न मथ्याङ्गे ।
न सन्निहितपानीयम् । नातितूर्णम् । न रात्रौ । न सन्तर्त
व्यालध्याधितात्तैर्वाहनैः । न ह्रीनाङ्गैः । न हीनैः । न
गोभिः । नादान्तैः । यवसोदके वृश्चनानामादत्त्वात्मनः
क्षत्तृणापनोदने न कुर्यात् । न चतुष्पथमधितिक्षेत् । न
रात्रौ वृक्षसूत्रम् । न शून्धालयम् । न वृष्यम् । न पशूनां

बन्धनागारम् । न केशपुष्पपालास्थिभस्माङ्गरान् । न
 कार्पासास्थि । चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्यात् । देवतार्चांश्च ।
 प्रश्नातांश्च वनस्पतीन् । अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णाकुम्भादर्श-
 ष्चत्रध्वजपताकाश्रीद्वयवर्द्धमाननव्यावर्त्तांश्च । तालवृन्त-
 चामराश्च-गजाजगोदधिक्षीर-मधुसिद्धार्थकांश्च । वीणा-
 चन्दनायुधार्द्रगोमयपुष्प-शाक-गोरोचनादूर्वाप्ररोहांश्च ।
 चण्डीषालङ्कार-मणि-कनक-रजत-वस्त्रासन-यानामिषांश्च ।
 ऋत्वारोद्भृतोर्वरारज्जुवच्चैकप्रशुकुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयाया-
 दिति । अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा निवर्त्तत । वान्तविरिक्त
 सुण्डितमलिन-वसनजटिलवामनांश्च ॥ काषायिव्रजित-
 मलिनांश्च । तैलगुडशुष्कगोमयेन्वनदणपलाशभस्माङ्गरांश्च ।
 लवणक्षीवासवमपुंसककार्पासरज्जुनिगडमुक्तकेशांश्च । वीणा-
 चन्दनार्द्राकोष्ठीषालङ्कारणकुमारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्द-
 येदिति । देवब्राह्मणगुरुबभ्रुदीक्षितानां छायां नाक्रामेत् ।
 निष्ठूप्रतवास्तूरुधिरविन्मूत्रज्ञानोदकानि च । न वत्सतन्त्रीं
 लङ्घयेत् । प्रवर्षति न घावेत् । न दृष्ट्वा नदीं तरेत् । न
 देवताभ्यः पिष्टभ्यश्चोदकमप्रदाय । न बाहुभ्याम् । न
 भिन्नया नावा । नकच्छ (कूल) मधितिष्ठेत् । त कूपमवलो-
 कयेत् । न लङ्घयेत् ॥ १—५० ॥

दृष्ट्वाभारिष्टपद्मात् स्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।

पत्या देवो वृषस्त्वेषां मान्यः स्नातश्च भृपतेः ॥ ६३ ॥

दृष्टि वैशावे धर्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत् । आचरेत् पञ्चपिण्डा-
 मुद्भृत्यापस्तथापदि । नाजीर्णं । न चातुरः । न नग्नः ।
 न रात्रौ । राहुदर्शनवर्जम् । न सम्ययोः । प्रातः-स्नाय-
 क्णकिरणग्रस्तां प्राचीमवलोक्य स्नायात् । स्नातः शिरो
 नावधूनेत् । नाङ्गेभ्यस्तोयमुद्धरेत् । न तैलवत् संसृशेत् ।
 नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं वसनं विभृयात् । स्नातः श्लोणीषो
 धौतवाससी विभृयात् । न श्लेष्ठाब्धजपतितैः सह
 सभाषणं कुर्यात् । स्नायात् प्रस्रवण-देवस्नातसरोवरेषु ।
 उद्भृताद्भूमिष्ठसूदकं पुण्यं, स्थावरात् प्रस्रवत्, तस्मान्नादेयं,
 तस्मादपि साधुपरिगृहीतं, सर्वत एव गाङ्गम् । श्लोचैः
 कृतमलापकर्षोऽपू निमज्जशापोहिष्ठेति ऋतिस्मिद्धिरण्यवर्णा
 इति चतस्रभिरिदमापः प्रवहत इति च तीर्थभाभमन्वयेत् ।
 ततोऽपू निमग्नस्त्रिरवमर्षणं जपेत् । तद्विष्णोः परमं
 पदमिति वा । द्रुपदां सावित्रीं वा । युष्मते मय इत्यनुवाक्यं
 वा । पुरुषसूक्तं वा । स्नातश्चार्द्रवासा देवपितृर्षणमभ्यःस्य
 एव कुर्यात् । परिवर्तितवासाश्चेत् तीर्थमुत्तौर्ष्य । अकृत्वा
 देवपितृर्षणं स्नानशाटीं न पीडयेत् । स्नात्वाऽन्य विधि-
 बद्धपृच्छेत् । पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पुरुषाय पुण्याऽपि कुर्यात् ।
 उदकाञ्जलिं पश्चात् । आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां
 कुर्यात् । तदनन्तरं पितृणेण पितृणाम् । तत्रादौ स्व-
 श्यानां तर्पणं कुर्यात् । ततः सर्वाभ्यवास्त्वानाम् । ततः

सुहृदाम् । एवं नित्यस्नायी स्यात् । स्नातश्च पवित्राणि
यथाशक्ति जपेत् । विशेषतः सापित्रीन्स्ववश्यं जपेत् । पुरुष-
सूक्तञ्च । नैताभ्यामधिकमस्ति ॥ १—३८ ॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्रोश्च कर्मणि ।

पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते ॥ ४०

अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम् ।

अन्मात्रेणाभिषिक्तस्य नश्यन्त इति धारणा ॥ ४१

याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति ।

नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः ॥ ४२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४

पंचषष्ठितमोऽध्यायः ।

अथातः सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः स्वाधान्ती
देवतासुर्वायां स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्य-
र्चयेत् । अश्विनोः प्राणस्तौत इति जीवादानं दत्त्वा युञ्जति
मन इत्यनुवाकेनावाहनं कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा
च नमस्कारं कुर्यात् । आपोहिष्ठेति तिष्ठभिरर्घ्यं निवे-
दयेत् । हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः पाद्यम् । शक्र आपो
धन्वत्या इत्याचमनीयम् । इदमापः प्रवहत इति स्नानीयम् ।
रथे कक्षेषु वृषभराजा इत्यनुलेपनालङ्कारौ । युषा सुवासा
इति वासः । पुष्पावतीरिति पुष्पम् । घूरसि घूपमिति
घूपम् । तेजोऽसि शुक्लमिति दीपम् । दधिक्रावु इति मधु-
पर्कः । हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम् ॥ १—१६ ॥

चामरं व्यजनं मात्रं कृत्वा पानासने तथा ।
 सावित्रेणैव तत्सर्वं देवाय विनिवेदयेत् ॥ १४
 एवमभ्यर्च्य चतुर्जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः ।
 तेनैव जुहुयादाज्यं य इच्छेच्छाश्वतं पदम् ॥ १५
 वृत्तिं वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठ्यष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

न नक्तं गृहीतिनोदकेन देवपितृकं कुर्यात् । चन्दन-
 च्छगमदागुरुदारुकपूर् रकुङ्कुमजातीफलवर्जमनुलेपनं न
 दद्यात् । न वासो नीलीरक्तम् । न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूप-
 मखङ्करणम् । नोग्रगन्धिः । नागन्धिः । न कण्टकिजम् ।
 कण्टकिजमपि शुक्लं सुगन्धिकं दद्यात् । रक्तमपि कुङ्कुमं
 जलजंच दद्यात् । न घूपार्थं जीवजातम् । न घृततैलं विना
 किञ्चन दीपार्थं । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं । न भक्ष्ये अप्यजाम-
 हिषीक्षीरे । पंचनखमतस्यवराहमांसानि च ॥ १—१४ ॥

प्रयतश्च श्चिभूत्वा सर्वमेव निवेदयेत् ।
 तन्मनाः सुमना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः ॥ १५
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्त्यष्टितमोऽध्यायः ।

अथाग्निं परिसमुच्च पर्व्युच्छं परिस्तीर्यं परिषिष्य सर्षतः
 पाक्वाद्ग्रमुच्चं जुहुयात् । वासुदेवाय सङ्घर्षणाय प्रद्युञ्जाया-

निरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय वासुदेवाय । अथाग्नेये
सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्नेभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यः
प्रजामतये अशुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्यतये अग्नेयेऽस्विष्टि-
कृते च । ततोऽन्न शेषिण बलिमपहरेत् । भक्ष्योपभक्ष्याभ्याम् ।
अमितः पूर्व्याग्नेः । अश्वानामासीतिदुल्लघानाद्गौते
नितनीनामासीति क्षुपुणिकानामासीति सर्वासाम् ॥
नन्दिनि सुभगे सुमङ्गलि भद्रकालीति स्वस्थिभिमप्रदक्षिणाम् ।
स्युणायां भ्रुवायां श्रिये । हिरण्यकेश्यै वनस्पतिभ्यश्च । धर्मा-
चक्षीयोर्धारे सत्यवे च । उदधाने वरुणाय । विष्णव इत्यनु-
खले । मरुत इति वृषदि । उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे
भूतेभ्यश्च । इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्य इति पूर्वाह्नम् । यमाय यम-
पुरुषेभ्य इति दक्षिणाह्नम् । वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इति
षष्ठाह्नम् । सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्तराह्नम् । ब्रह्मणे ब्रह्म-
पुरुषेभ्य इति मध्ये । ऊर्ध्वमाकाशाय । दियाचरेभ्यो भूतेभ्य
इति स्थण्डिले । नक्तंशरेभ्य इति नक्तम् । ततो दक्षिणाग्रेषु
दर्भेषु पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय मात्रे पितामह्यै
प्रपितामह्यै स्तनामगोत्राभ्याश्च पिण्डनिर्वपणं कुर्यात् ।
पिण्डानां चासुलेपनपुष्पधूपनैवेद्यादि दद्यात् । उदककल-
समुपनिधाय स्वस्थयनं वाचयेत् । शकामश्वपचानां भुवि
निर्वपेत् । भिक्षांश्च दद्यात् । अतिधिपूजने च परं फलमधि-
क्षिठेत् । सायमतिथिं प्राप्तं प्रयत्नेनाह्वयेत् । अनाशित-
मतिथिं गृहे न वासयेत् । यथा वर्णानां ब्राह्मणः प्रसुर्यथा
स्त्रीणां भर्ता तथा गृहस्थस्यातिथिः । तत्पूजायां स्वर्ग-
माप्नोति ॥ १-३२ ॥

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
 तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतन्तु प्रयच्छति ॥ ३३
 एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
 अनित्या हि स्थितिर्यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥ ३४
 नैकाग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
 उपस्थितं गृहे विद्याङ्गार्या यत्वाग्नयोऽपि वा ॥ ३५
 यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमागतः ।
 भूक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमपि भोजयेत् ॥ ३६
 वैश्वशूद्रावपि प्राप्नो कुटुम्बेऽतिथिधर्म्मिण्यौ ।
 भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन् ॥ ३७
 इतराण्यपि सख्यादीन् सम्प्रीत्या गृहमागतान् ।
 प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्यया ॥ ३८
 सुवासिनीं कुमारीं च रोगिणीं मुर्विणीं तथा ।
 अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेद्विचारयन् ॥ ३९
 अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः ।
 स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥ ४०
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्वेषु चैव हि ।
 भुञ्जीयातां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पतीः ॥ ४१
 देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः ।
 पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ ४२
 अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् ।
 यन्नशिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥ ४३
 स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यन्नेन तपसा दया ।
 न चाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपूजनम् ॥ ४४

सार्वप्रातः-प्रतिथयं प्रदद । दासिनोदको ।
 अथश्चैव यथाशक्त्या सत्सत्यं विधिपूर्वकम् ॥ ४५ ॥
 प्रतिश्रयं तथा शब्दां पादाभ्यङ्गं सदीपकम् ।
 प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम् ॥ ४६ ॥
 पूति वैष्णवे धर्मशास्त्रे समपठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टिषष्ठितमोऽध्यायः ।

चन्द्रार्कौमरागि नाश्रीयात् । स्नात्वा मुक्तयोरश्रीयात् ।
 प्रमुक्तयोरस्नंगतयोर्दृष्टौ स्नात्वा चापनेऽह्नि । न गोब्राह्मणो-
 ररागिऽश्रीयात् । न राज्यव्यसने । प्रवसिताग्निहोत्रो
 दाग्निहोत्रं कृतं मन्येत तदाश्रीयात् । यदा कृतं मन्येत
 शिवदेवमपि । पर्वणि च यदा कृतं मन्येत पर्व । नाश्रीया-
 दाजीर्णं । नार्धरात्रे । न मध्याह्ने । न सन्ध्ययोः ।
 गार्द्रवासाः । मैकवासाः । न मग्नः । न जलस्थः ।
 गोतृकुटकः । न भिक्षासनगतः । न च शयनगतः । न
 भक्षभाजने । मोतृसङ्गे । न भुवि । न पाणौ । सवणश्च
 यत्र दद्यात् तत्राश्रीयात् । न बालकान् निर्भर्तृसयेत् ।
 नैको मिष्टम् । नोद्धृतस्त्रेहम् । न द्विषा धानाः । न
 एलो तिससंयुक्तम् । न दधि सकुन् । न कोविदारवट-
 पिप्लशाणशाकम् । नादत्त्वा । नाहुत्त्वा । नानार्द्रपादः ।
 नानार्द्रकरमुखश्च । नोच्छिष्टश्च घृतमादद्यात् । न चन्द्रा-
 र्कतारका । न मूर्धानं स्पृशेत् । न ब्रह्म
 कीर्त्तयेत् । प्रसङ्गोऽश्रीयात् । दक्षिणासुखो वा । अभि-

पूष्पांशम् । सुमनाः सख्यगुलितः । न निःशेषकृत् स्यात् ॥
 अन्यत्र दधिमधुसर्पिःपयःसक्तुपल्लमोदकेभ्यः ॥ १—४५ ॥
 नाश्रीयाद्भार्यया सार्द्धं नाकाशे न तथोलितः ।
 बहूनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् बहवस्तथा ॥ ४६ ॥
 शून्यागारे वर्द्धिगृहे देवागारे कथञ्चन ।
 पिवेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत् ॥ ४७ ॥
 न तृतीयमथाश्रीयान्न चापथ्यं कथञ्चन ।
 नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराश्रितः ॥ ४८ ॥
 न भावदुष्टः शोचति भाण्डे भावदूषिते ।
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्त्यिकाम् ॥ ४९ ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टमस्तितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

नाष्टमीचतुर्दशीपंचदशीषु स्त्रियसुपेयान् । न श्राद्धं
 शुक्ला । न श्राद्धं दत्त्वा । नोपनिमन्वितः श्राद्धे । (न
 घ्रात्वा न हुत्वा ।) न व्रती । (नोपोष्य शुक्ला वा ।) न
 हीक्षितः । न देवायतनशयानशून्यालयेषु । न दृष्टमूलेषु ।
 न दिवा । न सन्ध्ययोः । न मलिनाम् । न मलिनः ।
 नाभ्यक्ताम् । नाभ्यक्तः । न रोगान्ताम् । न रोगान्तैः ॥ १—१६ ॥
 न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोऽधिकाम् ।
 नोपेयाद्गुर्विणीं नारीं हीर्षमायुर्जिजीविषुः । १७ ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ।

नार्द्रपादः स्वध्यात् । नोत्तरापगवाकशिराः । न नग्नः ।
 नार्द्रवंशे । नकाशे । न पलाशशयने । न पंचदारुकृते ।
 न गजभञ्जकृते । न विसृद्ध्यकृते । न भिन्ने । नाग्निप्लुष्टे ।
 न घटासिक्तद्रुमजे । न श्मशानशून्यालयदेवतायतनेषु । न
 चपलमध्ये । न नारीमध्ये । न धान्यगोगुरुहुताशनसुरा-
 णामुपरि ॥ १—१६ ॥

नोच्छिष्टो न दिवा स्वध्यात् सख्ययोर्न न भस्मानि ।

देशे न चाशुची नार्द्रो न च पर्वतमस्तके ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथ न कंच नायमन्येत । न च हीनाङ्गाधिकाङ्गान्
 मूर्खान् धनहीनानवहसेत् । न हीनान् सेवेत । स्वाध्याय-
 विरोधि कर्म नाचरेत् । वयोऽलुपं वेशं कुर्यात् श्रुत-
 स्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च । नोदितः । नित्यं शास्त्राद्य-
 वेक्षी स्वात् । सति विभवे न जीर्णमलवहासाः स्यात् ।
 न नास्तीत्यभिभाषेत । न निर्गन्धोग्रगन्धि रक्तंच माख्यं
 विभ्रयात् । विभ्रयाञ्जलजं रक्तमपि । यष्टिंच वैष्णवीम् ।
 क्रमण्डलुञ्च सोदकम् । कार्पासमुपवीतम् । रौक्ते च भुण्क्तुः ।
 नादित्यमुद्यन्तमीच्छेत । नास्त्वं यास्तम् । न वाससा तिरो-
 हितम् । न चादर्शजलमध्यगतम् । न मध्याङ्गे । न सुदृश्य

शुरीर्मुखम् । न तैलोदकयोः स्वच्छायाम् । न मलवत्यादर्शम् ।
 न पत्रो भोजनसमये । न स्त्रियं नग्नाम् । न कञ्चन् मेह-
 मानम् । न चालानभ्रष्टकुञ्जरम् । न च विषमस्थो वृषादि-
 शुद्धम् । नोन्मत्तम् । न मत्तम् । नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत् ।
 नासृक् । न विषम् । नाप्स्वपि । नाग्निं लङ्घयेत् । न
 पादौ प्रतापयेत् । कुशैस्तेषु वा पारंक्ष्यद् । न कांस्य-
 भाजने चार्पयेत् । न पादं पादेन । न भुवमालिखेत् । न
 लोष्ट्रमर्द्दीं स्यात् । न वृणच्छेदी स्यात् । न दन्तैर्गण्डलोमानि
 च्छिन्द्यात् । द्यातं वर्ज्जयेत् । वालातपसेवांच । वस्त्रोपान-
 हमाख्योपवीतान्यन्यदृतानि न धारयेत् । न शूद्राय मर्तिं
 दद्यात् । नोच्छिष्टहविषी । न तिलान् । न चाख्योप-
 दिग्द्वन्द्वम् । न व्रतम् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर उदरंच
 कण्डूयेत् । न हृदिसुमनसी प्रत्याचक्षीत । नात्मनः स्रज-
 मपकर्षयेत् । सुप्तं न प्रबोधयेत् । नोदक्यमभिभाषेत ।
 न क्लेश्छान्यजान् । अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ दक्षिणां
 पाणिमुद्धरेत् । न परक्षेत्रे चरन्तीं यामाचक्षीत । न पिवन्तं
 चतुसकम् । नोद्धतान् प्रहर्षयेत् । न शूद्रराज्ये निवसेत् ।
 नाधार्मिकजनाकीर्णम् । न संवसेद्द्वैत्यहीने । नोपसृष्टे । न
 चिरं पर्वते । न वृथाक्षेष्टां कुर्यात् । न वृत्त्यगीते । नास्त्रो-
 टनकार्थम् । नास्त्रीलं कीर्त्तयेत् । नावृतम् । नाप्रियम् । न
 कंचिन्मर्षिणि स्पृशेत् । नात्मानमवजानीयाद्दीर्घमायुर्जि-
 जीविषुः । चिरं सम्भ्योपासनं कुर्यात् । न सर्पशस्त्रैः
 क्रौडयेत् । अनिमित्ततः खड्गानि न स्पृशेत् । परस्य दण्डं
 नोद्व्यच्छेत् । शास्त्रं शासनायं ताडयेत् । देवब्राह्मणशास्त्र-

महात्मनां परीवादं परिहरेत् । धर्मविरुद्धौ चार्थकामौ ।
लोकविद्विष्टं च धर्ममपि । पर्वसु शान्तिहोमं कुर्यात् । न
दृष्टमपि हिन्द्यात् । अज्ञहृतश्च तिष्ठेत् । एवमाचारसंवी
स्यात् ॥ १—८८ ॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् साधुभिश्च निषेवितम् ।

तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेन्द्रियः ॥ ८०

आचाराङ्गमते चाधुराचारादीप्सितां गतिम् ।

आचारादनमक्षय्यमाचारादन्त्यलक्षणम् ॥ ८१

सर्वलक्षणाहीनोऽपि यः सदाचारान् नरः ।

अद्धानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ ८२

द्विति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

दमयमेन तिष्ठेत् । दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्तितः । दान्त-
स्यायं लोकः परश्च । नादान्तस्य क्रिया काचित् सञ्च-
ध्यति ॥ १—४ ॥

दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः ।

दमेन सर्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसे च्छति ॥ ५

दगाईयुक्तो न रथेन याति

मनीवशेन रथेन नृवर्तिना ।

तंचेद्रथं नापहरन्ति बाजिन

स्तथागतं नावजयन्ति शत्रवः ॥ ६

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वं
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ ७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथ आहोषुः पूर्वदुर्व्राह्मणानामन्वयेत् । द्वितीयेऽङ्गि
शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने कृष्णपक्षस्यापराह्ने विप्रान् सुस्नातान्
स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कश्चोत्तरेष्वासनेषु-
पवेशयेत् । द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पितरो उदङ्मुखान् ।
एकैकमुभयत्र वेति । आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमपंच-
केनाग्निं कृत्वा । पशुश्राद्धेषु मध्यमपंचकेन । अमावास्या-
सूक्तमपंचकेन । आग्रहायण्या ऊर्द्ध्वं कृष्णाष्टकासु च क्रमे-
णैव प्रथममध्यमोत्तमपंचकैः । अन्वष्टकासु च । ततो ब्राह्म-
णानुज्ञातः पितृनावाहयेत् । अपयान्त्वसुरा इति द्वाभ्यां
तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा एत पितरः सर्वांस्तान्गन
आ मे यत्त्वेतद्दः पितर इत्यावाहनं कृत्वा कुशतिलमिश्रेण
गन्धोदकेन यास्तिष्ठन्त्वष्टता वागिति यन्मे मातेति च पादौ
निर्वर्त्य निवेद्यार्घ्यं कृत्वा निवेद्य आनुलेपनं कृत्वा कुशतिल-
वस्त्रपुष्पालङ्कारधूपदीपैर्यथाशक्त्या विप्रान् समभ्यर्च्य चृत-
पू तमब्रमादायादित्या रुद्रा वसव इति वीक्ष्याग्नीकारं प्राप्ति-
त्युक्त्वा तत्रविप्रैः कुर्वित्युक्ते आहुतित्वयं दद्यात् । ये मामकाः

पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञे इति च हविरनुमन्त्रणं कृत्वा
 यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्भजतमयेष्वन्नं नमो विश्वेभ्या
 इत्यन्नमादौ प्राङ्मुखोर्निवेदयेत् । पित्रे पितामहाय
 प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्मुखेषु । तददत्तसु ब्राह्म-
 णेषु यन्मे प्रकामा अहोरात्रैर्यद्वः क्रव्यादिति जपेत् ।
 इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति । उच्छिष्टसन्निधौ
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दर्वि रक्षतेत्येकं पिण्डं पित्रे
 निदध्यात् । अन्तरीक्षं दर्वि रक्षतेति द्वितीयं पितामहाय ॥
 द्योर्द्वि रक्षतेति तृतीयं प्रपितामहाय । येऽत्र पितरः
 प्रेता इति वासो देयम् । वीरावः पितरो धत्त इत्यन्नम् ।
 अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति दर्भमूले
 करघर्षणाम् । ऊर्जं वहन्तीरित्यनेन सोदकेन प्रदक्षिणं
 पिण्डानां विकरणं सेचनं कृत्वा अर्घ्यपुष्पधूपालेपनाद्यादि-
 भक्षभोज्यानि च निवेदयेत् । उदकपात्रं मधुघृततिलैः
 संयुक्तञ्च । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमागतेषु मा मेच्छेष्ट्यन्नं
 सह्यामभ्युक्ष्यान्नविकिरमुच्छिष्टायतः कृत्वा तृप्ता भवन्तः
 सम्पन्नमिति पृष्टोदङ्मुखेष्वचमनमादौ दत्त्वा ततः प्राङ्मु-
 खेषु दत्त्वा ततश्च सुसुप्रोक्षितमिति आहृद्देशं सम्प्राक्ष्य
 दर्भपाणिः सर्वं कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखोऽग्रतो यन्मे राम
 इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षिणाभिः
 समभ्यर्च्यैराभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा तैरुक्तोऽभिरताः स
 इति देवाश्च पितरश्चेत्यभिजपेत् । अक्षय्योदकं च नामगो-
 त्राभ्यां दत्त्वा विश्वेदेवाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखेभ्यस्ततः
 प्राञ्जलिरिदं तन्मनाः सुमना याचेत् ॥ १—२६

दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।

अद्या च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति ॥ २७

तथास्त्विति ब्रूयुः ॥ २८

अन्नं च नो बहुः भवेदतिथींश्च लभेमहि ।

याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्य कंचन ॥ २९

इत्येताभ्यामाशिषः प्रतिगृह्य ॥ ३०

वाजेवाजे ह्यति ततो ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ।

भूजयित्वा यथान्यायमनुब्रज्याभिवाद्य च ॥ ३१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

अष्टकासु दैवपूर्वं शकमांसापूर्वैः श्राद्धं कृत्वा त्वन्वष्ट-
कासुष्टकावद्ब्रह्मै दैवपूर्वमेव हृत्वा मात्रं पितामह्यै प्रपितृ-
मह्यै च पूर्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिश्चाभ्य-
र्च्यगानुब्रज्य विसर्जयेत् । ततः कर्षूः कुर्यात् । तन्मूले
प्रागुदगम्युपसमाधानं कृत्वा पिण्डनिर्घणम् । कर्षूत्रय-
मूले पुरुषाणां कर्षूत्रयमूले स्त्रीणाम् । पुरुषकर्षूत्रयं
सान्नेनोदकेन पूरयेत् । स्त्रीकर्षूत्रयं सान्नेन पयसा । दध्नुः
मांसेन पयसा च प्रत्येकं कर्षूत्रयम् । पूरयित्वा जपेदेतद्-
ब्रह्मो भवतीभ्योऽस्तु चान्द्रयम् ॥ १—८ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्यात् स येषां पिता कुख्यात्
 तेषां कुख्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः ।
 पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुख्यात् । यस्य
 पिता प्रेतः स्यात् स पित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात्
 परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां
 स ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् ।
 यस्य पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपिता-
 महात् परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ
 स्यादां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां
 दद्यात् ॥ १-७ ॥

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ।

मन्त्रीहेन यथान्यासं शेषाणां मन्त्रवर्जितम् ॥ ८

इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

अमावास्यास्तिषोऽष्टकास्तिषोऽन्वष्टका माघी प्रोष्ठफ-
 द्यूहं कृष्णा तयोदशी व्रीहियवपाकौ चेति ॥ १

एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ २

इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

आदित्यसंक्रमणम् । विषुवद्वयम् । विशेषेणायनद्वयम् ।
व्यतीपातः । जन्मर्चम् । अभ्युदयश्च ॥ १—६ ॥
एतांस्तु आहकालान् वै काभ्यानाह प्रजापतिः ।
आहमंतेषु यदत्तं तदानन्ध्यायः कल्पते ॥ ७
सन्ध्यारात्रोर्न कर्त्तव्यं आहं खलु विचक्षणैः ।
तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥ ८
राहुदर्शनदत्तं हि आहमाचन्द्रतारकम् ।
गुणयत् सर्वकामीयं पितृणामुपतिष्ठते ॥ ९
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

सततमादित्येऽह्नि आहं कूर्वान्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं
चान्द्रे । समरविजयं कौजे । सर्वान् कामान् बौधे ।
विद्यामभीष्टां जैवे । धनं शौक्रे । जीवितं शनैश्चरे । स्वर्गं
क्षन्तिश्रासु । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्चस्यं सौम्ये ।
कर्मसिद्धिं रोद्रे । भुवं पुनर्वसौ । पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सर्पे ।
सर्वान् कामान् पैत्रे । सौभाग्यं भाग्ये । धनमार्थमणे ।
ज्जातिश्रैष्ठ्यं हस्ते । रूपवतः सुतांस्वाष्ट्रे । वाणिज्यसिद्धिं
स्वातो । कनकं विशाखासु । मित्रानि मैत्रे । राज्यं

आक्रो । कृषिं मूले । समुद्रवानसिद्धिमाप्ये । सर्वान्
 कामान् वैश्वदेवे । अष्टग्रमभिजिति । सर्वान् कामान्
 अवयो । लवणं वासवे । आरोग्यं वारुणे । कुप्यद्रथ्यमाजे ।
 गृहमाहिर्ब्रध्ने । गाः पौष्णे । तुरङ्गमाश्विने । जीवितं
 याम्ये । गृहं सुरपाः स्त्रियः प्रतिपदि । कन्यां
 वरदां द्वितीययाम् । सर्वान् कामां स्तृतीयायाम् ।
 पशूंचतुर्थ्याम् । त्रियं (सुरुपान् सुतान्) पञ्चम्याम् ।
 द्यूतविषयं षष्ठ्याम् । कृषिं सप्तम्याम् । वाणिज्यमष्टम्याम् ।
 पशून् नवम्याम् । वाजिनो दशम्याम् । ब्रह्मवर्चस्त्रिनः
 पुत्रानेकादश्याम् । आयुःसुराज्यजयान् (कनकरजतं)
 द्वादश्याम् । सोभाग्यं त्रयोदश्याम् । सर्वकामान् पञ्च-
 दश्याम् । अक्षरहतानां आहकर्मणि चतुर्दशी यस्ता ।
 अपि पितृगीते गाये भवतः ॥ १—५१ ॥

अपि जायते सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।

प्राष्टकालेऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ॥ ५२

मधूत्कटेन यः श्राद्धं पायसेन समाचरेत् ।

कार्तिकं सकलं मासं प्राक्काये कुञ्जरस्य च ॥ ५३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन श्राद्धं कुर्यात् । कशाभासि
 कुण्डल्यानि काश्यान् दूर्वां वा दद्यात् । वाससोऽर्थे कार्पासीत्यं

सूत्रम् । दशां विसर्जयेद्व्यद्यथाहृतवस्त्रजा स्यात् । उग्र-
 ऋषीन्धगन्धीनि कण्टकक्रिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि ।
 शक्तानि सुगन्धीनि कण्टकक्रिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि
 हृद्यात् । वसां मेदञ्च हीपार्थं न दद्यात् । घृतं तैलं वा
 दद्यात् । जीवजं सर्वधूपार्थं न दद्यात् । मधुघृतसंयुक्तं
 गुग्गुलुं दद्यात् । चन्दनकुङ्कुमकूर्पूरागुरुरूपद्रव्यान्वसुलेप-
 नार्थं । न प्रत्यक्षलवणं दद्यात् । इन्द्रेण च घृतव्यञ्जनादि ।
 तैजसानि पात्राणि हृद्यात् । विघेषतो राजतानि । खड्ग-
 कुतपक्रणाजिन तिलसिद्धार्यज्ञातानि च पवित्राणि
 रक्षोघ्नानि च निदध्यात् । पिप्पलीमुकुन्दकभूस्तृणशिशु-
 सर्वपुसरसासर्जक-सुवर्चल कृष्णाण्डालावुवार्त्ताकु-पालक्यो-
 पोदकीतण्डुलीयककुसुम्भपिण्डालुकमहिषीचीराणि वज्रं
 येत् । राजमाषमसूरपर्युषितकृतलवणानि च । कोपं परि-
 हरेत् । नाशु पातयेत् । न त्वरां कुर्यात् । घृतादिदाने
 तैजसानि पात्राणि खड्गपात्राणि फलुपात्राणि च
 प्रशस्तानि । अत्र च श्लोको भवति ॥ १.—२३ ॥

सौवर्णराजताभ्यां च खड्गेनौडुस्वरेण च ।

दत्तमन्नव्यतां याति फलुपात्रेण चाप्यथ ॥ २४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ।

तिलैर्ब्रीहियवैर्भाषैरङ्गिमूलफलैश्चाकैः श्यामाकैः प्रिय-
 ङ्गुभिर्नारैर्भृङ्गैर्गांधूमैश्च मासं प्रीयन्ते । द्वौ मासौ मत्स्य-

मांसेन । त्रीन् हारिणेन । चतुरश्रौरभ्रेण । पञ्च शाकुनेभ ॥
षट् छागेन । सप्तरीरवेण । अष्टौ पार्श्वेतेन । नव गवयेन ॥
दश माहिषेण । एकादश कौर्मेण । संवत्सरं गव्येन पयसा
तद्विकारैर्वा । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥ १—१३ ॥

कालशाका महाशल्कं मांसं वार्ध्निणसस्य च ।

विषाणवर्जं ये खड्गास्तांस्तु भक्ष्यामहे सदा ॥ १४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ।

नात्रमासनमारोपयेत् । न पदा स्पृशेत् । नावच्युतं
कुर्व्यात् । तिलैः सर्षपैर्वा चातुधानान् विसर्जयेत् । संदंते
न श्राद्धं कुर्व्यात् । न रजस्वलां पश्येत् । न श्वानम् । न
विड्वराहम् । न ग्राम्यककुटम् । प्रयत्नाच्छ्राद्धमजस्य दर्श-
येत् । अग्नीयुर्ब्राह्मणाश्च वाग्यताः । न विष्टितशिरसः ।
न सोपानतृकाः । न पीठोपहितपादाः । न हीनाङ्गाधि-
काङ्गाः श्राद्धं पश्येयुः । न शूद्राः । न पतिताः । तत्कालं
ब्राह्मणं ब्राह्मणातुमतेन वा भिक्षुकं भोजयेत् । हविर्गुणान्
न ब्रूयद्दात्रा पृथाः ॥ १—१६ ॥

यावदुच्छं भवत्यन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः ।

तावदग्निं पितरो यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ २०

सार्धैर्वर्षिकमन्नाद्यं सन्नीयाद्वायु वारिणा ।

समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरन् भुवि ॥ २१

असंस्कृतप्रमीतानां त्याग्निनां कुलयोषिताम् ।
 उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्दर्भेषु विकिरञ्च यः ॥ २२
 उच्छेषां भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य वा ।
 दासवर्गस्य तत्पित्रे भागधेयं प्रचक्षते ॥ २३
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

द्विःशीतितमोऽध्यायः ।

दैवे कर्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत । प्रयत्नात् पित्रे
 परीक्षेत । स्त्रीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत् । विकर्मस्थान्श्च ।
 वेङ्गालव्रतिकान् । वृथालिङ्गिनः । नक्षत्रजीविनः । देवल-
 कांश्च । चिकित्सकान् । अनूढापुत्रान् । तत्पुत्रान् । षड्-
 याजिनः । ग्रामयाजिनः । शूद्रयाजिनः । अयाज्ययाजिनः ।
 ब्राह्म्यान् । तदुयाजिनः । पर्वकारान् । सूचकान् । भृत-
 काध्यापकान् । भृतकाध्यापितान् । शूद्रान्पुत्रान् । पतित-
 संसर्गान् । अनधीयानान् । सन्धोपासनभ्रष्टान् । राज-
 सेवकान् । नग्नान् । पित्रा विवदमानान् । पित्रेभ्योऽर्वाग्नि-
 स्वाध्यायत्यागिनश्चेति ॥ १—२६ ॥

ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः शूद्रान्पुत्रान् ।
 एतान् विवर्जयेद्द्वयद्वाच्छास्त्रं कर्मणि परिहितः ॥ ३०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विःशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

अथ पङ्क्तिपावनाः । त्रिणाचिकेतः । पञ्चाग्निः ॥
ज्येष्ठसामगः । वेदपारगः । वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः ।
पुराणेतिहासव्याकरणपारगः । धर्मशास्त्रस्याप्येकस्य
पारगः । तीर्थपूतः । यज्ञपूतः । तपःपूतः । सत्वपूतः ।
मन्त्रपूतः । गायत्रीजपनिरतः । ब्रह्मदेयानुसन्तानः ।
त्रिसुपर्णः । जामाता । दौहित्रश्चेति पात्रम् । विशेषण
च योगिनः । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥ १—२० ॥

अपि स स्यात् कुलेऽभ्यासं भोजयेद्दयस्तु योगिनम् ।

विप्रं शास्त्रे प्रयत्नेन येन तृप्यामहे वयम् ॥ २१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

न क्लेशविषये श्राद्धं कुर्यात् । न गच्छेनक्लेश-
विषयम् । परनिपानेष्वपः पीत्वा तत्साध्यमुपगच्छ-
तीति ॥ १—३ ॥

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ।

स क्लेशदेशो विज्ञेय आर्यावर्तस्ततः परः ॥ ४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः।

अथ पुष्करेश्वरयथाइम् । जप्यहोपतप्रांते च । पुष्करे
 स्नानमात्रतः सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । एवसेव गयाशीर्षे ।
 अक्षयवटे । अमरकण्ठपर्वते । वराहपर्वते । यत्र कचन
 नर्मदातीरे । यमुनातीरे । गङ्गायां विशेषतः । कुशावर्त्ते ।
 बिन्दुके । नीलपर्वते । कनखले । कुञ्जाम्ने । भृगुतुङ्गे ।
 केदारे । महालये । नङ्गितिकायाम् । सुगन्धायाम् ।
 शाकम्भर्याम् । फलतुतीर्थे । महागङ्गायाम् । त्रिहलिकाग्रामे ।
 कुमारधारायाम् । प्रभासे । यत्र कचन सरस्वत्यां
 विशेषतः ॥ १—२७ ॥

गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ।

सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषतः ॥ २८

अगस्त्याश्रमे । कण्ठाश्रमे । कौशिक्याम् । सरयूतीरे ।
 शोण्य ज्योतिषायाश्च सङ्गमे । श्रीपर्वते । कालोदके ।
 उत्तरमानसे । वडवायाम् । मतङ्गवाप्याम् । सप्तार्षे ।
 विष्णुपदे । स्वर्गगार्गपदे । गोदावर्याम् । गोमत्याम् ।
 वेत्तवत्याम् । विपाशायाम् । वितस्तायाम् । शतद्रुतीरे ।
 चन्द्रभागायाम् । दूरावत्याम् । सिन्धोस्तीरे । इक्षिणे
 पञ्चनदे । औसजे । एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु । सरिद्धराषु ।
 सर्वेष्वपि स्वभावेषु । पुलिनेषु । प्रस्रवणेषु । पर्वते ।
 निकञ्जेषु । वनेषु । उपवनेषु । गोमयलिप्तेषु । मनोज्ञेषु ।
 अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति ॥ २९—६४ ॥

कुलेऽस्माकं स जन्तुः स्याद्बो नो दस्त्राञ्जलाञ्जलीन् ।
 नदीषु बहुतोवासु शीतलासु विशीघतः ॥ ६५
 अपि जायते सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
 गयाशीर्षे वटे श्राद्धं यो नः कुर्यात् समाहितः ॥ ६६
 एष्टव्या बह्वधः पुत्रायद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजेत बाष्पमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ६७
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

षडशीतितमोऽध्यायः ।

अथ वृषोत्सर्गः । कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा । तत्रादा-
 विव वृषमं परीक्षेत । जीवद्वत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रम् ।
 सर्वलक्षणोपेतम् । नीलम् । लोहितं वा मखपुच्छपाद-
 शृङ्गशुक्लम् । यूथस्याच्छादकम् । ततो गवां मध्ये सुसमिद्ध-
 मग्निं परिस्तीर्य पौष्णचरं पथसा अपयित्वा पूषा गा अन्वेत
 न इह रतिरिति च हुत्वा वृषमयस्कारस्त्वङ्गयेत् । एकस्मिन्
 पार्श्वे चत्वेणापरस्मिन् पार्श्वे शूलेन । अंकितञ्च ऋषिर्
 इति चतुष्टभिः शन्नोदेवीरिति च स्नापयेत् । स्नातमलङ्कृतं
 स्नातालङ्कृताभिश्चतुर्भिर्ऋत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान्
 पुरुषसूक्तं कुष्माण्डीञ्च जपेत् । पिता वत्सेति वृषभस्य दक्षिणे
 कर्णे पठेत् । इमञ्च ॥ १—१४ ॥

वृषो हि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः ।

एनं युवानं पतिं वो ददाम्ब-
 नेन क्रीडन्तीश्वरश्च प्रियेण ।
 मा हास्यहि प्रजया मा तन्नूभि-
 र्मीरधाम द्विषते सोम राजन् ॥ १६
 वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्द्विधि ।
 होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥ १७
 अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसिष्ठितम् ।
 भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥ १८
 अतृष्टो वृषभो यस्मिन् पिवत्यथ जलाशये ।
 जलाशयं तत् सकलं पितृंस्तस्योपतिष्ठति ॥ १९
 शृङ्गेणोस्त्रिखते भूमिं यत्र क्वचन् दर्पितः ।
 पितृणामन्नपानं तत् प्रभृतमुपतिष्ठति ॥ २०
 दूति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ६४

सप्तशतितमोऽध्यायः ।

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णवृक्षाजिनं सुवर्णशृङ्गं
 रौप्यश्वरं मौक्तिकलाङ्गुलभूषितं कृत्वा चाविके वस्त्रे च
 प्रसारयेत् । ततस्त्रिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिश्च कुर्यात् ।
 अहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत् । सर्गश्वरत्रैश्चालङ्कृतं
 कुर्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपानाणि क्षीरदधि-
 मधुघृतपूर्यानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायाखङ्कृताय
 वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात् । अत्र च गाथा भवन्ति
 ॥ १-७ ॥

यस्तु कृणाजिनं दद्यात् सद्गुरं शङ्खसंयुतम् ।
 तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरनङ्गुतम् ॥ ८
 ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता ष्ठयिवी नात्र संशयः ॥ ९
 कृणाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं अधुसर्पिणी ।
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ १०
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

अथ प्रसूयमाना गौः ष्ठयिवी भवति । तामलङ्कृतां
 आह्वणाय दत्त्वा ष्ठयिवीदानफलमाप्नोति । अत्र च गाथा
 भवति ॥ १—३ ॥

सवत्सारोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।
 दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति अद्धानः समाहितः ॥ ४
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ष्ठाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोनवतितमोऽध्यायः ।

मासः कार्तिकोऽग्निदैवत्यः । अग्निश्च सर्वदेवानां
 मुखम् । तस्मात् कार्तिकं मासं वह्निःस्त्रायी गायत्रीज-
 पनिरतः सद्यदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो
 भवति ॥ १—३ ॥

प्रतिर्त्तिकं सकलं मासं नित्यञ्चायी जितेन्द्रियः ।

जपन् हविष्यसुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ६८

नवतितमोऽध्यायः ।

मर्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां ऋगग्निरःसंयुक्तायां चूर्णित-
 लवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेवं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदा-
 पयेत् । अनेन कर्मणा रूपसोभाग्यवानभिजायते । पौषी
 चेत् पुष्ययुक्ता स्यात् तस्यां गौरसर्षपकल्कोद्धर्तितशरीरो
 गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वेषधिभिः सर्वगन्धैः सर्व-
 वीजैश्च स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्ध-
 पुष्पधूपदीपनैवेश्राद्धिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शक्रीवार्चसत्यैश्च
 मन्त्रैः पावके हुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति
 चाचयेत् । वासोयुगं कर्त्तुं दद्यात् । अनेन कर्मणा पुष्यते ।
 माघी मघायुता चेत् तस्यां तिलैश्चाङ्गं कृत्वा पूतो भवति ।
 फाल्गुनी फाल्गुनीयुता चेत् स्यात् तस्यां ब्राह्मणाय
 सुसंस्कृतं स्नास्तीर्णं शयनं निवेद्य भार्ग्यां मनोज्ञां रूपवतीं
 द्रविणावतीञ्चाप्नोति । नार्थ्यपि भर्त्तारम् । चैत्री चित्रायुता
 चेत् स्यात् तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी
 विशाखायुता चेत् तस्यां ब्राह्मणसप्तकं चौद्रयुक्तैस्त्रिलैः
 सन्तर्प्य धर्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति ।
 ज्येष्ठी ज्येष्ठायुता चेत् तस्यां हृत्तोपानहप्रदानेन गवाधिपत्त्रं

प्राप्नोति । आषाढामाषाढायुक्तायामन्नपानदानेन तदे-
 वाक्ष्यमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेसुं सान्नां
 वासोयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति । प्रौष्ठपदायुक्तायां
 गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो भवति । आश्वयुज्यामश्विनी-
 गते चन्द्रमपि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा
 दीपान्निर्भवति । कार्तिकी कर्त्तिकायुता चेत् तस्यां सित-
 मुच्चाणमन्यवर्णं वा शशाङ्कोदये सर्वशस्वरत्नगन्धोपेतं दीप-
 मध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं नश्यति । वैशाखशुक्ल-
 तृतीयायामुपोषितोऽक्षतैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा
 च सर्वपापेभ्यः पृतो भवति । यच्च तस्मिन्नहनि प्रयच्छति
 तदक्षय्यमाप्नोति । पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां
 सोपवासस्त्रिलौ स्रातस्त्रिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य
 तानेव हुत्वा भुक्त्वा च पापेभ्यः पृतो भवति । माघ्यां सम-
 तीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतो
 महावर्त्तिद्वयेन द्वीपद्वयं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वं महारजन-
 रक्तेन समग्रेण वाससा घृततुलामष्टाधिकां दत्त्वा । वाम-
 पार्श्वं तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समग्रेण वाससा ।
 एतत् कृत्वा कृतकृत्यो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे
 यस्मिन् कुले स तत्रोज्ज्वलो भवति । आश्विनं सकलं मासं
 ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूपभाग्
 भवति । तस्मिन्नेव मासे प्रत्यहं गौरसैर्बाह्याणान् भोजयित्वा
 राज्यभाग् भवति । प्रतिमासं देवतीयुते चन्द्रमसि मधुघृत-
 युतं देवतीप्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा देवतीं
 प्रीणयित्वा रूपभाग् भवति । माघे मासंऽग्निं प्रत्यहं

तिलैर्हृत्वा सघृतं कुल्माषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा हीमाग्नि-
र्भवति । सर्वां चतुर्हृशीं नदीजले स्नात्वा धर्मराजानं पूज-
यित्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति ॥ १—२७ ॥

यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्यग्रहोपगान् ।

प्रातःस्नायी भवेद्विष्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ ॥ २८

द्वति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकनवतितमोऽध्यायः ।

अथ कूपकर्तुंस्तत्प्रवृत्ते पानीये दुष्कृतस्याहं विनश्यति ॥
तडागकृन्नित्यतमो वारुणं लोकमग्रते । जलप्रदः सदा तमो
भवति । वृक्षारोपयितुर्वृक्ष परलोके पुत्रा भवन्ति । वृक्षप्रदो
वृक्षप्रसूनैर्देवान् प्रीणयन्ति । फलैश्चातिथीन् । ह्यथया
चाभ्यागतान् । देवे वर्षत्युदकेन पितृन् । सेतुञ्जत् स्वर्ग-
माप्नोति । देवायतनकारुण्यस्य देवायतनं करोति तस्यैक
लोकमाप्नोति सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते । विविक्तं
कृत्वा गन्धर्वलोकमाप्नोति । पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति ।
अमुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति । दीपप्रदानेन चक्षुमान्
सर्वत्रोज्ज्वलश्च । अन्नप्रदानेन बलवान् । (धूपप्रदानेनोर्षं
गच्छति । देवनिर्मात्यापनयनाद्गोप्रदानफलमाप्नोति । देवाक-
तनमार्जनात् तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जनात् पादा-
दिशौचादकल्पपरिचरणाच्च ॥ १—१८ ॥

कूपारामतडागिषु देवतायलजेषु च ।

पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ।

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाभीप्सितं लोकं
 माप्नोति । भूमिप्रदानेन च । गोधर्ममात्रमपि भुवं प्रदाय-
 सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । गोप्रदानेन स्वर्गलोकमाप्नोति ॥
 दशधेनुप्रदो गोलोकान् । शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान् । सुवर्ण-
 गृह्णीं रौप्यखुरां सुक्तालाङ्गुलां कांस्थोपदोक्षां वस्त्रोत्तरीयां
 दत्त्वा धेनुरोमसङ्घानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति । विश-
 घतः कपिलाम् । दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो भवति ।
 अश्वदः सूर्यसालोक्यमाप्नोति । वासोदशन्द्रसालोक्यम् ।
 सुवर्णदानेनाग्निसालोक्यम् । रुप्यप्रदानेन रूपम् । तैजसानां
 पात्रं प्रदानेन पात्रं भवेत् सर्वकामानाम् । घृतमधुतैल-
 प्रदानेनारोग्यम् । श्वौषधप्रदानेन च । खवणप्रदानेन च
 लावण्यम् । धान्यप्रदानेन तृप्तिम् । शस्यप्रदानेन च ।
 अन्नदः सर्वम् । धान्यप्रदानेन शीभाग्यम् । अकीर्त्तिताना-
 मन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति । तिलप्रदः प्रजामिथाम् ।
 दूग्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । संग्रामे च सर्वजयमाप्नोति ।
 आसनप्रादानेन स्थानम् । शय्याप्रदानेन भार्याम् । उपा-
 वत्प्रदानेनाश्वतरीयुक्तं रथम् । कृत्नप्रदानेन स्वर्गम् ॥

नालवृन्तचामरप्रदानेनाध्वसुखित्वम् । वास्तुप्रदानेन नगरा-
धिपत्यम् ॥ १—३१

यद्व्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षय्यमिच्छता ॥ ३२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दिनव्रतितमोऽध्यायः ॥ ८२

दिनव्रतितमोऽध्यायः ।

अब्राह्मणे दत्तं तत्सममेव पारलौकिकम् । द्विगुणं
ब्राह्मणव्रुवे । सहस्रगुणं प्राधीते । अनन्तं वेदपारगे ।
पुरोहितस्तावन् एव पात्रम् स्वसा इहिता जामातरश्च
पात्रम् ॥ १—६ ॥

न वार्यपि प्रयच्छेत् वैडालव्रतिके द्विजे ।

न वक्रव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित् ॥ ७

धर्मध्वजी सदालुब्धश्चाद्विको लोकदाभिकः ।

वैडालव्रतिको ज्ञेयः हिंस्रः सर्वाभिसन्धिकः ॥ ८

अधोदृष्टिर्नेह्यतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।

शठो मिथ्याविनीतश्च वक्रव्रतपरो द्विजः ॥ ९

ये वक्रव्रतिनो लोके ये च भाज्जार्जलिङ्गिनः ।

ते पतन्धन्धतामिस्त्रे तेन प्रापेन कर्मणा ॥ १०

न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।

व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥ ११

प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।
 कृद्मनाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति ॥ १२
 अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण यो वृत्तिमुपजीवति ।
 स लिङ्गिनां हरत्येनस्त्रिर्यग्योनौ प्रजायते ॥ १३
 न दानं यशसे दद्यान्न भयान्नोपकारिणे ।
 न वृत्त्यगीतशीलेभ्यो धर्मार्थमिति निश्चितम् ॥ १४
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुःमवतितमोऽध्यायः ।

गृही स्वलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत् । अपत्यस्य
 चापत्यदर्शनेन वा । पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य तयासुम्यमानो
 वा । तत्राप्यग्नीमुपचरित् । अफालकृष्टेन पञ्चयज्ञान् न
 हापयेत् । स्वाध्यायञ्च न जह्यात् । ब्रह्मचर्यं पालयेत् ।
 चर्मचौरवासाः स्यात् । जटाश्मश्रुलोमनखाञ्च विभृयात् ।
 त्रिषवणान्नायी स्यात् । कपोतवृत्तिर्मासनिश्चयः संवत्सर-
 निश्चयो वा । संवत्सरनिश्चयो पूर्वनिश्चितमाश्रयुष्यां
 जह्यात् ॥ १-१२ ॥

ग्रामादाहृत्य वाश्रीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन् ।

पुटेनैव प्रलाघेन पाणिना शकलेन वा ॥ १३

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःमवतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत् । ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्यात् ।
 आकाशशायी प्राट्धि । आर्द्रवासा हेमन्ते । नक्ताशी
 स्यात् । एकान्तरह्यन्तरत्रान्तराशी वा स्यात् । पुष्याशी ।
 फलाशी । शाकाशी । पर्णाशी । मूलाशी । यवान्नं पचान्त-
 योर्वा सकृदश्लोयात् । चान्द्रायणैर्वा वर्त्तते । अश्मकुष्ठः ।
 दन्तोलूखलिको वा ॥ १—१५ ॥

तपोमूलमिदं सवं दैवमानुषजं जगत् ।

तपोमध्यं तपोऽन्तश्च तपसा च तथा धृतम् ॥ १६

यद्दुश्चरं यद्दूरापं यद्दूरं यच्च दुष्करम् ।

सर्वं तत्तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षष्णवतितमोऽध्यायः ।

अथ त्रिष्वश्रमेषु पक्ककषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा
 सर्वं वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रव्रज्याश्रमीस्यात् । आत्मन्यग्नीना-
 रोष्य भिक्षार्थं ग्रामभियात् । सप्तागारिकं भैक्ष्यमादद्यात् ।
 अलाभे न व्यथेत । न भिक्षुकं भिक्षेत । भुक्तवति जनेऽतीते
 पात्रसम्प्राते भैक्ष्यमादद्यात् । जन्मये दारुपात्रेऽज्ञाकुपात्रे

वा । तेषाञ्च तस्याङ्गिः शुद्धिः स्यात् । अभिपूजितलाभादुद्विजेत ॥
 शून्यागारनिकेतनः स्यात् । दृत्वसूत्रनिकेतनो वा । न ग्रामे
 द्वितीयं रात्रिमवसेत् । कौपीनाच्छादनमात्रमेव वसन-
 मादद्यात् । दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम् । वस्तपूतं जलमादद्यात् ।
 सत्यपूतं वदेत् । मनःपूतं समाचरेत् । मरणं नाभिकामयेत्
 जीवितञ्च । अतिवादांस्तितिञ्चेत् । न कञ्चनावमन्येत ।
 निराशीः स्यात् । निर्नमस्कारः ॥ १—२२ ॥

वास्यैकं तक्षतो वाहं चन्दनेनैकमुच्चतः ।

नाकल्याणं न कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत् ॥ २३

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात् । संसारस्यानि-
 त्यतां पश्येत् । शरीरस्याशुचिभावम् । जरया रूपविपर्ययम् ।
 शारीरमानसागन्तुकथाधिभित्तोपतापम् । सहजैश्च ।
 नित्यानुषङ्कारे गर्भं वसतिम् । सूत्रपुरीषमध्ये च । तत्र
 च शीतोष्णदुःखानुभवनम् । जन्मसमये योनिसङ्घटनिर्ग-
 म्भान्महादुःखानुभवनम् । बाल्ये मोहं गुरुपरवेश्यताम् ।
 अध्ययनादनेकलेशम् । यौवने च विषयप्राप्तावभाषिण तद-
 व्याप्तौ विषयसेवनादरके पतनम् । अप्रियैः सितं प्रियैश्च
 विप्रयोगम् । नरकेषु च सुमहद्दुःखम् । संसारसंस्तौ
 तिर्यग्योनिषु च । एवमग्निम् सततपापिनि संसारे न
 किञ्चित् सुखम् । यद्यपि किञ्चिद्दुःखापेक्षया सुखसंज्ञं तद-
 प्यनित्यम् । तत्मेवाशक्तावलभेने वा महद्दुःखम् । शरीर-
 च्छेदं सप्तधातुकं पश्येत् । वसारुधिरमांसास्थिमदोमज्जा-
 श्चक्रात्मकम् ॥ चर्मात्रनष्टम् । दुर्गन्धि च । मलायतनम् ।
 सुखशतैरपि दृढं विकारि । प्रयत्नाद्भृतमपि विनाशि ॥

क्राम शोधलोभमोहमदमातसर्थस्थानम् । पृथिव्यास्तेजोवाया-
काशाञ्जकम् । अस्थिशिराधमनिस्त्रायुयुतम् । रजस्वलम् ।
षट्त्वचम् । अस्यां त्रिभिः शतैः पृथग्विकैर्धार्थ्यमाणम् ।
तेषां विभागः । सूक्ष्मैः सद् चतुःषष्टिर्दशनाः । विंशति-
र्नखाः । पाणिपादशलाकाश्च । षष्टिरङ्गुलीनां पर्वणि ।
द्वापाणोः । चतुःष्टयं गुल्फेषु । चत्वार्यरत्नयोः । चत्वारि
जङ्घयोः । द्वे द्वे जानु-कपोलयोः । द्वे द्वे अक्षतालूषक-
श्रोणिफलकेषु । भगास्थेकम् । पृष्ठास्थे पञ्चचत्वारिंशद्भागम् ।
पञ्चदशास्थीनि श्रीवा । जत्रेकम् ॥ तथा हस्तुः । तन्मूले च
द्वा । द्वे ललाटाक्षिगण्डे । नासा घनास्थिकां । अर्बुदैः
स्थानैश्च साहं द्विसप्ततिः पार्श्वकाः । ऊरुः सप्तदश ।
द्वौ शङ्कौ । चत्वारि कपालानि शिरसश्चेति । शरीरेऽस्मिन्
सप्तशिराशतानि । नव स्त्रायुशतानि । धमनीशते द्वे ।
पञ्चपेशीशतानि । क्षुद्रधमनीनामेकोनत्रिंशलक्ष्णाणि नव-
शतानि षट्पञ्चाशद्दमन्यः । लक्षत्रयं श्लशुकेशकूपानाम् ।
सप्तोत्तरं मर्मशतम् । सन्धि शते द्वे । चतुःपञ्चाशद्गोमकोटयः
सप्तषष्टिश्च लक्ष्णाणि । नाभिरोजोगुहं शकं शोणितं शङ्कौ
सूर्वा कण्ठो हृदयंचेति प्राणायतनानि । वाहुद्वयं जङ्घाद्वयं
मध्यं शोर्षमिति षडङ्गानि । वसा वपा अवहननं नाभिः
क्लोमा यकृत् प्लीहा क्षुद्रान्त्रं वृक्कौ वस्तिः पुरीषाघानमा-
माशयो हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमुदरं गुदकोष्ठम् । कनीनिके
अक्षिकूटे शम्कुली कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्कौ
दन्तवेशावोऽथौ ककुन्दरे वङ्क्षणी वृषणी बुक्ती श्लेषसंज्ञा-
तकौ स्तनौ उपजिह्वा स्थिचौ बाह्वौ जङ्घे ऊरु म्पिण्डिके

तालद्रं वस्त्रिशीर्षो चिवुक्तं गलगुण्डके अवट्चेत्यस्मिन्
शरीरके स्थानानि । शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाश्च विषयाः ।
नासिकालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि । हस्तौ
पादौ पायूपस्थं जिह्वेति कर्मान्द्रियाणि । मनोबुद्धिरात्मा
आयत्तमितीन्द्रियातीताः ॥ १—८६ ॥

इदं शरीरं वसुधे चेतमित्याभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः चेतन्नमिति तद्विदः ॥ ८७

चेतन्नमेव मां विद्धि सर्वचेत्रेषु भाविनि ।

चेत्रचेत्रन्नविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं सुमुक्षुणा ॥ ८८

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठवतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

जरुस्थोत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालु-
स्थाचलजिह्वो दन्तैर्दन्तानसंसृशन् स्वं नासिकाग्रं पश्यन्
दिशश्चानवलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वै-
र्व्यतीतं चिन्तयेत् । नित्यमितीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरसरूप-
गन्धातीतं सर्वज्ञमतिस्थूलम् । सर्वगमति सूक्ष्मम् । सर्वतः
पाणिपादं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतः सर्वेन्द्रियशक्तम् ।
एवं ध्यायेत् । ध्याननिरतस्य च संवत्सरेण योगाधिर्भावो
भवति । अथ निराकारे लक्ष्यवन्धं कर्त्तुं न शक्नोति तदा
ऋथिव्यसेजोवायाकाशमनोतुङ्गात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं
ध्यात्वा तत्र लब्धलक्ष्यस्तत् परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत् ।
एवं पुरुषध्यानमारभेत । अत्राप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्थावा-

अखस्य मध्ये दीपवत् पुरुषं ध्यायेत् । तत्राप्यसमर्थं भगवन्तं
 आसुदेवं किरौटिनं कुण्डलिनमङ्गदिनं श्रीवत्साङ्गं वन-
 मालाविभूषितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं
 चरणमध्यगतभुवं ध्यायेत् । यद्वायति तदाप्नोति ध्यान-
 गुह्यम् । तस्मात् सर्वमेव चरं त्यक्त्वा अक्षरमेव ध्यायेत् ।
 न च पुरुषं विना किञ्चिदप्यक्षरमस्ति । तं प्राप्य मुक्तो
 भवति ॥ १—१४ ॥

पुरमाक्रम्य सकलं श्रेते यस्मान्महाप्रभुः ।

तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ॥ १५

प्राग्राद्यापररात्रेषु योगी नित्यमतन्द्रितः ।

ध्यायते पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चविंशकम् ॥ १६

तत्त्वात्मानमगम्यं च सर्वतत्त्वविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १७

वहिरन्तश्च भूतान्पुमचरं चरमेव च ।

सूक्ष्मत्वात् तद्विज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ १८

अविभक्तं च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम् ।

भूतमव्यभवद्रूपं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १९

ज्योतिषामपि तज्जगतीतिस्तमसः परमुच्यते ।

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य तिष्ठितम् ॥ २०

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयंचोक्तं समासतः ।

मङ्गक्त एतद्विज्ञाय मङ्गावायोपपद्यते ॥ २१

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ।

द्रुत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं
 कृत्वोवाच । भगवंस्वत्समीपे सततमेवं चत्वारि महाभूतानि
 कृतालयान्याकाशः शङ्करूपी वायुश्चक्ररूपी तेजश्च गदारूप्य-
 श्चोऽश्वोरुहरूपी अहमप्यनेनैव रूपेण भगवत्पादमध्यपरि-
 वर्त्तिनी भवितुमिच्छामि । द्रुत्येवमुक्तोभगवांस्तथेत्युवाच ।
 वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे । देवदेवश्च तुष्टाव । श्रीं
 नमस्ते । देवदेव । वासुदेव । आदिदेव । कामदेव ।
 कामपाल । महीपाल । अनादिमध्यनिधन । प्रजापते ।
 सुप्रजापते । महाप्रजापते । ऊर्जस्यते । वाचस्यते ।
 जगत्पते । दिवस्यते । वनस्यते । पयस्यते । पृथीविपते ।
 सलिलपते । दिक्पते । महत्पते । मरुत्पते । लक्ष्मीपते ।
 ब्रह्मरूप । ब्राह्मणप्रिय । सर्वग । अचिन्त्य । ज्ञानगम्य ।
 पुरुहूत । पुरुष्टुत । ब्रह्मण्य । ब्रह्मप्रिय । ब्रह्मकायिक ।
 महाकायिक । महाराजिक । चतुर्भ्रमाराजिक । भास्वर ।
 महाभास्वर । सप्त । महाभाग । स्वर । तुषित । महा-
 तुषित । प्रतर्हन् । परिनिर्मित । अपरिनिर्मित । वश-
 वर्त्तिन् । यज्ञ । महायज्ञ । यज्ञयोग । यज्ञगम्य । यज्ञ-
 निधन । अजित । वैकुण्ठ । अपार । पर । पुराण । लेख्य ।
 प्रजाधर । चित्रशिखण्डधर । यज्ञभागहर । पुरोडाशहर ।
 विश्वेश्वर । विश्वधर । शुचिश्रवः । अच्युतार्चन । पृतार्चिः ।
 खण्डपरशो । पद्मनाभ । पद्मधर । पद्मधाराधर । हृषीकेश ।
 एकशुक्ल । महावराह । दृष्टिण । अच्युत । अनन्त । पुरुष ।

महापुरुष । कपिल । साङ्ग्याचार्य । विश्वक्सेन । धर्म ।
धर्मद । धर्माङ्ग । धर्मवसुप्रद । नरप्रद । विष्णो । जिष्णो ।
सहिष्णो । कृष्ण । पुण्डरीकाक्ष । नारायण । परायण ।
जगत्परायण । नमो नम इति ॥ १—१०१ ॥

स्तुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा ।

उवाच सम्मुखं देवं लब्धकमा वसुधरा ॥ १०२

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

नवनवतितमोऽध्यायः ।

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीतपादां तपसा ज्वलन्तीम ।

सुतप्रजाम्बुनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवो वसुधा प्रहृष्टा ॥ १

उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये

उन्निद्रकोकनदानाभिगृहीतपादे ।

उन्निद्रकोकनदसद्मसदास्थितीते

उन्निद्रकोकनदमध्यसमानवर्णा ॥ २

नीलाजनेत्रे तपनीयवर्णं शुक्लाम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि ।

चन्द्रानने सूर्यसमानभासे महाप्रभावे जगतः प्रधाने ॥ ३

त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्धृतिः श्रीविरतिर्जया च ।

कान्तिः प्रजा कीर्त्तिरथो विभृतिः सरस्वती वागथ पावनी च ॥

स्वधा तितिच्चा वसुधा प्रतिष्ठा

स्थिति रुदीच्चा च तथा सुनोति ।

ख्यातिर्विशाला च तथानसूया

स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः ॥ ५

आक्रम्य सर्वान्तु यथा त्रिलोकीं
 तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताक्षि ।
 तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि
 दृच्छाम्यहं वसति विभृत्याः ॥ ४

इत्येवमुक्त्वा वसुधां बभाषे लक्ष्मीस्तदा देववराग्रतःस्था ।
 सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीय वर्षे ॥ ७

अस्याज्ञया यं मनसा स्मरामि
 श्रियायुतं तं प्रवदन्ति स्मन्तः ।
 संस्मारणे वाप्यथ तत्र चाहं
 स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि ॥ ८

वसाम्यथ क्वे च निशाकरे च तारागणाब्धौ गगने विसेधे ।
 मेघे तथा लम्बपयोधरे च शक्रायुधाब्धौ च तडित्प्रकाशे ॥ ९
 तथा सुवर्णे विमले च रथ्ये रत्नेषु वस्त्रेष्वमलेषु भुम् ।
 प्रसादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥ १०
 सद्यः कृते चाप्यथ गोमये च मत्ते गर्जन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे ।
 हृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रेतयैवाध्ययनप्रपन्ने ॥ ११

सिंहासने चामलके च बिल्वे
 कृत्रे च शङ्खे च तथैव पद्मे ।
 दीप्ते हुताग्ने विमले च खड्गे
 आदर्शविम्बे च तथा स्थिताहम् ॥ १२
 पूर्योदकान्धेषु सन्धामरेषु
 सतालवृन्तेषु विभूषितेषु ।
 शृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु
 सद्यः स्थिताहम् नवोद्भवायाम् ॥ १३

